



VAN HET GAS AF
Gebruik biomassa om
koolstof uit de lucht te halen

Thema
Puzzelen
aan een groener
Europa

Helling

NR 1 2019 • €9,90

PROVINCIALE STATEN
Meer GroenLinks,
meer natuur?

*'Grondrechten
van Europeanen,
waar het Hongarije-
onderzoek over
ging, gaan
de meeste Euro-
parlementariërs
meer aan het hart
dan rechten van
vreemdelingen'*

— Judith Sargentini, p. 10

Socrates en Bruno

Wat doe je als hoofdredacteur van de Helling wanneer een belangrijke, maar niet al te eenvoudig te begrijpen Franse klimaatfilosoof Nederland aandoet? Dan bel je onmiddellijk degene in de redactie die Socrates heet, zijn naam eer aandoet en niet terugdeinst voor een interview met een pittige denker. Sterker nog: halverwege het gesprek tussen Socrates Schouten – zelf werkzaam op het snijvlak van technologie, duurzaamheid en samenleving – en de filosoof in kwestie, Bruno Latour, onderbrak deze laatste de interviewer plotseling en zei: eigenlijk wil ik jou wel ondervragen. En dat gebeurde ook. Na afloop van de reeks interviews van Latour in Amsterdam vanwege de publicatie van diens boek *Waar kunnen we landen?* ontmoetten Schouten en Latour elkaar opnieuw, en keuvelden in een café nog een tijdje door over groene politiek.

Het interview met Latour bevat een aanmoediging voor alle groene partijen op campagne voor de Europese verkiezingen: politiek is vandaag de dag feitelijk gelijk aan ecologie. De groene partijen kunnen daar hun voordeel mee doen.

Naast Latour bogen meer deskundigen zich op verzoek van de Helling over de vraag hoe groene politiek in Europa vorm moet krijgen na de Europese verkiezingen, in Nederland op 23 mei. Daarbij gaat het uiteraard niet alleen over ecologie. Hoe moet bijvoorbeeld het Europese beleid op het gebied van defensie en begrotingstoezicht eruit zien? Hoe zit het eigenlijk met de vermeende eurosceptis in Nederland en hoe moeten we daarmee omgaan? Waarom weten we toch zo weinig over het Europees Parlement en hoe problematisch is dat voor ons democratisch bewustzijn? Europarlementariër Judith Sargentini en haar opvolger Tineke Strik bespraken tijdens een dubbel-afscheidsinterview het zorgwekkende sentiment in de EU als het gaat om migratie en de noodzaak voor beleid op het gebied van arbeidsmigratie. Joost Lagendijk, bedenker en medeoprichter van de Helling, schreef een gastcolumn over de manier waarop de Hongaarse premier Orban en consorten het verschijnsel 'Europese identiteit' misbruiken voor hun rechts-populistische anti-immigratiebeleid.

Filosoof Latour pleit voor een beter begrip van de aarde waarop we leven, inclusief alles en iedereen waarvan we afhankelijk zijn – van de buurman tot de bomen – teneinde vandaag de dag politiek overeind te blijven. Een mooie opdracht voor deze (linkse) lente.

Het interview met Latour bevat een aanmoediging voor alle groene partijen op campagne voor de Europese verkiezingen.

Suzanne van den Eynden
Hoofdredacteur
Reageren? svdeynden@groenlinks.nl



— COLOFON

Tijdschrift de Helling is de kwartaaluitgave van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Jaargang 32, nr. 1, lente 2019

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks
Hoofdredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Natasja van den Berg, Lara de Brito, Lot van Hooijdonk, Suzanne Kröger, Farah Karimi, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Rens van Tilburg.

Aan dit nummer werkten

mee Bram Gerrits, Femke van Hemert, Dirk de Hoog, Dirk van Hoorn, Alfred Kleinknecht, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Adobe Stock, De Beeldredactie (Sander Nieuwenhuys), Cleo Campert, Farhad Foroutanian, Stefen Hennis, Poike Stomps

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks, met

vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres Oudegracht 312, Utrecht

Telefoon 030 230 99 90

E-mail info@bureaudehelling.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Atty-Marije Horjus, Marnix Koopman, Roos van Os, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiair Maas Prinsen

ISSN 0922-0119

Copyright © 2019, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*Wetenschappers
die rollebollend over
straat gaan, maken het
er voor bestuurders
niet makkelijker op*
p. 50



Thema Europa

15 – 42 ★

Het Europees Parlement kleurt na de verkiezingen in mei als het goed is een stukje groener. Daarna begint voor het nieuwe Europees Parlement het grote politieke puzzelen aan Europa.

Dit dossier biedt inspiratie voor groene Europese politiek.

Inhoud

Alle artikelen met een ★
horen bij het thema Europa



6

Interview

- 6 Judith Sargentini en Tineke Strik**
over het Europarlement
en de Eerste Kamer
- 22 Bruno Latour ★**
'Politiek is ecologie.
Groenen, doe er je
voordeel mee.'



36

Opinie

- 28 Begrotingsbeleid in de eurozone ★**
Duitsland versus Frankrijk
- 33 Identiteit als afweer ★**
Gastcolumn door
Joost Lagendijk
- 34 Eurosceptis ★**
Bestrijd eurosceptis niet
met eenheidsdwang
- 50 Van het gas af**
Gebruik biomassa om
koolstof uit de lucht te
halen

Achtergrond

- 16 Europees Parlement ★**
Mchtig maar
onzichtbaar
- 38 Defensie ★**
Samenwerken voor een
autonoom Europa
- 44 Biodiversiteit**
Wat provincies kunnen
doen voor meer natuur



22

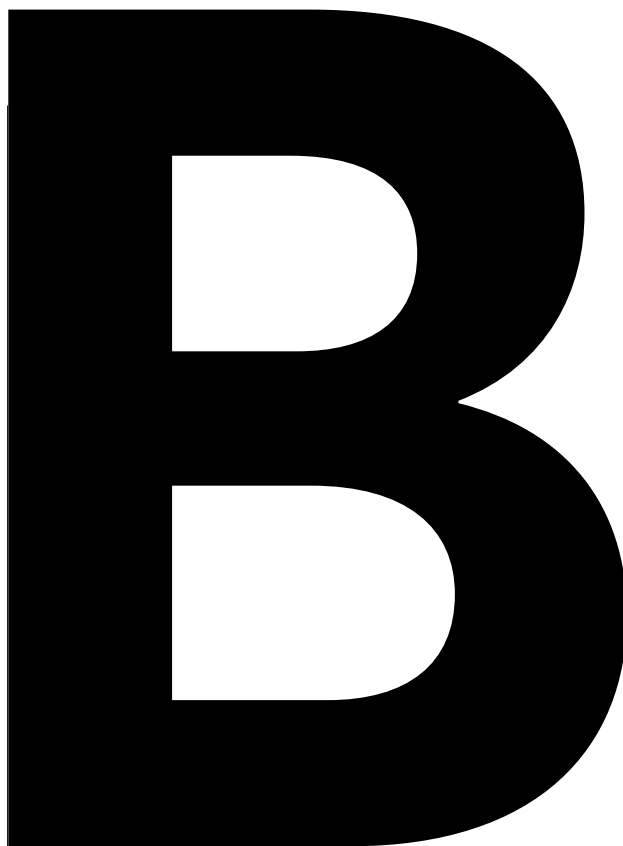
Rubrieken

- 36 In Beeld:**
Poike Stomps ★
Crossing Europe
- 43 Column: André van ES**
De grens
- 67 De bomen en het bos**
We zijn pro-Europeser
dan we zelf denken

Lezen

- 55 De waarde van alles**
Pleidooi voor een
economie van publieke
waarden
- 59 Na Europa**
Over populisme en
liberale democratie
- 63 Waarom u geen huis
kunt betalen**
en waarom dit een
politiek antwoord verdient
- 65 Signalerings**
Stadsleven, Veenbrand
en Het vervallen huis van
de islam

'Europa heeft migranten nodig op de arbeidsmarkt'



Beiden zijn zeer succesvolle politici in relatief onzichtbare instituties, beiden zetten zich met hart en ziel in voor een humaner asiel- en migratiebeleid, en beiden zwaaien de komende maanden af: Judith Sargentini als Euro-parlementariër en Tineke Strik als fractievoorzitter van GroenLinks in de Eerste Kamer. Alleen wacht Strik direct een nieuw politiek avontuur: ze volgt Sargentini op als nummer twee op de lijst voor het Europees Parlement. In het Amsterdamse filmtheater EYE blikken Strik en Sargentini op verzoek van de Helling terug én vooruit.

De Eerste Kamer lijkt steeds politieker van aard te worden. Jesse Klaver windt er geen doekjes om: GroenLinks is er straks, als de coalitie geen meerderheid meer heeft in de Eerste Kamer, niet om de coalitie aan een meerderheid te helpen; de coalitie is er om óns aan een meerderheid te helpen. Ook de keuze van de ervaren politicus Paul Rosenmöller als fractievoorzitter is in dat opzicht veelzeggend. Tineke, herken jij die verschuiving en hoe kijk je hier tegenaan?

Strik "Ik heb de Eerste Kamer altijd als politiek ervaren, alleen valt dit minder op wanneer de coalitie een meerderheid heeft. Tijdens het kabinet-Balkenende IV, mijn →

door SUZANNE VAN DEN EYNDEN
fotografie STEFAN HENNIS





→ "Als de coalitie geen meerderheid meer heeft, verwacht ik dat het Eerste Kamerwerk politiek spannender maar ook inhoudelijk interessanter zal worden."

eerste termijn, steunden de coalitiepartijen de Tweede Kamerbesluiten haast per definitie. Maar toen stapte de PvdA uit het kabinet en ontstond er ineens een heel andere dynamiek. Er was veel meer ruimte om op basis van inhoudelijke argumenten te discussiëren over besluiten en om coalities te vormen. Dat vond ik een stuk aantrekkelijker. Als de coalitie na de komende verkiezingen geen meerderheid meer heeft, verwacht ik dat het Eerste Kamerwerk politiek spannender maar ook inhoudelijk interessanter zal worden. De Tweede Kamer moet rekening houden met de politici aan de overzijde van het Binnenhof.”

Sargentini “Ik hoop dat de Tweede Kamer zelf ook wat scherper gaat zijn op wetgeving, als het niet meer vanzelfsprekend is dat de coalitie een wet door de Eerste Kamer krijgt.”

Strik “De Tweede Kamer zal zich beter realiseren dat ze ons nodig heeft. De oppositie heeft dan meer ruimte om amendementen in te dienen die de coalitie zal moeten steunen, wil ze steun van de Eerste Kamer krijgen.”

Gaat meer politieke spanning in de Eerste Kamer niet ten koste van haar primaire taak – het toetsen van wetten?

Strik “Binnen de fractie hebben we wel besproken of we de uitspraak van Jesse nu de juiste *framing* vonden van het Eerste Kamerwerk. Maar wat hij bedoelt, is: We gaan natuurlijk niet instemmen met matige of slechte wetten omdat de coalitie ons in andere voorstellen steunt. We zijn geen gedoogpartij. We zijn er niet op uit om de coalitie pootje te lichten, maar we steunen alleen goede voorstellen. En om een constructieve samenwerking mogelijk te maken, zal het kabinet ook echt steun moeten verlenen aan onze eigen voorstellen. Een kabinet dat in de minderheid is, zal zich meer rekenschap moeten geven van wat andere partijen willen.”

Scheidend Kamervoorzitter Ankie Broekers-Knol (VVD) onthulde onlangs in een interview dat ze wetten heeft laten passeren waar nogal wat op aan te merken was, uit loyaliteit aan de coalitie. Herken je dit?

Strik “Dat herken ik heel goed. Ik zag soms ook wel de pijn bij senatoren van coalitiepartijen. Ik zou het een blamage vinden als ik zelf in de coalitie zat en we ons daartoe zouden verlagen. Je bent dan je eigen rol als Eerste Kamerfractie volledig aan het verloochenen. Zelf hebben we alleen nooit in die positie gezeten, en je kunt er nooit zeker van zijn of GroenLinks zo iets niet ook kan overkomen.

We hebben overigens wel moeilijke momenten meegemaakt als Eerste Kamerfractie. In aanloop naar het zogeheten Lenteakkoord van 2012 was te voortvarend onderhandeld zonder de Eerste Kamer te consulteren. Daardoor werden wij onder druk gezet om een plotselinge verhoging van de AOW-leeftijd te steunen, die door gebrek aan een overgangsregeling grote gevolgen had voor het inkomen van mensen. De Tweede Kamerfractie was toen te *eager* om een akkoord te sluiten en heeft ons onvoldoende geconsulteerd. Dat is een leerpunt geweest. Sindsdien gaat het veel beter en hebben we altijd prima samengewerkt met de Tweede Kamerfractie.”

Voor GroenLinks is de Eerste Kamer niet heilig. In het verkiezingsprogramma staat dat ze afgeschaft kan worden zodra er een vervangend orgaan is dat een constitutionele toets uitvoert.

Strik “Een constitutionele toets is een toets achteraf, over de toepassing van de wet – dus nadat het besluit is genomen. Wat mij betreft, blijft daarnaast nog steeds de Eerste Kamer bestaan die wetsvoorstellen vooraf toetst, overigens wel met het politieke primaat bij de rechtstreeks gekozen Tweede Kamer.

Ik voel wel voor het terugzendrecht zoals de commissie-Remkes onlangs voorstelde, dus dat de Eerste Kamer tegen de Tweede kan zeggen: wat ons betreft mankeert het hier en hier aan, pas als dat is aangepast kunnen we met het voorstel instemmen. In het voorstel van Remkes zou dit terugzendrecht echter ten koste gaan van het vetorecht. Dat is wel een risico, maar ik verwacht dat de Eerste Kamer snel ophoudt met terugzenden – en dus wetsvoorstellen zal afwijzen – als de Tweede Kamer de aanbevelingen niet opvolgt. Dat lijkt me een effectief drukmiddel.”

Judith, over je aanstaande vertrek zei je in een interview in Trouw: “Ik heb mooie dingen bereikt, maar vooral op het onderwerp asiel en migratie is de motivatie aan het verdwijnen. Ik verwacht daar geen verbeteringen meer. Dus moet iemand anders het maar proberen.” Voor iemand die zoveel heeft bereikt in het Europees Parlement, vind ik dat een opmerkelijke uitspraak.

CV
TINEKE STRIK

GEBOREN

28 september 1961
in Alphen (Gld)

OPLEIDING

Sociaal-cultureel werk bij de Sociale Academie in Eindhoven en Nederlands en internationaal publiek recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. In 2011 gepromoveerd op een proefschrift over de totstandkoming en de nationale effecten van Europees asiel- en migratiebeleid.

WERK

Da Tweede Kamerfractie GroenLinks en het Ministerie van Justitie. Van 2002 tot 2006 wethouder in Wageningen. Sinds 2007 lid van Eerste Kamer voor GroenLinks en woordvoester Justitie, Asiel en Migratie, Europese Zaken en Buitenlandse Zaken. Daarnaast universitair hoofddocent migratierecht aan de Radboud Universiteit. Strik is de nummer 2 op de kandidatenlijst voor de verkiezingen van het Europees Parlement op 23 mei.



Sargentini “Op andere onderwerpen heb ik wat bereikt ja, maar op migratie en asiel ben ik al jaren alleen maar bezig te voorkomen dat het beleid erger wordt. Want het wordt erger. Wat ik aan resultaten boek, is zo marginaal. Toch nog maar nét weten te regelen dat er aparte aandacht komt voor vluchtelingenkinderen, om maar wat te noemen. Dat is voor mij niet voldoende, en ik merkte dat ik steeds vaker ging denken: dit hebben we al geprobeerd, dit werkt toch niet, hier heb ik al tig schriftelijke vragen over ingediend. En als je dat gaat denken, is het misschien tijd voor een andere, frissere blik. Ik heb expres mijn vertrek aangekondigd vóór de stemming over mijn rapport over de rechtsstaat in Hongarije. Toen ging de kandidaatstelling open, en ik denk niet dat Tineke zich kandidaat had gesteld als ik door was gegaan.”

Strik “Dat was inderdaad niet bij me opgekomen.”

Sargentini “Ik ben overigens ontzettend blij dat ik die Hongarije-stemming heb gehaald. Het is heel bijzonder om te zien hoe mensen mij ineens anders gingen bejegenen toen ik het parlement had overtuigd om de procedure in werking te zetten die kan leiden tot sanc-

rechten van vreemdelingen. De verontwaardiging over het feit dat de mensenrechten in landen als Polen en Hongarije onder druk staan, is veel groter dan die over het lot van vluchtelingen, ook bij premiers en ministers van Binnenlandse Zaken. Waarschijnlijk omdat Polen en Hongaren meer voelen als ‘onze’ mensen, hoewel dat ook wel eens vergeten wordt. Soms hoor ik suggesties als: dan stappen Polen en Hongarije toch uit de EU, en gaan we door met landen die zich wél aan de Europese waarden willen houden? Dat zou dus betekenen dat je tegen de Polen en Hongaren zegt: zoek het maar uit met je verschrikkelijke regering, onze zorg is het niet. Maar in het algemeen voelen ze meer als ‘eigen’ dan vluchtelingen.”

Wanneer begon het sentiment in de EU ten aanzien van vluchtelingen en migranten te verslechteren?

Sargentini “In 2010 brak de Arabische lente uit en het antwoord van de Europese Unie op de komst van veel Tunesische jonge mannen naar Italië was: dichtgooien die grenzen. We zagen mensen die zich bevrijdden van

‘Op migratie en asiel ben ik al jaren alleen maar bezig te voorkomen dat het beleid erger wordt’

ties tegen de regering-Orbán wegens ondermijning van de rechtsstaat. Ineens word ik gezien als een soort *elder statesman*, zowel binnen als buiten het parlement. Dat is natuurlijk erg leuk, en het motiveert zeker, maar het heeft bij mij niet gezorgd voor nieuwe energie om me nog eens vijf jaar lang in te zetten voor onderwerpen waarop ik geen verbetering zie. Bovendien zegt niemand nu tegen me: nou, jij zwaait geen dag te vroeg af. Een Duitse Europarlementariër van de CDU zit vanaf 1980 in het Europarlement, en wordt nu waarschijnlijk niet opnieuw voorgedragen. Hij is daar heel kwaad en verdrietig over. Een dergelijk lot moet je jezelf besparen.”

Is een doorbraak zoals je met je Hongarije-rapport voor elkaar hebt gekregen, niet denkbaar op migratie?

Sargentini “Absoluut niet. Grondrechten van Europeanen, waar het Hongarije-onderzoek over ging, gaan de meeste Europarlementariërs meer aan het hart dan

langdurige dictaturen in Egypte, Tunesië en Libië, en het enige waar wij nog over konden praten was: hoe houden we die migranten buiten? Ik was totaal verbijsterd door deze reactie. En nog schokkender vond ik dat Europa die dictaturen in Noord-Afrika nota bene altijd de hand boven het hoofd heeft gehouden. Mubarak en Ben Ali konden rekenen op de steun van Frankrijk, Khadafi had dealtjes met Italië. Ik was geschokt over de hypocrisie hiervan. Nadat in Egypte bij de eerste vrije verkiezingen Morsi werd gekozen – een Moslimbroeder, uiteraard niet mijn vriend – werd deze al snel door middel van een coup afgezet. En de meeste Europese regeringsleiders vonden dat prima en hielpen vervolgens president Sisi in het zadel: een Mubarak 2.0.”

Tineke, wat dacht jij toen je de uitspraak van Judith in Trouw las?

Strik (lacht) “Even dacht ik wel: waarom zou iemand nu nog gaan stemmen voor het Europees Parlement? Maar

ik snap Judith ook hoor. Ik zie ook dat het met migratie de verkeerde kant op gaat. Eerst was nog het idee om het migratiebeleid te europeaniseren en daarbij het VN-vluchtelingenverdrag ruimhartig na te leven. Maar nu is het buiten de deur houden van mensen de enige prioriteit. En ik snap dat Judith het zat is om alleen maar bezig te zijn met het beperken van de schade voor vluchtelingen. Tegelijkertijd moet dat ook gebeuren. Wel ben ik van plan om net als Judith ook andere onderwerpen op te pakken, niet alléén asiel en migratie.”

Sargentini: “Dat zou ik je ook zeker aanraden. Twee keer heb ik de wet witwassen behandeld, twee keer samen met een Letse christendemocraat die mijn co-rapporteur was. Toen hij in 2013 met mij werd opgezadeld, dacht hij volgens mij even: o mijn god, wat moet ik met haar? Maar we hebben elkaar leren kennen en heel goed samengewerkt. Deze week werd hij benoemd tot premier van Letland, en wat presenteerde hij als zijn eerste agendapunt: de bestrijding van witwassen!”

Strik “Geweldig.”

Sargentini “Dat is ook het ontzettend leuke aan het Europees Parlement: al die mensen die daar aanspoelen, een tijdje blijven en dan weer wegdrijven naar een andere interessante plek in Europa. Het is eigenlijk een soort Erasmus-uitwisselingsprogramma, maar dan voor politici. Eurosceptici komen binnen en verlaten het parlement een stuk minder sceptisch. En je leert zoveel mensen kennen die je daarna nog eens kunt bellen, omdat je ooit met ze hebt samengewerkt.”

Tineke, jij hebt in de Raad van Europa meerderheden achter rapporten over migratie kunnen krijgen. Waardoor lukte het daar beter om resultaten te boeken op migratie?

Tineke: “Het is makkelijker om in de Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa voor een rapport te stemmen dan binnen het Europees Parlement. Omdat er geen wetgeving uit voortvloeit is het vrijblijvender, het komt er vooral op aan wat landen er vervolgens mee doen in hun eigen parlement.

Een belangrijk rapport van mijn hand ging over een boot met 73 vluchtelingen uit Libië die twee weken op de Middellandse Zee heeft rondgedobberd. Schepen van lidstaten kwamen langs maar vertrokken weer. Van die groep zijn 62 mensen omgekomen van de honger en dorst, de rest werd totaal uitgeput teruggedreven naar de Libische kust en moest maandenlang herstellen. Ik heb toen onderzocht hoe het kwam dat geen enkel land die mensen oppikte. Conclusie was dat daar een groot

eigenbelang bij zat: zodra je mensen redt van zee, ben je ook verantwoordelijk voor ze. En daar wilden lidstaten zich niet aan branden. Ik heb toen bij het Europees Parlement gepleit voor een Europees pact waarin die verantwoordelijkheid voor vluchtelingen op zee gezamenlijk werd geregeld, maar daar is toen niets mee gedaan. Vijf jaar en veel verdronken migranten later reageerde de Raad vooral met Europese maatregelen die erop zijn gericht te voorkomen dat mensen naar Europa zouden komen. Met nauwelijks aandacht voor de verantwoordelijkheid die ook de EU zelf moet nemen. Dat was een enorme gemiste kans voor de EU.”

Sargentini “Die beslissing was puur politiek, want de Europese Commissie, die die wetgeving uitvaardigt, bestaat voornamelijk uit christendemocratische commissarissen die niet de politieke wil hebben om zich voor een humaner beleid in te zetten en zich daarin ook zeker niet gesteund voelden door de lidstaten. En laten we ook het Europees Parlement, dat bij de Commissie kan aandringen op wetgeving, vooral niet als progressieve kracht zien. De meerderheid is rechts, op dit moment.

Eén van mijn laatste acties, dat niet onder de categorie van ‘erger voorkomen’ valt, wordt overigens het amenderen van de Terugkeerrichtlijn voor vluchtelingen, waarover ik rapporteur ben. Daar maak je geen vrienden mee, maar ik durf het wel aan – beter ik dan dat een extreemrechtse parlementariër zich dit toe-eigent. De Commissie heeft een voorstel gedaan dat rammelt aan alle kanten. Vluchtelingen hebben in dit voorstel nauwelijks nog tijd om in beroep te gaan; ze hebben hun aanvraag voor een verblijfsvergunning nog niet ingediend of ze moeten alweer actief meewerken aan hun terugkeer; als een vluchteling niet zijn best heeft gedaan om een paspoort te krijgen in het land waaruit hij gevlucht is, mag hij gevangen worden gezet; enzovoorts. Het is mesjogge.”

Hoe moet die Terugkeerrichtlijn er volgens jou uitzien?

Sargentini “Ik wil laten zien dat terugkeer bij asiel en migratie hoort, maar dat dit wel op een menswaardige manier moet gebeuren. Daarom zet ik in op vrijwillige terugkeer van afgewezen asielzoekers en vreemdelingen zonder papieren.”

Strik “Nederland heeft aangedrongen op die terugkeerrichtlijn en wil juist meer gronden voor detentie van vluchtelingen.”

Sargentini “Die haal ik er allemaal uit.”

Strik “Heel goed.”

Sargentini “Er is geen enkel bewijs voor de veronderstelling dat mensen vanuit detentie makkelijker uit →



**JUDITH
SARGENTINI**

GEBOREN

13 maart 1974 in
Amsterdam

OPLEIDING

Geschiedenis aan
de Universiteit van
Amsterdam

WERK

Diverse functies bij
NGO's, oa., lobbyist
bij het Nederlands
Instituut voor
Zuidelijk Afrika
(NiZA) en Africacon-
sultant bij de
Europese alliantie
van ontwikkelings-
samenwerkingsor-
ganisaties Eurostep.
Van 1999 tot 2002
duuraadslid, 2002
tot 2009 raadslid en
daarna fractievoor-
zitter voor Groen-
Links in Amsterdam.
Sinds 2009 lid van
het Europees
Parlement.

te zetten zijn. Als je mensen na twee of drie maanden nog steeds niet hebt kunnen uitzetten, kun je vergeten dat ze ooit nog vanuit gevangenschap weggaan. Vrijwillige terugkeer is zeker niet vrijblijvend, daarna volgt gedwongen terugkeer. Maar op vrijwillige terugkeer is veel meer kans als vluchtelingen in hun land van herkomst een re-integratietraject krijgen aangeboden zodat ze echt een nieuw leven kunnen opbouwen. Vreemdelingendetentie klinkt heel logisch: je kunt mensen niet uitzetten als je niet weet waar ze zijn, dus zet je ze gevangen, dan weet je waar ze zijn. Bovendien schrikt het vluchtelingen af. Maar terugkeer moet het eindproces zijn van een evenwichtig asiel- en migratiebeleid, inclusief legale toegang voor arbeidsmigranten. Van dat evenwichtige beleid is nu geen sprake. En dan zouden we ineens terugkeer moeten afdwingen? Voorop staat natuurlijk dat mensen die niets strafbaars hebben gedaan, niet moeten worden opgesloten. Maar daarnaast is het vrijwel onmogelijk iemand uit te zetten als hij of zij echt niet meewerkt.”

Strik “Die focus op het tegenhouden van vluchtelingen leidt er weliswaar toe dat zij niet in Europa zijn, maar wel ergens anders – in transitlanden zoals Niger waar migranten in een uitzichtloze situatie leven. Een van mijn rapporten voor de Raad van Europa ging over migratiedeals en de gevolgen hiervan. Wat er door toedoen van ons migratiebeleid met mensen gebeurt, is ook onze verantwoordelijkheid.”

Sargentini “Voor de korte termijn klinkt het misschien als een mooie oplossing dat mensen niet naar Europa

lijke beginselen te schenden als wij dat zelf ook doen?”

Sargentini “Die analyse deel ik. Maar wil ik meerderheden kunnen organiseren in het Europees Parlement, dan moet ik vooral laten zien dat migratiedeals gericht op het tegenhouden van vluchtelingen, averechts werken. In ruil voor financiële steun houden transitlanden nu vluchtelingen tegen. Er is niets op tegen om de economie van Niger of Senegal op te poetsen. Armoedebestrijding is het doel van ontwikkelingssamenwerking, maar denk niet dat economische groei tot minder migratie leidt: hoe beter het gaat met een land, hoe méér mensen kunnen migreren.”

Judith, jij sprak net al over arbeidsmigratie als onderdeel van het migratiebeleid. GroenLinks wil arbeidsmigratie bevorderen, maar hoe regelen we dat zodanig dat we aansluiten bij de noden op de Europese arbeidsmarkt?

Sargentini “Arbeidsmigratie moet per definitie aansluiten op de noden op de Europese arbeidsmarkt. Anders is het geen arbeidsmigratie.”

Strik “De polarisatie in het migratiedebat belemmert de discussie over het feit dat we nu eenmaal meer mensen nodig hebben op de Europese arbeidsmarkt. Door het gesprek daarover uit de weg te gaan, stellen we onze economische toekomst in de waagschaal.”

Sargentini “Een deel van de huidige vluchtelingenproblematiek wordt veroorzaakt door het feit dat we geen arbeidsmigratiebeleid hebben. Voor mensen die graag een kans zouden willen krijgen om in Europa te werken is er alleen de asielroute. Zolang we dit niet onder ogen willen zien, blijft het migratiedebat vastlopen op stellingen als ‘de mensen op vluchtelingenboten zijn gelukszoekers en geen echte vluchtelingen’. Juist doordat we geen andere toe-

‘Wat er door toedoen van het migratiebeleid met mensen gebeurt, is ook onze verantwoordelijkheid’

komen, maar wat zijn de gevolgen over vijftien jaar als mensen zonder uitzicht op een toekomst in transitlanden bivakkeren?”

Strik “Uiteindelijk krijg je de gevolgen weer op je brood. Daarnaast vraag ik me wat we nou waard zijn als EU als we onze fundamentele waarden zomaar verpatsen. Hoe kunnen wij Hongarije ervan beschuldigen de rechtsstate-

gangscriteria hebben georganiseerd, is het ondoenlijk om een onderscheid te maken tussen de verschillende mensen die naar Europa komen.

In Hongarije gingen mensen vorig jaar massaal de straat op uit protest tegen de ‘slavenwet’. Volgens die wet mogen werkgevers van werknemers verlangen dat zij 400 uur per jaar overwerken, om daar pas jaren later →



→ **"De polarisatie** in het migratiedebat belemmert de discussie over het feit dat we nu eenmaal meer mensen nodig hebben op de Europese arbeidsmarkt."

voor betaald te krijgen. Die wet is er gekomen omdat er een enorm tekort is aan arbeidskrachten. Hongaren trekken weg, niemand uit andere Europese landen wil in Hongarije werken, en Hongarije laat geen migranten toe.”

**Hoeveel mensen moeten we dan toelaten?
En hoe bepalen we dat aantal?**

Sargentini “We moeten niet in quota denken, maar in contracten met werkgevers. Als je een contract hebt bij een werkgever in de EU, mag je hier komen, of de EU kan mensen helpen een contract te krijgen.”

Strik “Dat kunnen we allemaal regelen voordat mensen naar de EU komen. De vraag is of we dit voor de EU als geheel moeten regelen of per land. Lidstaten vinden het ook prettig om zelf controle te hebben over migratie.”

Strik “Ik zie toch wel een lichtpuntje, namelijk arbeidsmigratie – hoe gek het ook klinkt. Door de vergrijzing hebben we nu eenmaal meer mensen nodig. Door de terughoudendheid van regeringen krijgen bedrijven nu geen kans om buiten de EU hun vacatures te vervullen. Europa ontkomt er op een gegeven moment niet aan dit onder ogen te zien. Landen als Zweden en Duitsland lopen daar nu in voorop.”

Judith, heb je nog een gouden tip voor Tineke wanneer ze straks in het Europees Parlement zit?

Strik “Ja, kom op Judith!”

Sargentini “Probeer de coördinator van je fractie te worden binnen een commissie. Je bent het meest effectief als parlementariër wanneer je zaken kunt agenderen en

‘De verontwaardiging over het feit dat de mensenrechten in landen als Polen en Hongarije onder druk staan, is veel groter dan die over het lot van vluchtelingen’

Sargentini “Nu mogen werkgevers in de EU mensen buiten de EU werven als niemand in de gehele EU de betreffende vacature kan vervullen. Dat is natuurlijk een onmogelijke eis. Arbeidsmigratie mag nooit een manier worden om mensen binnen de EU eerder af te schrijven, maar het mag wel iets makkelijker worden voor een werkgever om te laten zien dat hij echt geprobeerd heeft EU-werknemers te vinden.”

Wat is er nodig om het huidige sentiment op het gebied van migratie te keren?

Sargentini “Lef bij de middenpartijen. Radicaal rechts krijgt momenteel zo veel voor elkaar omdat de centrum-democraten geen tegengas durven geven. Als staatssecretaris Harbers, nadat Nederland zes vluchtelingen van Malta heeft overgenomen, zegt dat bootvluchtelingen in de toekomst veel langer zullen ronddobberen omdat Nederland niet meer mee gaat helpen, zijn we een heel eind van huis.”

namens anderen kunt onderhandelen. En zet vanaf dag één de telefoonnummers van al je collega-parlementariërs in je telefoon. Veel zaken kunnen door je medewerkers worden afgehandeld, maar voor die ene kwestie die nú meteen moet worden opgepakt, moet je andere parlementariërs even kunnen appen. Ik heb dat pas laat ontdekt, want ik was niet zo van al dat telefoonverkeer. Maar zonder die contacten had ik het Hongarije-rapport niet voor elkaar gekregen. Daarvoor heb ik werkelijk ieder denkbaar contact aangeboord. Dat ging zo van: “Weet je nog, wij waren destijds samen op reis in Tsjaad... mag ik eens komen praten over Hongarije?” X

THEMA

Europa

Het Europees Parlement kleurt na de verkiezingen in mei als het goed is een stukje groener. Daarna begint voor het nieuwe Europarlement het grote politieke puzzelen aan Europa. Dit dossier biedt inspiratie voor een 'groenere' toekomst van de EU.

***De onzichtbare
macht van het
Europees Parlement***
Ben Crum

pag. 16

'Politiek is ecologie'
**Interview met
Bruno Latour**
pag. 22

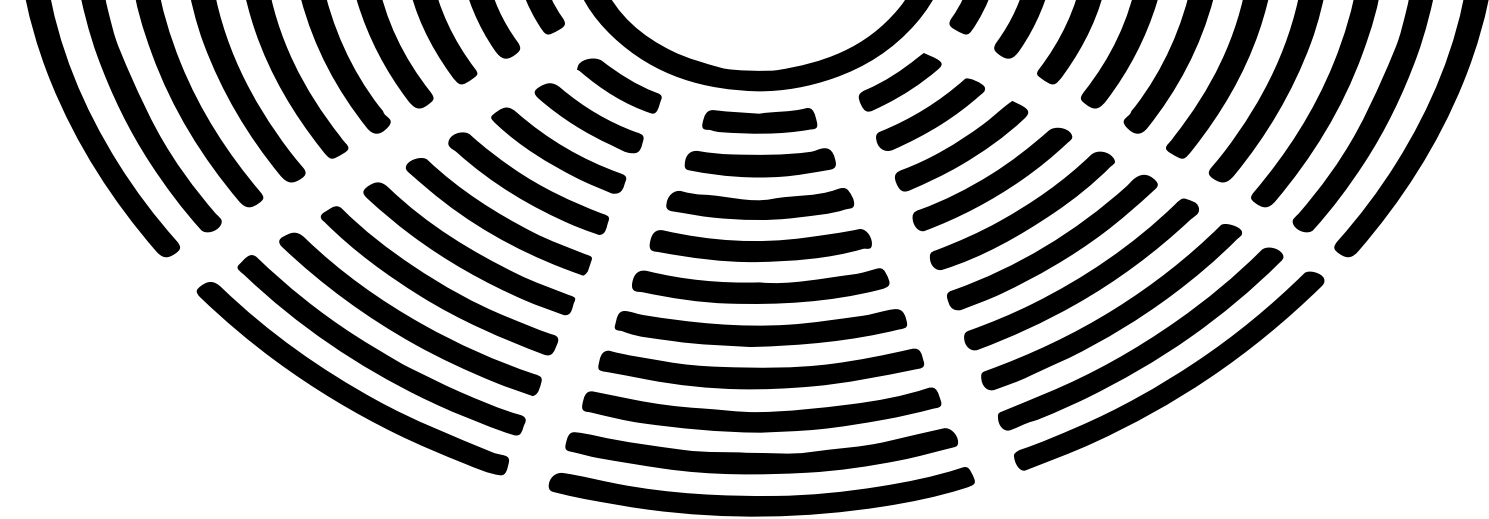
***Duitsland versus
Frankrijk: begrotings-
toezicht in de eurozone***
**Franziska Brantner
Alain Lipietz**

pag. 28

Identiteit als afweer
**Gastcolumn Joost
Legendijk**
pag. 33

***Bestrijd eurosceptis niet
met eenheidsdwang***
Catherine de Vries
pag. 34

***Defensie: samenwerken
voor een autonoom Europa***
Sven Biscop
pag. 38



DE ONZICHTBARE MACHT *van het Europees Parlement*

Van privacy tot energiebesparing: het Europees Parlement heeft veel te zeggen over onderwerpen die raken aan ons dagelijks leven. De rol van het parlement in de Europese besluitvorming krijgt echter nauwelijks aandacht van media en publiek. De hang naar consensus en de te grote loyaliteit aan de Europese Commissie, de oorzaken van die onzichtbaarheid, zijn schadelijk voor het democratisch gehalte van het Europarlement.

door BEN CRUM

De afgelopen vijf jaar nam het Europees Parlement grote besluiten over onder meer arbeidsmigratie, energiebesparing, het beheer van het internet en criminele witwaspraktijken. Thema's die ertoe doen in deze tijd en die belangwekkender zijn dan menig discussie in Den Haag. Waarom zien we daarvan dan doorgaans niet meer terug dan een marginaal kolommetje op één van de binnenpagina's van de krant? Zoals de lijst van thema's laat zien, gaat het argument niet op dat het Europees Parlement geen macht zou hebben. Bovendien heeft het parlement op al deze terreinen niet alleen de macht om wetgeving te blokkeren, maar maakt het ook actief gebruik van zijn recht om mee te schrijven aan Europese wetgeving. Die directe inbreng van leden van het Europees Parlement

staat in schril contrast tot de Tweede Kamer, waar de coalitiemeerderheid er veelal voor zorgt dat voorstellen van de regering zonder veel schrammen de eindstreep halen.

In die zin is de ontwikkeling van het Europarlement een succesverhaal van een instelling die in eerste instantie niet eens 'Parlement' maar slechts 'Assemblee' mocht heten. Zelfs toen in 1979 de Europese parlementariërs voor het eerst direct werden gekozen – in plaats van te worden afgevaardigd door de nationale parlementen – was hun macht nog beperkt. Het parlement had weliswaar zeggenschap over verschuivingen in de begroting en het mocht de Europese Commissie controleren, maar als het om Europese wetgeving ging, was zijn rol vooral adviserend aan de Raad van Ministers.

In de jaren tachtig en negentig werd het parlementair adviesrecht gaandeweg vervangen door het recht op veto en het recht op amendement, en werden die rechten van toepassing op steeds meer wetgevingsterreinen. Tien jaar geleden voltooide het Verdrag van Lissabon de emancipatie van het Europees Parlement door het te erkennen als (zo goed als) gelijkwaardige medewetgever naast de Raad van Ministers.

Een niet-ingeloste belofte

De grote paradox van het Europees Parlement is echter dat die toename van macht allesbehalve gepaard is gegaan met een toegenomen publieke belangstelling. Terwijl de eerste Europese verkiezingen in 1979 nog een gemiddelde opkomst kenden van rond de 60 procent, was die in 2014 gedaald tot zo'n 40 procent – Nederland bleef daar met 37 procent zelfs nog iets onder. Hoewel die opkomst niet veel verder lijkt te dalen, is er weinig reden om te verwachten dat ze snel weer gaat stijgen.

Als de directe verkiezingen voor het Europees Parlement waren bedoeld om de betrokkenheid van burgers bij de Europese samenwerking te vergroten, dan moeten we dus concluderen dat deze belofte niet is ingelost. Die conclusie weerspiegelt niet alleen de opkomstcijfers maar ook de eerder genoemde beperkte zichtbaarheid van het Europees Parlement in de media en in het publieke debat.

Een bijkomende factor is dat het Europese kiessysteem zodanig is ingericht dat er slechts beperkte politieke verschuivingen plaatsvinden, omdat verschuivingen in de ene lidstaat die in een andere veelal tenietdoen. Weliswaar dreigen sommige commentatoren met het doemscenario dat het Europees Parlement in mei gekaapt kan worden door eurosceptici. Maar terwijl de nationalistische fractie van de Italiaanse Lega, de partij van Le Pen en de PVV wellicht verdubbelt van 5 naar 10 procent van de zetels, zal het de rechts-libertaire fractie

EFDD moeite kosten om het hoofd boven water te houden nu haar meest prominente lid, de UK Independence Party, in beginsel niet meer terugkeert. Tegelijkertijd is er weinig twijfel dat de christendemocratische EVP in mei weer als winnaar uit de bus komt, dat de sociaaldemocraten weer de op-één-na grootste fractie zullen vormen, en dat deze twee groepen samen met de liberalen – die ze doorgaans aan hun zijde vinden – een ruime meerderheid van de zetels zullen bezetten.

Het feit dat het Europees Parlement zijn democratische belofte onvoldoende heeft ingelost, betekent niet dat we het net zo goed weer kunnen afschaffen. In het samenspel met de Raad van Ministers en de Europese Commissie vervult het een onmisbare functie: het zichtbaar maken van belangengestellingen die nationale grenzen overstijgen. Maar een eerlijke blik op het Europees Parlement dwingt wel tot de erkenning dat het meer dan tijd is om zijn functioneren kritisch te evalueren in plaats van het – als de enige direct gekozen Europese instelling – per definitie in bescherming te nemen.

Met het blote oog zijn er genoeg verbeterpunten aan te wijzen. Ook nu de Brexit leidt tot een reductie van 751 naar 705 Europarlementariërs blijft het Europees Parlement veel te groot. Dat heeft ertoe bijgedragen dat voor een deel van zijn leden het lidmaatschap vooral een middel is geworden tot status en inkomen, zonder dat deze leden veel invulling geven aan hun verantwoordelijkheden als volksvertegenwoordiger. Het parlement laat ook te veel ruimte voor verspilgedrag en corruptie in eigen kring, en de interne weerstand om dergelijke gedrag echt aan te pakken, is beschamend. Het verplichte maandelijkse reiscircus van Brussel naar Straatsburg is niet meer te rechtvaardigen, ondanks alle historische symboliek die laatstgenoemde stad belichaamt. Een besluit van de Europese regeringsleiders om deze verplichting op te heffen, zou een belangrijke bijdrage leveren aan de →

→ Sommige commentatoren doen het voorkomen alsof het Europees Parlement bij de volgende verkiezingen gekaapt wordt door eurosceptici. Maar het zal de rechts-libertaire fractie EFDD moeite kosten om het hoofd boven water te houden nu haar meest prominente lid, de UK Independence Party, in beginsel niet meer terugkeert.

—Ben Crum is hoogleraar Politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op de manier waarop Europese integratie invloed heeft op democratie en solidariteit.



Het meest fundamentele aspect waarop het Europees Parlement tekortschiet is dat het er niet in slaagt de politieke keuzes voor Europa zichtbaar te maken

geloofwaardigheid van de Europese democratie.

Consensusdrang

Het meest fundamentele aspect waarop het Europees Parlement tekortschiet als parlement is dat het er niet in slaagt om de politieke keuzes voor Europa zichtbaar te maken. Het Europees Parlement is een consensusmachine en daarmee versterkt het de tendens om Europese besluitvorming veeleer als een noodzakelijkheid te zien dan als een collectieve keuze.

Voor een beeld van de mate waarin het Europees Parlement neigt naar eenvormigheid kunnen we kijken naar twee belangrijke stemmingen van afgelopen jaar. In mei stemde het over de richtlijn voor gedetacheerde werknemers die onder de arbeidsvoorwaarden van hun moederland (tijdelijke) werkzaamheden verrichten in een andere EU-lidstaat. De politieke spanning zit hem hier tussen enerzijds de vrijheid van concurrentie van bedrijven en goedkopere werknemers uit met name Midden- en Oost-Europa, en anderzijds het belang om verworven beschermingsniveaus van werknemers in West-Europa niet te ondermijnen. In de uiteindelijke stemming werd de voorgestelde tekst met 70 procent van de stemmen aangenomen. De fracties links van het centrum stemden (op een enkele SP'er na) haast allemaal vóór, maar de richtlijn had eveneens de steun van ruime meerderheden in de christendemocratische en liberale fracties. De tegenstanders waren geconcentreerd in de eurosceptische partijgroepen van de Europese conservatieven, de rechts-libertairen en de nationalistenvr.

Hetzelfde patroon ontstond een maand eerder, toen gestemd werd over het hergebruik van verpakkingsafval. Deze richtlijn werd met zelfs 85 procent van de stemmen aangenomen, omdat ook een meerderheid van de conservatieven zich aansloot bij de parlementaire *mainstream*. Voor zover er sprake was van een politieke

scheidslijn liep deze tussen de 'constructieve meerderheid' en de eurosceptici in plaats van dat ze een tegenstelling tussen milieubeschermers en groei-aanhangers weerspiegelden.

Dergelijke stemverhoudingen zijn verre van atypisch voor het Europees Parlement en bieden een goede verklaring voor het feit dat dit soort stemmingen niet de voorpagina haalt. Natuurlijk herbergen die stemblokken tal van nuances, onderlinge tegenstellingen en politieke strijd tussen de fracties. Maar wat uiteindelijk zichtbaar wordt, is de breed gedeelde steun voor een voorstel en de voorspelbare tegenstem van de eurosceptici.

De consensusdrang zit diep ingebakken in het functioneren van het Europees Parlement. Van oudsher is ze ingegeven door de bewijsdrang waar-toe het parlement werd gedwongen vanwege zijn ondergeschikte positie; alleen als het zich niet uiteen liet spelen en een collectieve vuist maakte, kon het de Raad van Ministers en de Commissie dwingen hun voorstellen aan te passen. Er zijn legio voorbeelden van situaties waarin het Europees Parlement de interne verschillen opzij zette om zijn institutionele macht te doen gelden. Het meest recente voorbeeld daarvan is de manier waarop de grootste parlementaire fracties gezamenlijk de regeringsleiders dwongen om de christendemocraat Jean-Claude Juncker in 2014 voor te dragen als voorzitter van de Europese Commissie.

De consensusdrang is verder versterkt doordat het Europees Parlement het afgelopen decennium bij nieuwe wetgevingsvoorstellen meteen in onderhandeling trad met de Raad en de Commissie. Met zijn deelname aan deze zogenaamde 'trialogen' vergroot het parlement zijn directe invloed op de wetgeving en draagt het bij aan een efficiënter wetgevingsproces. De prijs van die efficiencywinst is echter dat de politieke onderhandelingen achter gesloten deuren plaatsvinden en dat de politieke scheidslijnen in het parlement onzichtbaar blijven. →



ACHTERGROND

Europees Parlement

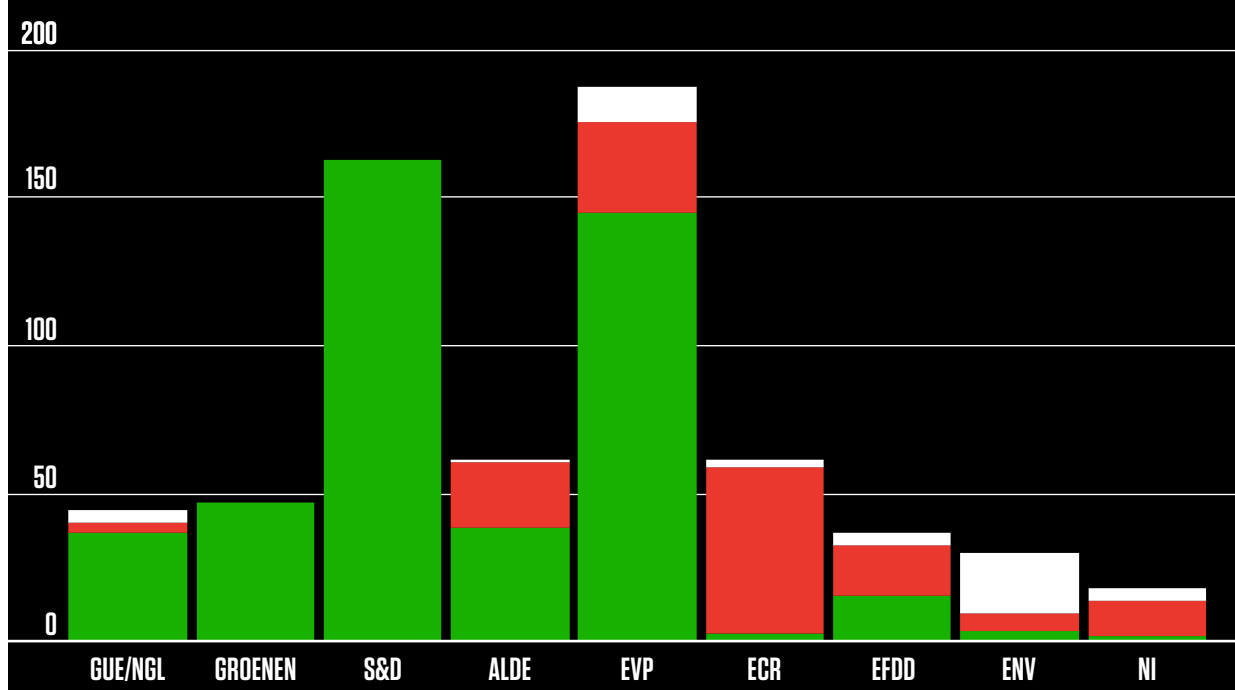
THEMA EUROPA

19

DE HELING • NR 1 2019

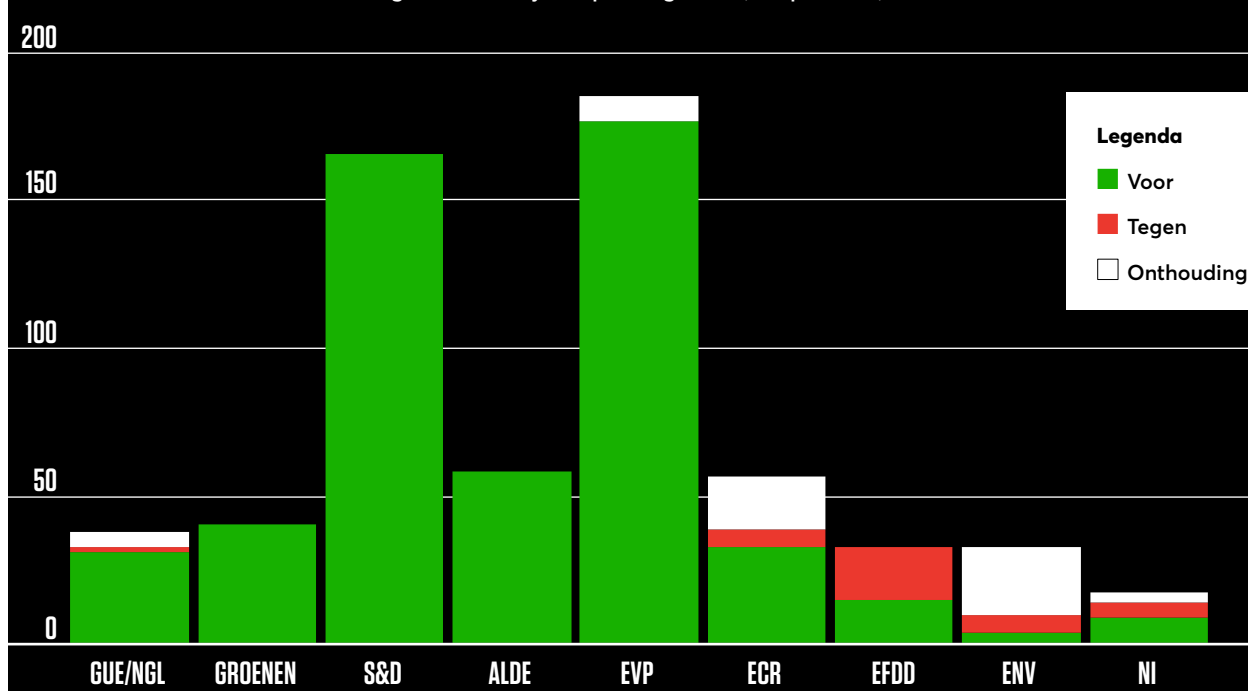
Stemverdeling Europees Parlement

Figuur 1: Detacheringsrichtlijn (29 mei 2018)



Stemverdeling Europees Parlement

Figuur 2: Richtlijn Verpakkingsafval (18 april 2018)





→ **Regeringsleiders in de Europese Raad** zijn degenen die binnen de Europese Unie grote strategische keuzes maken, maar zij leggen uiteindelijk verantwoording af aan hun nationale parlementen en niet aan de gezamenlijke Europese volksvertegenwoordiging.

De fundamentele verklaring voor het feit dat het Europees Parlement wel een machtige wetgever is maar geen uitdrukking geeft aan politieke keuzes ligt in de afwezigheid van een Europese regering. De Europese Commissie is meer dan een internationaal secretariaat, maar uiteindelijk zijn de politieke overtuigingen van de Eurocommissarissen ondergeschikt aan hun technische verantwoordelijkheden. Regeringsleiders in de Europese Raad zijn degenen die binnen de Europese Unie grote strategische keuzes maken, maar zij leggen uiteindelijk verantwoording af aan hun nationale parlementen en niet aan de gezamenlijke Europese volksvertegenwoordiging.

Een Europese regering zou een duidelijke wig creëren drijven tussen regeringsfracties en oppositiepartijen in het Europees Parlement. Op die manier zou het Parlement zichtbaar maken dat er niet noodzakelijkerwijs slechts één – technocratisch – idee van een Europese samenwerking bestaat, maar dat de invulling van Europese integratie onderwerp is van politieke keuzes.

Spitzenkandidaten

De erkenning dat het noodzakelijk is om het politieke karakter van Europese besluitvorming zichtbaar te maken, ligt ten grondslag aan de claim

van de huidige Europese Commissie dat zij de ‘meest politieke Commissie ooit’ is. Deze erkende noodzaak voor meer zichtbaarheid inspireert ook de topkandidatenprocedure (oftewel, in goed eurocratisch, het *Spitzenkandidatenprozess*) waarmee de Europese politieke partijen de keuze van de voorzitter van de Commissie tot inzet van de Europese verkiezingen proberen te maken.

Het Europese verdrag bepaalt dat een nieuwe Commissievoorzitter wordt voorgedragen door de regeringsleiders en daarna wordt gekozen door het Europees Parlement. Met de topkandidatenprocedure willen de fracties in het parlement de controle over dit proces naar zich toe trekken door bij voorbaat af te spreken dat zij iedere andere nominatie dan die van één van de kandidaten die zij zelf hebben aangewezen, zullen verwerpen. Daartoe wijzen de Europese partijen al aan het begin van de verkiezingscampagne hun topkandidaten aan, zodat de kiezer niet alleen een stem op een Euro-parlementariër uitbrengt maar indirect ook stemt op de topkandidaat van de betreffende Europese fractie voor het voorzitterschap van de Commissie.

In 2014 was de strategie van de Europese partijen succesvol in die zin dat de regeringsleiders uiteindelijk geen andere keuze hadden dan de topkandidaat van de grootste fractie, de christendemocraat Juncker, te nomineren voor het voorzitterschap van de Commissie. Het effect van de topkandidatenprocedure op de betrokkenheid van de kiezers was echter minder overtuigend: zij vertaalde zich niet in een hogere opkomst bij de verkiezingen. Onderzoek laat bovendien zien dat de zichtbaarheid van de topkandidaten beperkt was en dat de topkandidatenprocedure in de ene lidstaat veel bekender was dan in de andere.

De topkandidatenprocedure richt zich terecht op het kernprobleem van de Europese verkiezingen, namelijk dat de uitkomsten onvoldoende verschil maken voor de politieke koers

van de Europese Unie als geheel. He-las schiet het haar doel voorbij omdat veel Europese fracties haar als een prestigeproject zijn gaan beschouwen in hun voortdurende strijd om meer macht, in plaats van dat zij er de democratisering van de Europese Unie als geheel mee proberen te dienen.

Het primaire probleem van de topkandidatenprocedure is echter dat deze bij de huidige inrichting de keuzes eerder verkleint dan vergroot. Gegeven de politieke verhoudingen lijdt het eigenlijk geen twijfel dat de christendemocratische Europese Volkspartij (EVP) weer de grootste fractie zal worden. Zelfs al is er een coalitie nodig voor een absolute meerderheid, dan nog is die coalitie in de praktijk niet voorstelbaar zonder de EVP. Eigenlijk vervullen topkandidaten van andere partijen – zoals Frans Timmermans en Bas Eickhout – dus slechts een symbolische rol.

Tegelijkertijd geldt zelfs voor de EVP dat de meest geschikte kandidaten zich niet al bij het begin van de campagne beschikbaar stellen. In het verleden was het vaak een zittende regeringsleider die de stap maakte naar het voorzitterschap van de Commissie. De topkandidatenprocedure maakt het echter onwaarschijnlijk dat een regeringsleider zich in de Europese campagne strijd gooit; dat zou toch als vaandelvlucht worden gezien. Bovendien is het topkandidaatschap ook een carrièrerisico omdat de uitkomst van de procedure nu eenmaal onzeker is. In 2014 had de EVP het geluk dat Juncker net de verkiezingen in Luxemburg had verloren, maar het is veelzeggend dat ze voor de komende verkiezingen is uitgekomen bij Manfred Weber, een prominent lid van het Europees Parlement maar zonder grote bekendheid of bestuurservaring daarbuiten.

Een derde bezwaar is dat het democratisch gezien problematisch is dat kiezers in sommige landen veel meer betrokken zijn bij de procedure dan in andere landen. Als de topkandidaten



érgens weerklank vinden bij media en publiek, is dat in Duitsland. Duitsland heeft tot dusver de meeste kandidaten geleverd, waaronder de kandidaat met de beste papieren voor de komende verkiezingen. Evenmin is het toeval dat zo goed als alle andere kandidaten tot dusver, met de uitzondering van de nominaties door de (extreem) linkse fractie van de Griekse premier Alexis Tsipras in 2014 en de Sloveense parlementariër Violeta Tomič dit jaar, afkomstig zijn uit een land dat direct grenst aan Duitsland. In plaats van de Europese besluitvorming te democratiseren, dreigt de topkandidatenprocedure dus de suprematie van Duitsland in de EU te bevestigen.

Het meest fundamentele bezwaar tegen de topkandidatenprocedure is ten slotte dat deze is gebaseerd op een beeld van de Europese Unie als een ‘parlementaire-federatie-in-wording’ waarin de democratische legitimiteit exclusief wordt belichaamd door het Europees Parlement. Voor een harde kern van Europarlementariërs is dat wellicht nog een aantrekkelijk vergezicht, maar de meeste waarnemers zijn het er inmiddels over eens dat de legitimiteit van de EU een balans vereist tussen de directe vertegenwoordiging in het Europees Parlement en het blijvende belang van de lidstaten die door de regeringen in de Raad van Ministers worden vertegenwoordigd. Met de toe-eigening van de topkandidatenprocedure trekt het Europees Parlement die balans scheef en dreigt ze de Commissie van de steun van de lidstaten te beroven.

Scherpere tegenstelling

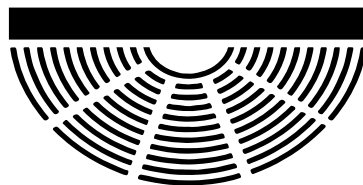
De procedure voor het kiezen van de voorzitter van de Europese Commissie kan zeker beter en transparanter, maar de topkandidatenprocedure is niet de juiste manier. Sterker nog, als de regeringsleiders – terecht – zouden besluiten dat de huidige EVP-kandidaat Manfred Weber niet de meest geschikte kandidaat is voor het voorzitterschap, dan slaat het blufpoker

van het parlement uiteindelijk als een boemerang terug op de geloofwaardigheid van de Europese verkiezingen. Als alternatief voor het getouwtrek rondom de topkandidaten zouden de Europese fracties er goed aan doen om de procedure samen met de regeringsleiders zodanig in te richten dat deze recht doet aan hun onderlinge rolverdeling. Daarbij kan het parlement bovendien het initiatief nemen op de inhoud in plaats van op de persoon. Het zou daartoe bij zijn eerste samenkomen na de verkiezingen een resolutie moeten aannemen waarin het de uitslag duidt. Dat is dan het moment voor de fracties in het parlement om zich ofwel aan te sluiten bij de meerderheidscoalitie, waaruit dan ook de voorzitter van de Europese Commissie moet komen, ofwel te kiezen voor een rol in de oppositie.

Het belangrijkste verschil tussen dit voorstel en de topkandidatenprocedure is dat de nieuwe variant niet draait om de institutionele concurrentie tussen Europees Parlement en de regeringsleiders, waardoor de consensusdrang in het parlement alleen maar versterkt wordt. In plaats daarvan stelt het de politieke scheidslijnen binnen het Europarlement centraal en beoogt het een scherpere tegenstelling tussen Commissiegetrouwe fracties en oppositie in de hand te werken. Dat zou een goed begin zijn voor een Europees Parlement waarin de loyaliteit aan de Commissie vervolgens dunner is gezaaid, en dat meer alternatieven laat zien in zijn stemgedrag en in de manier waarop het publiekelijk positie kiest over wetsteksten, in plaats van zich bij voorbaat te committeren aan met de Raad uitonderhandelde compromisteksten.

Het Europees Parlement bepaalt niet in zijn eentje de koers van de Europese Unie (en gelukkig maar). Maar voor de Europese verkiezingen in 2024 zou de kiezer er zeer mee gediend zijn als het parlement de komende periode meer zicht kan bieden op de politieke keuzes die voorliggen in Europa. X

Uiteindelijk ligt de fundamentele verklaring voor het feit dat het Europees Parlement wel een machtige wetgever is maar geen uitdrukking geeft aan politieke keuzes in de afwezigheid van een Europese regering







INTERVIEW

Bruno Latour

THEMA EUROPA

23

DE HELING • NR 1 2019

Politiek is ecologie

**Groenen,
doe daar
je voordeel
mee**

Niemand kan meer ontkennen dat we in de 'ruïnes' van het kapitalisme leven, stelt de Franse filosoof Bruno Latour. Een politiek aanbod dat past bij deze mentaliteitsverandering moet echter nog volgen. De groene partijen zijn volgens Latour bij uitstek geschikt om dat aanbod te leveren – mits ze de juiste vragen gaan stellen.

door SOCRATES SCHOUTEN EN NIELS SPRINGVELD *fotografie* STEFAN HENNIS





In zijn nieuwste boek *Waar kunnen we landen* onderzoekt Bruno Latour (71) hoe de politiek om moet gaan met de immense ecologische uitdaging die voor ons ligt. In het Antropoceen, het huidige tijdperk van klimaatverandering en instabiele ecosystemen, moeten wij ons beeld van de wereld en daarmee onze politiek drastisch veranderen. Dat is een opdracht die ook zeker de Groenen toekomt. Zij hebben, aldus de filosoof, tot op heden teveel hun hoop gevestigd op een soort wereldwijde samenleving die bereid is zich gezamenlijk in te zetten voor een duurzame toekomst. De populistische, 'conservatieve' revolutie versterkt de noodzaak verder om als groene partijen met een beter doordacht voorstel te ko-

men en te laten zien wat de politieke implicaties zijn van onze afhankelijkheid van de aarde.

Dat andere perspectief ontwikkelen politici volgens Latour door mensen de vraag te stellen wat volgens hen nu precies de aarde is waarvan wij afhankelijk zijn en welke mensen, dingen en dieren daarbij horen. In zijn boek blijft dit proces nog enigszins abstract, maar tijdens een gesprek in een Amsterdamse hotellobby blijkt het project al even op stoom. "Ik ga bij mensen langs en vraag aan hen wat het land is waarop ze leven. Dat zouden de Groenen ook eens moeten doen. Let wel: politici moeten *hun* levens niet omschrijven, de mensen moeten *zichzelf* omschrijven."

Het interview vindt plaats terwijl in Europa de spanning om Brexit hoog oploopt en de 'gele hesjes' van zich doen spreken. Voor Latour ligt een belangrijk deel van het antwoord op de nieuwe politieke vragen in datzelfde Europa. De Europese Unie is een verenigend project, een geheel dat samenhang wil organiseren, maar de middelpuntzoekende krachten zijn in een eindeloos aantal procedures en mechanismen gegoten die flink wat burgers van de EU heeft vervreemd. De Brexit laat zien dat de ontwarring van die kluwen zo goed als onmogelijk is, tot enig genoegen van Latour. De complexiteit zelf is volgens hem niet het probleem, de *ontkenning* van de complexiteit is het probleem. Hoe kan het complexe Europese maaswerk behouden blijven, ontwikkeld worden, en politiek weer productief worden gemaakt?

Wat hebben 'Brexit' en 'Trump' voor u te maken met, zoals u het in uw boek beschrijft, de bodem onder onze voeten?

"De Britten zijn een experiment aangegaan naar wat het betekent om je af te scheiden. In een opwelling is besloten om weg te gaan. Groot-Brittannië heeft in de negentiende eeuw de globalisering mede uitgevonden; nu is ze de eerste om weer te vertrekken. Dit is een aardverschuiving die we moeten zien te begrijpen. Wat er met Trump gebeurt in Amerika en met Jair Bolsonaro in Brazilië is natuurlijk ook catastrofaal, maar als historisch fenomeen steekt Brexit er met kop en schouders bovenuit.

'Ik stel mensen een heel eenvoudige vraag: waar ben je van afhankelijk en wie is dat nog meer? Som dat eerst eens op'

Links realiseert zich niet dat er op de achtergrond van deze ontwikkelingen een heel oude vraag leeft: wat is de bodem waarop wij mensen kunnen bestaan? Vandaar de titel van mijn boek: 'Waar kunnen we landen?' Zolang links niet begrijpt *waarom* zo veel mensen roepen om een terugkeer naar de natiestaat en zelfs de etnische identiteit, zal het verlies na verkiezing verliezen – kijk maar naar wat de sociaaldemocraten overkomt.

Mijn stelling is dat we moeten uitvinden van welke aarde we leven en afhankelijk zijn. De Groenen hebben deze vraag heel onhandig met 'de natuur' of 'de planeet' beantwoord, termen die volstrekt geen politieke betekenis hebben. We moeten veel preciezer zijn in wat die 'aardse' afhankelijkheden om het lijf hebben. Net als de sociaaldemocraten, die uitzien naar het moment waarop het sociaaldemocratische verhaal weer wordt hervat, de groei terugkomt, Trump de verkiezingen verliest en de dingen weer normaal worden, zitten de Groenen in de houdgreep van het kapitalisme en vergeten ze hun eigen verhaal. Daarom is de situatie overal dezelfde: gedesorienteerd.

Maar de recente ontwikkelingen plaatsen die desoriëntatie in een nieuw daglicht. Iedereen erkent dat we in een nieuw klimaatregime zijn komen te leven – ook de ontkenners, die zich actief tegen die realiteit afzetten. Mensen zullen snel ontdekken dat ecologie niet over 'natuur' gaat, maar over onze middelen van bestaan. Het is een kwestie van definiëren wat het terrein is waarop je als mens kunt leven."

Naast Trump en de Brexit zien we in het algemeen een sterke opkomst van rechtspopulisme en noties van identiteit. Soms hoor je wel zeggen: dit is een terugkeer naar de jaren dertig van de vorige eeuw.

"Het is een misvatting dat de huidige ontwikkeling met de jaren dertig te vergelijken zouden zijn. Het fascisme verenigde een technologisch vooruitgangsideaal met een archaïsch idee van identiteit. 'Ontwikkel de staat, disciplineer het individu, leef naar de droom van een mythisch Rome of Germanië.' Niets daarvan bij Trump. Het Amerika van Trump is geen groots beschavingsproject, maar wil zich van alles losmaken en ontdoen. Weg met migratie, weg met regulering, weg met de natuur. Alle trossen los!

Het idee van een vertrek, zoals bij de Brexit, is de illusie van de conservatieve revolutie. De reactie van de conservatieven is overal dezelfde: een vlucht naar voren richting maximale winst enerzijds, een vlucht naar achteren richting 'een volk' en 'identiteit' anderzijds.

De rechtspopulisten hebben volstrekt geen materiële, empirische notie van een territorium waarop ze mensen willen laten landen. 'We leave,' *'build that wall.'* Dat is geen politiek, maar escapisme. De klimaatpolitiek van Trump en consorten bestaat ook uit louter ontkenning en terugtrekking."

De filosoof wordt bijgestaan door de actualiteit. Na de Amerikaanse terugtrekking uit het klimaatakkoord van Parijs op 1 juni 2017 – waarmee Latour zijn boek laat beginnen – ontstaat er een verwant fenomeen in Latours eigen land: de gele hesjes.

"De *gilets jaunes* zijn een zeer interessante beweging. Ze begonnen uit protest tegen milieueffingen op diesel. Het is een rechts antwoord op het groene beleid van Macron. Ineens beseffen mensen dat de kwesties van ecologische rechtvaardigheid en sociale rechtvaardigheid dezelfde zijn. De Franse overheid stond eerst versteld: hoe kan het dat deze twee politieke energieën ineens samenkomen? Maar iedereen die zich voor ecologie interesseert, weet dat je ecologie en het sociale niet los van elkaar kan zien."

Niet veel 'gele hesjes' zullen overigens beamen dat hun strijd over ecologische rechtvaardigheid gaat, maar dat deert Latour niet. Afwijzingen van ecologisch beleid gelden voor hem als bevestigingen dat het veranderend klimaat tot de kernkwesties van deze tijd behoort. En klimaat en ecologie zijn bij hem ruime begrippen: 'dat wat de materiële bestaansvoorwaarden betreft'. Wat overblijft, is een onvermogen van mensen om zich goed over die bestaansvoorwaarden uit te drukken.

Hoe doorbreken we dit onvermogen?

"Ik stel mensen een heel eenvoudige vraag: waar ben je van afhankelijk en wie is dat nog meer? Som dat eerst eens op.

Je kunt geen politiek bedrijven zonder wereld die je kunt begrijpen. Je moet in staat zijn je vrienden en vijanden te beschrijven: niet per se een stuk land, maar een netwerk, waarover je kunt oordelen wie met jou is en wie tegen jou. Bij gebrek aan zulk begrip krijg je potsierlijke uitkomsten. Zoals de Polen die, hoewel ze vrijwel geen immigratie hebben, immigratie als voornaamste dreiging zien. Of de Britten die voor Brexit stemden terwijl ze zelf juist het meest van Europese financiering afhankelijk waren. Mensen zeggen 'we willen de EU →

CV
BRUNO LATOUR

GEBOREN

22 juni 1947 in
Beaune, Frankrijk,
in een familie van
wijnboeren.

OPLEIDING

Filosofie en antropologie

WERK

Van 1982 tot 2006
hoogleraar bij het
*Centre de sociologie
de l'innovation*
aan de *Ecole
nationale supérieure
des mines* in
Parijs, en van 2006
tot 2017 aan de
prestigieuze *Sciences Po* universiteit,
ook in Parijs. Latour
schreef boeken
over de sociologie
van wetenschap en
techniek, en mengt
zich de laatste
jaren voor in
wetenschappelijke
en politieke debaten
over klimaat-
verandering. Hij
schreef onder meer
*Wij zijn nooit
modern geweest en
Oog in oog met
Gaia.*



→ Zitting van de Ambassade van de Noordzee in museum Beelden aan Zee in Scheveningen (zie kader)
Foto: Cleo Campert.

'Ik stel dat het *noodzakelijk* is om te landen, niet dat het makkelijk is'

uit' om vervolgens, stapje voor stapje, te ontdekken op wat voor manieren ze verbonden zijn. Al die regels dienen ergens voor!"

Latour, die een rondgang doet langs inwoners van zijn thuisstreek, is geïnspireerd door de *Cahiers de doléances* die aan de vooravond van de Franse Revolutie verzameld werden. Tienduizenden klaagbrieven en verzoeken aan koning Lodewijk XVI, die samen 'een behoorlijk nauwkeurige beschrijving van hun leefmilieu' leverden. "De *Cahiers* zijn het enige geval dat ik ken waarbij het verzoek kwam van een koning die geen idee had wat hij moest doen. Macron heeft zat ideeën over wat hij wil doen... en dat wrekt hem nu."

Teruggefloten door de oproer trok Macron in januari enkele van de meest gehate voorstellen in en initieerde een reeks nationale debatten. Aan debat zijn we nog niet toe, reageerde Latour in de media: "We hebben *gilets jaunes* die niet goed weten wat ze willen en een over-

heid die niet in staat is om te luisteren." Ver weg van het machtscentrum ontstond een ander initiatief: *mairies ouvertes*, 'open gemeentehuizen' in honderden plattelandsgemeenten die hun oor bij de burger te luisteren legden. De burgemeesters overhandigden aan de president – jawel – *cahiers de doléances et propositions*. Te oordelen naar de verzamelde statements – veelal 'minder belasting' en 'meer inspraak' – nog niet naar de smaak van Latour, maar niettemin een interessante eerste stap.

Voor veel mensen is het herbeschouwen van de 'bodem' waarop zij leven een lastige klus. Sterker nog, u schrijft in uw boek dat het type ecologische politiek dat wij nodig hebben wellicht te veel zorg, aandacht en diplomatie kost. Is dat 'landen' eigenlijk nog wel mogelijk?

"Ik stel dat het *noodzakelijk* is om te landen, niet dat het makkelijk is. Neem de landbouw: biologische landbouw

kost meer tijd en meer zorg dan conventionele landbouw. We moeten ons aanpassen aan zoveel meer variabelen. De bodem zelf is complexer: er zitten meer beestjes in. Voedselwebben zijn ingewikkeld om te begrijpen, Europese regelgeving is ingewikkeld om te begrijpen. Het leven is ingewikkeld. Waarom zou iemand willen stellen dat het leven eenvoudig is? We zitten in een beschavingsproject, we zijn niet aan het vluchten. Je kunt niet weg. Dat is wat 'landen' betekent.

Ik heb drie achtereenvolgende Franse milieuministers gesproken, steeds met hetzelfde verhaal. Alle drie zeiden ze na zo'n tien minuten onderhoud hetzelfde tegen me: we moeten ons niet inlaten met ingewikkelde omschrijvingen, je overtuigt mensen met eenvoudige argumenten. Dat is een complete misvatting, in mijn ogen. Toen het socialisme in de negentiende eeuw tot stand kwam, werd ook niet gezegd dat het makkelijk was: het werd rondit ingewikkeld genoemd. Je moest Marx lezen, deel uitmaken van lees- en discussiegroepen! Het huidige links in Frankrijk is volstrekt ongeïnteresseerd in het goed begrijpen en omschrijven van de wereld.

De Groenen hebben, met hun ecologische sensitiviteit, een kans die valkuil te vermijden. We bevinden ons in een crisis die elke dag duidelijker wordt. Tegen Yannick Jadot, de leider van de Franse Groenen voor de Europese verkiezingen, zei ik: jullie, de Groenen, zijn nu de meerderheid. Niemand kan meer ontkennen dat we in de ruïnes van het kapitalisme leven. Die mentaliteitsverandering beschouw ik als voltrokken, maar een politiek aanbod moet nog volgen. De Groenen hebben nu een kans om te zeggen: wij hebben het materiële begrepen. Je hebt het klimaat nodig, je hebt soortenrijkdom nodig, je hebt water en warmte nodig, en ga zo maar door. De Groenen zijn vaak door andere partijen beschuldigd dat ze 'terug naar de natuur', naar vroeger zouden willen. Nu kunnen ze met trots zeggen: 'dit is de vraag die we altijd al hebben gesteld: welke mensen zijn er van welk levensterrein afhankelijk? Hedendaagse politiek is ecologie. Doe er je voordeel mee.' X

Parlement der Dingen

Bruno Latour maakte faam met zijn analyse van de werkwijze van wetenschappers en ingenieurs.

In de jaren tachtig droeg Latour bij aan de ontwikkeling van 'actor-netwerkttheorie', een nieuwe benadering van sociologisch onderzoek waarin de realiteit bestaat uit (veranderlijke) relaties. Latour had in zijn studies over laboratoria gezien hoe een ogenschijnlijk geïsoleerd voorwerp – een wetenschappelijk instrument, een foto, een bacteriecultuur – veel macht kon krijgen door het ingewikkelde netwerk van andere actoren. Hoewel zijn theorie destijds controversieel was, is deze inmiddels geaccepteerd als een methodologisch hulpmiddel in een reeks disciplines.

Sinds de jaren negentig richt Latour zich op de wetenschappelijke en politieke debatten rond klimaatverandering en ecologie. Hij stelt dat het onderscheid tussen natuur en cultuur ons ervan weerhoudt eigentijdse fenomenen goed te begrijpen. Hij pleitte begin jaren negentig onder meer voor de oprichting van een 'Parlement der dingen' waarin niet-mensen een stem krijgen. Sindsdien hebben diverse varianten van zo'n parlement het licht gezien. Zo werd in 2015 een Parlement der Dingen opgericht in Artis. Als meerjarige casus van dit parlement is op 1 juni 2018 in Den Haag de Ambassade van de Noordzee opgericht, met het uitgangspunt: de zee is van zichzelf.

Het Ambassade-programma van dit jaar gaat op 27 maart van start in museum Beelden aan Zee in Scheveningen. In de Ambassade krijgen dingen, planten, dieren en mensen in en rond de Noordzee een stem (zie foto).

—**SOCRATES SCHOUTEN** studeerde Milieuwetenschappen, werkt als onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie in Amsterdam en is redacteur van de Helling.

NIELS SPRINGVELD studeerde Literatuurwetenschap. Hij is eindredacteur van de Nederlandse Boekengids en voormalig (hoofd)redacteur van Frame, Journal of Literary Studies.



Hoe maken we de eurozone
op een 'groene' manier crisisbestendig?
Hoe ziet een 'groen' Europees begrotings-
beleid eruit? De Helling legde deze
vragen voor aan parlementariër Franziska
Brantner van de Duitse oppositie-
partij *Bündnis 90/Die Grünen*
en de Franse voormalig
Europarlementariër
Alain Lipietz.

Duitsland

versus

Frankrijk



*Begrotingsbeleid
in de eurozone*

door FRANZISKA BRANTNER (D) & ALAIN LIPIETZ (F)

Een robuuste euro voor een sterkere Euro- pese Unie

Tien jaar na het begin van de wereldwijde financiële crisis zijn de eurozone en de Europese economie nog steeds kwetsbaar. Onze economische en monetaire unie (EMU) is slechts in beperkte mate beter voorbereid op een crisis dan in 2009.

De initiële Europese reactie op de financiële crisis in 2008 en 2009 bestond uit het injecteren van grote hoeveelheden krediet in de economie en het aanhouden van een (zeer) lage rentestand. Vervolgens begon de Europese Centrale Bank (ECB) met het opkopen van schulden van nationale overheden uit de eurozone, de zogeheten 'kwantitatieve verruiming' (*quantitative easing*). Hoewel deze maatregelen zeker hielpen om de ergste pijn van de crisis te verzachten, zijn zij geen duurzaam antwoord gebleken op de dieperliggende oorzaken van de crisis. De ECB heeft terecht zo daadkrachtig gehandeld, maar deze drastische maatregelen waren slechts noodzakelijk omdat politici het af lieten weten.

Het ruimere monetaire beleid ging gepaard met reddingsprogramma's voor de landen die het meest waren getroffen. Die programma's waren te sterk gericht op bezuinigingen, waardoor deze op de korte tot middellange termijn negatieve effecten hadden. Robuustheid en solidariteit moeten voortaan hand in hand gaan. In aanvulling daarop moet het Europees Parlement democratische controle kunnen uitoefenen op elk herstructureringsprogramma. Schuldenverlichting en -sanering kunnen, waar dat redelijk is, effectieve aanvullende maatregelen zijn.



Om te voorkomen dat de hierboven genoemde maatregelen in de toekomst opnieuw noodzakelijk zijn, pleiten de groene partijen in de EU voor structurele stabiliteit van de euro via een verdergaande integratie van de eurozone. Deze integratie moet de volgende elementen bevatten:

(1) duurzame investeringen in publieke goederen, (2) een Europees Monetair Fonds, en (3) de voltooiing van de Europese Bankenuïe.

Duurzame investeringen in publieke goederen

In een monetaire unie zijn lidstaten economisch nauw verbonden en kan de gemeenschappelijke centrale bank slechts één *one-size-fits-all* monetair beleid voeren. Als een lidstaat er economisch slecht voor staat, kan dit land niet meer simpelweg zijn valuta devalueren om zo zijn producten relatief goedkoper te maken en de export te stimuleren. Daarnaast kunnen individuele lidstaten, door de strikte EU-begrotingsregels en mogelijke negatieve reacties van internationale financiële markten, ook geen grootschalige investeringen doen op nationaal niveau. Om deze redenen zijn investeringen op het niveau van de EU of de eurozone nodig om toekomstige economische recessies op te vangen.

—**Franziska Brantner** is woordvoerder Europese Zaken voor de Duitse partij Bündnis 90/Die Grünen. Brantner zit sinds 2013 in de Bondsdag. Tussen 2009 en 2013 was ze lid van het Europees Parlement.



Budget voor de euro

Een manier om investeringen op Europees niveau te regelen is een zogeheten 'budget voor de euro'. Dit budget kan geïnvesteerd worden in projecten voor Europese economische en sociale modernisering, zoals een duurzame energievoorziening, een hoogwaardige digitale infrastructuur of een gemeenschappelijk spoornetwerk. De hoogte van dit budget hangt af van de projecten die ermee worden gefinancierd. Het besluitvormingsproces over de investeringen volgt de huidige besluitvorming over het EU-budget. De financiering van dit budget komt voort uit een gemeenschappelijke vennootschapsbelasting en een ambitieuze strijd tegen belastingontduiking. Alleen lidstaten die meedoen met de gemeenschappelijke vennootschapsbelasting kunnen aanspraak maken op de tegoeden uit het fonds. Dit budget heeft een dempende werking op de economische cyclus: de inkomsten zijn in slechte tijden lager, doordat bedrijven dan ook minder winst maken, maar de investeringen blijven ook in crisistijden even hoog. Bijvoorbeeld bij de geplande bouw van een hoogspanningskabel: wanneer een land in crisis verkeert en door lagere belastinginkomsten de bijdragen aan het gewone budget lager worden, kan het eurobudget dit gat opvullen en kan de kabel toch worden gebouwd. Naast deze stabiliserende functie heeft een euro-budget ook meerwaarde omdat het bestemd is voor investeringen in *gemeenschappelijke* publieke zaken, dus projecten die beter op Europees niveau dan door individuele lidstaten aangepakt kunnen worden.

Hervorming van het Stabiliteits- en Groeipact

Onder het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) mogen lidstaten jaarlijks een begrotingstekort van maximaal 3% van het Bruto Binnenlands Product (BBP) aanhouden. Lidstaten moeten de ruimte die zij binnen het SGP hebben om hervormingen door te voeren,



→ **Wat wil GroenLinks?** Een volwaardige bankenuïe is belangrijk voor de stabiliteit van de eurozone. Hierbij zal risicodeling hand in hand moeten gaan met risicovermindering. Een belangrijk principe is dat de bankensector zelf opdraait voor mogelijke verliezen en dat banken geloofwaardig failliet kunnen gaan.

beter benutten. Daarnaast moeten de regels zo aanpast worden dat lidstaten publieke investeringen in het vervolg over meerdere jaarlijkse begrotingen kunnen afschrijven, om overheidsinvesteringen aan te moedigen. Dit stabiliseert overheidsinvesteringen in crisistijd. De overige regels die financiële stabiliteit garanderen, moeten niet worden versoepeld.

Een Europees Monetair Fonds

Het Europees Stabiliteitsmechanisme (ESM) moet worden getransformeerd tot een echt Europees Monetair Fonds (EMF). Tijdens de vorige crisis had het Internationaal Monetair Fonds (IMF) via zijn steunprogramma's grote invloed in het beleid van sommige EU-lidstaten. Om de EU crisisbestendig te maken, pleit ik voor de oprichting van een EMF binnen de bestaande EU-verdragen, onder toezicht van het Europees Parlement. Het EMF kan kredieten verstrekken aan landen met economische problemen, zonder deze te onderwerpen aan een zeer ingrijpend hervormingsprogramma. Zo voorziet het in tijden van crisis in de benodigde kortstondige liquiditeit onder redelijke voorwaarden. Zolang deze leningen afkomstig zijn uit de begrotingen van individuele lidstaten, moeten de betrokken nationale parlementen hier zeggenschap over hebben. Als eurolanden elkaar direct uit de brand kunnen helpen, zonder dat ingrijpen van buiten nodig is, →



OPINIE

Begrotingsbeleid

stap 1 Een geloofwaardig crisisfonds voor banken

Het Gemeenschappelijk Afwikkelmechanisme (*Single Resolution Mechanism*) is een fonds dat wordt gevuld met bijdragen van commerciële banken, waar diezelfde banken aanspraak op kunnen maken in tijden van crisis. Om ervoor te zorgen dat dit fonds een geloofwaardige oplossing biedt tijdens toekomstige financiële crises, is een robuuste achtervang nodig in de vorm van een kredietverlener in geval van nood (*lender of last resort*). Het Europees Monetair Fonds zou een dergelijke rol kunnen vervullen door noodleningen aan het fonds of bepaalde banken te verstrekken. De overgebleven banken betalen deze noodleningen terug wanneer de economie weer voldoende stabiel is. Door het EMF als achtervang te laten fungeren, vergroten we de geloofwaardigheid van dit gemeenschappelijk afwikkelmechanisme en stabiliseren we de Europese financiële sector zonder dat de belastingbetaler hier de lasten voor hoeft te dragen. Banken dragen af aan het fonds, en zelfs als het EMF als achtervang moet optreden, is het fonds verplicht de leningen terug te betalen aan het EMF.

stap 2 Het verder verkleinen van bankrisico's

Het Europese toezicht op banken is, zelfs tien jaar na de crisis, nog steeds niet voldoende. Om de risico's voor commerciële banken te verkleinen, pleit ik voor een verhoging van de vereiste kapitaalbuffers naar 10 procent. De huidige hefboomratio (verhouding

tussen het balanstotaal van een bank en het eigen vermogen, red.) die is voorzien in de EU en Zwitserland is slechts 3 procent. Veel economen pleiten echter voor een veel hoger eigen vermogen om een stabiel bankensysteem te kunnen garanderen. Het eigen vermogen van banken zou de belangrijkste risicobuffer moeten zijn. Een hogere hefboomratio verhindert dat banken deze buffers kunstmatig verlagen ten koste van de belastingbetaler.

stap 3 'Bank runs' voorkomen door een Europees depositogarantiestelsel

In de geïntegreerde Europese financiële sector moet een euro op een Sloveense bankrekening even veilig zijn als een euro op een Nederlandse. Daarom moeten we een Europees depositogarantiestelsel implementeren om de tegoeden van elke rekeninghouder te garanderen. Ik stel een herverzekeringsplan voor dat aan deze doelstelling kan voldoen en waarmee tegelijkertijd de diverse nationale oplossingen kunnen worden behouden. Natuurlijk is het essentieel dat risico's eerst afnemen voordat ze worden gedeeld. Echter, vele Europese partners beschuldigen de Duitse regering er momenteel van steeds de doelpalen te verschuiven wanneer zij stelt dat we de discussie over een depositogarantiestelsel niet kunnen voeren zonder dat risico's nog verder worden verlaagd, zonder dat Berlijn duidelijk maakt wat dit betekent. We moeten nu heldere criteria vaststellen voor de voorwaarden waaronder een Europees depositogarantiestelsel kan worden opgericht.

wordt de eurozone onafhankelijker en vergroten we onze interne financiële stabiliteit.

De voltooiing van de Europese Bankenunie

Als we er zeker van willen zijn dat de belastingbetaler nooit meer op hoeft te draaien voor het redden van banken, dan moeten we de bankenunie voltooien. Daartoe moeten verschillende stappen worden gezet (zie hiernaast).

Brandwering

Hoewel alle genoemde oplossingen technocratisch ogen, zijn ze essentieel om herhaling van de gebeurtenissen van 2008 en 2009 te voorkomen. De kortstondige ECB-steun middels het bijna ongelimiteerd verstrekken van kredieten was te vergelijken met het blussen van een brand. Nu moeten we er alles aan doen om een nieuwe brand te voorkomen. Alle bovengenoemde maatregelen - Europese investeringen, de oprichting van een EMF en de voltooiing van de Europese Bankenunie - zijn in feite onderdeel van één integraal plan: het bouwen van een brandwering voor de hele Europese Unie.

Momenteel hebben we een unieke kans om deze plannen uit te voeren: in Frankrijk, qua economie het tweede land binnen de eurozone, zit een regering die zich hard maakt voor structurele hervormingen en diepere integratie van de Europese Unie. Helaas houden meerdere lidstaten, waaronder Duitsland, de vooruitgang tegen. Desondanks is nu het moment om vooruit te kijken en te bewegen - zo nodig met alleen die landen die al onderdeel zijn van de eurozone. Eén ding is duidelijk: als we vooruit willen denken, moeten we alles op alles zetten voor een stabielere, socialere en meer democratische gemeenschappelijke munt. X



OPINIE

Begrotingsbeleid

Klimaatcrisis moet focus zijn van nieuw monetair beleid

Na de hypotheekcrisis die begon in 2007-2008 en de eurocrisis van 2010, zijn we ons steeds meer bewust geworden van de twee huidige ecologische crises waarin we ons bevinden: de energie- en klimaatcrisis en de voedsel- en gezondheids crisis.

Waar deze laatste zou kunnen worden aangepakt door beleidsmaatregelen, vereist de energiecrisis veel meer: namelijk enorme investeringen. Als de mensheid wil ontsnappen aan een wereldwijde temperatuurstijging van 2 graden celcius tegen 2030, dan moet ons model van consumptie en productie *nu* veranderen, met als doel een maximum aan de uitstoot van broeikasgassen in 2020.

Deze laatste doelstelling is dé grote uitdaging bij de volgende verkiezingen voor het Europees Parlement en voor de groene beweging, die de meer bewuste politieke kracht vormt als het gaat om zowel de sociale impact van crises als het bestrijden van de klimaatcrisis.

Enkel een monetair- en kredietbeleid zou niet voldoende zijn. In de jaren '30 van de vorige eeuw was de daadwerkelijke verandering die de *New Deal* van president Roosevelt teweegbracht een hoger aandeel van de lonen in het nationaal inkomen, een veel groter federaal budget en de oprichting van een verzorgingsstaat. Hetzelfde zou moeten gebeuren in een duurzaam Europa. Je kunt wel geld in een economie pompen, maar er zal niets veranderen als de effectieve vraag niet toeneemt. En het realiseren van een energietransitie (om te kunnen omgaan met klimaat- en nucleaire risico's) vereist een economie waarin nieuwe leningen gekanaliseerd worden in reële investeringen. Dit in tegenstelling tot de Europese beleidsmix van de afgelopen tien jaar.

Dit artikel richt zich verder op de monetaire aspecten van het financieel beleid.

Werkgelegenheid

De wettelijke doelstellingen van de Amerikaanse Federale Bank (Fed) zijn tweeledig: het waarborgen van prijsstabiliteit en groei van werkgelegenheid. De euro, daarentegen, werd geïntroduceerd door de Europese Centrale Bank (ECB) met als voornaamste doel het tegengaan van inflatie, zonder een doelstelling om de werkgelegenheid te vergroten. Bovendien mag de ECB regeringen niet direct financieren. Achterliggende idee was het te vreden stellen van de Duitse publieke

opinie, die getraumatiseerd was door de enorme inflatie in de jaren '20. Om inflatie te verminderen, moest er minder geld in omloop komen. De eerste president van de ECB, Wim Duisenberg, hield zich aan deze regels. De volgende president, Jean-Claude Trichet, volgde in eerste instantie hetzelfde beleid, om de "geloofwaardigheid van de euro te verankeren". Tot de crisis begon...

Opkopen van schulden

Van 1999 tot 2009 deed ik een aantal keer verslag voor het Economisch en Monetair Comité van het Europees Parlement over de ECB en Europese Investeringsbank (EIB), en over de richtlijn *'Prudential rules and supervision of financial conglomerates'*. →

Een deel van de Europese publieke opinie wil niets liever dan de 'luie' landen straffen, net zoals de Belgische en Franse publieke opinie Duitsland wilde straffen na de Eerste Wereldoorlog

Econoom en ingenieur **Alain Lipietz** was van 1999 tot 2009 namens de Franse Groenen lid van het Europees Parlement. Hij was onder meer adviseur van de economische commissie van de Groenen.





→ Groenlinks wil dat de Europese Meerjarenbegroting consistent is met het Klimaatakkoord van Parijs. Geen enkele euro die de EU uitgeeft, mag in strijd zijn met deze klimaatdoelen. Minstens de helft van de EU-begroting moet ten goede komen aan het halen van het Klimaatverdrag.

rates' ('Prudentiële Regels en Supervisie op Financiële Conglomeraten'). Tijdens een discussie met Trichet en de president van de EIB, Philippe Maystadt, raakte ik onder de indruk van hun steeds groter wordende begrip voor de problemen.

Trichet zette een eerste stap door het loslaten van de regel dat de geldhoeveelheid niet mocht groeien. Daarnaast stelde hij als inflatiedoel 'dichtbij maar minder dan 2%', waarmee hij de voordelen erkende van een lichte inflatie voor het soepel draaien van de economie. Geconfronteerd met de economische *crash* van 2008, verlaagde hij de rente drastisch en begon de ECB op grote schaal staatsschuld van regeringen binnen de eurozone op te kopen, het zogeheten *quantitative easing*.

Dit tot grote opluchting van private banken bij wie met name Zuid-Europese regeringen veel riskante staatsschulden hadden uitstaan. Net voor uitbraak van de eurocrisis waren deze schulden nog enorm toegenomen toen regeringen vanaf 2008 massaal private

banken en verzekeraars moesten redden, die geconfronteerd werden met de gevolgen van de Amerikaanse hypotheekcrisis en de *Lehman crash* van september 2008. Het gevolg van *quantitative easing* was dat de schulden van private banken nu in handen van de ECB kwamen – en daarmee van de Europese belastingbetaler. Ze werden als het ware 'vereuropeiseerd'. Met andere woorden, de risico's verschoven van private banken naar publieke nationale banken. Hierop kwam veel kritiek van orthodoxe economen van onder meer de Duitse Bundesbank. Toch was dit een nuttige stap, die een hernieuwde bankencrisis in Europa voorkwam.

Financier de ecologische transitie

Het was en bleef echter puur monetair beleid, dat nauwelijks zorgde voor meer effectieve vraag binnen de economie en niet in de richting kwam van een zo noodzakelijke *Green Deal*. Dit was de reden waarom de Groenen in het Europees Parlement een alternatief beleid eisten: massale opkoping van schulden en rentevrije leningen van het EIB, gegeven het feit dat het EIB de enige bank is die onder democratische controle staat. De investeringen van de EIB moesten voornamelijk gericht worden op de financiering van de ecologische transitie.

Meystadt stemde in met het idee, maar de jaren erna gebeurde er niets. Mario Draghi continueerde en intensiverde het beleid van Trichet: het opkopen van schulden en lage rente voor de *hele* markt (niet speciaal gericht op de stimulering van groene investeringen).

Het voorstel van de Groenen vormt nog steeds de basis voor een monetair beleid in tijden van klimaatontwrichting. Onlangs kwamen de econoom Pierre Larroustou en IPCC-lid Jean Jouzel met gelijksoortige ideeën in een 'Finance-Climate Call' die zich richt op een vermindering van de broeikasgasuitstoot met een vierde.

Schulden

Het financiële beleid wordt momenteel niet afgestemd op de maatregelen die nodig zijn voor een nieuwe, duurzame wereld. Dit is te wijten aan de last van het verleden: de redding van banken en de overdracht van riskante particuliere schulden naar publieke Centrale Banken door *quantitative easing*. We hadden maar beter kunnen erkennen dat een groot deel van deze schulden nooit meer zal worden afbetaald. Helaas werden discussies en besluitvorming gemonopoliseerd door de vraag 'hoe voor de schulden te betalen', met dramatische gevolgen voor de bevolking, voornamelijk in Zuid-Europa, en vertraging van de ecologische transitie. En ondanks enkele hervormingen (zoals de oprichting van het Europees Stabiliteitsmechanisme) blijven zelfs grote banken nog steeds zwak, mocht een nieuwe financiële crisis zich voordoen, aangezien zij (ondanks een gedeeltelijke overdracht van hun problematische kredietportefeuille aan de Centrale Banken door *quantitative easing*) nog steeds kredietverleners aan 'zwakke' landen zijn. Het probleem gaat verder dan het delen van de risico's: Europa moet het probleem oplossen door middel van het gecoördineerd annuleren en herverdelen van schulden.

Het echte probleem bij het afschrijven of herschikken van oude schulden is het risico op bankroet van kredietverleners (zoals gebeurde bij Cypriotische banken, als gevolg van een gedeeltelijke annulering van Griekse schulden). Maar er bestaan oplossingen zoals het in geld omzetten van deze 'bevroren' kredieten, wanneer een kredietbank in de problemen zit. In feite is het grootste probleem politiek van aard: een deel van de Europese publieke opinie wil niets liever dan de 'luie' landen straffen, net zoals de Belgische en Franse publieke opinie Duitsland wilde straffen na de Eerste Wereldoorlog. Wraak moet geen prioriteit hebben. Dé prioriteit is het klimaat. X



Identiteit als afweer

Bestaat er zoiets als een Europese identiteit? Zo ja, wat hebben Europeanen dan met elkaar gemeen? Al lange tijd zijn dit vragen die vooral filosofen en schrijvers bezighouden. Veel van hen benadrukken dat Europa, ondanks allerlei nationale verschillen, gebaseerd is op een gemeenschappelijke christelijke traditie en de Grieks-Romeinse erfenis.

Politici houden zich doorgaans ver van dit soort bespiegelingen. Bij de oprichting van de EEG in 1957, de voorloper van de EU, ligt de nadruk niet op waarden en principes maar op economische samenwerking als samenbindend element. Pas begin jaren '90 begint bij bestuurders en volksvertegenwoordigers het besef door te dringen dat dit niet voldoende is. Via het Verdrag van Maastricht heeft de EU een hele reeks nieuwe bevoegdheden gekregen en na de val van de Muur ligt uitbreiding naar Centraal- en Oost-Europa voor de hand.

Die grote stappen voorwaarts leiden tot discussie over de vraag waar de EU nu precies voor staat. Volgens steeds meer Europeanen is verdergaande integratie en uitbreiding alleen mogelijk en wenselijk als het culturele fundament onder de EU versterkt wordt.

Wars van al te hoogdravende beschouwingen verwachten de meeste beleidsmakers in Brussel echter dat begrip voor de uitdijende EU en een langzaam groeiende loyaliteit met het Europese project er op den duur automatisch toe zullen leiden dat Europese burgers zich meer Europeaan gaan voelen. Zo makkelijk gaat dat echter niet. In 2005 sneuvelt de Europese Grondwet waarin geprobeerd is de culturele en filosofische

basis van de EU te omschrijven, inclusief symbolen als een vlag en een volkslied. De meerderheid van de Fransen en Nederlanders wil er niks van weten. Het is de voorbode van toenemende polarisatie in het denken over Europese samenwerking.

Wijs geworden, bepleiten voorstanders van verdere integratie inmiddels de creatie van een identiteit opgebouwd uit verschillende lagen waarbij identificatie met Europa niet langer in de plaats komt van regionale of nationale verbondenheid. Je kunt prima Zeeuw, Nederlander én Europeaan zijn. Die extra Europese laag is bovendien bittere noodzaak omdat Europese landen moeten samenwerking als we overeind willen blijven in de strijd tussen de VS en China. Tegenstanders benadrukken dat de natiestaat het enige niveau is waarop mensen zich werkelijk met elkaar verbonden voelen. Identificatie met Europa is volgens hen dus zowel onrealistisch als onwenselijk. Toch zien we bijvoorbeeld de Hongaarse premier Orban regelmatig de volgens hem exclusief joods-christelijke Europese identiteit aanroepen om migranten en moslims buiten de deur te houden. Identiteit als afweermechanisme.

Het lijkt me een mooie opdracht voor de Groenen in Europa: benadruk de wenselijkheid van een gelaagde en inclusieve Europese identiteit en voorkom op die manier dat de nationalistische populist, die reeds een monopolie claimen op de nationale identiteit, ook nog met de Europese identiteit aan de haal gaat. X



CV

JOOST LAGENDIJK

1998-2009

Lid van het Europees
Parlement voor
GroenLinks

2009-2016

Columnist en
universitair docent in
Istanbul

EN OOK

Schrijver van verschillende boeken over de EU en Turkije. Meest recente: Erdogan in een notedop (2016)

NU

Politiek analist
en publicist

Bestrijd eurosceptis niet met eenheidsdwang

Door CATHERINE E. DE VRIES

—Catherine E. de Vries is hoogleraar Politicologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en associate member aan het Nuffield College van Oxford University. In 2018 verscheen van haar hand het boek *Euroscepticism and the future of European integration* (Oxford University Press).

Dé euroscepticus bestaat niet: negatieve opvattingen over Europa variëren per lidstaat, afhankelijk van de nationale belangen. De EU zal een manier moeten vinden om met die verschillen om te gaan. De voortdurende focus op harmonisatie van Europees beleid werkt daarbij averechts: de EU is op een aantal beleids-terreinen gebaat bij een gedifferentieerde aanpak die per lidstaat verschilt.

De Europese verkiezingen in mei van dit jaar lijken, als we de media moeten geloven, uit te monden in een strijd tussen twee kampen. Het pro-EU-kamp van de Franse president Emmanuel Macron, die verdere samenwerking op het Europese continent verdedigt, en het anti-EU-kamp van de Italiaanse minister van Binnenlandse Zaken

Matteo Salvini, die renationalisering uitdraagt. In zijn toespraak voor het Europees Parlement vorig jaar vergeleek de Franse president Emmanuel Macron de politieke verdeeldheid in Europa met een 'Europese burgeroorlog.' Een dergelijke vergelijking is niet behulpzaam. Deze werpt een valse dichotomie op van een keuze tussen 'voor of tegen', tussen blinde steun voor de Europese project en verdere integratie of het vluchten in nationalisme. Met het reduceren van de toekomst van Europa tot een keuze voor of tegen de EU doen politici kiezers tekort. De strijd tussen Macron en Salvini staat een open en gezond debat over de toekomst van Europa in de weg. De vraag zou moeten zijn: wat voor soort EU willen we?

Geen eurosceptis maar 'eurosceptes'

Het huidige Europa debat laat weinig ruimte voor nuance. Eurosceptis onder burgers moet omarmd of bestreden worden, zo lijkt het. Maar de term 'eurosceptis' is misleidend omdat deze suggereert dat het hier om één soort negatieve houding ten aanzien van Europa gaat. De aard van eurosceptis verschilt enorm per land. We zouden het dus beter over 'eurosceptes' kunnen hebben, het meervoud. Als gevolg van de eurozone- en migratie-crisis die in de afzonderlijke lidstaten andere gevolgen hebben gehad, is een groeiende kloof ontstaan tussen verschillende vormen van eurosceptis binnen landen en over de landsgrenzen heen. Sommige sceptici, in het bijzonder in de noordwestelijke lidstaten, eisen minder arbeidsmigratie binnen de Unie terwijl vooral zuidelijke en Oost-Europese landen vragen om meer vrijheid om zelf hun begrotingen vorm te geven. Het is lastig om met Europese beleidsvoorstellen te komen die deze beide groepen tegelijkertijd tevreden kunnen stellen, met name op de korte termijn. Om werkloosheid tegen te gaan en de economische groei te versnellen, vooral in de zuidelijke



lidstaten, zouden er bijvoorbeeld monetaire overdrachten moeten worden geïntroduceerd die mogelijk meer beleidscompetenties op Europees niveau vereisen. Dat zien veel sceptici niet graag gebeuren. Beperking van arbeidsmigratie schendt weer de kernprincipes van integratie, namelijk het vrije verkeer van personen - iets dat juist op weerstand stuit bij andere groepen sceptici.

Het is zeker mogelijk om een balans te vinden. Door verdere monetaire investeringen of het kwijtschelden van schulden zou de intra-Europese migratie in sommige lidstaten in de toekomst kunnen afnemen. Zulke beleidsveranderingen zullen echter pas op de (middel)lange termijn hun vruchten afwerpen. Gezien het feit dat Europese thema's een steeds grotere rol spelen in verkiezingen binnen de lidstaten en dus van belang zijn voor de herverkiezing van nationale regeringen, is de kans groot dat regeringsleiders zich liever richten op hun overlevingskansen op korte termijn in plaats van op beleidsoplossingen op de (middel)lange termijn. De EU zal dus een manier moeten vinden om met de diverse belangen binnen haar grenzen om te gaan.

Irrelevantie

Zolang we succesvolle Europese integratie alleen definiëren in termen van harmonisatie, in plaats van te spreken over gedifferentieerdere en flexibeler beleidsoplossingen voor de diverse problemen waar Europa mee worstelt, zal de EU van de ene politieke crisis naar de andere struikelen. Immers, de verschillen tussen beleidsvoorkeuren van burgers en belangen van lidstaten zijn te groot. De focus op harmonisatie zal hoogstwaarschijnlijk leiden tot verdere fragmentatie en mogelijke irrelevantie van Brussel op het wereldtoneel. Om dit te verhelpen, zouden Europese en nationale leiders eerlijk moeten zijn over de mate van invloed van de EU op nationale wetten, beleids capaciteit en identiteiten, en de

aanwijsbare voordelen en grotere geopolitieke veiligheid benadrukken die Europese samenwerking met zich meebrengt. Zolang politici een open debat uit de weg blijven gaan door kritiek op Europa te bestempelen als simpel nationalisme, gaan zij uiteindelijk lijken op de populistische die ze zelf willen bestrijden. In de neiging tot technocratie op Europees niveau schuilt evenveel gevaar als in de nationalistische boodschap van menig rechts- of links-populistische partij.

Het probleem van meer technocratisch beleid - de nadruk op efficiënte en technische oplossingen - is dat het doorgaans weinig oog heeft voor andersdenkenden. Voor populisme geldt hetzelfde. Waar populisme anti-pluralistisch is omdat het de nadruk legt op een algemene interpretatie van de wil van het volk, de *volonté générale*, is technocratie ook anti-pluralistisch omdat het alleen ruimte laat voor efficiëntie, zonder te onderkennen dat efficiëntie op zichzelf al ideologisch gekleurd is.

Meer dan een halve eeuw integratie binnen de EU heeft een diepgaande verwevenheid gecreëerd tussen het politieke, economische en sociale lot van haar lidstaten. Tegelijkertijd wordt de EU geplaagd door diepe verdeeldheid en conflicten binnen en langs haar grenzen. De politieke breuklijnen doorkruisen het continent van noord naar zuid over economische hervormingen en bezuinigingen, en van oost naar west over migratie en mensenrechten. Met bovenstaande in het achterhoofd, is duidelijk dat een discussie over de toekomst van Europa gevoerd zal moeten worden vanuit de erkenning van de noodzaak van differentiatie tussen lidstaten. Tegelijkertijd moet de kern van het gemeenschappelijk Europees project gedefinieerd worden.

Klimaatverandering

Sommige beleidsvraagstukken zijn duidelijk minder geschikt voor differentiatie. Om klimaatverandering aan

te pakken, zal de EU collectief moeten optrekken om de negatieve gevolgen van nationale beleidsverschillen tegen te gaan. Op andere beleidsterreinen is differentiatie in beleid juist zeer wenselijk. Als het gaat om defensie zou ervoor gekozen kunnen worden om netwerken van militaire capaciteiten te creëren in plaats van één Europese legermacht (naar het voorbeeld van het *European Air Transport Command*). Ook de Europese markt is gebaat bij differentiatie. Hoewel lidstaten zich aan de gezamenlijke regels voor de interne markt moeten houden, wensen sommige lidstaten wellicht een verdere centralisatie van het beleid op het gebied van werknemersrechten. Andere hebben daar minder behoefte aan.

Het vormgeven van gedifferentieerd beleid is een delicate evenwichtsoefening. Hiervoor is een gezond en open debat nodig over welk soort Europees beleid gewenst is, en welke verschuivingen van nationale beleidscompetenties hiervoor nodig zijn. X



Literatuur

- De Vries, Catherine E. (2018) *Euro-scepticism and the Future of European Integration*. Oxford: Oxford University Press.
www.nytimes.com/2018/04/17/world/europe/macron-european-parliament-strasbourg.html
 Caramani, Daniele (2017) *Will vs. Reason: The Populist and Technocratic Forms of Political Representation and their Critique to Party Government*. *American Political Science Review* 111(1): 54-67.



In Beeld Poike Stomps, 2015 Lissabon – Crossing Europe



Met de uitbreiding van de EU en de voornamelijk negatieve reacties op nieuwkomers als Polen en Roemenië, realiseerde documentairefotograaf Poike Stomps (1977) zich dat zijn kennis over veel lidstaten niet verder reikte dan de topografielessen op de basisschool. Tijd voor een expeditie Europa, vond Stomps. Hij reisde naar alle Europese hoofdsteden en fotografeerde op drukke kruispunten de elkaar passerende voorbijgangers. "Die kruispunten zijn een metafoor voor Europa: ook op dit continent leven we dichtbij elkaar, zonder elkaar daadwerkelijk te ontmoeten." Gaandeweg het project merkte hij hoeveel hij zelf eigenlijk gemeen had met passanten in Tirana, Kiev en Lissabon. Stomps won met *Crossing Europe* onder meer de categorieprijs 'Documentair Internationaal serie' van de Zilveren Camera 2016.

www.poike.nl

In het politieke debat wordt de term 'Europees leger' te pas en te onpas gebruikt, maar zelden wordt erbij gezegd wat dat echt zou betekenen: dat de nationale strijdkrachten volledig verdwijnen en vervangen worden door één land-, lucht- en zeemacht, waarvan alle militairen op de loonlijst van de EU staan. Daarbij is vaak de aanname dat individuele landen zich binnen een dergelijk leger volledig zullen specialiseren: het Europees leger zou dan bijvoorbeeld kunnen bestaan uit een Nederlandse marine, een Belgische luchtmacht en een Duits landleger. Daar wringt precies de schoen: behalve de allerkleinste EU-lidstaten, zullen alle landen altijd een capaciteit in land-, lucht- én zeemacht willen behouden – en terecht.

door SVEN BISCOP



Defensie

*samenwerken
voor een autonoom
Europa*

Stel je immers voor dat land A zich inderdaad volledig zou specialiseren en bijvoorbeeld enkel nog het luchttransport van het Europees leger voor zijn rekening zou nemen. Dat betekent aan de ene kant dat dit land de facto verplicht zou zijn om deel te nemen aan alle militaire operaties waarvoor luchttransport nodig is – ook de operaties waarvan de betrokken regering misschien zelf minder overtuigd is. Aan de andere kant zou het land ook al snel met een situatie geconfronteerd worden waarin de regering juist wél wil bijdragen omdat een operatie erg relevant is voor de nationale belangen, maar geen enkele nuttige capaciteit in huis heeft. Dan is een lidstaat op slag politiek irrelevant: degene die geen capaciteiten kan inbrengen, zal ook geen stem hebben in de politieke besluitvorming. Daar komt nog bij dat een eerlijke bijdrage niet alleen betekent dat iedereen zijn deel betaalt, maar ook dat iedereen zijn deel van het risico draagt. Het kan niet zo zijn dat een land zich uitsluitend specialiseert in ondersteunende capaciteiten en geen gevechtseenheden meer levert.

Landen als Nederland of België moeten in de drie machten - land, lucht en marine - een inzetbare gevechtscapaciteit behouden. Op die manier zal elke volgende regering aan elke operatie waaraan ze wil bijdragen, kunnen bijdragen, want de krijgsmacht zal altijd een relevante capaciteit in haar arsenaal hebben. Zo verzekeren de landen zich dus ook van een plaats aan de tafel waar de beslissingen over zulke operaties genomen worden.

In veel landen is de omvang van het leger sinds het einde van de Koude

Oorlog echter erg gekrompen. Vele EU-lidstaten kunnen, zoals Nederland en België, slechts enkele tientallen gevechtsvliegtuigen, enkele fregatten en een tiental bataljons opstellen. Het is weinig kostenefficiënt om rond zulke kleinschalige gevechtscapaciteiten als land ook alleen alle nodige ondersteunende capaciteiten op te bouwen, zoals luchtdefensie, genie, communicatie, bevoorrading, onderhoud en opleiding. Heel wat kosten zijn immers niet samen te voegen: of de luchtvloot nu bijvoorbeeld 37 F35s telt of 137: een vliegveld is altijd nodig.

Integratie als oplossing

De oplossing is integratie. Landen zoals Nederland en België kunnen hun huidige waaier van capaciteiten behouden, door hun nationale gevechtseenheden permanent te verankeren in een groter multinational verband.

Integratie kan de vorm krijgen van een bilaterale samenwerking, zoals Nederland en België hun marines al diepgaand geïntegreerd hebben. Onze fregatten en mijnenjagers varen onder Nederlandse vlag met een Nederlandse bemanning of onder Belgische vlag met een Belgische bemanning. Maar alles wat nodig is om de schepen te laten varen, hebben we ofwel samengevoegd (zoals de operationele marineschool) ofwel verdeeld (Nederland staat in voor het onderhoud van de fregatten, België van de mijnenjagers – op dit niveau is specialisatie dus wel nuttig). Zulke samenwerking vergroot de kostenefficiëntie, maar zorgt tegelijk voor behoud van maximale flexibiliteit. Als Nederland besluit een fregat in te zetten, is België niet verplicht om dat ook te doen; het moet enkel garanderen dat het Belgisch personeel in alle ondersteunende functies zijn werk zal doen. De reeds genomen principiële beslissing om de schepen gezamenlijk te vervangen, garandeert dat de samenwerking wordt voortgezet – en eigenlijk konden beide landen ook niet anders, want het weer scheiden van de marines zou een erg dure zaak zijn. →

–Sven Biscop is hoogleraar aan de Universiteit Gent en leidt het programma "Europa in de wereld" aan het Egmont – Koninklijk Instituut voor Internationale Betrekkingen in Brussel. Hij publiceerde in januari 2019 *European Strategy in the 21st Century* (Routledge).

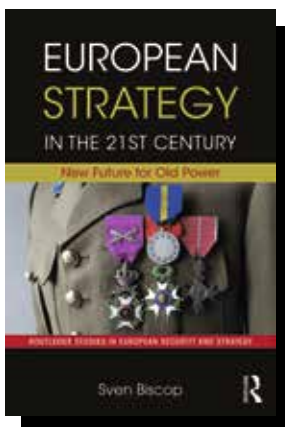


De samenwerking tussen de Nederlandse en Duitse landmacht in het Duits-Nederlandse Legerkorps is een ander voorbeeld. De Belgische Landcomponent staat weer op het punt een verregaande samenwerking aan te gaan met het Franse *Armée de Terre*: België heeft niet alleen beslist Franse voertuigen aan te kopen, maar zal zich ook laten inspireren door de Franse doctrine. Nu Nederland en België beide besloten hebben om hun F16s te vervangen door F35s, lijkt samenwerking tussen beide luchtmachten een evidente volgende stap. De samenwerking tussen beide marines kan hiervoor als voorbeeld dienen.

Uitrusting collectief inkopen

Elk leger heeft echter ook behoefte aan *strategic enablers*, de capaciteiten die de ontplooiing van schepen, vliegtuigen en bataljons in het buitenland mogelijk maken zoals hoofdkwartieren, satellieten en andere observatiemiddelen, tankervliegtuigen en strategisch luchttransport. Geen enkel land kan in zijn eentje deze capaciteiten aanschaffen in aantallen die er toe doen – zeker Nederland en België niet. In zulke domeinen volstaat samenwerking in bi- of trilateraal verband dus niet. Alleen een club van tien of meer Europese landen kan bijvoorbeeld een satellietprogramma opstarten.

Dit is precies wat de EU kan bewerkstelligen. In het kader van Permanente Gestructureerde Samenwerking (beter bekend als *Permanent Structured Cooperation* of PESCO) hebben 25 lidstaten afgesproken om uitrusting voortaan collectief te ontwikkelen en aan te kopen. Hiermee kunnen zij tegelijkertijd de autonomie van de Europese defensie-industrie verzekeren en strategisch ontplooibare eenheden opstellen. Om dat allemaal te kunnen betalen, hebben de lidstaten zich er ook toe verplicht om hun defensiebudgetten te verhogen en om minstens 20 procent van hun defensie-uitgaven aan investeringen te spenderen. En: de Europese Commissie zal voor het eerst



European Strategy in the 21st Century.
New Future for Old Power. Sven Biscop.
Routledge, 2018.

Landen als Nederland of België moeten in de drie machten – land, lucht en marine – een inzetbare gevechts-capaciteit behouden

zelf geld uittrekken voor defensie, tot anderhalf miljard euro per jaar, om de belangrijkste onderzoeksprojecten én capacitaire programma's te co-financieren.

PESCO, dat begin vorig jaar operationeel werd, zal succesvol zijn als de EU er in slaagt tussen nu en pakweg vijf jaar grote projecten op te starten die beantwoorden aan de belangrijke lacunes op het vlak van *strategic enablers* – projecten die zonder PESCO niet gerealiseerd zouden zijn.

Van de meer dan dertig PESCO-projecten die momenteel goedgekeurd zijn, vallen er echter weinig in deze categorie. Een van de belangrijkste is het project om een Europese drone te ontwikkelen. Ook het door Nederland geleide project over militaire mobiliteit is heel belangrijk, maar dit creëert geen extra capaciteit; het gaat enkel om het vergemakkelijken van troepenbewegingen binnen Europa. Vele andere projecten zouden ook zonder PESCO opgestart zijn of zijn momenteel niet meer dan ideeën, zonder uitgewerkt budget.

De toekomst van PESCO ligt niet per se in het elk jaar toevoegen van zoveel mogelijk nieuwe projecten. Wat telt is kwaliteit, niet kwantiteit. Vooral moeten nu de grote prioritaire strategische projecten opgestart worden, waaraan tien lidstaten of meer moeten deelnemen om te kunnen slagen en die jaar na jaar worden voortgezet. *Strategic enablers* om te beginnen, maar ook gevechtsplatformen zoals het toekomstige Europese gevechtsvliegtuig dat Frankrijk en Duitsland aangekondigd hebben (het *Future Combat Air System* of FCAS) of de nieuwe tank die Parijs en Berlijn eveneens willen ontwikkelen.

Europese eenheden

Als deze grote strategische projecten slagen, zal er dus in de toekomst maar één contract gegund worden aan één consortium voor de bouw van één gevechtsvliegtuig, één tank enzovoorts,

waarmee alle deelnemende landen uitgerust worden. Dat zou een einde maken aan de versnippering van de Europese middelen voor onderzoek en ontwikkeling en aan de zinloze concurrentie tussen Europese platformen.

Drones

Maar de samenwerking hoeft daar niet te stoppen. In de ondersteunende capaciteiten zoals transport, communicatie en observatie, zouden de landen hun capaciteit ook permanent kunnen samenvoegen. Stel dat een tiental EU-lidstaten samen een drone ontwerpt, bouwt en aankoopt. Zodra ze geleverd zijn, zou je ze kunnen verdelen onder de deelnemende landen, naar rato van de bijgedragen financiering: twintig voor Frankrijk, twintig voor Duitsland, tien voor Nederland en tien voor België. Maar waarom niet alle drones bij elkaar houden en één Europese vloot van drones uitbouwen? De deelnemende landen kunnen formeel eigenaar blijven van de drones die zij gefinancierd hebben, maar ze kunnen als één vloot beheerd worden, onder één gezamenlijk commando, en met één structuur voor onderhoud, bevoorrading en opleiding. Deze integratie van de uitbating van zulke capaciteiten bespaart veel kosten.

Het resultaat zal dus niet één Europees leger zijn. Een Europees leger kan een mooi ideaal zijn en een marsrichting aangeven, maar op dit moment werkt de term eerder contraproductief omdat hij de neiging heeft besluitvormers tegen zich in het harnas te jagen, waardoor deze vaak ook niet meer bereidwillig staan tegenover minder drastische stappen die de EU vandaag wél zou kunnen zetten.

Als de lidstaten maximaal gebruik maken van de mogelijkheden die PESCO biedt, kan dit wel resulteren in geïntegreerde nationale legers, die samen een coherente strijdmacht vormen. Afzonderlijke lidstaten zullen elk brigades, squadrons en schepen bijdragen, die verankerd zijn in grote multinationale verbanden, waarin

bepaalde ondersteunende taken verdeeld worden of samen uitgevoerd. Die verbanden worden op hun beurt ondersteund door echt Europese eenheden van *strategic enablers*: een multinationale transportvloot, een dronevloot, een satellietprogramma enzovoorts.

Mits de militairen op de loonlijst van hun eigen staat blijven staan, hoeft de besluitvorming over de inzet van het leger niet aangepast te worden: dat blijft de bevoegdheid van de nationale regering. De EU zal dus nog steeds alleen bij unanimitie over militaire operaties kunnen beslissen. De landen die hun *strategic enablers* hebben samengevoegd in Europese eenheden moeten echter wel onderling de nodige flexibiliteit inbouwen, zodat bijvoorbeeld de Europese drone-vloot ook een operatie kan ondersteunen waaraan niet alle landen die deel uitmaken van de vloot meedoen. Dat het kan, bewijst het reeds bestaande European Air Transport Command (EATC) in Eindhoven, dat de transportvloot van een aantal EU-lidstaten beheert. Als één land echt niet wil bijdragen aan een bepaalde operatie, kan EATC deze toch ondersteunen, maar het zal dan geen vliegtuigen inzetten die eigendom zijn van dat land. Hoe meer landen deelnemen en hoe groter de vloot, hoe makkelijker zulke flexibiliteit te organiseren is.

Autonomie

Een coherente strijdmacht betekent dat die Europese nationale legers samen alle taken aan moeten kunnen: bijdragen aan collectieve defensie in NAVO-verband, buitenlandse operaties uitvoeren samen met de NAVO-bondgenoten, maar ook bepaalde buitenlandse operaties autonoom kunnen opzetten, zonder enige steun van niet-Europese NAVO-bondgenoten. Dat laatste is een noodzaak geworden, omdat de strategische focus van de VS al sinds Obama naar Azië verschoven is en Washington steeds minder bereid is om in onze plaats →

→ Wat vindt GroenLinks?

Groenlinks wil dat de legers van de EU-landen beter gaan samenwerken. Het is niet nodig dat elk land beschikt over eigen tanks, fregatten en jachtvliegtuigen. We besparen kosten als EU-landen de taken op het gebied van veiligheid onderling verdelen.



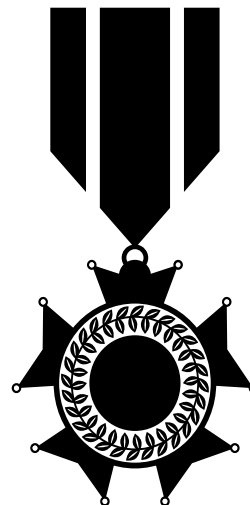
→ **GroenLinks** ziet een echt Europees leger, een snel inzetbare vredesmacht, als het sluitstuk van het proces van steeds hechtere defensiesamenwerking. Voorwaarde daarvoor is dat de EU-landen beter gaan samenwerken in hun buitenlandse politiek.

de problemen in de periferie van de EU op te lossen.

Wat precies het ambitieniveau voor die autonome Europese operaties moet zijn, ligt natuurlijk in het verlengde van het buitenlands beleid dat we als Unie willen voeren. Het minimum is alleszins dat de Europeanen indien nodig alleen kunnen interveniëren in hun brede periferie (van de Sahel tot de Hoorn van Afrika en de Golf), om te vermijden dat geweld daar overslaat naar Europa of onze handel afsnijdt.

Of de Europeanen zulke autonome operaties nu onder EU-, NAVO- of een andere vlag uitvoeren: de EU-lidstaten zullen zelf het initiatief moeten nemen om de crises rondom Europa te beheren. Als ze dat doen, kunnen ze wellicht nog steeds rekenen op ondersteuning van de VS. Maar de tijd dat de VS zelf het initiatief nam, is voorbij: de Amerikaanse cavalerie gaat niet altijd meer komen.

Omwille van die behoefte aan Europees autonoom optreden, is Europese defensiesamenwerking onontbeerlijk. Integratie is een noodzaak geworden, wil Europa militair relevant blijven en de eigen periferie stabiel houden. De NAVO kan dat niet realiseren: het bondgenootschap beslist wat de NAVO als geheel moet aankunnen en verdeelt dan de militaire inspanningen onder de individuele landen, maar is er niet echt op gericht integratie tussen de landen te bevorderen. De EU is daar bij uitstek wel voor geschikt en heeft nu met PESCO en het Europees Defensiefonds van de Commissie de juiste instrumenten in huis. Via de EU kunnen de Europese landen ook beslissen wat ze desnoods alleen moeten aankunnen, zonder de niet-Europese NAVO-leden, en ervoor zorgen dat ze daar dan ook zelf de nodige *strategic enablers* voor verwerven die momenteel enkel de VS in huis heeft. Alle extra capaciteit die de EU-lidstaten dankzij PESCO en het EDF verwerven, wordt natuurlijk ook automatisch in de boeken van de NAVO geschreven.



De NAVO en de EU zijn dus perfect complementair.

Stroomversnelling

Niets van dit alles is echt nieuw. Sterker nog, de EU-lidstaten hebben het al meermaals beslist – maar tot nu toe nooit echt uitgevoerd. Al sinds eind jaren '90 stellen de lidstaten keer op keer dat alleen verregaande integratie hun militaire capaciteit op peil kan houden. Om dat dan vervolgens toch weer te negeren en vrolijk verder het nationale pad te blijven bewandelen. De Britse keuze voor de Brexit en de verkiezing van Donald Trump hebben voor een stroomversnelling gezorgd en - opnieuw - een kans gecreëerd om een grote stap te zetten. Zullen de lidstaten deze keer wel doen wat ze zeggen? Frankrijk en Duitsland hebben leiderschap getoond door PESCO te activeren en aan te kondigen alle toekomstige grote programma's samen op te zetten. Vanzelf gaat het niet gaan: om PESCO te doen slagen, zal blijvend leiderschap nodig zijn. Niet alleen van de grote spelers, maar ook van de middelgrote EU-lidstaten zoals Nederland en België. Als deze twee landen ambitieuze stappen durven zetten, bilateraal en in PESCO-verband, kunnen ze de ingezette weg gaande houden. X

De grens

Als je er eenmaal op gaat letten, zie je ze overal: grenzen. In de intermenselijke relaties speelt de grens een hoofdrol. Over iemands grenzen gaan ('tot hier en niet verder'), of juist andermans grenzen respecteren; je eigen grenzen kennen of de grens opzoeken: het komt allemaal voor.

Interstatelijk is de grens minstens zo belangrijk. 'Over de grens gaan' staat sinds mensenheugenis gelijk aan een oorlogsverklaring, en grensbewaking is één van de belangrijkste taken van iedere overheid. Gaat het goed in een regio, dan verzacht de grens tot een gevoelsmatige, zoals Nederlanders ervaren wanneer zij in Duitsland arriveren. De aandacht-trekkers zijn de harde grenzen, de grenzen die letterlijk bevochten worden. De Muur van Trump tussen de VS en Mexico, de Groene Lijn (ook steeds vaker een Muur) tussen Israël en de Palestijnse gebieden, ooit de Berlijnse Muur en het IJzeren gordijn in de Koude Oorlog, de grens tussen Noord- en Zuid-Korea.

Ook de grens tussen Noord-Ierland en Ierland is zo'n grens. Ik zou graag zeggen: was zo'n grens. Deze grens is minder zichtbaar dan hij was in de tijden van de *Troubles*, maar hij staat op iedere kaart en zit in ieders hoofd. Niet voor niets is de grens cruciaal in de Brexit-onderhandelingen. '*Troubles*' was de verhullende term voor de gewelddadige jaren in Noord-Ierland. Ik was er in 1989. In Belfast was de dreiging voelbaar op ieder uur van de dag. De tuintjes van op het oog gewone huizen werden beschermd door een overkapping van kippengaas: zo konden er geen stenen, brandbommen of andere vijandige objecten naar binnen worden gegooid. Er liep een muur, een grens, tussen katholieke en protestantse wijken.

Na de uitslag van het Brexit-referendum dacht ik: hoe moet dat met de Iers-Noordierse

grens? Die grens, die na eindeloze vredesonderhandelingen stukje bij beetje geopend werd, waar gewapende grensbewaking plaats kon maken voor vriendelijke bordjes en waarvan de grensbewoners zich niet meer kunnen voorstellen dat die grens gesloten zal worden. Het is spelen met vuur, het zinspelen op het sluiten van die grens.

'Grenzen stellen' staat ook wel voor 'verstandig handelen'. Je kunt niet iedereen uit de hele wereld toelaten bijvoorbeeld, er zijn grenzen aan de opvangcapaciteit van landen. Je kunt niet alles goedvinden, er zijn grenzen aan de tolerantie van gemeenschappen. Daarom moeten de buitengrenzen van Europa bewaakt worden tot ver in de Sahara. Ik weet nu beter dan toen ik jong was dat de wereldburger die overal welkom is, tot utopie gerekend moet worden. Maar het stukje bij beetje verzachten van de grenzen, dat vind ik nog altijd vooruitgang. Het Europese ideaal - nooit meer oorlog, met bijbehorende bewegingsvrijheid en solidariteit - is niet iets om cynisch over te doen. Grenzen moet je opzoeken, oprekken, verzachten. Nooit verheerlijken die grens, hoe veilig zij ook lijkt. X


CV
ANDRÉE VAN ES
1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

voorzitter van de Nationale Unesco commissie, voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.



Met steeds meer alarmerende onderzoeken over de afname van het aantal insecten en natuurgebieden, oftewel de biodiversiteit, wordt de roep om ingrijpen en herstel groter. De nieuw gekozen Provinciale Staten kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. De kunst wordt om andere (politieke) partijen bewust te maken van de omvang van het verlies van biodiversiteit.

door TOM LUDWIG EN MAAS PRINSEN

Dat zeggen GroenLinks-Tweede Kamerlid Laura Bromet en Statenleden Hagar Roijackers en Harrie Miedema tijdens een gesprek over de rol van provincies bij biodiversiteitsherstel. Ook geven ze aan dat het niet gemakkelijk zal zijn om iedereen te overtuigen van de juiste oplossing: een ander landbouwsysteem en extra geld voor meer natuur.

Nu de Statenverkiezingen achter de rug zijn wordt in alle provincies onderhandeld over nieuwe bestuursakkoorden. Doel van het gesprek tussen de drie GroenLinks politici is het opstellen van een 'biodiversiteitparagraaf' die als voorbeeld kan dienen voor de onderhandelaars.

Wat provincies doen voor

—**Tom Ludwig** is secretaris bij de Commissie voor de Milieueffectrapportage, kandidaat-Statelid voor GroenLinks bij de provincie Noord-Brabant en voormalig beleidsmedewerker bij de Tweede Kamerfractie van GroenLinks.

—**Maas Prinsen** studeerde International Studies aan de campus Den Haag van de Universiteit Leiden en is stagiair Circulaire Economie bij het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks.

Ondanks de duidelijke verschillen tussen de provincies zijn Laura Bromet (Kamerlid GroenLinks en oud-wethouder gemeente Waterland), Harrie Miedema (Statelid Groningen) en Hagar Roijackers (Statelid Noord-Brabant) het over één ding roerend eens: de landbouw moet op de schop, en snel.

In 2017 bleek uit grootschalig onderzoek dat in Duitse natuurgebieden ruim 75 procent minder insecten rondvliegen dan 27 jaar geleden. Hoe heeft dit onderzoek het maatschappelijke en politieke debat over biodiversiteit beïnvloed?

Bromet "Is dat nieuws al een jaar oud? Het valt me op dat bijna wekelijks onderzoeken verschijnen waaruit blijkt dat de biodiversiteit ontzettend achter-

uitgaat. In Den Haag wachten we nog steeds op het toegezegde plenaire debat over insectensterfte, en in de tussentijd wordt er niet echt over gesproken.”

Miedema “Ik denk niet dat dat Duitse onderzoek directe invloed heeft gehad, maar het voegt wel informatie toe aan discussies die al langer lopen, zoals over het afnemend aantal weidevogels en de problemen in het agrarisch gebied.”

Roijackers “Als ik terugdenk aan een jaar geleden vind ik dat deze studie toch wel veel heeft losgemaakt. Het was zelfs voorpaginanieuws in *The Guardian*. Dat is uitzonderlijk voor een natuuronderwerp. Rond die tijd gebeurde hetzelfde met het onderwerp

iedereen deelt. We moeten zoeken naar gedeelde belangen, anders lukt het niet.”

Bromet “Ja, en het allergrootste probleem is dat je het leeuwendeel van alle organismen, genetische variaties en ecosystemen die samen de biodiversiteit van een gebied bepalen, niet kunt zien. Biodiversiteit is iets abstracts.”

Welke oorzaken zien jullie voor de achteruitgang van de biodiversiteit, en wat moet prioriteit hebben bij de aanpak?

Bromet “Twee belangrijke oorzaken zijn de uitbreiding van het stedelijk gebied, dus vooral woning- en we-

kunnen meer natuur

landschapspijn, nu grote delen van het platteland doods en monotoon geworden zijn. Er was toen ineens ‘momentum’ om de groene onderwerpen politiek geagendeerd te krijgen, ook bij ons in de Staten. Jammer genoeg heeft het niet geleid tot een beleidswijziging in het voordeel van de biodiversiteit. Nóg niet.”

Bromet “In discussies met boeren en anderen merk ik dat de achteruitgang van de biodiversiteit en de problemen die deze met zich meebrengt, zeker niet tot in de haarvaten van de samenleving zijn doorgedrongen. Ook niet bij degenen die het eigenlijk zouden moeten helpen herstellen. Dat is natuurlijk wel een levensgroot probleem.”

Roijackers “Ons referentiekader is inderdaad niet hét referentiekader dat

genbouw, en de intensivering van de landbouw.”

Miedema “In het agrarisch gebied gaat de biodiversiteit inderdaad het snelst achteruit.”

Roijackers “De natuur verandert mee met onze menselijke keuzes. Als wij kiezen voor grote strakke kavels, het weghalen van landschapselementen, voor Vinex-wijken en het doorsnijden van landschappen, dan werken wij de diversiteit tegen en maken wij onze omgeving steeds eenvormiger. Het landschap raakt op die manier zijn robuustheid kwijt: hoe minder variatie in gewassen en soorten, hoe kwetsbaarder deze zijn voor ziektes. Ik kan mij voorstellen dat dit gedeelde inzicht in gesprek met agrariërs kan helpen.” →



Het allergrootste probleem is dat je het leeuwen-deel van alle organismen niet kunt zien. Biodiversiteit is iets abstracts

Laura Bromet

Tweede Kamerlid GroenLinks en oud-wethouder gemeente Waterland

Bromet “Ik zou nog wel iets willen toevoegen over de verhouding tussen landbouw en natuur. De natuur zoals wij die in Nederland kennen, is voor een groot gedeelte echt landbouwnatuur. De ‘oernatuur’ heeft in het verleden plaats moeten maken voor akkers en weiden en daar heeft zich een nieuwe agrarische natuur ontwikkeld. Dus welk referentiekader neem je? Ik gebruik in discussies ook wel eens het voorbeeld van het gebied waar ik vandaan kom, Waterland ten noorden van Amsterdam. De dorpjes Zuiderwoude en Katwoude waren ooit moerasbossen. De ontginning van deze veenwildernis voor de landbouw, dat was de ecologische ramp van de middeleeuwen. We hebben er de veenweiden met sloten en weidevogels aan overgehouden, een cultuurlandschap dat door velen gewaardeerd wordt als typisch Nederlandse natuur. Dus waar willen we naar terug?”

Miedema “Het aantal insecten is alleen al sinds 1990 met 60 procent verminderd. Je hoeft dus helemaal niet zo ver terug te kijken, dat is ook veel te ingewikkeld. Die achteruitgang komt door de voortgaande intensivering en schaalvergroting van de landbouw. Op een gegeven moment is er voor natuur gewoon geen ruimte meer in dat agrarische gebied.”

Gaat het om de intensivering van het grondgebruik, van het ruimtegebruik, van gewasbeschermingsmiddelen of van (kunst)mest?

Miedema “Alles. Er is een systeemverandering nodig in de landbouw. De landbouw kampt met zowel een economische crisis - veel boeren kunnen hun hoofd nét boven water houden - als een ecologische crisis.”

Bromet “Je hebt gelijk. Ik denk dat het wel goed is om de landbouwvisie van minister Schouten even aan te roeren. De belangrijkste zin stelt dat de huidige landbouw niet houdbaar is. Dat gaat dus over een systeemverandering. De vraag is, in welk tempo gaan we die voor elkaar krijgen?”

Roijackers “Ik ben wat kritischer op Schouten. Ik heb wel waardering voor haar empathie voor de boeren en ook de door Laura genoemde belangrijke zin in haar visie, maar ik vind dat Schouten, die ook onze minister van Natuur is, nog weinig doet om concreet te worden.”

Bromet “Ze heeft aangekondigd dat ze in het voorjaar met concrete maatregelen komt.”

Roijackers “Eerst zien dan geloven, is de houding bij ons in het zuiden des lands. Wij zoeken de boeren op, omdat wij ons niet alleen verantwoordelijk voelen voor de problemen maar ook voor de oplossing. Je hoort vaak dat boeren aan milieuregels kapotgaan, maar het door ‘rechts’ gestimuleerde exportgerichte landbouwsysteem is de aanjager van opschaling en industrialisering. Daar moet je oog en oor voor hebben.”

Miedema “Je kunt inderdaad zeggen dat het huidige systeem, met dank aan CDA en VVD, tot al die problemen heeft geleid.”

Roijackers “Agrarische adviseurs, voerleveranciers, de supermarkten: allemaal richten zij zich op optimalisatie en efficiency”.

Bromet “Ja, en de rol van banken is natuurlijk ook heel kwalijk. Banken hebben jarenlang de intensivering van de veehouderij aangemoedigd, door maar al te graag financiering te verlenen aan het vergroten van de stallen en het aantal dieren.”

Miedema “Ik loop al wat langer mee en ik zie dat er op dit moment wel kansen zijn voor een transitie, terwijl die er tien of twintig jaar geleden nauwelijks waren. Toen waren de effecten van onze landbouw op de natuur voor de meesten niet duidelijk zichtbaar. Wat mij betreft zetten we in Groningen volop in op natuurinclusieve landbouw. Dat is prioriteit nummer één. Dit betekent dat er door de provincie alleen nog maar geld wordt besteed aan biologische en natuurinclusieve landbouw. Vanuit de provincie kun je misschien niet zo heel veel doen, maar

Deltaplan Biodiversiteitsherstel

Het in december vorig jaar gepresenteerde Deltaplan Biodiversiteitsherstel is een initiatief van natuur- en boerenorganisaties, ketenpartijen, wetenschappers en financiers. Zij hebben samen gewerkt aan een grootschalig plan om de natuur die de afgelopen decennia verloren is gegaan, te herstellen. Minister Schouten heeft aangegeven dat ze de uitwerking van haar landbouwvisie wil laten aansluiten bij dit deltaplan. Het plan is te lezen op www.samenvoorbiodiversiteit.nl

wát je doet kun je wel in de goede richting sturen. Het landelijk en Europees beleid moet dan natuurlijk dezelfde doelstellingen hebben, want Europa heeft ongelooflijk veel invloed op de landbouw.”

Door de wet Natuurbescherming, die als doel heeft Nederlandse natuurgebieden en planten- en diersoorten te beschermen, zijn heel veel taken vanuit Den Haag overgedragen aan de provincies. Hoe bevalt dit in de praktijk?

Roijackers “Tot ons grote verdriet is het natuurbeleid in Noord-Brabant beleidsarm gedecentraliseerd. De provincie heeft haar nieuwe bevoegdheden dus niet benut om de natuur beter te beschermen. Wij hebben onze stinkende best gedaan om juist méér

beleidsregels onderdeel te laten zijn van het Brabantse natuurbeleid. Je krijgt onder Statenleden van andere partijen heel moeilijk draagvlak voor ecologische initiatieven. Soms lukt het ons via de ecologiegedeputeerde een en ander voor elkaar te krijgen, bijvoorbeeld een maatregel ter bescherming van de bijen of de marters. Maar dat gaat nooit zo ver als een compleet provinciaal Deltaplan Biodiversiteitsherstel.”

Miedema “Dit herken ik. Bij ons in de Staten is bovendien de ‘groene’ kennis verminderd. Er zijn minder Statenleden met verstand van natuur en biodiversiteit. Dat is echt een probleem. Daarnaast moet ik wel zeggen dat die wet Natuurbescherming niet zo heel veel mogelijkheden biedt. We krijgen ook nog minder geld van het Rijk, dus als je iets voor elkaar wilt krijgen, moet je dat als provincie zelf betalen.”

Hebben Statenleden voldoende bevoegdheden en middelen om de biodiversiteit in de provincies te helpen verbeteren?

Bromet “Er wordt geen beleid meer gemaakt vanuit Den Haag op het gebied van natuur, dat is nu echt aan de provincies. Wij hebben alleen ‘systeemverantwoordelijkheid’, met andere woorden: de regering moet erop toezien dat Nederland als geheel nog aan de internationale normen voor biodiversiteit voldoet. De verantwoordelijkheid voor beleidsmaatregelen ligt bij de provincies. Die moeten dus ook creatief zijn in hun bestedingen en het beleid dat ze maken.”

Roijackers “Brabant heeft een fonds opgericht dat zich richt op het vergroten, verbinden en verbeteren van de natuur. Na de verkoop van haar aandelen in energiebedrijf Essent heeft de provincie een behoorlijk deel van dit geld ondergebracht in fondsen. Het grootste fonds – het Groen Ontwikkelfonds – is op afstand van de Staten gezet. Dat is een goede stap gebleken, want zo werd niet elke investering in natuur in de Statenzaal bediscussieerd.” →



Je krijgt onder Statenleden van andere partijen heel moeilijk draagvlak voor ecologische initiatieven

Hagar Roijackers
Lijsttrekker en Statenlid
Noord-Brabant



Er is een systeemverandering nodig. De landbouw kampt met zowel een economische crisis – veel boeren kunnen hun hoofd nét boven water houden – als een ecologische crisis

Harrie Miedema
Statenlid Groningen

Miedema “Wat de middelen betreft, is de vraag eerst over wat voor soort middelen je het hebt. Voor het Natuurnetwerk en het agrarisch natuurbeheer zijn financiële middelen nodig. Maar de transitie in de landbouw is niet alleen een kwestie van geld.”

Bromet “Maar zo’n transitie kost hoe dan ook geld. Dan zeg je dus eigenlijk dat de boeren voor een deel zelf de transitie moeten betalen.”

Miedema “Wat mij betreft ook de consumenten, maar de transitie van de landbouw kan ook heel goed met beleid gerealiseerd worden. Voor de realisatie van natuurgebieden is er wel veel extra geld nodig.”

Roijackers “Als wij echt naar uitkoop en economische compensatie van agrarische ondernemers streven en vervolgens moeten werken aan natuurherstel, dan hebben we daar lang niet genoeg geld voor. Dat besef is bijvoorbeeld ook tot de Brabantse VVD doorgedrongen. Je ziet ook dat in Brabant voor het eerst grond onteigend wordt ten behoeve van natuurontwikkeling. Dat gebeurt nu op een paar plekken voor heel veel geld. Als je dat op alle locaties gaat doen waar het ecologisch nodig is, dan zouden wij daar – als ik een hele wilde gok doe – pakweg tien keer zoveel geld voor nodig hebben.”

Miedema “Ja, maar dat kan niet alleen vanuit de overheid komen. Je moet nieuwe verdienmodellen organiseren, waardoor boeren andere producten gaan maken waarvoor de consument bereid is meer geld te betalen. Kwalitatief hoogstaande producten en producten die duidelijk zijn gemaakt in balans met de natuur.”

Hoe krijgt GroenLinks andere partijen mee in dit verhaal?

Miedema “In Groningen wordt natuurinclusieve landbouw inmiddels door de hele Staten omarmd. Als je de discussie beperkt tot de noodzaak van herstel van de biodiversiteit dan is het lastiger om andere politieke partijen te overtuigen. Het raakt ze dan niet echt.”

→ Deze voorbeeldparagraaf is bedoeld ter inspiratie en vraagt uiteraard lokale inkleuring, afhankelijk van de specifieke vraagstukken per provincie.

Roijackers “Als je echt iets wilt bereiken, moet je in staat zijn alle registers open te trekken. De VVD is een buitengewoon pragmatische partij, die erg gefocust is op wat we juridisch moeten van Brussel. De PVV is natuurlijk tegen alle Europese regels waar boeren over klagen, maar is wel ontvankelijk voor argumenten op het gebied van natuur en dierenwelzijn. Met het CDA kunnen we op het gebied van groen momenteel slecht zakendoen.”

Bromet “Het helpt wel om je eigen verhaal te blijven herhalen. Ik heb acht jaar in de gemeenteraad gezeten en ben het eigenlijk altijd met het CDA oneens geweest. Ik heb altijd het landschap centraal gezet en fel geageerd tegen bedrijventerreinen en woonwijken, en na acht jaar merkte ik dat de hele gemeenteraad ontvankelijk werd voor de ‘groene’ boodschap van GroenLinks. Op een gegeven moment landt het wel. Dat is het moment dat je ook afspraken kan maken met bijvoorbeeld het CDA, met wie ik daarna vier jaar hartstikke fijn heb bestuurd. Toen ik wegging en er een nieuwe coalitie kwam, waren GroenLinks en het CDA de partijen die de coalitieonderhandelingen begonnen. We vonden het allebei belangrijk dat de boeren niet massaal de dupe worden van de landbouwtransitie. Daarin vonden we elkaar.” X

VOORBEELD PARAGRAAF

***Biodiversiteitsagenda
voor de provinciale coalitieakkoorden***

→ **WE BESCHERMEN** belangrijke natuurgebieden in de provincie, primair Natura 2000-gebieden en gebieden binnen het Natuurnetwerk Nederland (NNN). We zorgen ervoor dat in de nabijheid van deze natuurgebieden geen nieuwe vergunningen voor de uitstoot van stikstof worden uitgegeven.

'Piekbelaasters' rondom kwetsbare natuurgebieden worden indien mogelijk verplaatst. Ongebruikte vergunningen rondom deze gebieden worden ingetrokken.

Dieren aantallen worden stapsgewijs verlaagd door middel van een warme sanering (verlagen van dieren aantallen waarbij de veehouder wordt gecompenseerd), en in de provinciale verordening wordt opgenomen dat uitbreiding van het aantal dieren in de intensieve veehouderij niet meer mogelijk is. Provincies zien er tevens op toe dat herstelmaatregelen in het kader van de Programmatische Aanpak Stikstof zorgvuldig worden uitgevoerd.

→ **WE INVESTEREN** in natuur zodat er meer leefgebied voor planten- en diersoorten komt. Het Natuurnetwerk Nederland wordt versneld gerealiseerd en uitgebreid, waarbij voorrang wordt gegeven aan gebieden die zorgen voor verbinding tussen natuurgebieden. Dit moet resulteren in een meetbare verbetering van de biodiversiteit binnen vijf jaar. De provincie wijst daarnaast bijzondere provinciale landschappen aan en beschermt deze. Er komen provinciale bufferzones, waar niet mag worden gebouwd om de natuur en de landschappen te beschermen.

→ **WE STIMULEREN** biodiversiteit op het platteland. De provincie bevordert omschakeling naar natuurinclusieve landbouw. Het agrarisch natuurbeheer wordt versterkt. Agrarische collectieven krijgen voor bescherming van belangrijke leefgebieden meer middelen, onder meer voor weide- en akkervegbeheer. Gronden die de provincie verpacht, worden meerjarig duurzaam beheerd en er mag uitsluitend biologische of natuurinclusieve landbouw op plaatsvinden. Ook komt er extra toezicht. Er komt een (jaarlijkse) provinciale biodiversiteitsmonitor voor het platteland.

→ **WE ZORGEN** voor meer biodiversiteit in onze rivieren en wateren. Er worden gebiedsplannen gemaakt om extreme droogte tegen te gaan teneinde natuur en biodiversiteit te beschermen. In gebieden waar (oppervlakte)water van slechte kwaliteit is, worden bufferzones en teeltvrije zones ingesteld. Bij het uitgeven van vergunningen aan de beroepsvisserij wordt streng gekeken naar duurzame visvangst en of de populaties in gunstige staat van instandhouding zijn. Voor het in stand houden van bedreigde vispopulaties komt er een IJsselmeer- en Waddenzeepact, waar ook warme sanering van de visserij onderdeel van is.

→ **PROVINCIES** leggen omgevingswaarden voor 'stille en duisternis' vast in hun beleid, zodat natuurgebieden kunnen worden aangewezen die extra bescherming verdienen. Om klimaatverandering tegen te gaan en de weidevogels te beschermen wordt in veenweidegebieden het grondwaterpeil verhoogd en de omschakeling naar 'natte landbouw' en moerasnatuur gestimuleerd.

Gebruik **BIOMASSA** om koolstof uit de lucht te halen

door RICHARD WOUTERS

—Richard Wouters is projectleider circulaire economie en technologie bij het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Nederland wil aardgasvrij worden. Daarom worden steeds meer huizen verwarmd door biomassa te verstoken. Is dat wel duurzaam? Wethouders spreken voorzichtig van een 'tussenoplossing' in de energietransitie. Maar als de CO₂ wordt opgeslagen onder de zeebodem, kunnen biomassacentrales nog decennialang een nuttige rol spelen.

Of het nu gaat om biobrandstoffen, mestverwerking of houtkachels, het gebruik van biomassa voor de opwekking van energie veroorzaakt controverses. Dat geldt ook voor de bouw van biomassacentrales die steden van warmte moeten voorzien. Een hoofd-pijndossier voor lokale GroenLinks-bestuurders.

“Zonder biomassacentrale lukt het me niet om wijken van het aardgas af te halen”, vertelde een wethouder van

een middelgrote stad me onlangs. Het verbranden van hout, grootschalig en met subsidie van het Rijk, is een snelle methode om stedelijke warmtenetten te verduurzamen en uit te breiden. Alternatieven, zoals de winning van warmte uit diepe aardlagen of uit oppervlaktewater, zijn onzeker of vergen meer tijd.

Utrecht en Amsterdam-West krijgen dan ook nieuwe biomassacentrales voor hun warmtenet. Die gaan vooral snoeihout verstoken. In Diemen bouwt energiebedrijf Nuon een grote biomassacentrale, zodat het voor de levering van warmte aan Amsterdam-Oost, Diemen en Almere geen Gronings aardgas meer hoeft te verbranden. Omdat er geen binnenlands snoeihout meer beschikbaar is, wil Nuon *pellets* gaan importeren, ofwel geperste houtkorrels. Maar liefst 160 miljoen kilo per jaar.

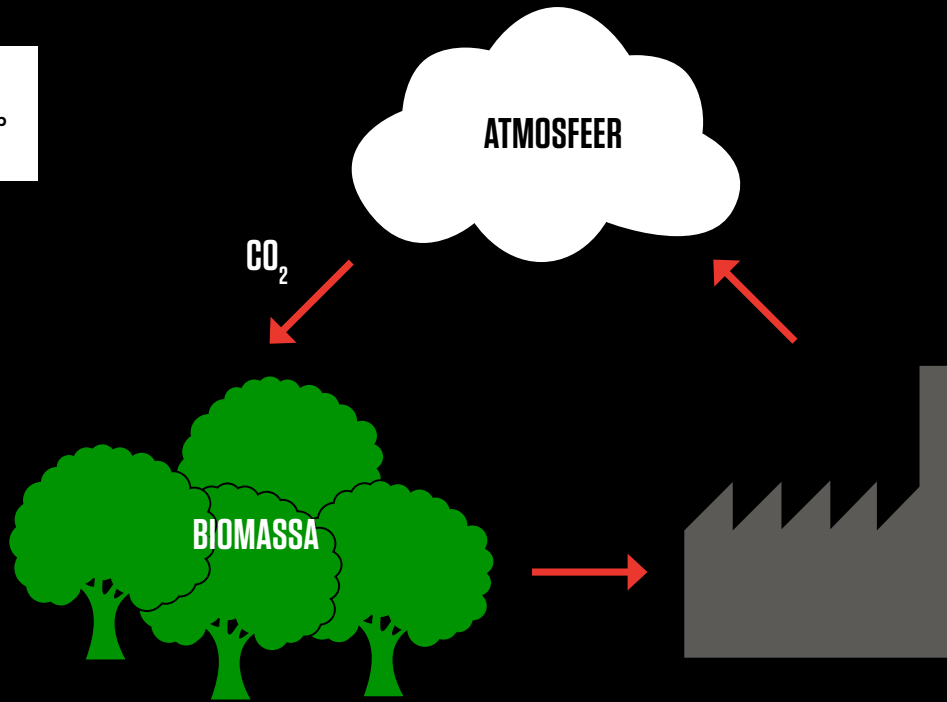
Koolstofschuld of koolstofkrediet?

Die import stuit op fel protest. “Het is absurd en moreel verwerpelijk om buitenlandse bossen te verstoken voor stadswarmte”, stelt de actiegroep Amsterdam Fossielvrij in een open brief, die ook is ondertekend door een aantal hoogleraren en GroenLinks-Europarlementariër Bas Eickhout. Zij vrezen dat de groeiende vraag naar hout voor energieopwekking leidt tot ontbossing en verlies van biodiversiteit in exporterende landen, zoals de Verenigde Staten en Canada. Bovendien, zo stellen de brieveschrijvers, is deze toepassing van biomassa niet klimaatneutraal: “Houtpellets stoten bij verbranding evenveel CO₂ uit als kolen. En voordat deze CO₂ is opgenomen door nieuwe bomen zijn we decennia verder.” Met andere woorden: er ontstaat een ‘koolstofschuld’ wanneer hout niet in de eerste plaats als grondstof wordt gebruikt, maar met hele bomen tegelijk in de verbrandingsketel belandt. →

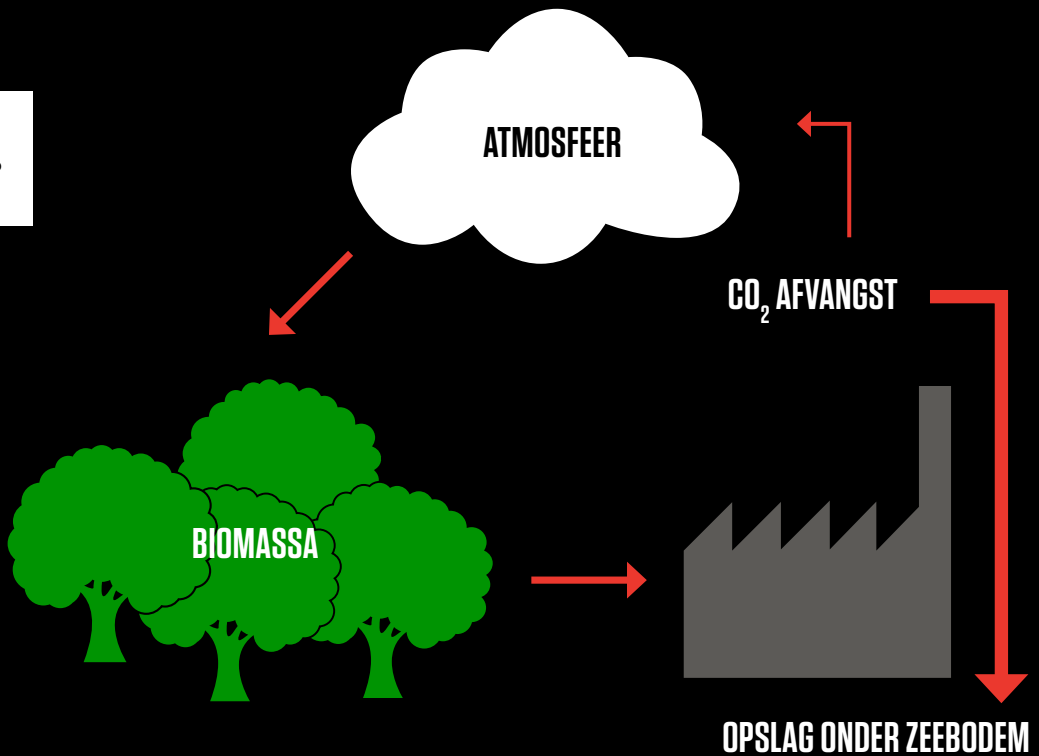
Biomassacentrales in Nederland



Bio-energie
→ koolstofkringloop
zonder BECCS



Bio-energie
→ koolstofkringloop
met BECCS



Die schuld wordt slechts langzaam - jaarring voor jaarring - afgelost. Dat kunnen we ons niet veroorloven nu de gevolgen van klimaatverandering steeds voelbaarder worden, volgens de critici van houtpellets.

Andere wetenschappers vinden de pellets juist onmisbaar voor het halen van onze klimaatdoelen. Zij wijzen op de landelijke duurzaamheidscriteria waaraan exploitanten van biomassa-centrales moeten voldoen om subsidie te krijgen voor pelletstook. Dankzij die criteria vormt onze vraag naar biomassa een stimulans voor goed bosbeheer elders. Boomstammen worden niet snel verwerkt tot pellets, want het is veel lucratiever om deze tot planken te verzagen, betoogt onder meer de Utrechtse hoogleraar Martin Junginger. Ten slotte is van een koolstofschuld geen sprake, zolang het hout geoogst wordt uit productiebossen. Die bomen zijn immers aangeplant om te worden gekapt. Het gaat hier om een opgebouwd 'koolstofkrediet' dat wordt verzilverd bij de oogst, aldus Junginger en de zijnen.

Wetenschappers die rollebollend over straat gaan: dat maakt het er voor bestuurders niet makkelijker op. In Diemen kiest GroenLinks-wethouder Jorrit Nuijens de zijde van de critici van houtpellets. Hij schat echter in dat hij de biomassacentrale van Nuon niet kan tegenhouden. Daarom wil hij een convenant sluiten met Nuon over tijdelijkheid van de centrale en over extra duurzaamheidseisen. Dat die nodig zijn, bewijst energiebedrijf RWE: dat mag in de kolencentrale van Geertruidenberg houtpellets bijstoken, mét subsidie maar zonder keurmerk, omdat de pellets gemaakt zouden zijn van resten uit de houtindustrie, zoals zaagsel. Zonder keurmerk valt deze claim niet te controleren.

Tegelijk wenst Nuijens dat Nuon zijn warmtenet in Diemen uitbreidt. Hij heeft Nuon nodig om van gas los te komen. Het tekent de spagaat waarin wethouders zich bevinden.

Nuijens zou liever snoeihout uit

de regio verbranden, zoals de Amsterdamse biomassacentrale gaat doen. Maar ook snoeihout kan beter als grondstof worden gebruikt, bijvoorbeeld voor compost, dan als brandstof. Het verstoken van snoeihout is slechts een "tijdelijke tussenoplossing voor twaalf jaar", volgens de Amsterdamse GroenLinks-wethouder Marieke van Doorninck.

Die tijdelijke tussenoplossingen wringen. Is het niet vreemd om biomassacentrales te bouwen voor twaalf jaar en ze dan weer af te breken? Zonnepanelen en windmolens gaan veel langer mee. Het zou veel mooier zijn als de installaties die we nu bouwen ook van nut zijn in de jaren tussen 2030 en 2050, wanneer we de tweede en moeilijkste helft van onze broeikasgasemissies moeten elimineren.

Negatieve emissies

Het is daarom zinvol om vooruit te kijken: welke rol zal biomassa spelen in 2050? Als we zicht willen houden op het doel van maximaal anderhalve graad opwarming, en ontwikkelingslanden wat meer tijd gunnen om de energietransitie te voltooien, moeten Nederland en de Europese Unie in dat jaar klimaatneutraal zijn. Dat betekent dat we alle resterende broeikasgasemissies – zoals die van vee en mest – zullen moeten compenseren met negatieve emissies. Daarbij wordt CO₂ uit de atmosfeer gehaald. In de tweede helft van de eeuw zal dat volgens vrijwel alle klimaatscenario's op nog grotere schaal moeten gebeuren, omdat Nederland en andere industrielanden veel te laat actie hebben ondernomen tegen klimaatverandering.

Met het aanplanten van bossen en het vastleggen van koolstof in landbouwbodems kan Nederland jaarlijks een paar megaton CO₂ uit de atmosfeer halen. Dat zal echter niet volstaan. De meest kansrijke methode voor negatieve emissies is het verbranden van biomassa, van houtafval tot rioolslib, waarbij het overgrote deel van de CO₂ wordt afgevangen en →

opgeslagen onder de zeebodem. De koolstof die bomen en planten door fotosynthese hebben opgenomen uit de lucht keert dan niet terug in de lucht. De vakterm voor deze vorm van CO₂-opslag is BECCS, *bio-energy with carbon capture and storage*. We moeten daar snel ervaring mee opdoen, want er is wereldwijd nog maar een handjevol BECCS-projecten. Het Europese verkiezingsprogramma van GroenLinks pleit daarom voor "steun aan experimenten met negatieve emissies, met het oog op een klimaatneutrale economie in 2050. Voor biomassacentrales geldt dan de eis dat voor de biomassa geen toepassing als grondstof meer mogelijk is, dat nutriënten uit de verbrandingsas veilig worden gerecycled en dat de CO₂ blijvend wordt opgeslagen."

Van boomstam tot spaanplaat

Biomassa is niet onbeperkt beschikbaar, zo onderkent het verkiezingsprogramma. Er zijn grond, nutriënten en water voor nodig. Niet alleen energiebedrijven vragen om biomassa, ook de bouw en de chemie lonken er begerig naar, ter vervanging van hun fossiele en minerale grondstoffen. Na 2030 zal biomassa schaars worden, waarschuwt het Planbureau voor de Leefomgeving.

Conferentie Biomassa: voedsel, grondstof of brandstof?

Op vrijdag 24 mei organiseren Milieunetwerk GroenLinks en Wetenschappelijk Bureau GroenLinks een conferentie over de dilemma's rond biomassa. Info: www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl/agenda

"Het is absurd en moreel verwerpelijk om buitenlandse bossen te verstoken voor stadswarmte", stelt de actiegroep Amsterdam Fossielvrij in een open brief

Literatuur

EBN & Gasunie, *Transport en opslag van CO₂ in Nederland*, 2018

IPCC, *Global warming of 1.5 degrees*, 2018

Bert Metz, *The IPCC report and its political implications*, www.green-europeanjournal.eu, 2018

Natuur & Milieu, *Biomassacisatie*, 2018

PBL, *Structurende rationale voor inzet van duurzame biomassa*, 2018

Wetenschappelijk Bureau Groen-Links, *Scenario circulaire economie 2050: voedsel*, 2018 www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl/voedsel2050

Een run op biomassa voor energie en materialen kan ten koste gaan van de mondiale voedselvoorziening en biodiversiteit. Daarom is het van belang dat biomassa wordt 'gecascadeerd'. Dat betekent dat het gebruik voor bodemvruchtbaarheid, voedsel en medicijnen voorrang krijgt. De resterende biomassa wordt bij voorkeur gebruikt als veevoer of als grondstof – zo lang mogelijk. Van een boomstam wordt bijvoorbeeld eerst een tafel gemaakt, dan een pallet, dan spaanplaat. Pas aan het eind van de cascade, als recycling niet meer mogelijk is, mag het materiaal de verbrandingsketel in.

Cascadering is een wezenlijk onderdeel van een circulaire economie, die zuinig is op grondstoffen. Nederland wil in 2050 circulair zijn. Dat opent nog een andere route naar negatieve emissies: BECCU, *bio-energy with carbon capture and utilisation*. Hierbij wordt de CO₂ uit biomassaverbranding niet opgeslagen, maar gebruikt als grondstof voor kunststoffen. Die moeten dan wel in kringloop blijven. Als ze vergaan als zwerfafval, of verbrand worden zonder CO₂-afvang, komt de koolstof weer in de lucht. Voordat BECCU kan meetellen als negatieve emissietechniek, moeten we een stuk verder zijn met de circulaire economie.

Eisen aan centrales

Biomassacentrales kunnen ook na 2030 een rol spelen, zo leert bovenstaande toekomstschets, als ze aan een aantal voorwaarden gaan voldoen:

- De CO₂ moet worden afgevangen en opgeslagen. Dat is bij kleine biomassacentrales ondoenlijk, dus die vallen af. Energiebeheer Nederland hanteert een ondergrens van 0,1 megaton CO₂-uitstoot per jaar. De centrales in Diemen, Utrecht en Amsterdam-West komen daar ruimschoots boven. De laatste centrale ligt bovendien vlak bij de pijpleiding tussen Rotterdam en Amsterdam die CO₂ van raffinaderijen naar glas-tuinders brengt. Als het plan voor de jaarlijkse opslag van 7 megaton CO₂

uit het ontwerp-Klimaatakkoord worden uitgevoerd, wordt deze pijpleiding een deel van het netwerk dat CO₂ van de industrie naar lege gasvelden onder de Noordzee vervoert. De Rijksoverheid kan een impuls geven aan BECCS door alleen nog subsidie te verstrekken aan biomassacentrales die CO₂ afvangen en opslaan.

- Strikte cascadering van biomassa is nodig om ontbossing te voorkomen. Er mogen zeker geen hele bomen worden verstookt. Gemeenten kunnen hun warmtetransitieplannen en contracten met warmteleveranciers aangrijpen om strengere duurzaamheidscriteria af te dwingen.
- Grootverbruikers van biomassa moeten helpen om het binnenlands aanbod te vergroten. Zij kunnen bijdragen aan bosaanplant of aan de omzetting van veenweiden – waar het veen nu wegtrot door het lage waterpeil – in moerasnatuur en natte landbouwgronden. Dat levert wilgenhout, riet, lisdodden en andere bouwmaterialen op.
- De exploitanten van biomassacentrales dienen te investeren in onderzoek naar de terugwinning van (micro)nutriënten uit de verbrandingsas. De as van snoeihout bevat bijvoorbeeld veel kalium, tot wel acht procent. Die eindige grondstof gaat nu verloren. In een circulaire economie zuiveren we de as van schadelijke stoffen en brengen we de (micro)nutriënten terug naar landbouw- en bosbodems die er behoefte aan hebben.

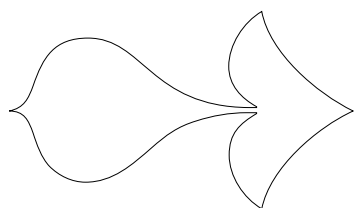
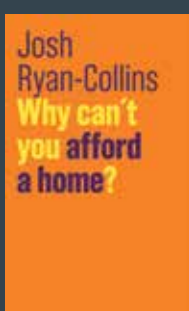
De verbranding van biomassa zal voor controverses blijven zorgen. Hoe wegen we bijvoorbeeld de lokale luchtvervuiling die het verstoken van hout veroorzaakt af tegen de voordelen voor het mondiale klimaat? BECCS haalt wél de angel uit een van de felste debatten, over de koolstofschuld. Die schuld wordt fors kleiner als we de CO₂ opslaan onder de zeebodem. X

Lezen

55

DE HELING • NR 1 2019

RECENSIES



***De waarde van alles* Mariana Mazzucato** pag. 56 • ***Na Europa* Ivan Krastev** pag. 59 • ***Why can't you afford a home?* Josh Ryan-Collins** pag. 62 • ***Stadsleven* Richard Sennett** pag. 65 • ***Veenbrand* Kim Putters** pag. 66 • ***Het vervallen huis van de islam* Ruud Koopmans** pag. 66

Mariana Mazzucato pleit in *De waarde van alles* voor een economie die gebaseerd is op het creëren van welvaart en van publieke waarde. Die opdracht geeft ze de politiek en de samenleving in haar boek mee. *De Waarde van Alles* is daarmee niet alleen een boek over economie, het is bovenal een oproep tot verandering.

Het verschil tussen prijs en waarde

Never waste a good crisis. Met andere woorden: gebruik een crisis om hervormingen door te voeren die het zonder die crisis niet zouden halen. De financiële crisis van 2008 kan, met de ironie die het Engels eigen is, gerust een 'good crisis' heten. De vraag is dus: hebben we die crisis gebruikt om te leren en hervormingen door te voeren die een herhaling voorkomen, om het beter maken? Richten we ons op de hervormingen in het banken- en geldstelsel, dan zal het antwoord ontkennend zijn. Wie daaraan twijfelt, leze het recent gepubliceerde honderdste WRR-rapport over ons geldstelsel. Of kijkt gewoon naar het gedrag van de Raad van Commissarissen van ING.

Maar met een optimistische bril valt er ook wat goeds te ontdekken. Sinds 2008 is er een steviger podium voor politieke en economische denkers die de vrije marktwerking en het neoliberalisme ter discussie stellen. Deze ideologieën – want dat zijn het – worden door hen als voedingsbodem voor de financiële crisis ontmaskerd.

En niet alleen voor de financiële; ook voor de klimaatcrisis, de voedselcrisis en de migratiecrisis zien velen in het neoliberalisme een geschikte boosdoener. Toegegeven, er is een fikse portie schematisch denken voor nodig om dit allemaal in de schoenen van een politiek-economische ideologie te schuiven, maar dat die mede leidde tot de crisis van 2008 valt moeilijk te ontkennen. Inmiddels is dat standpunt de academische wereld ontgroeit en kun je er gerust mee op een feestje aankomen. De dominante politieke ideologie die decennia lang de West-Europese politiek bepaalde is aan een geleidelijke terugtocht bezig.

Een van de meest gezaghebbende en verfrissende stemmen in dit debat is die van de Italiaans-Amerikaanse econoom Mariana Mazzucato. Nadat ze in 2014 *De ondernemende staat* publiceerde, een overtuigende rehabilitatie van de rol van de overheid bij grote innovaties, kwam een paar maanden geleden de Nederlandse vertaling van *De waarde van alles* uit.

Ook dit boek is een genot voor wie wil begrijpen wat economie is, hoe de inrichting ervan afhankelijk is van ideologie en hoe dat samenhangt met een eerlijke en duurzame samenleving. Mazzucato schetst in diepgravende hoofdstukken hoe economie aanvankelijk ging over de waarde van land als productiefactor voor voedsel en andere gewassen. Daarna werd dit uitgebreid naar arbeid en kapitaal. De prijs van een goed of dienst weerspiegelde de waarde, en die waarde kwam voort uit wat werkelijk werd toegevoegd. Dat was, achteraf, vrij overzichtelijk.

Bankiers en farmaceuten

En toen ging het fout. In de huidige markteconomie wordt de prijs niet meer door toegevoegde waarde bepaald. Sterker nog: waarde onttrekken levert een hoge prijs op. Je kunt er steenrijk mee worden. Mazzucato illustreert dit met bankiers die niets toevoegen aan de reële economie, maar toch tonnen verdienen. Met farma-



–Robert Bodegraven is directeur van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

ceuten die torenhoge medicijnprijzen rekenen die in geen verhouding staan tot de waarde die ze toevoegen. En met techbedrijven die met een claim op innovatieve kracht in werkelijkheid schaamteloos profiteren van overheden en publiek geld. Ze onttrekken waarde: ze gebruiken door anderen geproduceerde goederen of diensten en strijken zelf de winst op.

Hoe dat in zijn werk gaat, hebben we de afgelopen jaren kunnen zien. In de financiële sector bijvoorbeeld. Mensen werden tijdens de crisis hun huis uitgezet omdat ze de hypotheek niet meer konden betalen. Ze verloren hun werk omdat hun bedrijf failliet ging. Deze mensen werkten en produceerden. Ze voegden iets toe aan de samenleving, ze produceerden goederen of leverden diensten als leraar in het onderwijs of verpleger in de zorg. Dat ze hun baan of huis kwijtraakten kwam door het werk van andere mensen, mensen die speculeerden met geld: bankiers of private investeerders, die niets toevoegden aan de samenleving maar alleen geld van A naar B verplaatsten. Door dit werk werd waarde onttrokken.

Van waarde naar markt

Mazzucato betoogt dat het onttrekken van waarde inmiddels endemisch is voor de westerse samenleving. Winst-maximalisatie en het zo ver mogelijk opstuwende van de aandeelhouderswaarde heeft het bedrijfsleven in zijn greep. De hele samenleving is 'gefinancieeliseerd', dat wil zeggen: alles wordt in marktwaaarde, in prijs uitgedrukt. Als de prijs hoog is, zal de waarde ook hoog zijn. Die wetmatigheid van de vrije markt wordt door Mazzucato doorgeprikt. De bedrijfstakken waarin het meest wordt verdiend, voegen geen of naar verhouding van de verdienste te weinig waarde toe aan de samenleving. En de waardering die degenen die waarde toevoegen ten deel valt, is laag. Hoe is het mogelijk, zo vraagt Mazzucato de lezer, dat we de overheid zien als bureaucratisch en saai, terwijl deze



De waarde van alles
Mariana Mazzucato
Uitgeverij Nieuw
Amsterdam, 2018

Doordat we waarde toekennen aan activiteiten die juist waarde onttrekken, ontwrichten we de samenleving

enorme waarde toevoegt aan de samenleving, in de vorm van risicovolle investeringen, innovaties, welzijn en de publieke sector?

Mazzucato neemt de lezer stap voor stap mee door een half millennium economische geschiedenis, alvorens tot een systematische beschrijving van het huidige probleem te komen. Dat vergt veel van de lezer. Maar wie doorzet, wordt beloond. Met inzicht in de op groei gerichte economie en ideeën hoe het anders kan.

Het feit dat de economie uit evenwicht raakte, schrijft Mazzucato, heeft ertoe geleid dat de hele samenleving haar evenwicht verloor. In haar optiek is dat onvermijdelijk. De samenleving wordt ingericht en aangestuurd door de dingen waar we waarde aan toekennen. Die meten we, daarop richten we onze activiteiten. Datgene waar we geen waarde aan toekennen, laten we buiten beschouwing, meten we niet, wordt onzichtbaar. Doordat we waarde toekennen aan activiteiten die juist waarde onttrekken, ontwrichten we de samenleving.

De ongelijkheid neemt zo toe, de groei stagneert en innovaties blijven uit. De top van het bedrijfsleven verrijkt zichzelf met hoge inkomens. CEO's besluiten de winsten te gebruiken om aandelen terug te kopen. Daardoor stijgt de waarde van de aandelen, zijn aandeelhouders tevreden en krijgt de CEO op zijn beurt toestemming om zijn inkomen verder op te krikken. In plaats van de winst te investeren in onderzoek en innovatie, de activiteiten die de samenleving ten goede komen. Opnieuw: waarde wordt onttrokken in plaats van toegevoegd.

Mazzucato's analyse van de dominantie van financialisering van de samenleving brengt haar niet alleen tot haar centrale stelling dat we opnieuw invulling moeten geven aan wat we onder publieke waarde verstaan en daar onze economi- →

Hoe is het mogelijk, zo vraagt Mazzucato de lezer, dat we de overheid zien als bureaucratisch en saai, terwijl deze enorme waarde toevoegt aan de samenleving in de vorm van risicovolle investeringen, innovaties, welzijn en de publieke sector?

sche activiteiten op moeten richten. Ze geeft ook tal van aanbevelingen voor aanpassingen die bijdragen aan een beter evenwicht.

Het bedrijfsleven zou af moeten van de huidige bestuursstructuren, die gericht zijn op de korte termijn: aandeelhouderswaarde en winstmaximalisatie. De lange termijn moet leidend zijn. Het aan banden leggen van de topinkomens en het belasten van speculatieve kortetermijninvesteringen zouden een goede start zijn. Vervolgens stelt Mazzucato voor om bedrijven te belonen voor langetermijninvesteringen in innovatie en hen te straffen als ze dat nalaten.

Zo neemt de overheid een meer assertieve rol in en eist deze haar positie bij het creëren van publieke waarde steviger op. Mazzucato benadrukt dat het er niet om gaat de overheid groter en het bedrijfsleven kleiner te maken, maar om de samenwerking tussen de verschillende actoren te versterken. Ieder met een eigen rol, gezamenlijk met een gedeelde missie: het toevoegen van publieke waarde. Van *shareholder value* naar *stakeholder value*.

De innovaties die met publiek geld gerealiseerd worden en door bedrijven te gelde worden gemaakt, moeten terugvloeien naar de samenleving. Ook daar heeft Mazzucato ideeën over. Ze oppert het aan banden leggen van prijzen van goederen die alleen dankzij publieke investeringen geproduceerd worden, zoals veel medicijnen. Of het invoeren van maatregelen die bedrijven verplichten om gemaakte winsten te investeren in innovaties die de samenleving ten goede komen. Verstrekken zij haar voorstellen om publieke instellingen een belang te geven in de ontwikkeling van producten. Of werknemers te laten delen in de winsten, door hun rechten op een aandeel in de opbrengsten te verzekeren.

Economie van de hoop

Het zijn aanbevelingen die rechtstreeks aan de politiek zijn gericht. Daarin toont Mazzucato zich niet

alleen academicus, maar ook activist. Haar belangrijkste missie: het transparant maken wat we onder waarde verstaan, krijgt een politiek vervolg in haar oplossingen. Ze wil met dit boek bijdragen aan een nieuwe economie, een economie die niet alleen de prijs van goederen en diensten waardeert, maar die de waarde meet van alle activiteiten die tot hogere welvaart bijdragen. Een 'economie van de hoop'. Daarbij duikt natuurlijk meteen de hamvraag op: welke hoop, en van wie?

Hoewel Mazzucato niet verbergt dat die nieuwe economie een groene moet zijn, laat ze toch veel ruimte voor verdere invulling. Het zijn volgens haar de overheid, de politiek en de samenleving die voor die invulling moeten zorgen. De publieke waarde die de nieuwe economie moet nastreven, zal daar gedefinieerd moeten worden.

De fundamentele kritiek van Mazzucato op de economie staat niet op zichzelf. De financiële crisis heeft het momentum gecreëerd voor een debat dat een kleine kring experts ontstegen is. Het succes van Kate Raworth's *Donuteconomie* is hier een ander voorbeeld van. Dat biedt nieuwe perspectieven voor fundamentele herbezinning. Zeker voor politieke richtingen die traditioneel voor herverdeling pleiten, maar in de loop der jaren steeds gevoeliger werden voor het credo van het neoliberalisme: minder staat, minder belasting, minder regels. Hoewel Mazzucato zich niet laat indelen in een politieke stroming, is haar analyse *food for thought* voor linkse partijen die op zoek zijn naar een nieuw, toekomstgericht verhaal. Daarin gaat het niet langer om de overheid tegenover het bedrijfsleven, of de werknemer tegenover het kapitaal, maar om nieuwe integrale vormen van samenwerking. Met een gedeelde missie: het vergroten van de publieke waarde. Dat is de verandering die nodig is, dat is de opdracht die Mazzucato de lezer meegeeft. X



door TJITSKE AKKERMAN

Sombere Krastev doet Europees vertrouwen in democratie tekort

Is de Europese Unie in haar nadagen beland? Volgens de Bulgaarse politicoloog Ivan Krastev is er alle reden tot pessimisme. Zijn boek *Na Europa* heeft veel stof doen opwaaien.

Hoewel de door de uitgever gekozen titel anders suggereert, heeft het boek een open einde wat betreft het traject van de Europese Unie. De 'trein van de desintegratie is vertrokken van station Brussel', maar de bestemming is nog onbekend, schrijft Krastev. De EU heeft de afgelopen tien jaar de ene crisis na de andere doorgemaakt. De vluchtelingen crisis van 2015 is volgens Krastev meer nog

dan de financiële crisis van 2009 en het Brexit-referendum van 2016 de oorzaak van de desintegratie van de EU. Hoewel er genoeg redenen zijn tot zorg over desintegrerende krachten binnen de EU is het betoog van Krastev niet overtuigend. Hij richt zich eenzijdig op een vermeende crisis van het publieke vertrouwen in de liberale democratie en laat zich teveel meeslepen door de stemming van het moment.

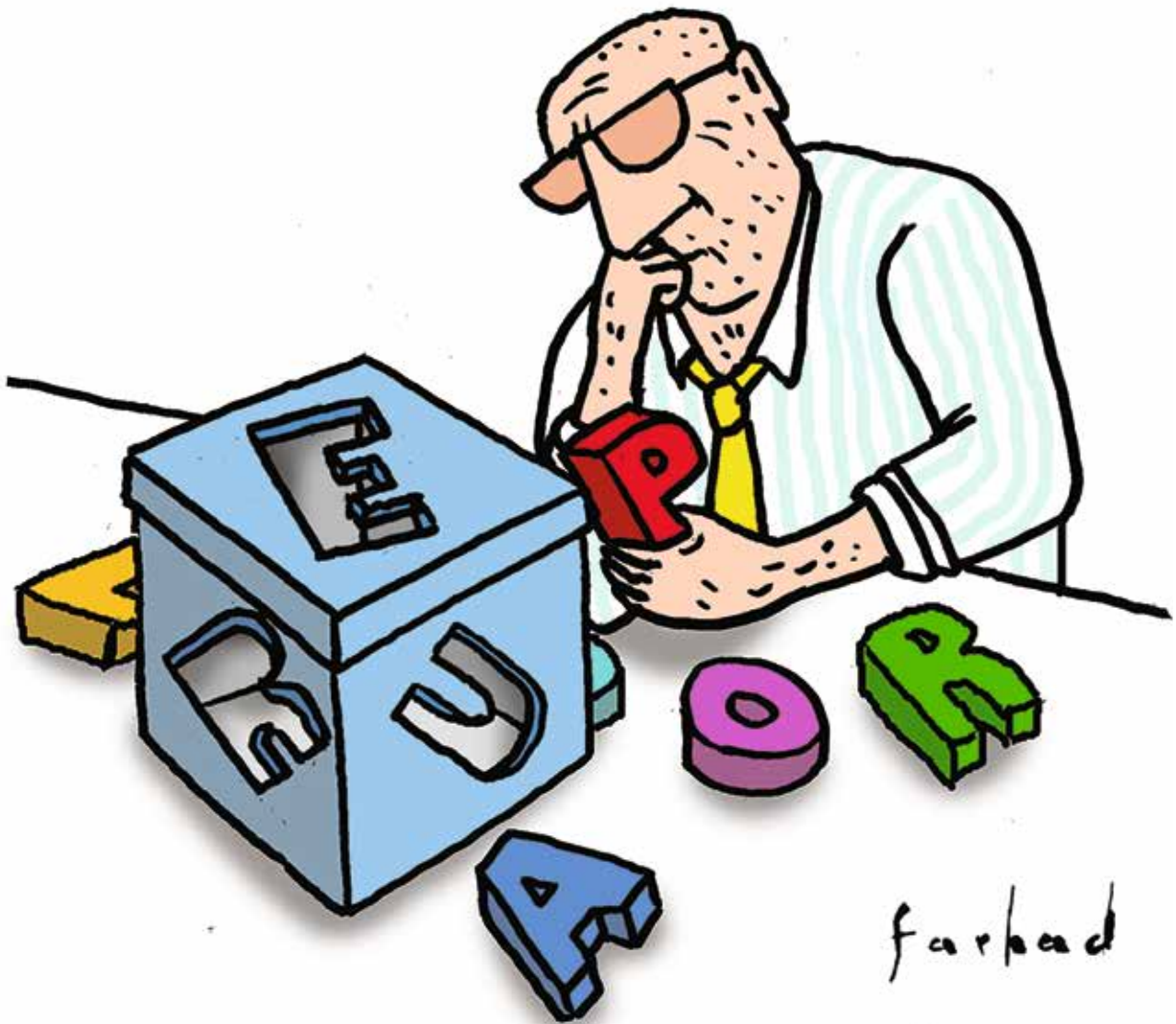
Na Europa is geschreven in 2016, toen de EU nog op haar grondvesten stond te trillen door het Brexit-referendum, de verkiezing van Trump en

de vluchtelingen crisis. Een triomf van het populisme was volgens peilingen, *pundits* (deskundigen) en populistten te verwachten in de aanstaande verkiezingen in Nederland, Frankrijk en Oostenrijk. Krastev laat zich leiden door dit populistische momentum en overschat de aantrekkingskracht van het populisme. Boze populistten zouden volgens hem 'overall in de westerse wereld verkiezingen winnen'. De voorspelling van de winst van Wilders, Le Pen en Strache is echter niet uitgekomen. De migrantenstroom richting Europa is inmiddels sterk afgenomen, de steun voor de Unie onder de bevolking is mede dankzij de Brexit en de verkiezing van Trump toegenomen, en de ineenstorting van de EU door de grote recessie van 2008 is – althans voorlopig – bezworen. In een recent toegevoegd voorwoord bij de Nederlandse editie van het boek noemt Krastev weliswaar een aantal van deze meer optimistische stemmen, maar in de rest van het boek is de aandacht eenzijdig gericht op de desintegrerende krachten die hij toeschrijft aan een wijdverbreide scepsis over de liberale waarden van de EU. Daarbij overschat de auteur niet alleen de steun voor het rechtse populisme, maar signaleert hij ten onrechte een crisis van liberale waarden.

Kloof tussen Oost en West

Volgens Krastev heeft de migratiecrisis met name in Oost-Europa burgers ver-

Tjitske Akkerman is universitair docent Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Haar huidige onderzoek richt zich op nationalisme en populisme en op vergelijkend onderzoek naar radicaal rechtse populistische partijen in West-Europa.



vreemd van de fundamentele waarden van de EU. Hij beschrijft de vijandigheid in Oost-Europa tegenover de komst van vluchtelingen met empathie: beelden van de protesten tegen de komst van vluchtelingen zijn niet alleen hartverscheurend wat betreft het lot van de vluchtelingen, maar ook wat betreft de situatie van de oude eenzame mensen

die in hun dorpen hun wereld voor hun ogen hebben zien verdwijnen. Het is terecht dat Krastev wijst op de diepe kloof die er in dit opzicht bestaat tussen West- en Oost-Europa. Het is jammer dat hij vervolgens stelt dat er sprake is van een toenemende gelijkgestemdheid omdat ook in West-Europa de xenofobie snel toeneemt. Dat is

Onvrede met het immigratiebeleid is niet hetzelfde als onvrede met democratie als systeem

een aanname die slechts gestaafd wordt door impressionistische uitspraken over Duitsers die een jaar geleden nog vluchtelingen welkom heetten en nu steeds meer op xenofobe Hongaren zouden lijken. Recent onderzoek van het Amerikaanse Pew Research Center laat echter zien dat er sprake is van een onverminderde kloof tussen Oost

en West als het gaat om de acceptatie van religieuze, culturele of etnische minderheden.

'Vertrouwen in democratie afgenomen'

Krastev stelt dat de algemene stemming in Europa er een zou zijn van desillusie over liberalisme en democratie. Zeker, Europeanen hebben er weinig vertrouwen in dat hun stem er toe doet op EU-niveau, maar Krastev gaat veel verder en stelt dat in de gevestigde westerse democratieën het vertrouwen in de democratie als systeem sterk is afgenomen, met name onder jongere generaties. Hij baseert zich daarbij op het geruchtmakende onderzoek van de politicologen Roberto Stefan Foa en Yascha Mounk, dat inmiddels van verschillende kanten weerlegd is in onder meer het gerenommeerde tijdschrift *Journal of Democracy*. Krastev voert dit dubieuze onderzoek zonder reserves op. De alarmerende bewering van Foa en Mounk is dat onder de jongere generaties in de westerse wereld sprake is van een sterke afname van steun voor de liberale democratie. Zij baseren deze opmerkelijke conclusie echter op een vertekende statistische interpretatie. Er is ook geen vanzelfsprekend verband tussen een toename van steun voor rechtspopulisme en een afname van steun voor de liberale democratie in Europa, zoals Krastev suggereert. In Nederland zou dit betekenen dat de aanzienlijke steun



Na Europa
Ivan Krastev
Boom, 2018

voor PVV en FvD samen gaat met een duidelijke afname van steun voor de liberale democratie. Dat is niet het geval: steun voor de liberale democratie is in Nederland gemiddeld heel hoog en er is geen sprake van een duidelijke daling. Rechts-populistische partijen kunnen verdacht worden van antiliberale ideeën – de meeste partijen zijn echter niet openlijk antiliberaal zoals Fidesz in Hongarije of Recht en Rechtvaardigheid in Polen dat wel zijn – maar dat zegt niet veel over hun kiezers. Kiezers stemmen op deze partijen in de eerste plaats vanwege onvrede met het immigratiebeleid. Onvrede met de 'elite' in Den Haag of andere regeringssteden speelt ook een (relatief marginale) rol, maar dat is niet hetzelfde als onvrede met democratie als systeem of een afwijzing van liberale waarden.

Tegengeluid

De focus van het boek ligt op de publieke opinie in de EU en de steun voor rechts-populisme. Onbelicht blijft in hoeverre radicaal-linkse, groene of liberale partijen een krachtig tegengeluid kunnen vormen. Radicaal-linkse partijen hebben dankzij de grote recessie van 2009 een nieuwe impuls gekregen, zoals Podemos in Spanje (2014), Syriza in Griekenland (2015), het Linkse Blok in Portugal (2015), *La France Insoumise* in Frankrijk (2017) en de nieuwe linkse koers van Labour (2017) onder leiding van Jeremy Corbyn. De groe-

ne partijen zijn bezig met een opmars, zoals recente verkiezingen in Duitsland, Luxemburg en België laten zien. Kiezers van deze partijen zijn over het algemeen liberaal-democratisch, wat niet uitsluit dat er vooral bij radicaal-linkse partijen ook eurosceptis te vinden is. Het succes van een liberale partij als *En Marche* van Macron vormt ook een indicatie dat er vooralsnog geen sprake is van een failliet van het liberalisme in West-Europa. Alleen in het recent toegevoegde voorwoord bij de Nederlandse editie vermeldt Krastev dat de overwinning van Macron in Frankrijk een signaal is van een opkomende pro-Europese beweging. Natuurlijk is dat laatste een ontwikkeling die plaatsvond na het verschijnen van het boek, maar dat maakt ook duidelijk dat de impressionistische ondergangsstemming van *Na Europa* snel door de tijd ingehaald kan worden.

Dat wil niet zeggen dat de EU niets te duchten heeft van het rechts-populisme. Electoraal succes hebben de rechts-populistische partijen zeker en ze zullen hun invloed versterken met de verkiezingen voor het Europees Parlement in mei 2019. Het is nog wel de vraag hoe succesvol hun opmars binnen de Europese instituties zal zijn. Zullen ze zich bijvoorbeeld kunnen verenigen in een sterke populistische →



**Het is nog
maar de vaag
hoe succesvol
de opmars van
rechts-popu-
listische partij-
en binnen de
Europese insti-
tuties zal zijn**

sche fractie? Minstens zo belangrijk is hun invloed binnen de EU via nationale regeringen. Niet alleen in Polen en Hongarije zijn nationale regeringen waarin populistische regeringspartijen domineren, geneigd de EU-regels aan hun laars lappen. Schending van regels, zoals de Schengen-regels door (tijdelijk) nationale grenzen te sluiten, of de euro-regels door begrotingstekorten op te laten lopen, is misschien het meest opvallend als het gedaan wordt door landen met dominante populistische regeringspartijen, zoals Italië, of coalities van centrumrechts en populistisch-rechts zoals in Oostenrijk. Maar ook regeringen van (met name rechtse) centrumpartijen lijken, zeker als het gaat om immigratie, vaak lamgeslagen door het electorale succes van de rechts-populistische partijen. Het is misschien wel die indirecte invloed op mainstreampartijen die het meest bedreigend is voor de samenwerking binnen de EU.

Krastev heeft dan ook gelijk dat de 'desintegratietrein' vertrokken is van station Brussel, maar dat ligt niet aan een algemene crisis van liberale waarden. Het staat buiten kijf dat de EU grote problemen heeft met de centrifugale krachten die met name door rechts-populistische partijen aangedreven worden en die haar van binnenuit verzwakken. Maar de publieke opinie geeft minder reden tot somberheid dan Krastev doet vóórkomen. X

De voortdurend stijgende huizenprijzen zijn in de eerste plaats een politieke kwestie. Ze zetten de toegankelijkheid van de woningmarkt onder druk en vergroten ongelijkheid, waarvan een aantal partijen disproportioneel profiteert. Vooral banken varen hier wel bij.



—David Hollanders doceert politieke economie bij Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam

Hoe hoger de huizenprijzen, hoe hoger de hypotheekschulden en daarmee de rente-inkomsten. Hoe harder de prijzen stijgen, hoe hoger de onderpandwaarde, hoe hoger – doorgaans – het aantal transacties en hoe omvangrijker de afsluitcommissies. En hoe meer verkochte hypotheek, hoe meer hypotheek gesecuritiseerd kunnen worden, oftewel: hoe meer hypotheek doorverkocht kunnen worden aan pensioenfondsen die er pas jaren later achter zullen komen of dat een goed idee was. Er zijn natuurlijk andere partijen – makelaars, projectontwikkelaars, meubelverkopers, schilders en verhuizers – die belang hebben bij de vele transacties die doorgaans, en in weerwil van de economische gemeenplaats dat hoge prijzen van een goed de vraag ernaar ontmoedigen, samenvallen met stijgende huizenprijzen. En ook huizenbezitters zien de prijzen van woningen graag stijgen, al blijft de daardoor gesuggereerde waardeestijging slechts

theoretisch zolang het huis niet verkocht wordt – en niet veel minder theoretisch als het huis enkel verkocht wordt in ruil voor een eveneens in prijs gestegen ander huis.

Bovenstaande leidt ertoe dat banken, geholpen door makelaars en de Vereniging Eigen Huis, hun politieke macht en financiële positie inzetten om huizenprijsstijgingen tot in lengte der dagen boven inkomensstijgingen te laten uitkomen.

Torenhogeschulden

Zoals de titel *Why can't you afford a home?* al suggereert, benadert de Britse auteur Josh Ryan-Collins stijgende huizenprijzen niet zozeer vanuit deze politieke invalshoek. Hij wil vooral economisch begrijpen waarom huizenprijzen hoog zijn, zo hoog dat mensen met een middeninkomen zich geen huis kunnen veroorloven. Althans niet zonder torenhoge schulden bij de bank, waaruit zij zichzelf slechts kunnen bevrijden wanneer

door DAVID HOLLANDERS

Wie huizenprijsstijgingen wil stuiten, zal de strijd aan moeten gaan met banken

hun huis in waarde stijgt. Lagere prijzen leiden daarbij tot lagere schulden. Hoewel de politieke en de economische benadering zeker in elkaars verlengde liggen, verdient de eerste mijns inziens de voorkeur, waarover later meer. Eerst de analyse van Ryan-Collins.

Ryan-Collins stelt dat huizenprijsstijgingen te vaak en te veel toegeschreven worden aan (beperkt) aanbod en te weinig aan een opgepompte vraag. En hoewel Ryan-Collins vooral de Britse context bespreekt, worden hoge huizenprijzen inder- →

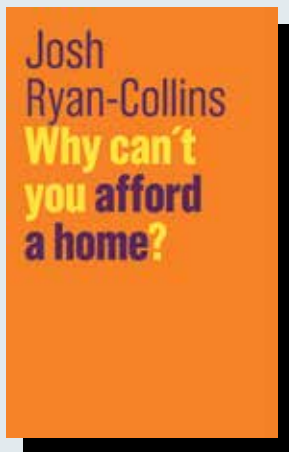
Waarom u geen huis kunt betalen, en waarom deze vraag een politiek antwoord verdient

daad ook in Nederland toegeschreven aan een tekort aan woningen, wat weer in verband gebracht wordt met beperkende regelgeving of aan het huisvesten van statushouders. Het antwoord op dit woningtekort is: 'bouwen, bouwen, bouwen'. Ook wethouders van linkse partijen onderschrijven dit mantra dikwijls. Ryan-Collins bestrijdt niet dat er – op sommige plekken en mits verantwoord – zeker gebouwd kan worden. Wel weer spreekt hij dat dit de prijs omlaag brengt.

Grondprijzen

Huizenprijzen stijgen namelijk door een toename van de vraag. Preciezer gezegd: van de toegenomen schuld-gefinancierde vraag. In veel landen, inclusief Nederland, is er sinds de jaren '80 een direct verband tussen huizenprijsstijgingen en toename van private (hypotheek)schulden. Banken financieren steeds minder productieve investeringen van bedrijven en steeds meer particuliere woningen. Dat drijft de prijzen op. Daarbij wijst Ryan-Collins erop dat 81 procent van de huizenprijsstijgingen in 1950-2012 toe te schrijven is aan gestegen grondprijzen.

Niet de huizen zelf worden meer waard, maar de schaarse grond waarop ze staan. En grond valt niet bij te bouwen



Josh Ryan-Collins
Why can't you
afford a home?
Polity, 2018

De overige 19 procent is gevolg van gestegen bouw-kosten. Kortom, niet de huizen zelf worden meer waard, maar de schaarse grond waarop ze staan. En grond valt niet bij te bouwen. Banken kunnen daar-entegen – zoals in het onlangs verschenen WRR-rapport *Geld en schuld: De publieke rol van banken* ook wordt benoemd – uit het niets, kosteloos en oneindig geld creëren. De staat blaast de vraag verder aan door de hypotheekrenteaftrek. Ryan-Collins wijst erop dat de hypotheekrenteaftrek 2,14 procent van het bbp kost, oftewel de omvang van het Lente-akkoord (het akkoord dat VVD, CDA, D66, GroenLinks en de ChristenUnie in 2012 sloten over de Nederlandse staatsbegroting nadat onderhandelingen tussen VVD, PvdA en PVV op niets uitliepen, red.), namelijk een bezuiniging van 12,4 miljard euro. Uiteraard wordt de schuld verder geholpen door lage kapitaaleisen voor banken (waardoor deze nagenoeg grenzeloos geld kunnen scheppen) en de renteaftrek voor bedrijven, waar banken met 96% vreemd vermogen disproportioneel van profiteren. De conclusie van al deze overwegingen is kort en puntig (p. 68): "However fast you can build, banks can create new credit faster". Er kunnen goede redenen zijn om huizen te bouwen, maar het drukken van huizenprijzen valt daar niet onder.

Dappere politici

De economische analyse van Ryan-Collins is scherp, geïnformeerd, overtuigend en dus: goed. Zijn beleidsaanbevelingen sluiten daarbij aan, maar gaan niet vergezeld van de politieke analyse die cruciaal is voor een goed begrip van de problematiek op de woningmarkt. Ryan-Collins pleit voor hogere grondbelasting, collectivisering van grond (afschaffing van de erfpacht in Amsterdam door o.a. de SP is dan ook betreurenswaardig), risicodeling tussen hypotheeknemers en hypotheekverstrekkers (ook en vooral in Nederland lopen banken vanwege extreem goede crediteurenbescherming nauwelijks risico) en regulering en inperking van (hypotheek) krediet. Dit moet uitmonden in een "managed house price deflation", om zo tot einde te brengen de "housing affordability crisis".

De auteur maakt weinig woorden vuil aan de politiek die deze hervormingen heeft door te voeren. Ryan-Collins pleit in het voorbijgaan voor dappere politici, maar daarmee maakt hij de noodzaak tot ingrijpen te zeer afhankelijk van politieke wil. Op dit dossier hebben banken namelijk obstructiemacht. Zij zullen elke kredietinperking bevechten zoals ze het afgelopen decennium ook hogere kapitaaleisen, de financiële transactiebelasting, de door de opstellers van het Lente-akkoord in

het vooruitzicht gestelde bankbelasting en aanpak van belastingontduiking *kaltgestellt* hebben. De lijst van tactieken waarvan zij zich bedienen, is lang: het inhuren van secretarissen-generaal Economische Zaken als uithangbord van het kartel dat de Nederlandse Vereniging van Banken in feite is, het afdwingen van geheimhoudingsverklaringen bij klanten, het schrijven van wetgeving voor het Ministerie van Financiën, het dreigen uit Nederland weg te gaan, het sponsoren van borrels van de Amsterdamse gemeenteraad, het kopen van bijzonder hoogleraren en het aannemen van oud-politici. Wie huizenprijsstijgingen wil stuiten, zal de strijd aan moeten gaan met banken. En dat kan alleen door opbouw en mobilisatie van een coalitie van vakbonden, burgers, NGO's, woningbouwverenigingen, onafhankelijke wetenschappers en journalisten. Daarvoor is de werkelijk uitstekende analyse van Ryan-Collins een goed begin – maar zonder politieke analyse is deze ook meteen het einde. ✕



Pleidooi voor een rommelige stad

Het is maar goed dat niet alle uitspraken van Richard Sennett uitkomen. In 2001 liet de inmiddels 76-jarige socioloog weten dat er waarschijnlijk nog één boek in hem zou zitten met als onderwerp de 'sociologie van het optreden' (*sociology of performing*). Dat boek heeft het levenslicht nog niet ge-

zien, maar zes ander boeken inmiddels wel, waaronder het vorig jaar uitgekomen 'Stadsleven, een visie op de metropool van de toekomst' (oorspronkelijke titel: *Building and Dwelling: Ethics for the City*).



In dit derde deel van zijn Homo Faber-trilogie, die ook bestaat uit 'De ambachtsman,

de mens als maker' (2008) en 'Samen, een pleidooi voor samenwerken en solidariteit' (2012), haalt Sennett werkelijk alles uit de intellectuele kast om de lezer te doordringen van het belang van ambiguïteit. Hij breekt een lans voor het omhelzen van complexiteit. Terecht loopt hij te hoop tegen kantoorgebouwen zoals de 'Googleplexen', die zich volledig afsluiten van hun omgeving door alles wat een werknemer zich maar zou kunnen wensen, zoals eten en vermaak, binnen het gebouw aan te bieden waardoor het gebouw nog maar nauwelijks een interactie met de omgeving aangaat.

Door gebouwen, omgevingen en steden te creëren die een naadloze ervaring bieden, dreigt het kritische denken het onderspit te delven. Of, zoals Sennett het zelf formuleert: 'complexiteit verrijkt ervaring, helderheid dunt het uit [...] wat je wint in helderheid verlies je in vrijheid.' Het levert een goed onderbouwd pleidooi op voor de rommelige en vrije stad die menig vrijdenkende GroenLinkser als muziek in de oren zal klinken.

—Farid Tabarki

Stadsleven. Een visie op de metropool van de toekomst
Richard Sennett
Uitgeverij Meulenhoff, 2018

Smeulende kwesties voor Nederland

"Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht" is zowel een samenvatting van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) van het maatschappelijke sentiment in Nederland als de titel van een recent boek van Paul Schnabel (2018). Kim Putters, directeur bij het SCP, haalt deze kernachtige paradox aan in de inleiding op zijn vorige maand verschenen boek *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*. Hierin werkt Putters zijn ideeën over het fundament van de maatschappelijke ontevredenheid uit. Deze splitst hij op in een vijftal thema's – Brede welvaart, Een leven lang ontwikkelen, Nieuwe sociale ongelijkheid en Democratische rechtsstaat.

Het boek bestaat grotendeels uit een bloemlezing van de columns die Putters tussen 2014 en 2018 schreef voor het Financieel Dagblad. Een aantal bekende thema's komen langs: de angst voor immigratie; de noodzaak van een transitie naar een duurzame economie; onzekerheid en het toegenomen belang van netwerken en informatie; de kloof tussen burgers en politici; en die tussen arm en rijk. Hoe kunnen we in deze snel veranderende tijden macht en welvaart eerlijker verdelen? Hoe zorgen we ervoor dat niet slechts een kleine groep van de groeiende welvaart profiteert? En hoe sturen we de neiging tot een almaar groeiende materiële welvaart bij in duurzame richting?

Veenbrand is daarmee een klassiek sociaaldemocratisch boek met praktische – zij het soms wat brave – ideeën voor de toekomst. Ook nuttig: veel van de opgenomen columns hebben als praktisch advies verwoorde titels waarbij Putters in één daarvan de opstand der gele hesjes, een jaar voor uitbreken, voorspelt ('Een revolutie van boze tevreden Nederlanders is niet ondenkbaar'). Daarbij wordt vooral de overheid aangesproken, maar regelmatig ook de burger zelf, voor wie Putters een actieve rol ziet weggelegd in het politieke proces.

—Roos van Os

*Veenbrand. Smeulende kwesties
in de welvarende samenleving*
Kim Putters
Uitgeverij Prometheus, 2019



Hoe traditionele culturele opvattingen integratie remmen

De Nederlandse socioloog en migratieonderzoeker Ruud Koopmans heeft een reputatie als het gaat om grootschalige transnationale studies naar integratie. In 2015 publiceerde hij een onderzoek onder zesduizend Marokkaanse en Turkse moslims in zes Europese landen, waaronder Nederland. Conclusie: bijna de helft houdt er traditionele opvattingen op na die niet stroken met de westerse democratische waarden. Hij kreeg er lof voor, maar evenveel hoon.

Met *Het vervallen huis van de islam* publiceert Koopmans opnieuw de resultaten van een onderzoek in Nederland en vijf andere landen, naar de integratie bij vijfduizend islamitische migranten. En opnieuw constateert hij dat het er nog geenszins rooskleurig voorstaat.

De oorzaak zoekt Koopmans in ontwikkelingen in de islamitische wereld sinds 1979. Dat jaar, waarin de islamitische revolutie Iran groen kleurde en Saoedi-Arabië verscheurd werd door gevechten tussen sjiiitische en soennitische moslims, markeerde een breuk. De reactie was een ruk naar een meer traditionele islam, een opkomst van moslimfundamentalisme. De gevolgen zijn tot vandaag voelbaar: Koopmans toont aan dat culturele aspecten in het leven van moslimmigranten in Europa de integratie aantoonbaar remmen. Dat uit zich in lagere arbeidsparticipatie, een kortere schoolcarrière en een lagere sociaaleconomische status. Dat



is niets nieuws, maar Koopmans laat daarnaast zien dat discriminatie van nieuwkomers uit islamitische landen door de ontvangende samenleving niet als belangrijkste oorzaak voor een achterstandspositie geldt. Traditionele culturele opvattingen zijn een veel grotere verklarende factor.

Koopmans roept er niet toe op de islam de schuld van gebrekkige integratie te geven, maar gematigde islamitische krachten te versterken. Een oproep die al langer klinkt. Met dit boek wordt ze kracht bijgezet met overtuigend empirisch onderzoek.

—Robbert Bodegraven

Het vervallen huis van de islam.
Over de crisis van de islamitische wereld.
Prometheus, 2019.

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKT

Als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

DAARNAAST

is hij wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

Literatuur

Den Ridder, J., P. Dekker en E. Boonstoppe (2018) *"Burgerperspectieven 2018/3"* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Vandenbroucke, F., B. Burgoon, T. Kuhn, F. Nicoli, S. Sacchi, D. Van der Duin en S. Hegewald (2018) *"Risk Sharing When Unemployment Hits: How Policy Design Influences Citizen Support For European Unemployment Risk Sharing (EURS)."* Amsterdam: UvA.

We zijn pro-Europeser dan we zelf denken

Uit politieke verslaggeving en op sociale media rijst vaak het beeld van een guur opinieklimaat als het om Europa gaat. De harde eurosceptici van de PVV en FvD spreken zich uit voor een Nederlands vertrek uit de Europese Unie. Op Twitter worden zij ondersteund door anonieme twitteraars met Nederlandse vlaggetjes die hun walging uitspreken over de 'EUSRR'.

Politici van andere partijen, soms ook van GroenLinks, durven zich nauwelijks uit te spreken voor versteviging van de Europese Unie. Zo heeft minister van Financiën Wopke Hoekstra een Hanze-coalitie gesloten met andere Europese landen om op de rem te gaan staan bij voorstellen voor verdere integratie om de Eurozone stabiel en sociaal te maken.

Het opvallende is dat recent opinieonderzoek een ander beeld toont. Het Sociaal en Cultureel Planbureau peilt regelmatig hoe Nederlandse burgers tegenover Europa staan, en ziet de steun voor Europa juist groeien. Het aandeel kiezers dat het lidmaatschap van de Europese Unie een goede zaak vond, lag altijd rond de 40 procent (met een grote groep die bij onderzoeken invult 'weet niet') maar vormt nu zelfs een meerderheid. Het aantal voorstanders van een Nexit, altijd al een minderheid, is verder gekrompen. Zelfs over de Europese politiek zijn we tevredener.

Binnen het huidige debat over de Europese Unie is de vraag hoe we een solidaire en stabiele eurozone organiseren, misschien wel de meest ingewikkelde. Een vergaande stap zou zijn om de nationale werkloosheidsuitkeringen vanuit de Europese Unie te subsidiëren: wanneer een land plotseling geraakt wordt door een economische crisis en de werkloosheid groeit, zou dit land vanuit een Europese pot geld ontvangen. Een controversieel voorstel waar bijvoorbeeld Hoekstra en zijn Hanzecoalitie afwijzend tegenover staan. Onderzoek van hoogleraar Frank Vandenbroucke van de Universiteit van Amsterdam (2018) laat zien dat in Nederland echter een ruime meerderheid bestaat vóór een dergelijke grote stap naar meer sociaaleconomische integratie. Fundamentele oppositie tegen deze maatregel is beperkt tot een klein deel van de bevolking. Zelfs als dit zou leiden tot belastingverhoging in Nederland steunen de meeste burgers een dergelijke stap.

Zo ontstaat de paradoxale situatie dat Nederlandse politici meer op de rem staan bij Europese integratie dan kiezers willen, uit angst om te ver vooruit te lopen op diezelfde kiezers. Waarom dit zo is, blijft slechts gissen: mogelijk heeft het referendum uit 2005, waarin een meerderheid van de Nederlanders zich uitsprak tegen de Europese Grondwet, een trauma achtergelaten. Hoe dan ook lopen het politieke debat en de publieke opinie hier uit de pas. We zijn pro-Europeser dan we zelf denken. X

organiseren, misschien wel de meest ingewikkelde. Een vergaande stap zou zijn om de nationale werkloosheidsuitkeringen vanuit de Europese Unie te subsidiëren: wanneer een land plotseling geraakt wordt door een economische crisis en de werkloosheid groeit, zou dit land vanuit een Europese pot geld ontvangen. Een controversieel voorstel waar bijvoorbeeld Hoekstra en zijn Hanzecoalitie afwijzend tegenover staan. Onderzoek van hoogleraar Frank Vandenbroucke van de Universiteit van Amsterdam (2018) laat zien dat in Nederland echter een ruime meerderheid bestaat vóór een dergelijke grote stap naar meer sociaaleconomische integratie. Fundamentele oppositie tegen deze maatregel is beperkt tot een klein deel van de bevolking. Zelfs als dit zou leiden tot belastingverhoging in Nederland steunen de meeste burgers een dergelijke stap.

Zo ontstaat de paradoxale situatie dat Nederlandse politici meer op de rem staan bij Europese integratie dan kiezers willen, uit angst om te ver vooruit te lopen op diezelfde kiezers. Waarom dit zo is, blijft slechts gissen: mogelijk heeft het referendum uit 2005, waarin een meerderheid van de Nederlanders zich uitsprak tegen de Europese Grondwet, een trauma achtergelaten. Hoe dan ook lopen het politieke debat en de publieke opinie hier uit de pas. We zijn pro-Europeser dan we zelf denken. X

**'Het financiële beleid van de EU
wordt nu niet afgestemd op de
maatregelen die nodig zijn voor
een nieuwe, duurzame wereld.'**

— *Oud-europarlementariër Alain Lipietz, p. 31*



Helling

CHANTAL
MOUFFE ROEPT
OP TOT EEN LINKS
POPULISME

MUNICIPALISME

Een kans voor
linkse partijen?

CIRCULAIRE ECONOMIE

Vergeet de gevolgen voor
ontwikkelingslanden niet

Dossier Wonen
Volkshuisvesting
nieuwe stijl

*In steden is de
sociaaleconomische
ongelijkheid
het duidelijkst
zichtbaar, net als
de overname van
binnensteden
door een rijke
bovenlaag.*

— *Rutger Groot Wassink en Femke Roosma*

Zie artikel Municipalisme, p. 32

Moeders pappot

"Ik zit vast", schreef de 25-jarige docente Anne Breukelaar op 14 mei in een ingezonden brief in *NRC Handelsblad*. Zeven jaar woonde ze op zichzelf, maar na het behalen van haar tweede masterdiploma trok ze noodgedwongen weer bij haar ouders in. Niet omdat ze terugverlangde naar het ouderlijk huis, maar omdat ze zich met haar modale inkomen geen eigen woning in de buurt van Nijmegen of Den Bosch kan veroorloven. Het verhaal van Anne is illustratief voor de huidige situatie op de woningmarkt: voor een sociale huurwoning verdient ze teveel, voor een hypotheek te weinig. Particuliere verhuurders eigen dat zij bruto vier tot vijf keer de huurprijs verdient, die voor een woning van 45 vierkante meter al snel neerkomt op 900 euro. Tel uit haar verlies.

De afgelopen tijd deed Wetenschappelijk Bureau GroenLinks onderzoek naar de oorzaken van de situatie waarin Anne en vele anderen in Nederland zich bevinden. De problemen op het gebied van huisvesting zijn direct terug te voeren op beleidskeuzes van vorige kabinetten. Beleid waarin marktwerking op de particuliere huur- en koopmarkt alle ruimte kreeg, terwijl de sociale huursector steeds verder werd ingeperkt. Speculanten maakten dankbaar gebruik van al die ruimte op de vrije huurmarkt, met woekerprijzen tot gevolg – zoals 900 euro voor 45 vierkante meter in alleen al Nijmegen en Den Bosch, om over de Randstad maar helemaal niet te spreken.

De huidige problemen vragen dan ook om politieke oplossingen waarin niet marktwerking het leidende principe is, maar waarin sociale waarden domineren. Anne Breukelaar schrijft: "Dat jonge mensen die zich met hart en ziel inzetten voor de maatschappij, lang en hard hebben gestudeerd, daarbij de hoge werkdruk voor lief nemen, zich niet een volwaardige volwassene voelen omdat ze geen eigen woning kunnen betalen – met een modaal inkomen. Wanneer grijpt de politiek nou eens in?"

Het dossier Wonen in deze Helling bevat een aantal voorstellen voor een volkshuisvesting 'nieuwe stijl' die nodig zijn om de situatie van Anne en haar leeftijdgenoten te doorbreken. Zodat 25-jarige docenten weer het leven kunnen leiden dat past bij hun leeftijd en inkomen: in een eigen woning, in plaats van noodgedwongen bij moeders pappot.



***Het verhaal van Anne
is illustratief voor de
huidige situatie op de
woningmarkt***

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reageren? svdeynden@groenlinks.nl

— COLOFON

Tijdschrift de Helling is de kwartaaluitgave van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Jaargang 32, nr. 2, zomer 2019

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks

Hoofredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Natasja van den Berg, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi Alfred Kleinknecht, David Kligen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werkten mee Femke van Hemert, Dirk de Hoog, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels, Twin Media bv, Culemborg

Beeld Adobe Stock, De Beeldredactie (Robin Utrecht), Robbert Bodegraven, Farhad Foroutanian, Carlijn Kingma, Sjoerd van Leeuwen, Urban Futures Studio/ Universiteit Utrecht, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres Oudegracht 312, Utrecht

Telefoon 030 230 99 90

E-mail info@bureaudehelling.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Atty-Marije Horjus, Hans Rodenburg, Richard Wouters
Stagiair Carlijn van der Veen

ISSN 0922-0119

Copyright © 2019, De Helling.
Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden,
inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

*Is het niet de taak
van bestuurders om hun
verantwoordelijkheid
te nemen en knopen
door te hakken?*

p. 37



Dossier Wonen

- 14 Zes mythes over koopwoningen doorgeprikt**
Cody Hochstenbach
en Barend Wind
- 21 De stad als Victory Boogie Woogie**
Interview met Daan
Zandbelt
- 25 Hoe we huren weer betaalbaar maken**
Marnix Koopman

illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN

Inhoud



Interview

- 6 Chantal Mouffe**
De politiek als strijdtoneel

Achtergrond

- 42 Zorg voor een eerlijke
grondstoffentransitie**
Maria van der Heide
en Dirk-Jan Koch
- 46 Slimme zorg begint bij
menselijk contact**
Klaas Gommers

Analyse

- 37 Wanneer is er genoeg
geluisterd?**
Harmen Binnema

Essay

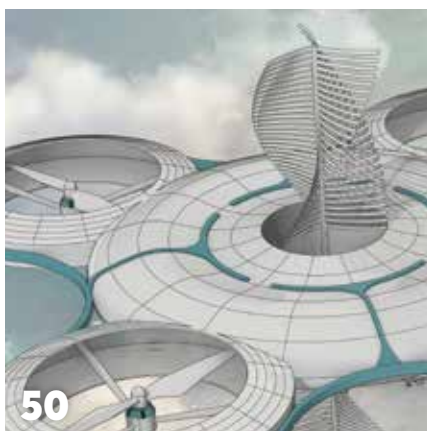
- 32 Municipalisme:
katalysator van
verandering**
Rutger Groot Wassink
en Femke Roosma
- 50 Transitiepolitiek:
ongemakkelijke keuzes
voor structurele
verandering**
Derk Loorbach

Rubrieken

- 30 In Beeld: Carlijn Kingma**
Spolia van Verwachtingen
- 41 Column: Andrée van Es**
Zwaarmoedig links
- 49 De bomen en het bos**
Een stem op een vrouw

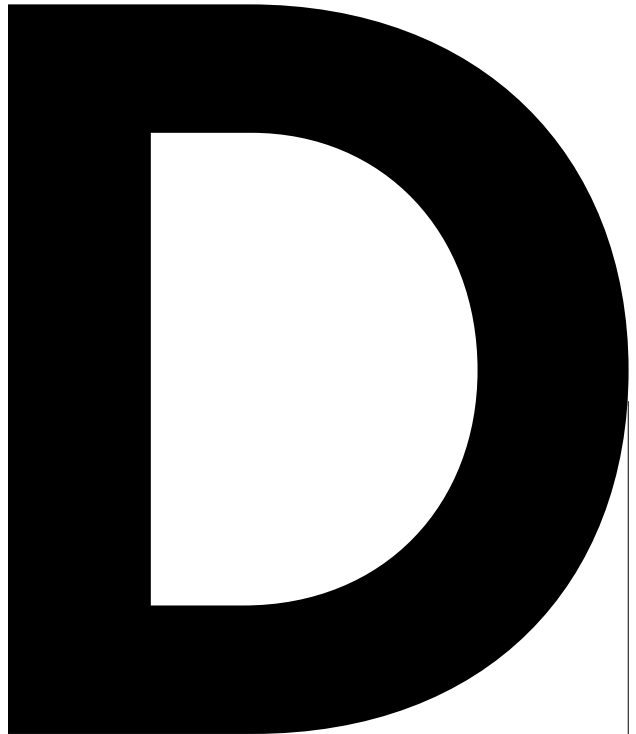
Lezen

- 58 Essay: Waarom extreme
rijkdom schadelijk is**
Ingrid Robeyns
- 62 Recensie: De
onbewoonbare aarde**
Rik Leemans
- 64 Recensie: Empty Planet**
Pieter Pekelharing
- 66 Signaleringen**
Verloren Land en
Klimaatmanifest



De politiek als strijdtoneel

*Chantal Mouffe
roept op tot een links
populisme*



De Belgische politiek filosoof Chantal Mouffe pleit voor een nieuw links populisme, dat ontstaat op het strijdtoneel dat de politiek volgens haar in essentie zou moeten zijn. Op dit strijdtoneel wint dit linkse populisme – dat groepen uit alle lagen van de bevolking verenigt en waarden als gelijkheid en inclusiviteit verdedigt – uiteindelijk van het neoliberalisme. Maar zónder die laatste stroming te vernietigen. “Het conflict moet gekoesterd worden: mensen moeten iets te kiezen hebben.”

—

“It’s an embarrassment.” De man kijkt me indringend aan, haalt zijn schouders op en neemt nog maar een slok. We hebben een kort gesprekje aan een statafel in een Londense koffietent. Over politiek. Waarover anders, nu de kranten opnieuw openen met het onvermogen van Britse politici om een oplossing te vinden voor de manier waarop het Verenigd Koninkrijk de EU moet verlaten. De loopgraven waarin Tories en Labour zich ingroeven zijn diep, de afstand is klein genoeg voor venijnige beschietingen maar te groot voor een handreiking. “Ze maken er een puinhoop van, ze luisteren alleen nog naar zichzelf”, zegt de man. Schaamte, dat lijkt de overheersende emotie van de Londenaren die ik spreek. Schaamte over hun politici, zeker, maar ook schaamte over zichzelf. Hoe hebben ze het zo ver kunnen laten komen? →





CHANTAL MOUFFE

GEBOREN

Wanfercée-Baulet
(België), 17 juni
1943

OPLEIDING

Filosofie in Leuven
en Parijs, Politico-
logie in Essex.

WERK

Mouffe doceerde aan de universiteiten van Bogota, Harvard, Cornell, Berkeley en Princeton en het Franse Centre national de la recherche scientifique. In 1985 werd ze programmadirecteur van het Parijse Collège International de Philosophie. In 1995 stapte ze over naar de Universiteit van Westminster, waar ze professor professor politieke theorie werd aan het Centre for the Study of Democracy. Sinds 2018 is Mouffe met emiritaat, maar nog altijd aan deze universiteit verbonden.

Ik ben in Londen om Chantal Mouffe te spreken. De van oorsprong Belgische politiek filosoof maakte naam met haar boek *Hegemony and Socialist Strategy*, dat ze samen met haar man en vakgenoot Ernesto Laclau in 1985 publiceerde. De strekking van dat boek werkt ze sindsdien uit. Politiek, zegt Mouffe, is een strijdtoneel. Het gaat erom de tegenstellingen op te zoeken. Het zoeken naar consensus in het centrum is de dood in de pot. Politiek die dat doet, vervreemdt mensen van zich en leidt uiteindelijk tot extremisme. Om dat te voorkomen, moet het conflict gekoesterd worden. Mensen moeten iets te kiezen hebben. Om vervolgens binnen de grenzen van de liberale democratie te accepteren dat je soms wint en soms verliest. Maar nooit voor al te lange tijd, want de winnaar wordt steeds weer uitgedaagd door de verliezer. Mouffe muntte er een term voor: agonistisch pluralisme.

In haar werk neemt Mouffe – vanzelfsprekend voor iemand die pleit voor het conflict in de politiek – geen neutrale positie in. Zoals al uit de titel van haar standaardwerk uit 1985 blijkt, pleit ze voor een linkse strategie om de dominante hegemonie, die van het neoliberalisme, uit te dagen. Om deze hegemonie omver te werpen, is een brede volksbeweging nodig, een beweging die de eisen van uiteenlopende groepen verenigt. De vorming van zo'n beweging, die door Mouffe wordt aangeduid als een *chain of equivalence* (een keten van gelijkwaardigheid), is de belangrijkste opdracht voor links. Ze geldt dan ook als de *Godmother* van verschillende linkse brede volksbewegingen, zoals Podemos in Spanje, La France Insoumise in Frankrijk en Labour in het Verenigd Koninkrijk. Het is geen geheim dat Mouffe Jeremy Corbyn, de leider van Brits links, regelmatig influistert over diens strategie om Labour te verbinden met maatschappelijke bewegingen en een ruk naar links te maken.

Agonisme

Mouffe ontvangt me in haar statige huis in Noord-Londen, waar ze de onderste verdiepingen bewoont. De muren behangen met trofeeën van verre reizen. Overwegend uit

Latijns-Amerika, waar ze direct na haar studie in Leuven naartoe trok om filosofie te doceren in Bogotá. In haar vrije tijd bestudeerde ze de verschillende linkse volksbe-

wegingen daar. Na een periode met aanstellingen aan de universiteiten van Harvard, Berkeley en Princeton werd Mouffe directeur van het Parijse *Collège International de Philosophie*. Daarna vertrok ze naar Londen om hoogleraar politieke theorie aan de universiteit van Westminster te worden.

Mouffe is net terug van een lezing in Canada. Ze pakt haar koffer nauwelijks uit: over een paar dagen wacht een lezingenserie in Parijs. Mouffe is op haar 76ste nog altijd druk, zeker sinds haar meest recente boek, *For a left populism*, van de persen rolde.

“Ah, Brexit, je wilt het over de Brexit hebben”, zegt ze met een nog altijd geprononceerd Frans accent. Ik vertel haar over de gesprekken die ik met Londenaren over politiek voerde. Over hun verbijstering over de politiek en hun leiders. Is dit waar haar agonisme toe leidt, twee partijen die elkaar naar het leven staan en onmachtig zijn tot een oplossing te komen? Is ze tevreden over haar pupil Jeremy Corbyn?

“Natuurlijk spreek je mensen die ontevreden zijn over de Brexitkoers. Labour en de Tories staan lijnrecht tegenover elkaar. Ze zijn elkaars vijanden en gunnen elkaar geen overwinning. Daarmee is een politieke oplossing uitgesloten. Ik pleit in al mijn werk voor iets anders. Als partijen elkaar als vijand gaan zien, is er geen politieke oplossing mogelijk. Ik noem dat antagonistische politiek. Antagonisme betekent dat de ander de vijand is en vernietigd moet worden. Als we dat model accepteren, accepteren we dat we uiteindelijk in een burgeroorlog belanden. Daarom verdedig ik het *agonistische* model waarin de ander geen vijand is, maar een tegenstrever. Die hoeft niet vernietigd, maar moet bestreden worden binnen de grenzen van de pluralistische democratie. Met de tegenstrever ga je een eerlijke strijd aan. Beide partijen weten dat er geen definitieve consensus mogelijk is, ze accepteren een oplossing die een van de partijen tijdelijk de winst geeft.”

Wat moet links, in dit geval Labour, dan doen om te winnen?

“Links zit in een zeer moeilijke positie. Labour is bezig een links-populistische strategie in de praktijk te brengen. Dat is goed en belangrijk, maar het kost tijd. Corbyn wil een brede volksbeweging tot stand brengen. Vanaf zijn verkiezing trekt hij op met *Momentum*, een maatschappelijke organisatie die opkomt voor de belangen van de lagere middenklasse. Intern is Labour daarover verdeeld. Dat zie je goed in het Brexitdebat.

Een deel van de achterban bestaat uit arbeiders uit het Noorden die de Brexit steunen, een ander deel bestaat uit mensen uit de middenklasse en jongeren die voor *remain* stemden. Corbyn moet een verbond smeden tussen die groepen. Niet op basis van een kleurloos compromis, maar door een positie te creëren waarin alle groepen zich gehoord voelen.”

U spreekt van een links-populistische strategie. Waarom is een populistische aanpak nodig?

“Omdat de traditioneel linkse partijen nu binnen het neoliberale systeem blijven opereren, wat duidelijk een verkeerde keuze is. Kijk, toen ik in de jaren '80 naar Engeland kwam, was ik getuige van de geboorte van de neoliberale hegemonie. Thatcher was aan de leiding in het Verenigd Koninkrijk, in de VS was Reagan president.

Post-politiek

De Derde Weg is al jaren een van Mouffe's stokpaardjes: de grootste fout van links noemt ze het. Ze richt daarbij haar pijlen op de geestelijk vaders van deze politiek. Vooral Anthony Giddens' boeken *Beyond left and right* en *The third way* moeten het ontgelden. De Derde Weg werd in het Verenigd Koninkrijk door Tony Blair en in de VS door Bill Clinton omarmd – en niet veel later bekeerde ook toenmalig PvdA-leider Wim Kok zich, die in 1995 in een befaamde lezing pleitte voor het afschudden van de ideologische veren. Volgens de Derde Weg zou de globaliseerde individualistische samenleving een nieuwe sociaaldemocratische beweging nodig hebben, die voorbij de tegenstelling links-rechts gaat. Deze nieuwe sociaaldemocratie moest zich in het centrum nestelen, waar de belangen van uiteenlopende groepen verenigd zijn. In de wereld van de Derde Weg zijn we de traditionele

‘Het zoeken naar consensus in het centrum is de dood in de pot. Politiek die dat doet, vervreemdt mensen van zich en leidt uiteindelijk tot extremisme’

Zij zorgden voor een omwenteling. En links begreep niet wat er gebeurde. In het begin was links arrogant. Sociaaldemocraten zeiden: het neoliberale economische programma gaat tot veel meer werkloosheid leiden en dan komt de bevolking in opstand. Dan nemen wij het weer over. Maar zo ging het niet.

Want de neoliberale leiders verenigden verschillende groepen in de samenleving en gaven hun een gevoel van vertegenwoordiging. Niet alleen de welgestelden werden aangesproken, maar ook de middenklasse – het geprivilegieerde deel van de arbeidersklasse – werd aan het neoliberale programma gebonden. Thatcher zei tegen arbeiders: “Ik begrijp jullie zorgen, jullie werk moet beschermd worden. Banen worden ingepikt door feministen en immigranten, daar moeten we wat aan doen.” Dat werd een succes. Neoliberale leiders creëerden antagonisten, groepen die de schuld kregen en uitgesloten moesten worden. Dat werkte. En wat deed links? Links trok naar het centrum en koos voor de Derde Weg.”

ideologische tegenstellingen voorbij en lossen we met rationele dialoog de problemen op.

Daarmee werd de ‘oude’ strijd van links tegen het kapitalisme ingeruild voor een model dat geen echte tegenstander meer had. Een gruwel, vindt Mouffe.

“Lange tijd heb ik gehoopt dat de sociaaldemocraten terug zouden komen van deze dwaling. Het is niet gebeurd. Toen ze voor de Derde Weg kozen, gaven de sociaaldemocraten zich in feite gewonnen. Ze gingen politiek bedrijven die aansloot bij het neoliberale model. Alle ruimte voor het bedrijfsleven en de markt, een kleine overheid: de sociaaldemocraten accepteerden de neoliberale dogma's. Dat systeem, die politiek, was niet langer de te bevechten hegemonie. In feite kozen de sociaaldemocraten voor een ‘post-politiek’. De noodzakelijke elementen van politiek – de strijd tussen tegenstellingen, de partijdigheid – werden afgezworen.

Het is zowel cynisch als interessant dat, toen aan Margaret Thatcher gevraagd werd wat ze als haar →



→ “Toen de sociaaldemocraten naar het centrum trokken, hebben ze het rechts-populisme gecreëerd.”

grootste politieke verdienste zag, zij antwoordde: het ontstaan van New Labour en de Derde Weg. Daarmee gaf ze aan: New Labour is mijn neoliberale politieke programma gaan uitvoeren.”

Het populisme dat u bepleit, wordt over het algemeen gezien als een strategie die een vermeend volk tegenover een veronderstelde elite zet. Het suggereert dat een sterke leider dat conflict kan oplossen door de elite te verslaan en het volk alles te geven wat het hoopt.

“Ik bedoel iets anders met populisme. De Derde Weg heeft de sociaaldemocratische partijen vrijwel overal in West-Europa tot een onbetekenende factor gereduceerd. Tegelijkertijd is er de sterke groei van rechts-populistische bewegingen. Na de crisis van 2008 wordt bovendien het neoliberale model steeds vaker ter discussie gesteld. Al die ontwikkelingen hebben mij de overtuiging gegeven dat er een nieuwe linkse politiek nodig is. Die politiek is links, omdat het de liberaal-democratische waarden van gelijkheid voor allen en inclusiviteit hooghoudt. En het is populistisch in die zin dat het niet langer opkomt voor één enkele sociologische klasse, zoals vroeger de arbeidersklasse, maar voor een breed scala aan groepen die uit verschillende lagen van de bevolking kunnen komen.

Leiderschap speelt hier inderdaad een rol bij. Daar is niks mis mee, zolang het maar geen autoritair leiderschap is zoals je dat bij rechts-populisme ziet. Dat is een vorm van verticaal leiderschap. Dat hoeft het niet te zijn, leiderschap kan ook heel goed horizontaal zijn. Links-populisme heeft leiders nodig die zich als gelijken opstellen en die tegelijkertijd bevolkingsgroepen aan zich binden. Ik zie zo’n soort leiderschap niet als een probleem, ik ken geen succesvolle politieke bewegingen zonder leiders.”

Gele hesjes

“Toen de sociaaldemocraten naar het centrum trokken, hebben ze het rechts-populisme gecreëerd. Ze negeerden de groepen waar ze traditioneel voor opkwamen, de verliezers van de globalisering. Rechts-populisten kwamen wél voor hen op. Zij zeiden: ‘Wij zien jullie, wij zijn er voor jullie, kom maar bij ons.’

Nu moet links opnieuw hun stem gaan vertolken, de stem van de achterblijvers, van de uitgesloten. Bezorgd zijn om hun eisen. De wereld is alleen wel veranderd. De traditionele as van links, die van arbeiders tegenover kapitaal, voldoet niet meer. Het zijn niet alleen meer de arbeiders: die klasse heeft concurrentie gekregen van andere groepen met gerechtvaardigde sociale eisen, zoals de vrouwenbeweging, anti-racismegroepen en de ecologische beweging. Groepen die niet in een sociale klasse zijn onder te brengen. Links-populisme moet al die eisen samenbrengen.”

De traditionele achterban van links vindt nu onderdak bij rechts-populisten, zegt u. In het boek *Retour à Reims* beschrijft de socioloog Didier Eribon dat proces, hoe zijn linkse ouders zich bekeerden tot de partij van Marine Le Pen. Hoe wint links hen terug?

“Voor linkse politici is dat een heel belangrijk boek. Het beschrijft precies wat ik bedoel. Kijk, er zijn twee posities. Sommigen vinden dat de stemmers op rechtse populistten verloren zijn voor links, ze zouden nationalistisch en racistisch zijn. Maar ik vind iets anders. Er zitten kiezers bij die het linkse progressieve verhaal willen horen, maar verweesd zijn geraakt en bij gebrek aan beter bij rechts-populisten uitkomen.

Ik verwijt links dat het morele tegenstellingen creëert in plaats van politieke. De Derde Weg ontkende de grens tussen rechts en links. Maar in werkelijkheid stelden ze een grens tussen zichzelf, degenen die moderniseerden, en de traditionalisten, degenen die achterblijven. Dat is een morele grens, waarbij de een zich superieur voelt ten opzichte van de ander, en de andere groep diskwalificeert en uitsluit. Ik ben niet tegen moraliteit in de politiek, maar wel tegen het formuleren van

sieven en conservatieven. Progressief is goed, conservatief fout. Kosmopolieten tegenover nationalistten, progressief tegenover conservatief. Mijn punt is: links moet tegenstellingen in politieke zin formuleren, een ‘wij’ en ‘zij’ gebaseerd op sociaaleconomische machtsrelaties. De partij van Jean-Luc Mélenchon doet dat beter. Die partij is in Frankrijk bekritiseerd omdat ze de rechtse stemmen terug wilde winnen. Toen de *gilets jaunes* opkwamen, wilde Marine Le Pen met haar Rassemblement National zich met hen verbinden. Maar ook Mélenchon zocht het contact, om hun eisen in een progressieve richting te bewegen. Veel linkse mensen bekritiseerden hem daarom. Daar ben ik het helemaal mee oneens. Die mensen hebben een rechtvaardige eis en daar moet je naar luisteren.

Ze eisen meer gelijkheid en betere representatie. Die kunnen zowel op een rechtse als een linkse manier worden vertegenwoordigd. Als linkse politici in gesprek gaan

‘Links moet de eisen van de arbeiders verbinden met de eisen van immigranten, vrouwen, de homobeweging, en zo het discours van rechts-populisten doorbreken’

tegenstellingen in termen van *Moralität* zoals Kant dat definieerde. En dat is wel wat links deed. Ik ben meer een Hegeliaan.”

Mouffe verwijst hier naar de moraliteitsleer van Immanuel Kant. De Duitse filosoof ontwikkelde de ‘categorische imperatief’, die stelt dat iedere individuele handeling tot een algemeen geldende wet gemaakt moet kunnen worden. Oftewel: er zijn morele wetten die universeel gelden.

Hegel dacht eerder in tegenstellingen: iedere these wordt gevolgd door een antithese. De synthese die daaruit ontstaat, is opnieuw onderwerp van antithese. Het agonisme van Mouffe leunt op de denkstroming die de mensheid in tegenstellingen definieert. Kant past in een andere traditie: die van de mensheid als universeel en inherent verbonden. Links, zo vindt Mouffe, staat teveel aan de zijde van Kant. “Ze pretendeert te weten wat moreel juist is, en vindt dat iedereen daaraan moet voldoen

Macron doet dat nu in Frankrijk. Hij zegt: ‘Ik ben niet links of rechts’. Maar zijn grens loopt tussen progres-

met de stemmers op rechts-populisten valt er veel te winnen. In gesprek kun je deze groep met argumenten laten zien dat hun problemen niet allemaal het gevolg zijn van immigratie. Veel problemen zijn juist veroorzaakt door het neoliberalisme, de macht van grote bedrijven en de ongelijkheid die daarmee gecreëerd is. In zo’n gesprek kun je mensen overtuigen en een linkse, progressieve richting aanbieden. Vervolgens moet links de eisen van de arbeiders verbinden met de eisen van immigranten, vrouwen, de homobeweging. En zo het discours van rechts-populisten doorbreken.”

U noemt zo’n verbinding van eisen van verschillende groepen een chain of equivalence. Wat houdt dat in?

“In een *chain of equivalence* worden heterogene groepen samengebracht die een gezamenlijke eis formuleren. Die eis mag de afzonderlijke eisen van de groepen niet blokkeren. Daarin wijkt links-populisme af van rechts-populisme. Rechts-populisten vertegenwoordigen de →

achtergebleven groepen, maar stellen die tegenover de legitieme eisen van andere groepen, zoals immigranten. Daarmee sluiten ze groepen uit.”

Radicale democratie

“We staan op een beslissend moment”, vervolgt Mouffe, en ze lijkt ieder woord van die zin uit te spugen. “Het neoliberale model is in crisis en er zijn twee mogelijkheden om daaruit te komen. Het kapitalistische systeem, de oligarchie, is op zoek naar manieren om zijn hegemonie te beschermen. Dat doet het door steeds meer autoritair en minder democratisch op te treden. Het alternatief is dat we de hegemonie doorbreken en kiezen voor een radicalisering van de democratie. Met een links-populistische strategie.”

Wat is dat dan, een radicale democratie?

“Het gaat om het herstellen van de democratische principes. Gelijkheid en vrijheid voor iedereen. Maar het gaat me *niet* om de oude radicale linkse reflex om de representatieve democratie af te schaffen en die radicaal te vervangen voor directe democratie, of nog een andere variant daarop. En het gaat zeker niet om het omverwerpen van het systeem en het ontketenen van de revolutie.

Met het radicaliseren van de democratie bedoel ik dat we binnen het systeem van de pluralistische liberale democratie een nieuwe hegemonie opbouwen, die meer recht doet aan de eisen van de mensen die achtergesteld worden. Aan de wil van het volk. Er moet een keuze zijn. Een alternatief voor de vrije markt, voor het ongebreidelde individualisme en de ongelijkheid. In de geest van Gramsci [*de Italiaanse post-marxist die school maakte met de theorie dat de bourgeoisie haar hegemonie beschermde door te suggereren dat er geen alternatief voor het heersende systeem is, RB*] gaat het om een radicale hervorming waarmee je binnen de ethisch-politieke grenzen van de liberale democratie de socio-economische verhoudingen omverwerpt.”

Het pleidooi van Mouffe en haar aanbevelingen voor linkse bewegingen zijn duidelijk. Maar zijn ze ook realistisch? Want hoewel haar ideeën weerklank vinden bij tal van kleine linkse partijen en bewegingen in Europa, en hoewel Mouffe in de *Green New Deal* van Alexandria Ocasio-Cortez in de VS de uitvoering van haar program-

ma herkent, is er nog geen land waar een linkse beweging à la Mouffe het voor het zeggen kreeg.

Bent u nog optimistisch? De links-populistische partijen in Europa doen het eigenlijk nergens erg goed.

“Ja, ja, ja, ik erken dat, het moment lijkt er nog niet te zijn. Maar de oplossing moet toch daarvandaan komen. Rechts-populisten dagen net als links het neoliberalisme uit. Ze groeien, en zolang zij het enige alternatief zijn voor mensen die zich niet vertegenwoordigd voelen, zullen ze blijven groeien. Daarom gaat de strijd tegen het systeem nu tussen rechts-populisme en links-populisme. Ik zie een paar linkse bewegingen in West-Europa die zich dat realiseren. Maar het is nog te weinig. Ik houd me vast aan een uitspraak van Gramsci. Hij schreef: ‘Wat we nodig hebben is niet het pessimisme van de intelligentie, maar het optimisme van de wil’. Maar we moeten ervoor blijven strijden. Ik zie geen alternatief. Mijn boek *For a left populism* is een politieke interventie. Het komt voort uit een sterk gevoel van urgentie.” X

Verder lezen

1985 Hegemony and Socialist Strategy (met Ernesto Laclau) **1993** The Return of the Political **1994** Le politique et ses enjeux: pour une démocratie plurielle **1999** Challenge of Carl Schmitt **2000** The Democratic Paradox **2005** On the Political **2013** Agonistics. Thinking the world politically **2018** For a Left Populism

DOSSIER

Wonen

Zes mythes over koopwoningen doorgeprikt

Cody Hochstenbach
en Barend Wind

pag. 14

De stad als Victory Boogie Woogie

Interview met
Daan Zandbelt

pag. 21

Hoe we huren weer betaalbaar maken

Marnix Koopman

pag. 25

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks werkt momenteel aan een reeks beleidsvoorstellen voor volkshuisvesting 'nieuwe stijl'. De resultaten publiceren we na de zomer. In het kader van dit project pleiten drie experts in dit dossier voor fundamentele veranderingen op het gebied van kopen, huren en stedelijke ontwikkeling.



illustraties SJOERD VAN LEEUWEN

6 mythes over wonen doorgeprikt

Een koopwoning is altijd een goede investering en maakt ons betere mensen. Huurregulering drijft de prijzen op en bij een welvarende samenleving hoort nu eenmaal een grote koopsector. Deze en andere veelgehoorde mythes over wonen, gebaseerd op een rotsvast geloof in marktwerking, hebben bijgedragen aan een huisvestingsbeleid dat bijzonder vriendelijk is voor kopers en dat veel huurders in de problemen brengt. Tijd om deze mythes door te prikken en huurders evenveel kansen en ruimte te geven als kopers.

door CODY HOCHSTENBACH & BAREND WIND

Het kopen van een woning is de afgelopen decennia flink gestimuleerd; niet alleen in Nederland, maar in de meeste Westerse landen. Actief overheidsbeleid gericht op het stimuleren van woningbezit was aanvankelijk een sociaal project. Meer mensen moesten kunnen kopen, om te kunnen genieten van de veronderstelde voordelen van woningbezit zoals vermogensopbouw en zekerheid. In de jaren zeventig sprak Margaret Thatcher al over het vormen van een natie van onafhankelijke en zelfstandige woningbezitters. Om dezelfde reden stelde George W. Bush in 2003 dat “de droom van eigenwoningbezit bereikbaar moet zijn voor iedere hardwerkende Amerikaan”. Ook in Nederland genoot uitbreiding van het eigenwoningbezit lange tijd brede politieke steun. Voormalig CDA-leider De Hoop Scheffer noemde eigenwoningbezit in 1996 in NRC Handelsblad “het meest probate middel tot armoedebestrijding”. Hij stelde bovendien: “Ik ben geen cultuurpessimist, ik geloof niet dat de mens alleen maar kwaad wil. Je moet het goede stimuleren door de mens duurzame verantwoordelijkheden te geven voor bijvoorbeeld een eigen huis”. De eigen woning als bescherming tegen het kwaad. Met deze steun is het aandeel koopwoningen in Nederland toegenomen van zo’n 35 procent in 1970 tot ruim 56 procent in 2018.

Stimuleringsbeleid, zoals soepele hypotheekverstrekking, heeft veel Nederlanders in staat gesteld een woning te kopen. Dankzij langdurige prijsstijgingen hebben zij vaak een aanzienlijk woonvermogen weten op te bouwen. Recente ontwikkelingen laten echter de keerzijden van dit beleid zien. Toegang tot de koopsector staat onder druk als gevolg van diezelfde prijsstijgingen, arbeidsmarktflexibilisering en beperking



van de hypotheekverstrekking. Om te kunnen kopen, is het steeds vaker noodzakelijk te beschikken over een (dubbel) hoog inkomen, een vast contract en aanzienlijk vermogen. Ondertussen loopt de ongelijkheid tussen (vaak armere) huurders en (vaak rijkere) kopers verder op. Het ideaal van eigenwoningbezit als sociaal project heeft zijn glans verloren.

De huidige ontwikkelingen op de woningmarkt roepen vragen op over de manier waarop wij denken over eigenwoningbezit. Dit denken kenmerkt zich door enkele sterke aannames en vanzelfsprekendheden. In dit artikel presenteren wij een kritische analyse van zes veelgehoorde aannames en reiken wij alternatieve en aanvullende perspectieven aan.

1 Bij een moderne en welvarende samenleving hoort een grote koopsector

Uitbreiding van het aandeel koopwoningen was decennialang de norm. Een grote koopsector werd namelijk gezien als kenmerk van een moderne en welvarende samenleving. De koopsector zou dan ook net zo lang moeten blijven groeien totdat bijna iedereen een betaalbare koopwoning heeft kunnen bemachtigen.

De belofte van wijdverbreid eigenwoningbezit is echter valse hoop gebleken, zo stelt geograaf Rowan Arundel in zijn proefschrift *The End of Mass Homeownership*. Het aandeel koophuizen is in het Verenigd Koninkrijk teruggelopen van 70 procent begin jaren 2000 tot 63 procent in 2017. In de Verenigde Staten nam het aandeel koophuizen af van 69 procent in 2004 tot 64 procent in 2017. In Nederland is het aandeel koopwoningen de laatste jaren gestabiliseerd rond de 56 procent – aanzienlijk minder dan de 65 procent die staatssecretaris Johan Remkes in 2000 binnen tien jaar wilde bereiken met zijn wet Bevordering Eigen Woningbezit. In Nederland heeft het beleid in zijn eigen staart gebeten: de stimulering van het eigenwoningbezit heeft de prijzen opgedreven en hierdoor de koopwoning op lange termijn onbetaalbaar en onbereikbaar gemaakt voor komende generaties. Met een toenemende groep jonge werkenden zonder vast contract kunnen velen de opgedreven prijzen niet betalen. Tegelijkertijd is een sociale huurwoning voor hen niet langer weggelegd.

Een belangrijke rol in de recente stagnatie van het eigenwoningbezit is weggelegd voor particuliere →

—Cody Hochstenbach is stadsgeograaf aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op gentrificatie, ongelijkheid en woonbeleid. **Barend Wind** is universitair docent sociale planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

— Het dominante pro-woningbezit-beleid ziet huren niet als volwaardig alternatief, waardoor betaalbare, toegankelijke en aantrekkelijke huurwoningen schaars zijn

beleggers. Deze zijn veelal in het gat zijn gesprongen van het huisvesten van huishoudens die te weinig verdienen om een woning te kunnen kopen, maar te veel om in aanmerking te komen voor een corporatiewoning. Zij kopen woningen op om te verhuren, ook wel *buy-to-let* genoemd. In de grote steden zijn zij inmiddels verantwoordelijk voor zo'n 20 procent van alle woningaankopen, en ook in middelgrote studentensteden als Groningen en Maastricht is hun marktaandeel groot. Zij verdringen reguliere eigenaar-bewoners, vooral koopstarters.

De groei van het eigenwoningbezit zet kortom niet onvermijdelijk door. Inmiddels is duidelijk dat groei van het eigenwoningbezit mogelijk werd gemaakt door specifieke omstandigheden in de tweede helft van de twintigste eeuw. Dit was een periode van onder meer economische voorspoed en een groeiende middenklasse. Stimulerend beleid stelde hen in staat een woning te kopen. Het dominante pro-woningbezit-beleid ziet huren echter niet als volwaardig alternatief, waardoor betaalbare, toegankelijke en aantrekkelijke huurwoningen schaars zijn. De woonlasten en betaalarisico's voor huurders zijn als gevolg daarvan scherp toegenomen. Sociaaleconomisch zwakkere huishoudens die niet kunnen kopen, staan zo op grotere achterstand. Ook in een moderne samenleving zal daarom behoefte blijven aan een breed toegankelijke, betaalbare en aantrekkelijke huursector.

2 Meer bouwen zorgt voor rem op excessieve prijzen

De prijzen op de Nederlandse woningmarkt stijgen momenteel in een hoog tempo, zeker in de grote steden.

Dit zorgt voor hogere woonlasten en verhoogt de drempel om te kunnen kopen. Het standaardantwoord vanuit de politiek is "bouwen, bouwen, bouwen". Om het bouwtempo op te voeren, wordt ervoor gepleit bouwen in het groen toe te staan en eisen met betrekking tot eigendomsverhoudingen, prijsniveaus en kwaliteit te versoepelen. Gooi deze beperkingen over boord en de markt zal haar werk doen, is de gedachte. Een groter aanbod zal de prijzen doen dalen.

Het ondoordacht bijbouwen zal de problemen op de woningmarkt echter niet oplossen. Spanje en Ierland kenden in aanloop naar de vorige mondiale financiële crisis een ongekende bouwwoede, maar toch stegen de huizenprijzen explosief. Andere factoren leveren dan ook een grotere bijdrage aan structurele prijsopdrijving. Een eerste verklaring ligt in hypotheekverstrekking. De verruiming van hypotheekkrediet is de afgelopen decennia internationaal dé belangrijkste brandstof voor stijgende huizenprijzen geweest. Kun je meer lenen, dan ga je meer betalen voor hetzelfde huis. Nederland spant de kroon en kent de grootste hypotheekschuld per hoofd van de bevolking in Europa. Ondanks recente beperkingen is de hypotheekverstrekking nog steeds royaal. De kwantitatieve verruiming (geldschepping) van de Europese Centrale Bank resulteert in zeer lage rentestanden, hetgeen consumenten in staat stelt meer te lenen bij gelijkblijvende maandlasten, en private beleggers aanmoedigt in vastgoed te investeren. Enerzijds zijn de huuropbrengsten aanzienlijk, anderzijds speculeren zij op verdere prijsstijgingen. Daar bovenop komt de hypotheekrenteaftrek, een jaarlijkse miljardensubsidie voor koopwoningen met prijsopdrijving en grotere sociale ongelijkheid als gevolg.

Bijbouwen is niet zinloos. Het toevoegen van *betaalbare* huurwoningen op de juiste locatie komt de beschikbaarheid en betaalbaarheid wel degelijk ten goede. Het bouwen van betaalbare koopwoningen (bijvoorbeeld het Ik Bouw Betaalbaar in Almere-project) heeft veel minder effect omdat de Nederlandse regulering van de woningmarkt inherent de prijs opdrijft. Dit betekent dat pleidooien om koste wat kost het bouwtempo op te voeren met argwaan bekeken moeten worden.

3 Er is een generatieconflict op de woningmarkt

Een gedeelde trend in nagenoeg alle landen, inclusief Nederland, is dat vooral onder jongvolwassenen het eigenwoningbezit flink is teruggelopen. Zij worden geconfronteerd met flexibilisering en onzekerheid op de arbeidsmarkt en kunnen de stijgende huizenprijzen niet bijbenen. Hun kansen op een hypotheek slinken, zeker wanneer ook nog eens sprake is van een grote studieschuld. Bovendien zijn algemene eisen voor hypotheekverstrekking de afgelopen jaren aangescherpt. Jongvolwassenen zijn daardoor vaker afhankelijk van dure of preciaire huurvormen, en blijven langer plakken in het ouderlijk huis. Oudere generaties woningbezitters hebben daarentegen grosso modo flink geprofiteerd van stijgende huizenprijzen, waarmee zij aanzienlijk vermogen hebben opgebouwd. Dit vermogen kunnen zij aanwenden om hun positie op de woningmarkt te verstevigen en koopstarters te verdringen.

Bezit en vermogen zijn in toeneemende mate ongelijk verdeeld over generaties. Dit zou wijzen op een generatieconflict, waarbij oud profiteert over de rug van jong. Toch is dit te

kort door de bocht. Ten eerste zijn er ook veel oudere huishoudens die niet geprofiteerd hebben, zoals huurders en marginale kopers. Ten tweede is er sprake van solidariteit tussen generaties, via familiebanden. Vermogende ouders kunnen hun kinderen aanzienlijke financiële steun geven bij het kopen van een huis. Overheidsbeleid faciliteert dit: ouders mogen tot een ton belastingvrij schenken bij woningaankoop. Jongvolwassenen met rijke ouders genieten hierdoor een aanzienlijke voorsprong. Financiële steun helpt hen niet alleen een woning te kopen, maar ook om dit te doen op de dure en populaire plekken. Dit stelt hen weer in staat aanzienlijk woonvermogen op te bouwen. De woningmarkt kortom is een spil in het overdragen en bestendigen van structurele ongelijkheid van de ene op de andere generatie.

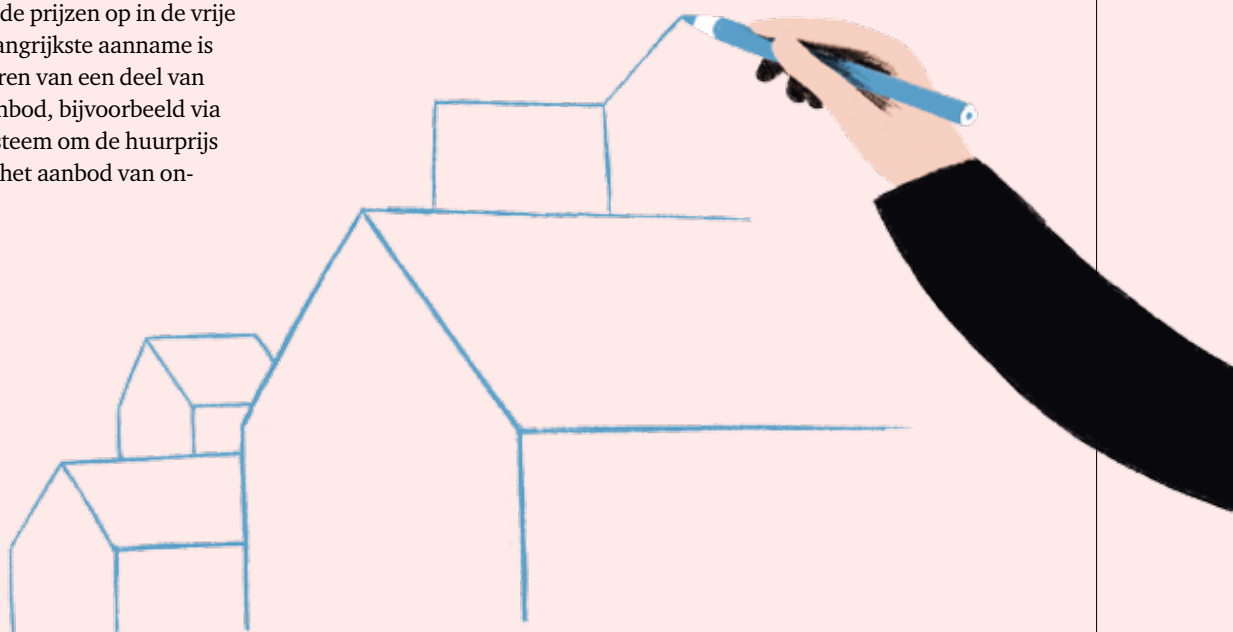
4 Huurregulering drijft de prijs op

Volgens neoklassieke economen stuwt een grote gereguleerde woningvoorraad de prijzen op in de vrije sector. De belangrijkste aanname is dat het reguleren van een deel van het woningaanbod, bijvoorbeeld via een puntensysteem om de huurprijs te begrenzen, het aanbod van on-

gereguleerde woningen verkleint. Als gevolg zullen ongereguleerde marktoningen schaars zijn, en daarvoor duur. Het stellen van eisen en regels zou bovendien de nieuwbouw beperken. Volgens hen werkt een ongereguleerde woningmarkt dus efficiënter, met prijsvoordelen voor de consument als gevolg. Een blik over de grens leert dat het omgekeerde waar is, mits het juiste beleid gevoerd wordt.

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw onderscheidde de Britse woningbouw-onderzoeker Jim Kemeny twee vormen van huurmarkt-regulering in Europa. Het merendeel van de landen kende een 'dualistisch' model. In dit model is slechts een klein gedeelte van de huurmarkt gereguleerd. Deze sociale huurwoningen worden toegewezen aan huishoudens met een absoluut minimuminkomen. Hierdoor kleefte er aan wijken met veel sociale huurwoningen in deze landen een stigma.

Een klein deel van de Europese landen werd gekenmerkt door →



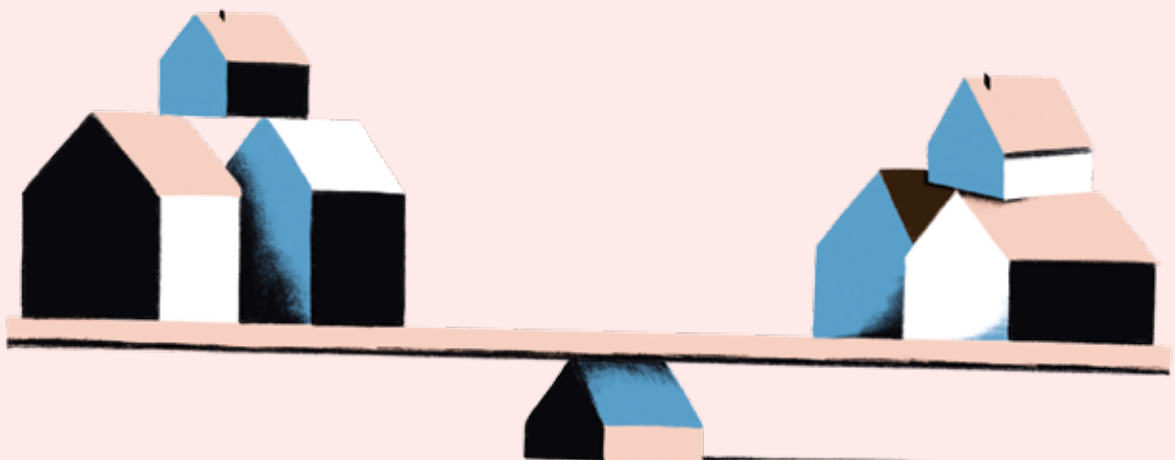
een 'unitair' systeem. In dit model bestaat een groot deel van de woningmarkt uit gereuleerde (sociale) huurwoningen. Bovendien bestaan in dit systeem geen inkomenseisen voor sociale huurders: scheefwonen bestaat daarom niet. Dit heeft tot gevolg dat sociale huurders in deze landen nauwelijks gestigmatiseerd zijn. Belangrijker nog, dit systeem moedigt concurrentie aan tussen de sociale huursector en de vrije sector. Omdat de sociale huursector open staat voor iedereen, laten private verhuurders hun huurprijzen niet te veel uit de pas lopen met de sociale huursector. Zij willen immers niet dat hun huurders vertrekken.

Nederland is in de laatste decennia verschoven van een 'unitair' naar een meer 'dualistisch' model. Mede door deregulering zijn vooral duurdere marktwoningen toegevoegd aan de woningvoorraad. Als we de huurprijzen willen drukken, moeten er (1) meer gereuleerde huurwoningen worden gebouwd die (2) mogen concurreren met de vrije sector. Dit zal ook in de vrije sector de prijzen matigen.

5 Een koopwoning is altijd en voor iedereen een goede investering

De algemene aanname is dat een woning op de lange termijn een stabiele en winstgevende investering is, ondanks crises en prijsschommelingen. Wie kijkt naar de afgelopen vijftig jaar ziet inderdaad een opwaartse trend. Deze waardestijging is echter niet inherent aan het product 'huis', maar aan ons volkshuisvestingsbeleid. Het geloof in deze mythe is dan ook sterk politiek gestuurd.

Natuurlijk, een huis is een bijzonder 'product'. Iedereen heeft er één nodig, en bij aankoop krijg je een pakket burens en andere omgevingsfactoren cadeau. In tegenstelling tot een wasmachine verliest een woning doorgaans niet zijn waarde naarmate de jaren verstrijken. Met een beetje onderhoud kan een woning honderden jaren oud worden. Zelfs wanneer je besluit je woning te slopen, kun je een nieuwe woning bouwen op hetzelfde stukje grond. In toenemende mate wordt de woningprijs gebaseerd op dat laatste: de claim op een stukje grond (of beter gezegd: een stukje stad). Wanneer het wonen in de stad



— De woningmarkt is een spel in het overdragen en bestendigen van structurele ongelijkheid van de ene op de andere generatie

populairder wordt, neemt deze claim iets in waarde toe.

Een belangrijke reden waarom woningen als veilige investering worden gezien, is de wijdverbreide politieke en maatschappelijke steun voor hoge huizenprijzen. Prijsstijgingen worden doorgaans als goed nieuws gepresenteerd, terwijl dalingen worden beantwoord met overheidsingrepen om de woningmarkt uit het slop te trekken. Beleid als het oprekken van de leencapaciteit en behoud van de hypotheekrenteafrek heeft prijsstijgingen mogelijk gemaakt.

De stijging van de woningprijzen is bovendien een lokaal fenomeen. In wijken waar kapitaalkrachtige huishoudens clusteren, zijn de woningprijzen snel gestegen. Niet zo gek: hier barst het van de levendige stadsvoorzieningen en culturele activiteiten. Aan de andere kant zijn de prijzen nauwelijks gestegen, of zelfs gedaald, in buurten waar een groot deel van de bevolking een laag inkomen heeft. Als gevolg van het Nederlandse woonbeleid zijn huishoudens met een beperkt inkomen in toenemende mate terechtgekomen in zwakke wijken, waar ze financieel ook nog eens voor gestraft zijn.

De economische crisis van 2008 leek een keerpunt te zijn: inkomenseisen aan hypotheeklen werden aangescherpt. Een normalisering van de woningprijzen leek voor de hand te liggen. Het omgekeerde geschiedde: woningbezitters die eerder hebben geprofiteerd van stijgende woningprijzen, hebben deze overwaarde massaal ingezet om woningen aan te kopen, dikwijls voor verhuur. Woningen vormen dan ook slechts voor een selecte groep (kapitaalkrachtige investeerders) een waardevolle investering, en bovendien is het succes van de investering sterk tijd- en plaatsgebonden.

6 Word een beter mens, koop een woning

Henriëtte Prast, oud-senator en hoogleraar financiële planning, formuleerde de grondslag van het volkshuisvestingsbeleid in de laatste decennia als volgt: “Word een beter mens, koop een woning”. Het idee is simpel: eigenwoningbezitters hebben geld geïnvesteerd in hun woning en zijn daarom eerder geneigd om te investeren in het onderhoud van hun huis en de kwaliteit van de leefomgeving. Wanneer bewoners gezamenlijk bloembakken aan de lantaarnpalen hangen of lobbyen voor een nieuw speeltuintje, komt dit hun woningwaarde ten goede. Helaas is het niet zo simpel. Onderzoek laat zien dat de positieve effecten van eigenwoningbezit niet voor alle huizenbezitters gelden, maar vooral zijn toe te schrijven aan mensen met een hogere sociaaleconomische status en gezinnen met kinderen. Zij hebben het geld om te investeren in hun omgeving, blijven lang op één plek wonen en stellen prijs op een schone en veilige buurt waar hun kinderen kunnen buitenspelen. De relatie ligt dus andersom: mensen worden geen ‘beter mens’ door het kopen van een huis, maar huizenkopers zijn over het algemeen mensen met een hoger inkomen in een stabielere levensfase, en daardoor in staat en bereid te investeren in hun woning en buurt. In de wetenschap heet dit het selectie-effect.

Twee Nederlandse voorbeelden illustreren dat andere factoren, buiten de eigendomsverhoudingen, het succes van een buurt bepalen. In Schiedam Woudhoek, waar eind jaren zeventig door de lokale woningbouwvereniging veel eengezinswoningen zijn gebouwd, hebben de bewoners van oudsher veel contact

met elkaar. Veel sociale huurders hebben een eigen, nieuwe keuken in hun woning geplaatst. Samen verbeteren ze de leefbaarheid door het organiseren van buurtborrels. Nu de woningcorporatie huizen verkoopt, verandert er voor de huidige bewoners weinig: zij blijven in hetzelfde huis, al is het nu hun eigendom geworden. Wel neemt de overlast van nieuwe sociale huurders toe. Doordat sociale huurwoningen tegenwoordig vooral toegewezen worden aan mensen uit de laagste inkomensgroepen, en dan ook nog regelmatig aan mensen met een ‘rugzakje’, hebben de nieuwe huurders een beduidend lagere sociaaleconomische status dan de oorspronkelijke sociale huurders. In de Zuiderzeewijk in Lelystad is een omgekeerd patroon zichtbaar. De laatste decennia zijn huishoudens met een kleine beurs oververtegenwoordigd in de wijk. Een flink aantal heeft hun sociale huurwoning met een fikse korting kunnen kopen. Hun hele budget ging echter op aan de hypotheek, waardoor ze te weinig geld overhielden voor onderhoud van hun woning. Terwijl de corporatie blijft investeren in de corporatiewoningen, verloederen de koopwoningen. Wil je de wijk verbeteren? Dan kan de overheid beter investeren in het sociaal domein.

Mini-appartementen en friends-woningen

Ons denken over het eigenwoningbezit is gestoeld op een aantal hardnekkige mythes. Het geloof dat de koopwoning superieur is aan de (sociale) huurwoning is breed gedragen: huren zou weggegooid geld zijn, kopers zouden beter voor hun woning en buurt zorgen. Een eigen woning zou de beste investering zijn voor huishoudens in de (lagere) →



middenklasse. Oftewel: de koopwoning als emancipatoir ideaal. Een nieuwe woningnood tekent zich inmiddels af. Starters en huishoudens met een beperkt inkomen zijn nauwelijks meer in staat om een woning te kopen. Toegang tot de sociale huursector is aan banden gelegd. Een steeds grotere groep mensen zoekt zijn heil in de private huursector, waar de huren vaak torenhoog zijn.

Het dominante beleid van de Rijksoverheid om de nieuwe woningvoorraad het hoofd te bieden, is gestoeld op de oude mythes, die weer gebaseerd zijn op een rotsvast geloof in marktwerking. Uitbreiding van het eigenwoningbezit onder starters wordt toegejuicht. Bovendien propageert de overheid een grotere rol voor 'de markt' in het huisvesten van de middenklasse. De huurregulering is de laatste decennia afgebouwd, veel voormalig gereguleerde huurwoningen komen nu in de vrije sector terecht. Het speelveld van de woningcorporaties is verkleind: zij dienen zich te richten op sociale minima en hulpbehoevenden. Lastenverzwaringen als de verhuurderheffing betekenen dat corporaties minder kunnen investeren in nieuwbouw en aangespoord worden meer te verkopen. Marktpartijen worden intussen aan-

gespoord om de oplossing voor de nieuwe woningnood te zoeken in het bouwen van miniappartementen, friends-woningen, en omgebouwd kantoorvastgoed. Wanneer toename van de totale vastgoedwaarde een leidend criterium blijft, zal nieuw beleid de betaalbaarheid van het wonen niet vergroten.

Wij hebben hier gewezen op een aantal mythes over eigenwoningbezit. Dit betekent niet dat wij tégen een gezonde koopsector zijn – veel mensen wonen immers aangenaam in hun koophuis. Het ligt daarentegen voor de hand om huren en kopen als gelijkwaardige alternatieven te behandelen, zodat niet iedereen *rücksichtslos* de koopmarkt wordt opgeduwd. Een blik over de grens leert dat inzetten op een groot gereguleerd huursegment dat toegankelijk is voor een breed publiek de betaalbaarheid op de gehele woningmarkt ten goede komt. Omdat de vrije sector gedwongen wordt met het gereguleerde segment te concurreren, blijven de prijzen betaalbaar. Hierdoor kunnen huurders vermogen opbouwen dat zij op een later moment kunnen gebruiken om een woning te kopen. Om de prijzen op de koopwoningmarkt te stabiliseren, zou de hypotheekmarkt verder gereguleerd moeten worden. Aangezien dit betekent dat kopers meer eigen vermogen moeten inleggen om een hypotheek te verkrijgen, zijn spaarreelingen (zoals bijvoorbeeld het Duitse *Bausparen*) voor huurders onmisbaar. Daarnaast moet huren in ideologische zin als volwaardig alternatief behandeld worden. Verstandig volkshuisvestingsbeleid zorgt er niet alleen voor dat mensen trots kunnen zijn op hun huurwoning, maar ook dat zij vanuit deze positie alle kansen krijgen om zich in de samenleving te ontplooiën. X

Literatuur

Arundel, R. (2017) *The end of mass homeownership? Housing career diversification and inequality in Europe*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Hochstenbach, C. (2017) *Inequality in the gentrifying European city*. Proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Ryan-Collins, J. (2018) *Why Can't You Afford a Home?* Cambridge: Polity Press.

Wind, B. (2017) *Housing wealth in Europe: Institutions and inequality*. Proefschrift Universiteit van Tilburg.

De stad als *Victory Boogie Woogie*



— 'Uit de natuur weten we dat alleen diverse en flexibele ecosystemen lang meegaan. Deze ecologische wet geldt ook voor de inrichting van de stad'

22

DE HELING • NR 2 2019

De transitie naar duurzaam bouwen biedt kansen om ook de sociale cohesie in stedelijke gebieden te versterken, stelt Daan Zandbelt, Rijksadviseur voor de Fysieke leefomgeving. "Steden moeten meer gaan lijken op de Victory Boogie Woogie van Mondriaan: met infrastructuur als verbinder in plaats van als scheidslijn."

door KATJA VAN ROOSMALEN *fotografie* DE BEELDREDAKTIE / ROBIN UTRECHT

Bij de inrichting van Nederland gaat de aandacht nu voornamelijk uit naar technische vraagstukken: hoe bouwen we steden met minder schaarse grondstoffen waarin we minder fossiele brandstoffen gebruiken? Volgens Daan Zandbelt, Rijksadviseur voor de Fysieke leefomgeving, moeten we toekomstige stedelijke leefbaarheid breder opvatten. Hij pleit ervoor dat we bij het inrichten van steden leren van natuurlijke ecosystemen en de energietransitie zien als een kans.

Zandbelt noemt het College van Rijksadviseurs waar hij lid van is een 'georganiseerde luis in de pels' van de overheid. "We leggen verbanden tussen verschillende thema's die in de fysieke leefomgeving samenkomen. Denk aan klimaatadaptatie, de energietransitie en verstedelijkingsopgaven. Maar ook de verduurzaming van de landbouw is een belangrijk thema." Zandbelt merkt dat er vanuit de overheid veel vragen zijn over de manier waarop deze thema's zich tot elkaar verhouden. "De kracht van het College is dat we verbanden leggen en kansen zien die onbenut blijven." Als voorbeeld noemt hij houten hui-

zen. "Stel dat we de helft van de woningen bouwen van hout. Dan komen de Parijse klimaatdoelstellingen snel binnen bereik: zonder beton bespaar je flink op CO₂-uitstoot en hout slaat veel CO₂ op. Het levert bovendien heel comfortabele huizen op."

Tijdens de energietransitie zullen nieuwe mogelijkheden zich openbaren, verwacht Zandbelt. "Wat dat betreft leven we in een razend interessante periode. Als College zien we kansen om binnen de bestaande stedelijke structuren Nederland hechter, rijker, schoner en daarmee duurzamer te maken door verder te kijken dan op gebouw- of wijkniveau. De verleiding is groot om het vizier in eerste instantie te richten op alleen de technische uitvoering van verduurzaming, of alleen bewonerswensen. Maar kansen verzilveren doe je door strategische beslissingen in samenhang te nemen op regionaal niveau."

Schuifhuis

Zandbelt vindt de homogene bevolkingssamenstelling van veel forensensteden een probleem en noemt het een mooie uitdaging om tegelijk met de verduurzaming ook de sociale cohesie in stedelijke gebieden te versterken. "Van ons recente verleden kunnen we veel leren. De manier waarop we nu leven en onze tijd besteden, heeft haar wortels in de wijze waarop deze groeikernen zijn gebouwd. Bewoners spenderen relatief veel tijd aan woon-werkverkeer en leven in buurten met een vrij homogene bevolkingssamenstelling qua leeftijd, opleiding en inkomen. Dat is niet schokbestendig. Op termijn kunnen bijvoorbeeld door de vergrijzing problemen ontstaan als deze kernen niet in staat zijn om uit te groeien tot meer diverse steden." Een voorbeeld is Spijkenisse, waar Zandbelt werkt met zijn bureau De Zwarte Hond. Kenmerkend

-Katja van Roosmalen is journalist en uitgever. Zij schrijft vooral over bouw, architectuur, techniek en innovatie.



→ 'Wonen en werken zijn een eeuw lang van elkaar gescheiden. Daar is steeds minder reden voor.'

voor deze voormalige groeikern uit de jaren '60 tot '80 is een aantal grote opgaven van sociaaleconomische, maatschappelijke en ruimtelijke aard: een disbalans in het woningaanbod en de bevolkingssamenstelling, een beperkte ontsluiting. Een omvangrijke herstructurering van de verouderde woningvoorraad ligt op de loer.

"We werken hier aan een strategie om de leefbaarheid op lange termijn te bevorderen. Onder meer de huidige infrastructuur met de aantakking op het metronetwerk van Rotterdam vormt een sterke basis voor de nieuwe verstedelijking. Bovendien kan de energietransitie een motor zijn om tot een gezonde demografische balans te komen."

Als voorbeeld noemt hij de ontwikkeling van het Schuifhuis. "In vergrijzende buurten wonen mensen

vaak op royale oppervlakten, in woningen die gebouwd zijn voor gezinnen. Het concept van een Schuifhuis biedt dan uitkomst. Dit appartementencomplex is in eerst instantie bestemd voor tijdelijke bewoning tijdens de verduurzamingsoperatie van oude straten. Mensen kunnen in dit Schuifhuis een voor hen nieuwe manier van wonen ervaren. En wellicht bevalt dat zo goed dat zij permanent hun tuin willen inruilen voor een groot balkon en de logeerkamer voor een gezamenlijk gastenverblijf. Zo verleiden we ze als het ware om in de buurt ruimte te maken voor de volgende generatie."

Ecologische wetten

Door te zoeken naar een nieuwe stedelijkheid is het volgens Zandbelt mogelijk om segregatie tegen te gaan

en de sociale cohesie te versterken. "Homogene buurten in gemengde wijken verbreden de horizon van bewoners. Dat leerde de Amerikaanse stedenbouwkundige David Rusk me, bij wie ik afstudeerde. Hij onderzocht in de Verenigde Staten waarom bepaalde bevolkingsgroepen maatschappelijke vooruitgang boeken en andere niet. Uit zijn onderzoek kwam naar voren dat kinderen uit sociaal zwakkere milieus die jong in contact kwamen met andere bevolkingsgroepen, meer kansen kregen en pakten om te stijgen op de sociale ladder. Een goed stedenbouwkundig ontwerp kan bijdragen aan meer contact tussen groepen."

Die uitwisseling is er nu volgens Zandbelt te weinig. En wie naar de plattegronden van de naoorlogse stedenbouw kijkt, kan niet anders dan dat beamen. De wijken zijn ingekaderd en vertonen grote overeenkomsten met de schilderijen uit de hoogtijdagen van Mondriaan. De zwarte lijnen op de schilderijen zijn één-op-één in te wisselen voor de geasfalteerde ontsluitingswegen en vormen strakke begrenzingen tussen de verschillende wijken.

"Laten we de klassieke Mondriaan transformeren naar een *Victory Boogie Woogie* en van de infrastructuur een verbinder maken, in plaats van scheidslijnen. Zorg voor centrale hoofdaders die wijken vitaal houden en zet hier de chiquere huizen neer, die normaal gesproken juist ver van de doorgaande wegen liggen. Zorg daarnaast voor diversiteit bij de woningen in de zijstraten, zodat alle bevolkingsgroepen elkaar dagelijks treffen: op school, op straat, in de winkel en op de sportvereniging. Uit de natuur weten we dat alleen diverse en flexibele ecosystemen lang meegaan. Deze ecologische wet geldt ook voor de inrichting van de stad. →

— 'Bouwwerken boven de boomgrens zijn overgeleverd aan alle extremen van het klimaat. Daardoor zijn meer voorzieningen nodig om er comfortabel te wonen'

24

DE HELING • NR 2 2019

CV

DAAN ZANDBELT

GEBOREN

in 1975 te Hengelo

OPLEIDING

Architectuur en stedenbouw aan de TU Delft en de University of Illinois in Chicago

WERK

Zandbelt werd in 2016 benoemd tot Rijksadviseur voor de fysieke leefomgeving. Hij adviseert samen met Berno Strootman en Rijksbouwmeester Floris Alkemade het Rijk over ruimtelijk-maatschappelijke kwesties. Daarnaast leidt hij met Bart van Kampen het architectenbureau De Zwarte Hond in Rotterdam. Daarvoor was Zandbelt jarenlang als universitair docent verbonden aan de TU Delft.

Het is de taak van de overheid om te sturen op hoofdlijnen: voorkom monoculturen en bescherm kwetsbare kwaliteiten – groen, productiewerk dat steeds meer naar het buitenland wordt verplaatst, en woningen voor sociaal kwetsbare groepen.

Werk terug naar de woonomgeving

Zandbelt vindt het ook belangrijk om werk terug te brengen in de woonomgeving. “Wonen en werken zijn een eeuw lang van elkaar gescheiden. Daar is steeds minder reden voor. De cohesie in een stad kan juist versterkt worden als mensen in dezelfde omgeving kunnen wonen, werken en leren. Zij kunnen dan hun leven in een kleine straal organiseren. Als veel activiteiten zich op fietsafstand bevinden, zal de CO₂-uitstoot drastisch lager worden. Door de ‘forensentijd’ die zij besparen, houden zij meer tijd over voor een sociaal leven.”

Kansen ziet hij ook door voort te borduren op de huidige kwaliteiten van gemeenten. “Spijkenisse is aantrekkelijk door de nabijheid van Rotterdam en van het deltalandschap. Maar het is essentieel dat er meer werkgelegenheid komt om mensen meer te binden aan hun omgeving, net als hoger of middelbaar beroepsonderwijs om jongeren te trekken. Het ziekenhuis dat nu leeg staat, leent zich prima voor een dergelijke invulling.”

Hergebruik niet duurder

Zandbelt is een groot voorstander van hergebruik van bestaande gebouwen. “Transformatie is zeker niet duurder dan nieuwbouw. Het is bovendien veel duurzamer. De basis is een gebouw dat zijn waarde heeft bewezen en waarbij gebruikgemaakt kan worden van bestaande infrastructuur. Daardoor zijn minder nieuwe grondstoffen nodig en valt het totale

kostenplaatje lager uit. De nieuwe bewoners bevinden zich bovendien in het centrum van de bedrijvigheid, waardoor ze een kleinere CO₂-voetafdruk achterlaten. Te vaak denken we bij duurzaam bouwen nog aan kleine ‘kringlopen’ en worden demontabele woningen in een groene omgeving gebouwd. Bij die aanpak kan je vraagtekens zetten. Hoe duurzaam is het om woningen te realiseren met een beperkte levensduur?”

Hoogbouw

Zandbelt is geen fan van hoogbouw, dat vaak wordt gezien als de mogelijkheid om steden uit te breiden zonder het omringende groen aan te tasten. “Van de dichtstbevolkte gebieden in Europa kunnen we leren dat het onzin is om de nieuwe woonruimten alleen in de hoogbouw te zoeken. Neem het tiende arrondissement in Parijs - de meeste Nederlanders kennen deze wijk door het treinstation Gare du Nord. Daar staat alleen middenhoogbouw, tot ongeveer acht verdiepingen. Hier wonen ruim 30.000 mensen op één vierkante kilometer.”

Hij betwijfelt of hoogbouw ook duurzaam is. “Bouwwerken boven de boomgrens zijn overgeleverd aan alle extremen van het klimaat. Daardoor zijn meer technische voorzieningen nodig om er comfortabel te wonen. Vanuit dat oogpunt is hoogbouw niet duurzaam en ook geen toekomstgerichte manier van bouwen. Middenhoogbouw is veel flexibeler en biedt veel meer opties om op termijn gebouwen een andere invulling te geven. Een ander nadeel van hoogbouw is dat wolkenkrabbers ‘platvoeten’ hebben. Die ruimte is nodig om parkeergarages en technische ruimten te herbergen. Dat is weer niet bevorderlijk voor de kwaliteit van de straatbeeld.” X

Hoe we huren weer betaalbaar maken

Wie teveel verdient voor een sociale huurwoning en te weinig voor een koophuis, heeft het zwaar op de woningmarkt. Speculanten hebben massaal woningen gekocht om deze tegen woekerprijzen te verhuren aan mensen met een middeninkomen. Vier oplossingen om de ruimte voor speculanten te beperken en huren weer aantrekkelijk en betaalbaar te maken.

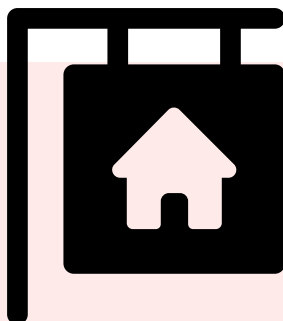
door MARNIX KOOPMAN

'Huren. Dat kan natuurlijk ook.' Zo luidde de reclameslogan waarmee de vereniging van woningcorporaties Aedes in het jaar 2000 het imago van het huren van een woning wat wilde opkrikken. Bijna twintig jaar later is dit imago nauwelijks verbeterd. Nog problematischer is dat huren voor mensen die vanwege hun inkomen, persoonlijke omstandigheden of type arbeidscontract zijn aangewezen op een huurwoning, steeds minder betaalbaar is geworden.

Mensen met een middeninkomen die niet in aanmerking komen voor een sociale huurwoning maar door leenrestricties of studieschulden grote moeite hebben een woningaankoop te financieren, zijn aangewezen op de vrije huursector. Een van de grootste problemen daar is dat deze groep steeds vaker bediend wordt door beleggers, waaronder speculanten die exorbitant hoge huren vragen én krijgen. Dit probleem doet zich niet alleen voor in de grote steden. Ook in randgemeenten en middelgrote steden zijn er nauwelijks woningen met een zogeheten middenhuur van €720 tot €1.000 te krijgen.

—Marnix Koopman was projectleider Wonen bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks en is nu beleidsmedewerker Wonen bij de gemeente Nissewaard.





De afgelopen maanden heeft het Wetenschappelijk Bureau van Groen-Links de (oorzaken van de) belangrijkste problemen op de woningmarkt in kaart gebracht. Daarnaast hebben wij politieke aanbevelingen geformuleerd om te komen tot een eerlijk woonbeleid waarin niet marktwerking domineert, zoals de afgelopen decennia het geval is geweest, maar sociale waarden als rechtvaardigheid. Een van de problemen die wij behandelen is de komst van speculanten op de huurmarkt, een probleem dat is terug te voeren op bewuste beleidskeuzes van vorige kabinetten. In dit artikel bespreken we de belangrijkste problemen en bieden we vier oplossingsrichtingen voor een huursector waarin iedereen toegang heeft tot een betaalbare woning.

Onerlijke concurrentie

Tot een jaar of tien geleden boden corporaties nog vrije sectorwoningen aan tegen acceptabele huren. In 2009 stelde de Europese Commissie echter vast dat sprake was van oneerlijke concurrentie met particuliere verhuurders, onder meer door de kortingen op grond die corporaties ontvingen op nieuwbouw van vrije sectorwoningen. Toenmalig minister van VROM Van der Laan (PvdA) stelde voor om de taak van corporaties terug te dringen tot huisvesting voor lagere inkomens; zo'n 40 procent van de bevolking. Er werd een inkomensgrens (inmiddels €38.035) ingevoerd om nog toegang te krijgen tot de sociale huur; alleen woningen met een huur onder de liberalisatiegrens (inmiddels €720,42) vielen voortaan nog binnen de sociale huur; en alle commerciële activiteiten van corporaties, waaronder verhuur in de vrije sector, werden losgekoppeld van hun sociale activiteiten.

Latere kabinetten hebben ook meegewerkt aan deze zogeheten liberalisering van de huurmarkt. De bedoeling was dat particuliere verhuurders een 'middensegment' op de woningmarkt tot stand zouden brengen: als tussenfase tussen sociaal huren en kopen en bestemd voor onder meer sociale huurders met een hoog inkomen en starters die door leenrestricties, studieschulden of tijdelijke contracten geen hypotheek kunnen krijgen. De hoogte van de sociale huren is vanaf 2013 mede bepaald door de WOZ-waarde per vierkante meter, vanuit de wens om sociale huren beter te laten aansluiten op de huren in de vrije sector. Door de vorige minister van Wonen Stef Blok (VVD) is actief geworven onder binnen- en buitenlandse beleggers om woningen in de vrije sector op de markt te zetten.

Wat er toen gebeurde, was te voorspellen. Van alle beleggingen in de vrije sector in 2016 is slechts 20 procent besteed aan ontwikkeling van nieuwe woningen, de rest aan aankoop van bestaande woningen. Het is veel eenvoudiger om woningen op te kopen dan om ze zelf te bouwen. Een derde van de te koop staande woningen in de grote steden werd opgekocht door beleggers; randgemeenten en middelgrote steden volgden al snel. Corporaties bezitten nog steeds vrije sectorwoningen, maar bouwen doen ze niet meer.

De huren stegen al snel aanzienlijk. Wanneer de waarde van een woning stijgt, en dat gebeurde tussen 2015 en 2019, kan voor een duurdere sociale woning al snel meer worden gevraagd dan de sociale huurgrens van €720,42. Dan kan de woning geliberaliseerd worden, en mag de verhuurder zelf de aanvangshuur bepalen. Speculanten die de vrije sector zijn ingestapt, hebben hier volop gebruik van gemaakt.

De beleidskeuze om de huurmarkt te liberaliseren, leidde zo tot minder nieuwbouw en hogere huren.

Bij een volgende recessie zullen verhuurders in de vrije huursector merken dat zij minder huur kunnen vragen. Beleggers leiden dan bovendien vermogensverlies door waarde-daling van de woning. Van de kantorenmarkt weten we dat periodes van bouwwoede en leegstand elkaar opvolgen. Zo ver hoeven beleggers in de vrije sector het tijdens een recessie niet te laten komen. Zij kunnen bij aanvang van een recessie hun woningen in de uitverkoop zetten, net op het moment dat de koopmarkt in een neerwaartse spiraal zit en geen extra aanbod kan gebruiken.

Deze speculatieve aankopen door beleggers leiden zo tot instabiliteit op de koopmarkt. De kiemen voor een volgende recessie op de woningmarkt zijn al gezaaid. We moeten dan ook ingrijpen, nu het nog kan.

Beloon langetermijn-perspectief

Huurwoningen in de vrije sector worden steeds vaker aangeboden door verhuurders die snel het maximale rendement uit hun belegging willen halen. Daaronder vallen binnen- en buitenlandse beleggers en sommige particuliere verhuurders ('huisjesmelkers'), maar niet de

— De problemen op de huurmarkt zijn terug te voeren op bewuste beleidskeuzes van vorige kabinetten

commerciële takken van corporaties, institutionele verhuurders (vooral pensioenfondsen en verzekeraars) en particuliere verhuurders 'van goede wil'. Goed beleid om speculatie op de huurmarkt tegen te gaan, komt neer op het belonen van een lange termijnperspectief en het bestraffen van korte termijn winstbejag onder verhuurders. Dit kan op verschillende manieren.

1 Heffingen op speculatieve woningaankopen

In de in maart ingediende initiatiefnota *Marktwerking uit de huursector* stelt GroenLinks voor om de overdrachtsbelasting (de 'kosten koper') af te schaffen voor koopstarters en te verhogen tot 10 procent voor aankopen door beleggers. Ook de PvdA en ChristenUnie hebben dit geopperd. Een ander voorstel is om de verhuurderheffing, een belasting voor wie meer dan vijftig sociale huurwoningen bezit, toe te passen op verhuurders in de vrije sector. Dit is ook niet meer dan eerlijk: een verhuurder met sociale huurwoningen met huurprijzen lager dan €720,46 betaalt deze heffing immers wel, en een verhuurder met vrije sector woningen duurder dan €720,46 niet.

Beide maatregelen zijn bedoeld om het rendement op de aankoop en het doorverhuren van woningen te verlagen. Het voordeel van verhoging van de overdrachtsbelasting boven verhoging van de verhuurderheffing is dat het concurrentievoordeel van grote beleggers (vanwege betere financieringsmogelijkheden) ten opzichte van koopstarters wordt weggerukt. Het voordeel van de tweede maatregel is dat kleine verhuurders (minder dan vijftig woningen) worden uitgezonderd. Deze heffingen hebben wel een groot nadeel. Zeker

in de huidige, gespannen toestand op de woningmarkt is het makkelijk om heffingen die vooraf worden geïnd, dus bij aankoop van een pand, door te berekenen in de huur. Het risico bestaat dat huurders straks opdraaien voor deze extra heffingen op verhuurders. De verhuurderheffing die in 2013 als 'tijdelijke' crisismaatregel is ingevoerd, heeft exact hetzelfde effect gehad op sociale huurders.

In onder meer Hongkong en Seoul bleken heffingen over winst bij aan- en verkoop van een woning die achteraf werden berekend een effectief instrument tegen speculatie op de woningmarkt. De belegger hoeft deze naheffing niet te betalen, tenzij hij de woning binnen een vaststaande termijn verkoopt. Het is dan ook in zijn eigen belang om tijdens een recessie langer te blijven doorverhuren in plaats van de woning (al dan niet met de huurder er nog in) te verkopen. Het langetermijnperspectief van een verhuurder wordt zo beloond. Bovendien maakt de naheffing het in tegenstelling tot de voorheffing lastiger voor een verhuurder om deze door te berekenen in de huur. De aanvangshuur in het huurcontract staat vast en huurstijgingen kunnen niet zomaar verhoogd worden met het bedrag van de heffing, wanneer de woning van eigenaar wisselt.

Verhuurders van goede wil

Heffingen op vermogenswinsten uit de aan- en verkoop van woningen kunnen een instrument zijn om op zeer korte termijn speculatie op de woningmarkt tegen te gaan, en zijn alleen daarom al het onderzoeken waard. En toch wringt er iets aan deze voorstellen. Hoe kun je een strikt juridisch onderscheid maken tussen speculanten en verhuurders van goede wil? Uitzonderingen →



daargelaten, zoals het door GroenLinks genoemde geval van géén overdrachtsbelasting voor mensen die tijdelijk twee woningen hebben, nemen niet al het onderscheid tussen type verhuurders weg. Hoe zorg je er bijvoorbeeld voor dat onderlinge transacties tussen corporaties niet onder het hoge tarief van de overdrachtsbelasting vallen? En hoe voorkom je dat ouders die een paar jaar een woning voor hun studerende kinderen kopen, achteraf met een naheffing geconfronteerd worden?

Het lijkt makkelijk om met het grove instrument van heffingen speculanten te weren uit de vrije sector, maar veel lastiger is het om andere verhuurders en natuurlijk huurders in de vrije sector te ontzien. En er speelt nog iets anders mee. In veel landen gelden heffingen op speculatieve aankopen voor aangewezen schaarstegebieden. Door alle hectiek op de woningmarkt in Amsterdam en Utrecht vergeten we wel eens dat er in plaatsen als Vlissingen, Roosendaal en Roermond wél huurwoningen in het middensegment te vinden zijn. Het aanbod is daar niet groot, maar wel betaalbaar. We moeten voorkomen dat particuliere verhuurders zich vanwege de invoer van heffingen terugtrekken uit gebieden waar hun rendementen sowieso al lager zijn.

2 Selectie aan de poort

In Nieuw-Zeeland bestaat een algeheel verbod op de aankoop van woningen door niet-ingezetenen. Vooral in de grootste stad Auckland bleken aankopen door buitenlandse beleggers schering en inslag. In Vancouver wordt een naheffing op vermogenswinsten uit speculatie gecombineerd met de vraag of iemand woonachtig is de regio. Ingezetenen betalen geen



naheffing, niet-ingezetenen wel. Maar in Nederland lijkt een dergelijke maatregel zinloos vanwege het verboden onderscheid tussen Nederlandse en EU-ingezetenen. Hiermee pak je dus alleen speculanten van buiten de EU aan, maar niet binnenlandse speculanten of speculanten uit de EU.

Corporaties worden nu gehinderd door de verplichte scheiding tussen hun commerciële en sociale activiteiten. Als zij woningen voor het middensegment willen bouwen, moet de gemeente eerst via een 'markttoets' onderzoeken of er geen marktpartij is die deze activiteit ook kan uitvoeren. Onlangs antwoordde minister Ollongren van Binnenlandse Zaken op Kamervragen van GroenLinks dat zij deze taak van gemeenten wil overnemen, met als uitkomst mogelijk een grotere rol voor corporaties.

Maar nu er op veel plekken geen middensegment meer over is, lijken alle bezwaren rondom het concurrentievoordeel van corporaties ten opzichte van marktpartijen weg te zijn gevallen. De Commissie-Van Gijzel stelde al eens voor om de bouw van vrije sectorwoningen in achterstandswijken door corporaties als sociale activiteit aan te duiden. In het verlengde hiervan zou de ontwikkeling van vrije sectorwoningen door corporaties op plekken waar geen middenhuur meer is, als sociale activiteit aangewezen mogen worden.

3 Huurprijsregulering

Veel woningen die nu in de vrije sector zitten, kunnen door verhoging van de liberalisatiegrens terugkomen in de sociale of eigenlijk geregleerde huur. De hoge markthuren die nu voor deze woningen worden gevraagd, worden naar normale bedragen teruggebracht. In de praktijk zullen alleen verhuurders van goede wil in de geregleerde huur willen zitten. Dit is misschien een oplossing voor de lange termijn, en het is de vraag of hier voldoende politiek draagvlak voor is. Maar effectief is dit voorstel zeker om speculatie tegen te gaan, en om een groter middensegment te creëren.

Een andere manier van huurprijsregulering is de plicht tot het vermelden van de kale huurprijs in het huurcontract. Dit levert een extra controlemiddel op voor woningen die ten onrechte in de vrije huursector zitten. Huurders kunnen dan een puntencheck doen en er extra servicekosten bij optellen. Het verplicht stellen van een indexatieclausule (het percentage waarmee de huur jaarlijks mag stijgen) in het huurcontract zorgt ervoor dat markthuren minder sterk kunnen stijgen. Deze extra huurbescherming zal speculanten kunnen afschrikken.

Onding

Zoals GroenLinks al terecht stelde: de WOZ-waarde per m² in het huurpuntenstelsel is een 'onding'. Woningen die eerst in het sociale segment vielen, werden na de stijging van de woningwaarde tussen 2015 en 2019 opeens geliberaliseerd. Het maakte goedkopere koopwoningen aantrekkelijk voor beleggers, omdat de woning bij verhuur op basis van het puntenstelsel opeens boven de liberalisatiegrens uitkwam. Een simpele

— Goed beleid om speculatie op de huurmarkt tegen te gaan, komt neer op het bestraffen van korte termijn winstbejag onder verhuurders

maatregel zou zijn om het aantal punten dat de vierkante meterprijs mag bijdragen aan het huurpuntenstelsel te beperken.

4 Gemeentelijke instrumenten tegen speculatie

Gemeenten nemen al maatregelen om woningen voor het middensegment te ontwikkelen. In onder meer Utrecht, Amsterdam en Den Haag worden hierover afspraken met ontwikkelaars gemaakt. Als ruilmiddel kunnen gemeenten grondkorting of korting op de canon voor de erfpacht geven. Via een kettingbeding, een term die ook viel bij het voorstel van GroenLinks om de verkoop van sociale huurwoningen aan niet-huurders of niet-corporaties te verbieden, wordt ervoor gezorgd dat de volgende eigenaar zich netjes aan de afspraken met de gemeente houdt.

Maar de gemeentelijke gereedschapskist is beperkt. Het is veel lastiger voor gemeenten om iets te doen aan de bestaande woningvoorraad, omdat zij hiermee al gauw het eigendomsrecht schenden. Maar tegenover het eigendomsrecht van een speculant, staat het recht op vrije vestiging van je ingezetenen en de grondwettelijke plicht 'tot bevordering van voldoende woongelegenheid als voorwerp van zorg van de overheid'. Wat telt hier nu zwaarder?

Lokaal maatwerk

GroenLinks stelt voor om in de Huisvestingswet een plicht tot zelfbewoning op te nemen. Dit anti-speculatiebeding is gangbaar bij nieuwbouw. Deze woonplicht kan met de wetwijziging worden opgelegd aan 'schaarse woningen' in de bestaande voorraad. Naast de woonplicht zou ook het wijzigen van koop naar huur

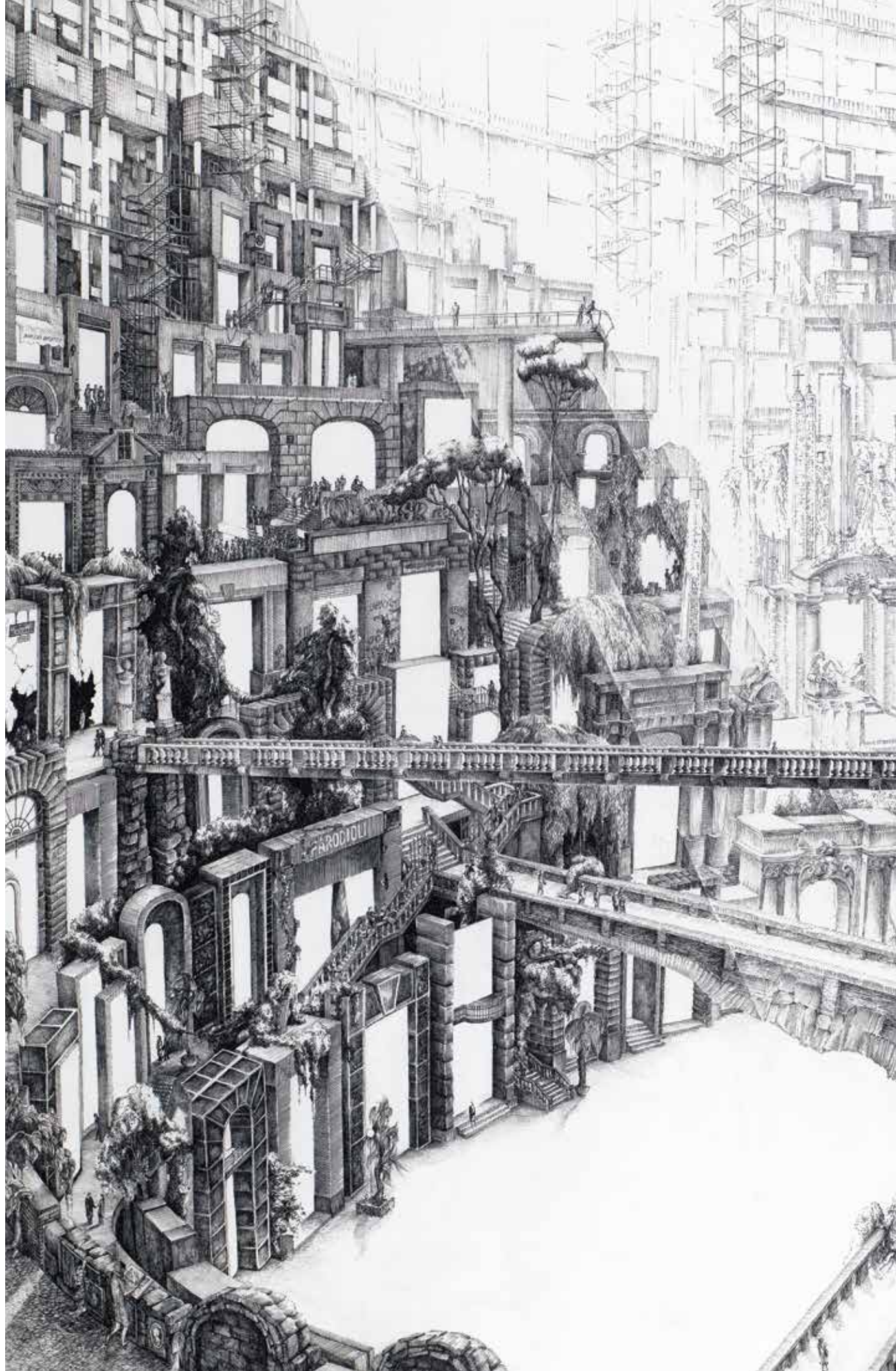
verboden kunnen worden door dit op te nemen in de Huisvestingswet. Dit voorkomt dat goedkope woningen na aankoop worden verhuurd.

Een ruimere gereedschapskist van gemeenten levert lokaal maatwerk op en berust bovendien op democratische besluitvorming. De gemeenteraad heeft het recht om zelf de schaarse voorraad van huur- en koopwoningen aan te wijzen. Deze zal van gemeente tot gemeente verschillen. De Huisvestingsverordening waarin de woonplicht en het verbod op wijziging van koop naar huur moeten worden opgenomen, geldt ook maar voor vier jaar. Als de woningmarkt verhit raakt en speculatie weer toeneemt, kan de gemeenteraad direct ingrijpen. Bij een ontspannen markt kan de maatregel weer worden ingetrokken. Dit zit de bouw van huurwoningen voor het middensegment niet in de weg. Corporaties en institutionele beleggers kunnen nog steeds op gelijke voet woningen in dit segment ontwikkelen, omdat hierover aparte afspraken met de gemeente worden gemaakt. Zo wordt de uitbreiding van woningen in de middenhuur niet belemmerd, maar kan speculatie in de bestaande voorraad wel op lokaal niveau worden aangepakt. X

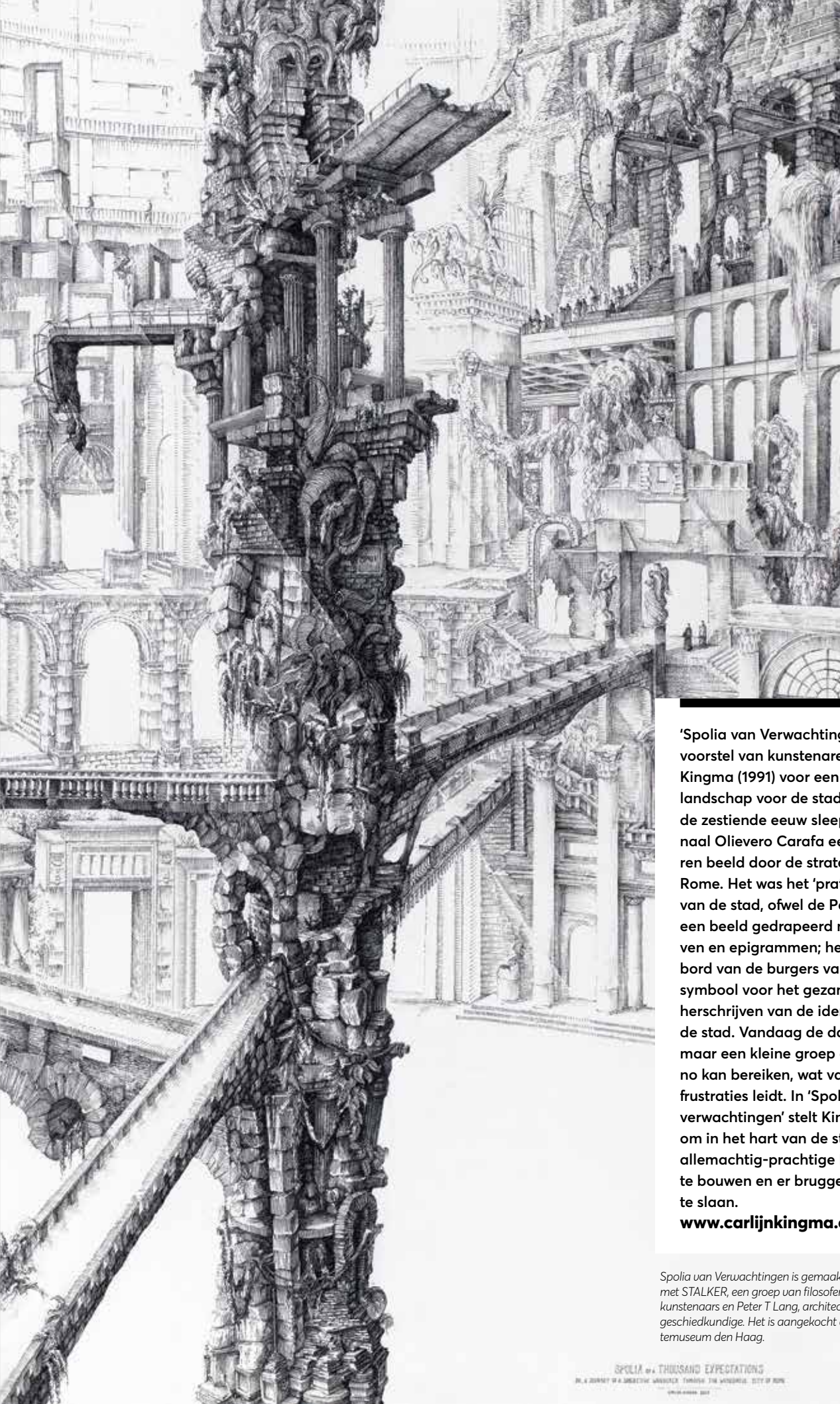
Literatuur

COELO/RUG (2016), *Evaluatie verhuurderbeffing* in opdracht van Aedes en de Woonbond.
Financieele Dagblad (2018), *Voor het hoogste rendement moet een belegger in Schiedam zijn*. Kamerstuk 2019D07064 Samenwerkingstafel Middenhuur (2018), *Samen bouwen aan middenbuur*
Rabobank (2017), *Vastgoedbericht Huurmarkt*.

Dit artikel is gebaseerd op de Woonvisie van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Samen met enkele verdiepende artikelen van diverse experts wordt deze Woonvisie na de zomer gepubliceerd.



In Beeld Spolia van Verwachtingen – Carlijn Kingma



'Spolia van Verwachtingen' is een voorstel van kunstenares Carlijn Kingma (1991) voor een nieuw landschap voor de stad Rome. In de zestiende eeuw sleepte kardinaal Oliviero Carafa een marmeren beeld door de straten van Rome. Het was het 'pratenbeeld' van de stad, ofwel de Pasquino, een beeld gedrapeerd met brieven en epigrammen; het klankbord van de burgers van Rome en symbool voor het gezamenlijk herschrijven van de identiteit van de stad. Vandaag de dag is er nog maar een kleine groep die Pasquino kan bereiken, wat vaak tot frustraties leidt. In 'Spolia van verwachtingen' stelt Kingma voor om in het hart van de stad, een allemachtig-prachtige Pasquino te bouwen en er bruggen naartoe te slaan.

www.carlijnkingma.com

Spolia van Verwachtingen is gemaakt in samenwerking met STALKER, een groep van filosofen, architecten en kunstenaars en Peter T Lang, architectuurtheoreticus en geschiedkundige. Het is aangekocht door het Gemeentemuseum den Haag.

De stad is dé plek om politiek opnieuw uit te vinden. Uit de instituties, terug naar de buurt, het plein, de agora. Dat is het idee achter municipalisme, de nieuwe links-progressieve beweging die in allerlei Europese steden opduikt en zich presenteert als een alternatief voor het neoliberalisme. Wat is municipalisme precies, en wat heeft het GroenLinks en steden als Amsterdam te bieden?

MUNICIPALISME

Katalysator van verandering

door RUTGER GROOT WASSINK & FEMKE ROOSMA
illustratie FARHAD FOROUTANIAN

—Rutger Groot Wassink en Femke Roosma zijn respectievelijk wethouder en fractievoorzitter voor GroenLinks in Amsterdam

Amsterdam als klein Gallisch dorpje dat dapper weerstand biedt aan (en alternatieven voor) het groeiende rechts-populisme dat zich opwerpt als uitdager van het mondiale neoliberalisme. Dat beeld werd veelvuldig gedeeld op sociale media na de bekendmaking van de Amsterdamse uitslagen bij de Provinciale Statenverkiezingen. Op een avond die verder in het teken stond van de opkomst van Forum voor Democratie, bood dat beeld velen hoop op een progressief alternatief. En Amsterdam bleek niet uniek. Naarmate de avond vorderde, kwamen er vele Gallische dorpjes bij waar linkse progressieve partijen aan invloed wonnen, zoals Utrecht, Groningen en Amersfoort. Het bevestigt de linkse

opmars sinds de gemeenteraadsverkiezingen van vorig jaar in Nederlandse steden. Het is een beweging met een ander karakter dan de ooit zo sterke sociaaldemocratie. Deze beweging is democratischer, meer *grassroots* en vooral ook meer systeemkritisch dan in de afgelopen decennia.

De opkomst van lokale progressieve politiek kan geplaast worden in een bredere, wereldwijde trend. Sinds een paar jaar duiken overal in Europa, maar ook in Noord- en Zuid-Amerika, nieuwe links-progressieve politieke initiatieven op die de burgers in de stad, de gemeente en de buurt tot het centrum van verandering maken. Deze zogeheten municipalistische bewegingen bieden hoop op een uitweg uit de diepe crisis van traditionele centralistische sociaaldemocratische machtspartijen in Europa, die een onvoldoende overtuigend antwoord hebben op neoliberale globalisering en de daaraan gerelateerde opkomst van nationalistisch populisme. Waarom ontstaan deze bewegingen in de steden? Wat houdt het municipalisme precies in? Welke alternatieven biedt het ons? Is er een voedingsbodem voor municipalistische verandering in Nederlandse steden?

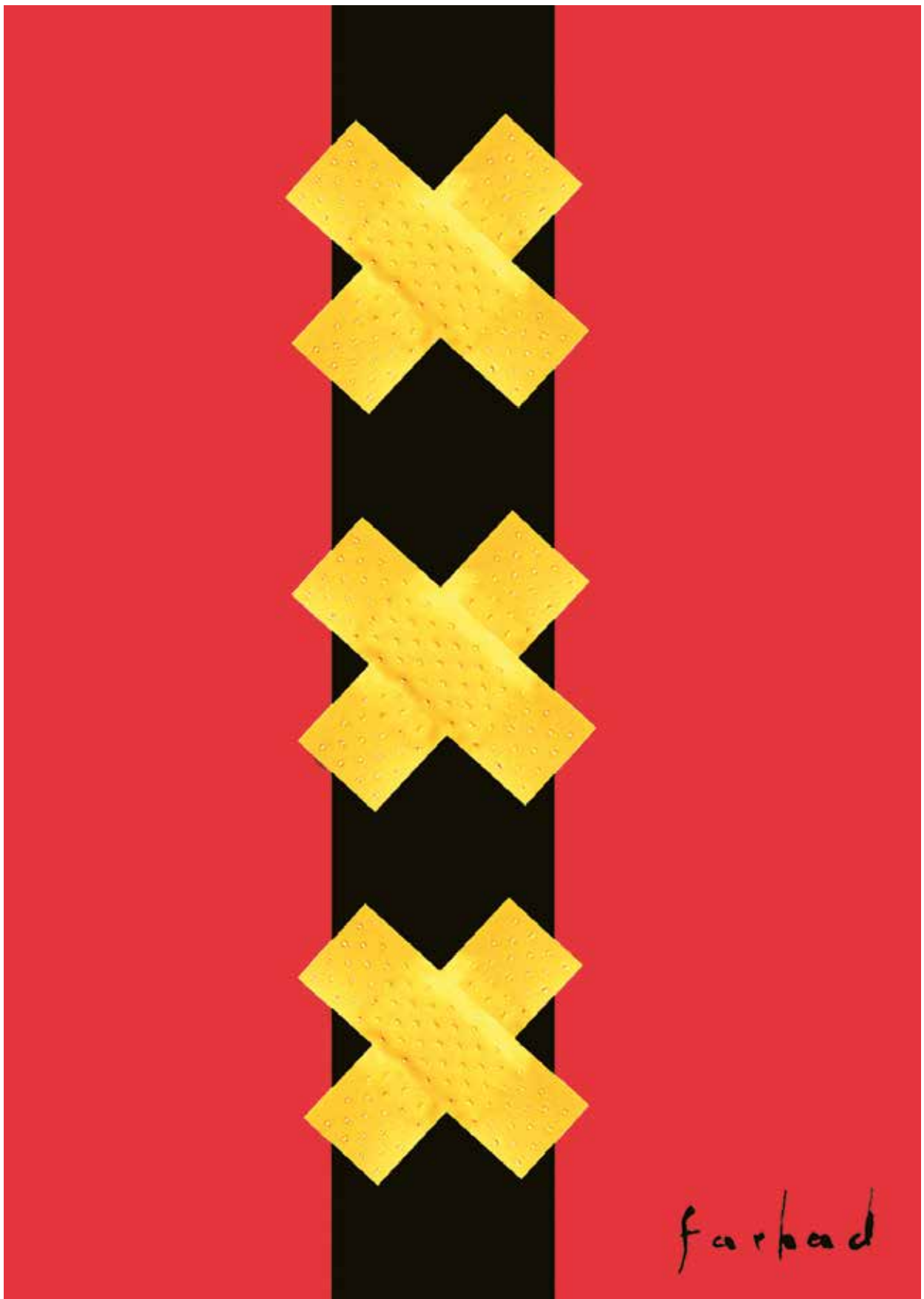
De stad als basis voor verandering

Deze tijd kenmerkt zich door een groeiende disbalans tussen markt, burgers en overheid. Kort gezegd: de dominante neoliberale visie op economie en maatschappij heeft geleid tot een disproportionele rol voor 'de markt' in zowel de economie als de publieke dienstverlening en het maatschappelijke verkeer. Die verdoorgesloten marktwerking zorgt niet zozeer voor meer (kosten)efficiëntie, maar leidt tot ongewenste machts- en vermogensconcentratie en bijbehorende groeiende ongelijkheid, segregatie en maatschappelijke tegen-



ESSAY

Municipalisme



Het gevoel van gemeenschap en solidariteit, uitgehold door individualisme en consumentisme, kan veel beter worden versterkt op buurniveau

stellingen. Tegelijkertijd is er door globalisering, internationale crises (financieel, klimaat) en het overhevelen van bevoegdheden door nationale staten naar de Europese Unie een discrepantie ontstaan tussen machts- en besluitvorming op Europees en mondiaal niveau en de (beperkte) autonomie van steden zoals Amsterdam, waar zich de gevolgen van die trends het meest duidelijk manifesteren.

In die steden is de sociaaleconomische ongelijkheid het duidelijkst zichtbaar, net als de overname van binnensteden door een rijke bovenlaag en door buitenlandse investeerders die het grootste deel van de winsten wegsluizen. Daarnaast ook in de vervuiling, de aanslag op de leefbaarheid door massatoerisme, en de 'financialisering' van de economie die ervoor zorgt dat groei van het BNP niet meer afhankelijk is van productiviteitsstijging maar waarin geld met geld – speculatie – gemaakt wordt. In de steden leven verschillende culturele, etnische en religieuze bevolkingsgroepen bij elkaar, en worden tolerantiegrenzen het scherpst uitgedaagd. Daar zien we het duidelijkst dat het neoliberale systeem niet functioneert en neemt het vertrouwen in de politiek die binnen dat systeem moet opereren, het snelste af.

De stad en de gemeente vormen tegelijkertijd het beste niveau om de problemen en uitdagingen aan te gaan waar de huidige Europese maatschappijen mee worstelen. Democratische legitimiteit en vertrouwen in de politiek kunnen hersteld worden door burgers direct te laten participeren in de vormgeving van hun stedelijke leefomgeving en besluiten over de toekomst van de stad. Het gevoel van gemeenschap en solidariteit, uitgehold door individualisme en consumentisme, kan veel beter worden versterkt op buurniveau. Culturele tegenstellingen kunnen worden overwonnen doordat mensen elkaar ontmoeten, in dialoog gaan, en solidaire structuren opbouwen. Steden kunnen in de prak-

tijk beter nieuwe duurzame vormen van productie, bouwen en openbaar vervoer stimuleren. Op gemeentelijk niveau kan het ideaal van *commons* concreet worden vormgegeven en zo de dominantie van de mondiale economische machten terugdringen: door solidaire wijk economieën en coöperaties in de zorg, duurzame energie en andere diensten te ondersteunen of op te zetten. Stedelijke systemen van data-*commons* kunnen worden gecreëerd, om niet afhankelijk te zijn van Google, Facebook of Airbnb.

'Meer burger'

De nieuwe stedelijke bewegingen laten zich inspireren door theoretici als Saskia Sassen, David Harvey, Henri Lefebvre en Murray Bookchin met zijn 'libertair municipalisme' of communalisme. Deze lijn van denken is 'bottom-up', propageert vormen van directe democratie en wil diensten en economie meer in gemeenschapshanden brengen.

Zij willen niet zozeer 'meer overheid', maar vooral 'minder markt en meer burger'. Maar dan niet in de zin van meer individualisme of het afschuiven van verantwoordelijkheid op individuen. Het gaat hen om collectieve oplossingen waarin georganiseerde burgers meer zeggenschap nemen en krijgen over hun leven, hun werk en hun omgeving. Zeggenschap die zij terugnemen van inflexibele overheidsbureaucratieën maar vooral ook van het mondiaal opererende grootbedrijf, dat - in staat gesteld door financiële globalisering en neoliberale deregulering - steeds meer geld wegsluit ten bate van een kleine groep aandeelhouders. Het gaat om het versterken van democratische, inclusieve en egalitaire samenwerkingsverbanden in de stad, het beteugelen van de markt en sterke economische partijen die dergelijk zelfbeheer in de weg staan. Het gaat om het wegnemen van obstakels daarvoor in nationale en Europese wetgeving en het drastisch kantelen van een gemeentelijke bestuurscultuur om dit

alles te faciliteren. Door deze benadering 'van onderop' kan het politiek vertrouwen hersteld worden, kunnen mensen weer multidimensionale burgers (in plaats van 'consumenten' of 'klanten') worden, kunnen zij de gezamenlijkheid herstellen die is uitgehold door individualisering en de afbraak van de welvaartsstaat (en het solidariteitsprincipe dat daarbij hoort).

Er zijn uiteenlopende voorbeelden van lokaal beleid dat progressieve steden kunnen voeren om een tegenmacht te vormen tegen rechts(populistische) nationale regeringen. Hoe verschillend ook, een reeks algemene kenmerken hebben al deze voorbeelden gemeen. Zij staan voor een inclusieve, open, vrije en antiracistische stad. Daarmee volgen zij een linkse traditie, met waarden en uitgangspunten die ook passen in een progressief liberale agenda. Zij uiten bovendien, anders dan de sociaaldemocraten en andere sociaalliberale partijen de afgelopen decennia, weer openlijk kapitalismekritiek. Zij presenteren zich als een alternatief voor het neoliberalisme, met zijn nadruk op privatisering, de markt en zijn individualistische cultuur, en tegelijkertijd voor de nationaal-populistische bewegingen die in het vacuüm zijn gedoken dat de gevestigde politiek heeft laten ontstaan.

Fearless cities

Het municipalisme manifesteert zich al in verschillende vormen. Zij tooien zich met namen als *Fearless Cities*, *Rebel Cities*, *Transformative Cities*, of *Gemeenten voor de Verandering*. Zo zijn er zijn ruim 1600 steden wereldwijd waar geprivatiseerde diensten (energie, water, gezondheidszorg, kinderopvang) weer in gemeenschapshanden zijn genomen, om zo de door marktwerking gestegen kosten en gedaalde kwaliteit en toegankelijkheid te keren. Bijna 400 'klimaatburgemeesters' van Amerikaanse steden voeren, tegen de regering-Trump in, beleid dat zelfs verder gaat dan het Klimaatakkoord van Parijs. Burgemeesters van New York, San Francisco, Los Angeles en tientallen andere steden in de VS riepen hun stad uit tot 'sanctuary city' toen Trump miljoenen 'illegalen' het land uit wilde zetten. Italiaanse steden als Messina, Palermo en Napels – gevolgd door Spaanse steden – willen bootvluchtelingen uit Noord-Afrika met open armen ontvangen. De burgemeesters van New York en Londen namen onlangs het voortouw in een 'divestment' campagne, daartoe aangezet door activistische groepen: de steden trekken hun investeringen in fossiele brandstoffen terug.

Sommige lokale bewegingen gaan nog verder. Zij willen niet alleen een principieel progressief beleid door het stadsbestuur, maar stellen dat daadwerkelijke systeemverandering ook een verandering moet zijn van de manier waarop de economie georganiseerd is, waarop politiek bedreven wordt, en van de individualistische cultuur die diep ingesleten is in zowel de maatschappelijke instituties als in de *mindsets* van de burgers.

Daarvoor is meer collectiviteit of 'gemeenschappelijkheid' nodig. In plaats van de concurrentie aan te gaan met bestaande linkse partijen of actiegroepen, wordt juist geprobeerd op stedelijk of lokaal niveau zoveel mogelijk linkse partijen, sociale bewegingen en activistische burgers onder één noemer samen te brengen in burgerplatforms, om uit te stijgen boven partijpolitieke verkokering en verkaveling. Dergelijke vernieuwende politieke praktijk kan op lokaal niveau veel makkelijker tot stand komen. De 'nabijheid', de concrete ruimte waarin mensen elkaar kunnen ontmoeten, leent zich beter voor de gelijkwaardigheid en gemeenschappelijkheid. Deze 'territoriale' invalshoek biedt de mogelijkheid om thematische versnippering tegen te gaan en economische en sociale kwesties, veiligheid, maatschappelijke

Hoe onderscheidt het nieuwe municipalisme zich van traditionele linkse bewegingen?





cohesie en ruimtelijke vraagstukken in hun samenhang te benaderen.

Ook het werken aan echte economische alternatieven voor het dominante neoliberale model begint wereldwijd van de grond te komen. Onder noemers als Sociale & Solidariteitseconomie, coöperatieve economie of democratisering van de economie wordt overal geprobeerd de vroeger versnipperde kleinschalige initiatieven samen te smeden tot grotere 'ecosystemen' die daadwerkelijk de marktwerking in de economie kunnen terugdringen. Vaak nemen die de stad of buurt als uitgangspunt. Een recente voorbereidende driedaagse conferentie voor het World Social Forum of Transformative Economies, dat volgend jaar in Barcelona duizenden lokale initiatieven uit de hele wereld samenbrengt, verving de oude leus van de andersglobalisten rond de eeuwwisseling (Another World is Possible) door: Een andere economie is al aan het ontstaan!

Municipalisme in Nederlandse steden

In Amsterdam, maar ook in vele andere Nederlandse steden en gemeenten, is er al veel: duizenden mensen zijn actief in kleinschalige economische initiatieven, coöperaties, broedplaatsen, *commons* die energievoorziening

in een straat of buurt gezamenlijk beheren, allerhande maatschappelijk verantwoorde ondernemingen. Sommige initiatieven zijn slechts *window dressing*, andere zijn wel degelijk zeer duurzaam en sociaal. Het ontbreekt hen over het algemeen nog aan politieke veranderkracht. Vooralsnog is er geen duidelijke gezamenlijke visie die het marktmodel uitdaagt en pleit voor een vergemeenschappelijking' of 'socialisering' van de economie: het weer in dienst stellen van die economie van de behoeften van de mensen, in plaats van de dominante opvatting dat de economie moet zorgen voor zoveel mogelijk materiele of financiële (BNP) groei. In die visie onderscheidt linkse politiek zich ook door via van de economie losgekoppelde sociale maatregelen en progressieve belastingpolitiek die opbrengst meer of minder te herverdelen. Er is nog geen politieke *commons*-beweging waarin gezamenlijk wordt opgetrokken en structurele veranderingen worden geëist van de overheid en bedrijfsleven, in plaats van subsidiegeld. Maar potentieel voor zo'n nieuwe coöperatieve beweging is er zeker. En de stad leent zich het beste om deze uitdaging aan te gaan.

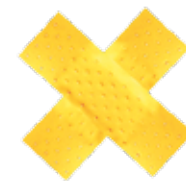
In de stad, kortom, kan de politiek opnieuw uitgevonden worden. Uit de instituties, terug naar de buurt, het plein, de agora. Zo kan de nieuwe stedelijke beweging de katalysator van politieke verandering worden die uiteindelijk doordringt naar de nationale en Europese niveaus.

Wat kan het municipalisme ons bieden?

Het municipalisme is een strategie die nieuw elan kan geven aan het links progressief denken, de collectieve participatie van burgers, de zelforganisatie, en ook aan (tegen)machtsvorming op een subnationaal niveau. Er zijn nog tal van dilemma's die verder moeten worden doordacht, ook voor een partij als GroenLinks. Bijvoorbeeld op welke manier vanuit het lokale niveau het mondiaal kapitalistisch systeem

uitgedaagd en herzien kan worden. Of de vraag of democratie een doel op zich is (laat zoveel mogelijk burgers participeren en accepteer waar zij voor kiezen) of een middel om grotere gelijkheid, diversiteit, gemeenschappelijkheid of zelfs systeemverandering te bevorderen. Het kan alleen werken als we het municipalisme laden met onze waarden en uitgangspunten. Daarnaast is er de tegenstelling tussen beweging, partij en stadsbestuur: kun je vanuit de politieke en bestuurlijke instituties wel een beweging creëren?

De meeste voorbeelden die hier genoemd zijn, komen voort uit internationale ervaringen, in landen en steden met een heel andere context, politieke cultuur en sociaaleconomische situatie. Daarom moeten we verder doordenken over de toepassing van het algemene municipalistische gedachtegoed op de Nederlandse situatie. Dit verhaal wil daar slechts een eerste aanzet toe zijn. Maar wij zijn er van overtuigd dat de decentrale invalshoek van het municipalisme veel hoopgevende handvatten biedt voor de (systeem)verandering die zo hard nodig is. X



Wanneer is er genoeg geluisterd?

Besluitvorming versus participatie: wie wanneer de knopen doorbakt

door HARMEN BINNEMA

–Harmen Binnema is als universitair docent verbonden aan het departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap van de Universiteit Utrecht. Tot begin juni was hij lid van de Eerste Kamer voor GroenLinks

De komende vier jaren willen we een politieke beweging in Assen op gang brengen waarin de dialoog centraal staat. Een dialoog die bijdraagt aan het maken van keuzes en het kiezen van richting. De raadsleden kunnen deze dialoog voeren omdat ze de inwoners kennen, weten wat er leeft en kennis opbouwen van thema's die belangrijk zijn voor Assenaren. (...)

We ontwikkelen een communicatieve en open bestuurscultuur gericht op de ander. Een team van bestuurders dat erop uittrekt, Assenaren ontmoet, spreekt en luistert en op gezette tijden deelneemt aan de dialoog in de stad en met de 33 raadsleden. Tegelijk is luisteren en deelnemen aan een dialoog niet grenzeloos. Het team bestuurders durft, binnen de kaders, keuzes te maken, voert regie op het proces, hakt moeilijke knopen door en legt deze keuzes uit en staat ervoor.

Deze passages uit het vorig jaar gesloten bestuursakkoord van de vier coalitiepartijen in Assen staan symbool voor vergelijkbare teksten die in veel

Burgers willen meepraten en bestuurders willen inspraak geven.

Tegelijkertijd verlangen burgers van bestuurders dat deze hun verantwoordelijkheid nemen, daadkracht tonen en ingewikkelde kwesties niet afschuiven. Waar ligt die grens tussen besluitvaardigheid en participatie? Oftewel: wanneer is er genoeg geluisterd en moeten bestuurders gewoon de knoop doorhakken?



SAMEN DUURZAAM VERDER: BESTUURSAKKOORD 2018-2022 ASSEN. ChristenUnie, GroenLinks, Stadspartij PLOP, VVD

andere gemeenten zijn te vinden. Beleid moet niet alleen worden gemaakt in het gemeentehuis, maar vooral ook samen met inwoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Vaak wordt daarbij benadrukt dat het veranderen van structuren – zoals het vergadersysteem of de inspraak- en bezwaarprocedures – onvoldoende is, maar dat het tevens gaat om het veranderen van de cultuur, zowel bij politici als ambtenaren. →

Het risico bestaat dat participatie vanuit de politiek instrumenteel wordt benut, om de suggestie van draagvlak te wekken of om burgers (mede) verantwoordelijk te maken voor lastige besluiten

Tegelijkertijd laat de nadruk op ‘regie voeren’, ‘knopen doorhakken’ en ‘staan voor de gemaakte keuzes’, zien dat er ook een moment komt dat de dialoog in de ogen van bestuurders afgerond moet zijn (“niet grenzeloos”), en zij aan zet zijn om besluiten te nemen. Dat roept uiteraard wel de vraag op wanneer die grens van het luisteren en deelnemen aan de dialoog is bereikt. Wat is het moment waarop een bestuurder kan constateren dat alle argumenten de revue zijn gepasseerd en het tijd wordt een besluit te nemen? En is de bestuurder wel degene die dat moet doen?

De manier waarop de lokale democratie is ingericht, brengt een aantal spanningen en onduidelikheden met zich mee. In abstracte zin gaat het om de vraag hoe overheid en samenleving zich tot elkaar verhouden en in het verlengde daarvan hoe vertegenwoordigende democratie en participatieve democratie zich tot elkaar verhouden. In praktische zin gaat het over de vraag wie het in de gemeente eigenlijk voor het zeggen heeft en in hoeverre die zeggenschap door de overige betrokken wordt geaccepteerd.

Op het bordje van de samenleving

Loslaten, terugtreden, actief burgerschap, zelfredzaamheid en participatiesamenleving: het zijn veelgebruikte termen in politieke en ambtelijke kringen. Een voorbeeld is de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), waar allereerst aan de orde is wat je nog zelf kunt of wat je samen met familie, vrienden of burens kunt organiseren. Pas daarna kan een beroep worden gedaan op ondersteuning door de overheid. De Omgevingswet, die in 2021 moet ingaan, stelt de initiatiefnemer of aanvrager centraal die iets in zijn omgeving wil doen. Pas daarna komt in beeld wat er aan regelgeving op dat initiatief van toepassing is.

Waarom zou de overheid moeten terugtreden en ruimte moeten bieden voor initiatief vanuit de samenleving?

We kunnen drie soorten argumentaties onderscheiden, die vaak in combinatie worden gebruikt.

De eerste is dat het *moet*, zoals bij de Wmo, omdat de overdracht van taken en bevoegdheden van het Rijk naar de gemeenten altijd gepaard gaat met flinke kortingen op de budgetten. Oftewel: meer ambitie, maar minder geld. Ook als gemeenten in staat zouden zijn efficiënter te werken, dan nog zullen zij hun inwoners nodig hebben om een vergelijkbaar niveau van voorzieningen te kunnen bieden als vóór de decentralisatie.

De tweede argumentatie is dat het *kan*, omdat inwoners steeds hoger opgeleid en beter georganiseerd zijn en daarmee goed in staat om voormalige overheidstaken op zich te nemen. Onder meer via bewonersinitiatieven en *right to challenge*, waarmee bewoners taken van hun gemeente kunnen overnemen als zij denken deze slimmer, beter, goedkoper of anders te kunnen doen, bieden zij zich hiervoor actief aan. Ook de eerder genoemde Omgevingswet past in dit plaatje: minder regels, snellere procedures, meer eigen initiatief.

De derde argumentatie is dat de overheid het *wil*, omdat het past in een soms liberaal en soms christendemocratisch gekleurd ideologisch verhaal over een kleine overheid en ‘*big society*’. Met de vaak negatieve ervaring met privatisering en verzelfstandiging nog vers in het geheugen, is het vertrouwen niet langer op de markt, maar op de samenleving gevestigd. Overigens kan dit ook voortkomen uit de onwil of onkunde van de (lokale) overheid, die taken over de schutting van de inwoners gooit en daar een ideologisch verhaal bij zoekt.

Hoe doe je dat, loslaten?

Terugtreden en loslaten zijn makkelijker gezegd dan gedaan. In hun studie naar de *Montessoridemocratie* constateren Evelien Tonkens en anderen dat veel gemeenten niet weten waarom zij loslaten en hoe ze dat het beste

kunnen doen. Dat leidt bij het in eigen beheer geven van voorzieningen tot aarzeling bij zowel politiek als ambtenaren of inwoners de taken wel met dezelfde kwaliteit zullen uitvoeren en of zij het op de lange termijn gaan volhouden.

Bij participatie die gericht is op beleidsinvloed vinden raadsleden en wethouders het lastig te bepalen welke status de plannen en de voorkeuren van inwoners moeten krijgen. Kan een college of een gemeenteraad nog nee zeggen wanneer een plan met uitgebreide betrokkenheid van inwoners is voorbereid en daar een eensluidend voorstel uit is gekomen? Toch behouden politici zich vaak het recht voor alsnog hun eigen standpunt te bepalen, onder verwijzing naar verkiezings- en collegeprogramma of hun rol als hoeders van het algemeen belang.

Bij inwoners die actief participeren leidt dit regelmatig tot teleurstelling. Zowel voorbeelden uit Nederland als het buitenland laten zien dat de aansluiting tussen de burgerinitiatieven, burgerfora, burgerdialogen enerzijds en de politieke besluitvorming anderzijds gebrekkig is en veel deelnemers het gevoel hebben dat er weinig naar hen wordt geluisterd - laat staan dat ze het (lokale) beleid kunnen beïnvloeden. Alleen bij onderwerpen die toch al op de politieke agenda staan en goed matchen met de wensen en behoeften van de lokale politiek, is er van enige invloed sprake. Dit werkt met name bij onderwerpen waarop politieke partijen hun wensen nog niet duidelijk hebben geformuleerd of hun opvattingen aan het ontwikkelen zijn.

Maar ook dan bestaat het risico dat participatie vanuit de politiek instrumenteel wordt benut, om de suggestie van draagvlak te wekken of om burgers (mede)verantwoordelijk te maken voor lastige besluiten. Bijvoorbeeld een wethouder die op verzet in de gemeenteraad stuit bij een grote en onzekere investering voor een groot bedrijventerrein. Hij voert indirect

de druk op aarzelende raadsleden op door bewoners te mobiliseren die bij één van de nieuwe bedrijven een baan zouden kunnen vinden. Of raadsleden die niet willen of kunnen uitleggen waarom de gemeente de subsidie voor een speeltuin, bibliotheek of zwembad gaat stopzetten en proberen inwoners te verleiden het beheer op zich te nemen. Met andere woorden: loslaten en terugtreden als strategie om lastige keuzes uit de weg te gaan.

Je verantwoordelijkheid nemen

Natuurlijk wordt participatie niet altijd zo strategisch en instrumenteel ingezet. Er zijn genoeg voorbeelden van bestuurders die oprecht meerwaarde verwachten van participatie, zoals nieuwe ideeën, draagvlak of eigenaarschap. Zij benadrukken dat maatschappelijke vraagstukken als de transformatie van de zorg of het tegengaan van klimaatverandering niet binnen de muren van het gemeentehuis zijn op te lossen. Het is in die gevallen niet meer dan logisch om uitgebreid de dialoog met de samenleving op te zoeken.

Specifiek vanuit het perspectief van een bestuurder kleven daar tegelijk wel de nodige risico's aan. Met een sterk gefragmenteerd politiek landschap is het vaak al ingewikkeld binnen het college en de raad steun te verwerven, terwijl het na vier jaar (of met enige pech nog eerder) alweer voorbij kan zijn met iemands bestuurlijke rol. Een bestuurder heeft er dus baat bij op de wat kortere termijn successen te boeken en kan niet altijd wachten tot de samenleving eruit is. Maar als de gemeenteraad verdeeld is, kan het zomaar zijn dat inwoners het al evenzeer oneens zijn. Bovendien: wanneer heeft iedere betrokkene zijn zegje kunnen doen en is het vraagstuk vanuit alle mogelijke invalshoeken bekeken? Oftewel, wanneer is de dialoog inhoudelijk en procesmatig afgerond?

Een tweede risico is dat doorgaans maar weinig mensen meedoen aan participatie- of inspraakproces- ➔

➔ **Kleine actie - of belangengroepen** of mondige inwoners die de weg kennen in het gemeentehuis kunnen relatief grote invloed krijgen.

sen. Kleine actie - of belangengroepen of mondige inwoners die de weg kennen in het gemeentehuis kunnen relatief grote invloed krijgen. Ook als de aantallen deelnemers groter zijn, kan het nog steeds vaak om een weinig diverse groep gaan: met name zien we een oververtegenwoordiging van hoger opgeleiden en mannen. Bestuurders moeten alert zijn wie hebben geparticipeerd en zich kritisch afvragen of die mondige, georganiseerde inwoners representatief zijn voor een bredere groep.

Tegenover de behoefte die sommige burgers hebben om vaker, eerder en meer mee te mogen praten en beslissen, staat de roep bij andere burgers om meer leiding en meer daadkracht vanuit de politiek. Is het niet de taak van bestuurders om hun verantwoordelijkheid te nemen en knopen door te hakken? Zeker als zij het gevoel hebben dat het vraagstuk zo urgent is – denk aan onveiligheid in de wijk, bevolkingskrimp bijbehorende economische achteruitgang of falende jeugdzorg – dat langer uitstel onwenselijk is. Alle consultatie en participatie komt dan over als onvermogen of onwil van bestuurders om iets te doen, als een tactiek van verschuilen en verschuiven. In dergelijke situaties kunnen bestuurders die weten wanneer er genoeg is gepraat en overlegd, die zich weinig aantrekken van de vraag of ze ergens formeel over gaan of niet en die zich wat minder druk maken over hun kansen bij de volgende verkiezingen, op waardering en steun van bewoners rekenen.

Gemeenteraad houdt het laatste woord

Aan de ene kant wordt met name door politici, maar ook door veel kiezers, vastgehouden aan het primaat van de politiek: de gemeenteraad houdt het laatste woord. Vormen van directe of zogeheten deliberatieve democratie zijn welkom, maar ze moeten wel passen binnen de vertegenwoordigende democratie. Er wordt volop gediscussi-

eerd, geïnformeerd en geconsulteerd, maar beleid wordt maar in weinig gevallen wezenlijk beïnvloed. En er bestaat grote terughoudendheid om inwoners bijvoorbeeld via referenda de mogelijkheid te geven beleid tegen te houden of bij te sturen, terwijl ook de drempel voor inwoners om onderwerpen op de agenda van de gemeenteraad te zetten behoorlijk hoog is.

Aan de andere kant neemt de kritiek op het functioneren van de vertegenwoordigende democratie toe. Naast de terechte kanttekeningen bij de gemeenteraad als zeer gebrekkige afspiegeling van de samenleving gaat het dan met name om de gebrekkige effectiviteit. Besluiten komen steeds moeizamer tot stand en er is weinig zekerheid en stabiliteit in de beleidskeuzes dankzij steeds wisselende coalities. Zowel intern – tussen gemeenteraad en college – als extern – tussen lokaal bestuur en samenleving – zijn de verhoudingen uit balans geraakt. Dat biedt ruimte voor ondernemende en vrijdenkende bestuurders, wat een kans en een risico tegelijk is. Idealisme en opportunisme gaan hier immers hand in hand.

De goede mix tussen dialoog en daadkracht is niet eenvoudig te vinden, zoals in het bestuursakkoord van Assen mooi zichtbaar werd. Cruciaal is om dit niet alleen als een praktisch dilemma te zien, waarbij afhankelijk van de situatie, het onderwerp en het moment kan worden besloten de dialoog te beëindigen en tot besluiten over te gaan. Het vraagt om een meer fundamentele bezinning van zowel politici als burgers op de vraag wie het in de democratie uiteindelijk voor het zeggen heeft. Met andere woorden, hoe groot de ruimte voor gekozen vertegenwoordigers, indirect gekozen bestuurders én burgers daarin moet zijn. In eerste instantie op lokaal niveau, waar dit dilemma het meest prangend voorkomt, maar iets vergelijkbaars speelt ook landelijk. Dat alles indachtig het uitgangspunt dat democratie voor én door het volk is. X

Literatuur

- Boogaard, G. & Binnema, H. (2016). De politieke invloed van de G1000 in Amersfoort en Uden. In: G. Boogaard & A. Michels (red.), *G1000. Ervaringen met burgertoppen*. Den Haag: Boom, 15-29.
- Jansen, G. & B. Deters (2018). *Democratie Dichterbij. Lokaal Kiesersonderzoek 2018*. Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Karlsson, M. (2012). Participatory Initiatives and Political Representation: The Case of Local Councillors in Sweden. *Local Government Studies*, 38 (6): 795-815.
- Hendriks, C.M. (2016). Coupling citizens and elites in deliberative systems: The role of institutional design. *European Journal of Political Research*, 55 (1): 43-60.
- Houwelingen P. van, Boele, A., & Dekker P. (2014). *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Tahvilzadeh, N. (2015). Understanding participatory governance arrangements in urban politics: idealist and cynical perspectives on the politics of citizen dialogues in Göteborg, Sweden. *Urban Research & Practice*, 8 (2): 238-254.
- Tonkens, E., Trappenburg, M., Hurenkamp, M., & Schmidt, J. (2015). *Montessori-democratie. Spanningen tussen burgerparticipatie en de lokale politiek*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zwaar- moedig links

Het viel me ineens op. Omroep WNL, niet meer voor Wakker Nederland maar voor Wij Nederland, afficheert zich met 'Vrolijk Rechts'. Wat zouden ze daar mee bedoelen? Dat er ook een somber of chagrijnig rechts is? Nu ben ik zelf natuurlijk van het zwaarmoedige links, dus ik ben wantrouwend jegens de combinatie van politieke kleur en gemoedstoestand. Ik fronste daarom tien jaar geleden ook mijn wenkbrauwen bij de campagneslogan 'Zin in de toekomst' van GroenLinks. Het blijmoedige, het opgewekte: dat laat zich niet gemakkelijk verenigen met de politieke taak.

Een vlammend '*J'accuse*' was het beeld dat ik zelf vaak voor ogen had, als ik weer het spreekgestoelte beklom in de Tweede Kamer om een minderheidsstandpunt te verwoorden over bijvoorbeeld het vluchtelingenbeleid. *J'accuse* heette de bijeenkomst op 4 mei, na de Nationale herdenking op de Dam, die in de zeventiger en tachtiger jaren plaatsvond in een zaal van hotel en toen nog zalenverhuurder Krasnapolsky aan diezelfde Dam. Tijdens die bijeenkomsten werd ernstig een actuele dictatuur in de wereld of een misstand gefileerd, als om te benadrukken dat met het eindigen van de Tweede Wereldoorlog het onrecht of het dreigende fascisme niet was verslagen. In de persoon van initiatiefnemer H. Wielek werd als het ware het vuur van de soms roepende in de woestijn zeventig jaar na dato brandend gehouden. De titel was namelijk geleend van de Franse schrijver Emile Zola. *J'accuse*, 'Ik beschuldig', was de titel van zijn beroemd geworden open brief die op 13 januari 1898 in de Franse krant *l'Aurore* verscheen. Daarin spreekt Zola zich in felle bewoordingen uit tegen de

verbanning van kapitein Alfred Dreyfus naar Duivelseiland wegens hoogverraad. Dreyfus was Joods, en proces en verbanning waren onmiskenbaar uitdrukking van het diep gewortelde antisemitisme in de Franse staat en samenleving. *J'accuse* maakte de tongen los over normen, waarden, recht en onrecht in de Franse samenleving. Zola werd veroordeeld voor laster, op den duur werd aan Dreyfus gratie verleend.

Vrolijk is anders

Bij nader inzien kan het dan ook niet anders dan dat het 'vrolijk rechts' van Wij Nederland zich afzet tegen 'somber links', het deel van het politieke spectrum waar niemand ooit tevreden is, waar altijd de problemen worden uitvergroot en waar nooit tijd is voor eenvoudige ontspanning. Het is de angst voor een al te somber imago dat politici ertoe brengt zich energiek op de fiets of anderszins te laten filmen of fotograferen, vooral lachend. Het heeft iets dreigends, vrolijk rechts en dat zal de bedoeling ook zijn. Het vrolijke krijgt iets grimmigs, een beetje maskerachtig. Geen masker dat ik op zou willen zetten voor de optimistische beeldvorming. Zwaarmoedig links: het zal geen stemmen trekken, maar een geuzentitel vind ik het wel. X



ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

voorzitter van de Nationale Unesco commissie, voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.





Zorg voor een eerlijke grondstoffen- transitie

**Circulaire
economie &
ontwikkelings-
landen**

De meeste politieke partijen in Nederland pleiten inmiddels voor een grondstoffentransitie. Dat is goed nieuws. Het risico bestaat alleen dat de kosten van die transitie vooral gedragen zullen worden door grondstofproducerende ontwikkelingslanden. Juist groene en progressieve partijen dienen aandacht te vragen voor de mogelijke verliezers en aan te sturen op een eerlijke transitie.

door MARIA VAN DER HEIDE & DIRK-JAN KOCH

-Maria van der Heide is hoofd beleid en campagnes bij Action Aid. Dirk-Jan Koch is bijzonder hoogleraar Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij stond op plek 4 op de kandidatenlijst voor het Europees Parlement voor GroenLinks.

Nederland zet vol in op de energie- en grondstoffentransitie. De ambitie van de overheid is om in 2030 het gebruik van mineralen, metalen en fossiele grondstoffen met 50 procent te hebben teruggebracht. De kranten staan vol met discussies over hoe de duurzame transitie eerlijk in te richten voor de 'gewone Nederlander'. In dit belangrijke debat ontbreekt helaas de aandacht voor de gevolgen van onze transitie op ontwikkelingslanden. Grondstofrijke ontwikkelingslanden zullen te maken krijgen met krimpemde afzetmarkten en zullen uiteindelijk hun mijnbouwindustrieën zien inzakken. Welke impact heeft de omwenteling naar een duurzaam en circulair systeem op grondstofrijke ontwikkelingslanden en wat valt daar vanuit Nederland aan te doen?

De Limburgse mijnstreek

Toen minister van Economische Zaken Den Uyl in 1965 aankondigde dat de Nederlandse kolenmijnen zouden worden gesloten, bleef een grote opstand onder de van mijnbouwindustrie afhankelijk bevolking uit. Mijnwerkers, hun gemeenschappen, vakbonden en overheid zagen allen in dat de industrie zou bezwijken onder de concurrentie van gas, olie en buitenlandse kolen. En hoewel de industrie lang Limburgs trots vertegenwoordigde, realiseerde iedereen zich dat de arbeid zeer gevaarlijk en ongezond was. Er werd fors geïnves-

teerd in flankerende maatregelen om de transitie in de regio te begeleiden. De 45000 mijnwerkers kregen veelal alternatieve werkgelegenheid aangeboden. Het transitiepakket kon echter niet voorkomen dat de mijnsluiting in de regio zorgde voor een omslag van voorspoed naar armoede en verbittering. De meest zuidelijke provincie was te afhankelijk van de kolen en de werkloosheid in de voormalige mijnstreek is nog steeds hoger dan het landelijke gemiddelde. De vraagstukken die in de jaren na 1965 in Limburg centraal stonden, staan in vele landen nu hoog op de agenda. Overheden van Indonesië tot China en van Polen tot Zuid-Afrika zullen zich de komende jaren moeten buigen over de vraag hoe een transitie weg van kolen te organiseren zonder de mijnwerkers en de kolenregio's te duperen.

Grondstoffenvloek

De transitie van fossiele naar duurzame energie is niet de enige omwenteling die op vele plekken in de wereld wordt ingezet. De druk op de aarde neemt toe. Grondstoffen dreigen schaars te worden door de stijgende welvaart en de groeiende wereldbevolking. Om minder afhankelijk te worden van deze primaire grondstoffen, wordt steeds meer ingezet op hergebruik.

Door de transitie van een lineaire naar een circulaire economie zal in de toekomst de vraag naar primaire grondstoffen - direct uit de mijn - verminderen. Deze transitie kán ook positief uitpakken voor degenen die nu lijden onder grondstoffenwinning.

Grondstoffen brengen in ontwikkelingslanden namelijk vaker ongelijkheid en conflict dan welvaart en vrede. Dit fenomeen staat bekend als de grondstoffenvloek. Door corruptie en belastingontwijking in de sector komen belastinginkomsten maar beperkt terecht in de staatskas. De grote mijnbouwindustrie trekt daarnaast een zware wissel op de leefomgeving van de mijnregio's. De mijnbouw →

gaat gepaard met grond-, water- en luchtvervuiling met schadelijke effecten op de gezondheid van de omwonenden. De winning van grondstoffen gaat bovendien vaak hand in hand met mensenrechtenschendingen zoals landroof en uitbuiting van de werknemers. De slachtoffers van de mijnbouwindustrie - van de Groningers tot de bewoners van de koperregio in Zambia - zullen gebaat zijn bij het stoppen van de winning van natuurlijke hulpbronnen als dit een einde maakt aan vervuiling, uitbuiting en aardbevingen. Dit gebeurt niet vanzelf. Er zal actief moeten worden ingezet op een eerlijke transitie die ook aandacht heeft voor het herstellen van huizen in Groningen en het voorkomen van torenhoge werkloosheid en armoede in de koperregio in Zambia.

Paradox van de energietransitie

Door de energietransitie zal het gebruik van fossiele grondstoffen verminderen. Kolenmijnen gaan dicht,

olie- en gaswinning zullen stoppen. Maar de effecten van circulariteit zullen nog even op zich laten wachten. Het einde van mijnbouw is nog lang niet in zicht. Sterker nog, de energietransitie zal voor bepaalde grondstoffen juist tot meer mijnbouw leiden. Het zijn echter andere grondstoffen dan in de fossiele economie. Voor iedere elektrische auto is rond de zes kilo kobalt nodig voor de batterijen en tot tien keer meer koper dan voor een benzineauto. Voor de productie van windturbines zijn grote hoeveelheden grondstoffen nodig zoals koper, nikkel en ijzer. De regio's die beschikken over deze grondstoffen (denk aan Chili, Bolivia, DR Congo en Zambia) zouden weleens van de transitie kunnen profiteren. De werkgelegenheid kan toenemen in die landen door banen in de mijnbouw en de toeleverings- en dienstenindustrie. De overheden kunnen (indien ze ervoor zorgen dat de bedrijven eerlijk belast worden) meer publieke investeringen doen. Maar inclusieve ontwikkeling komt niet vanzelfsprekend voort uit een economie die leunt op grondstoffenhandel. Het kwartje kan dus twee kanten opvallen: als de mijnbouwindustrie zich niet verantwoordelijk gaat gedragen en de overheid hier niet nauw op toeziet, zullen deze regio's niet profiteren, maar enkel verliezen.

Anticipeer op de transitie

Zoals Limburg sterk afhankelijk was van kolen, zijn regio's over de hele wereld afhankelijk van hun productie van grondstoffen; of het nu gaat om de ijzerproducerende regio's in Zuid-Afrika en Brazilië of de steenkool- en tinproducerende regio's van Indonesië. Het tot stilstand laten komen van deze industrieën, op de korte tot middellange termijn voor fossiel of de wat langere termijn voor de winning van metalen, betekent dat banen wegvallen en economische activiteit wegtrekt. Zeker als

de overheid niet de capaciteit, middelen of wil heeft om te voorkomen dat de bevolking de prijs voor de transitie betaalt. De landen en regio's die sterk afhankelijk zijn van hun grondstoffenindustrie dienen deze afhankelijkheid nu al af te bouwen en hun economieën verder te diversifiëren. Het voorbereiden op een transitie lijkt echter niet vanzelfsprekend. Dat zagen we ook in Limburg. In 1964, een jaar voordat Den Uyl de sluiting van de mijnen aankondigde, kregen de mijnen nog staatssubsidie – van sluiting leek geen sprake.

Het ontwikkelen van een zogeheten 'transitie routekaart' helpt de overheid en andere betrokkenen zich voor te bereiden op de mogelijke consequenties van de transitie. Samen kunnen zij bepalen hoe zij de fossiele industrie het beste kunnen uitfasen of hoe de tijdelijke groei naar grondstoffen voor de energietransitie kan bijdragen aan inclusieve ontwikkeling. Ze zouden kunnen besluiten om te investeren in lokale waardedoelvoeging door niet alleen ruwe grondstoffen maar ook bewerkte metalen te exporteren. Binnen een circulair model worden de kansen per een land geïdentificeerd. Plannen kunnen worden gemaakt om zelf 'urban mines' te creëren waardoor landen straks niet afhankelijk zijn van het buitenland voor de import van gerecyclede materialen.

Helaas zien we dat veel overheden weggijken van de transitieopgave die hen wacht. Zolang steenkool in landen als Australië en Zuid-Afrika door de overheid wordt gezien als dé sleutel tot armoedebestrijding in de komende decennia, is er weinig ruimte voor het ontwikkelen van eerlijke transitieplannen.

Conflictmineralen

De aanpak van transitie in regio's afhankelijk van grondstoffenwinning is in de eerste plaats een nationale aangelegenheid. Maar ook inkopen- de landen hebben een rol te spelen.

Grondstofrijke ontwikkelingslanden zullen te maken krijgen met krimpende afzetmarkten en zullen uiteindelijk hun mijnbouw-industrieën zien inzakken

Zolang de EU nog sterk leunt op de winning van primaire grondstoffen voor onder andere de energietransitie, dient er aandacht te zijn voor oplossingen om de grondstoffenwinning eerlijker en schoner te organiseren. Een eerlijke(re) grondstoffenwinning kan worden aangejaagd via de internationale handel en ontwikkelingssamenwerking. Bijvoorbeeld door in te zetten op goed bestuur in landen en eerlijke EU handels- en belastingverdragen. De Europese wetgeving voor conflict-mineralen, die EU-inkopers van ruwe grondstoffen verplicht om na te gaan waar de mineralen vandaan komen en onder welke omstandigheden deze werden gemijnd, richt zich nu alleen op tin, tantaal, wolfram en goud. Deze wet moet worden uitgebreid met mineralen die nodig zijn voor onze energietransitie, zoals koper en kobalt. Hierdoor komt er ook in deze mineraalketens meer transparantie en meer druk op de producerende landen en mijnbouwbedrijven om eerlijker te produceren.

Belastingontwijking

Nederland heeft als een van de grootste inkopers van grondstoffen in Europa zelf ook verantwoordelijkheid te nemen voor de eigen voetafdruk. Mijnbouwbedrijven die opereren in ontwikkelingslanden weten Nederland goed te vinden om belasting te ontwijken. Ontwikkelingslanden lopen hierdoor miljarden mis. Er is nog onvoldoende vooruitgang geboekt om belastingontwijking tegen te gaan. Nederland heeft zich onlangs aangesloten bij het *Extractive Industries Transparency Initiative*. Hierdoor moeten bedrijven die in Nederland grondstoffen winnen nu publiekelijk rapporteren over hun belastingen. Mijnbouwbedrijven die alleen een brievenbusfirma hebben in Nederland, hoeven dat echter niet te doen. Nederland zou zijn rol als financiële *hub* meer moeten aanwenden om verantwoordelijk gedrag bij (mijnbouw)bedrijven te stimuleren.

Vorig jaar lanceerde de Neder-

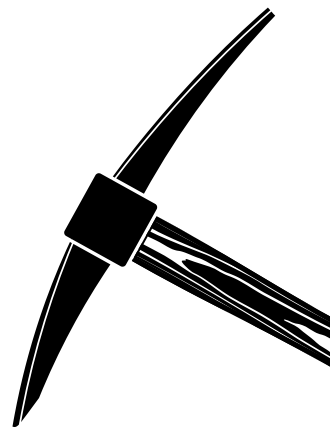
landse overheid de *Responsible Mining Index*. In deze index worden mijnbouwbedrijven beoordeeld op basis van hun ecologische, sociale en economische effecten op de producerende gemeenschappen en landen. Een van de indicatoren waarop de bedrijven worden getoetst, gaat specifiek over 'post-mine closure' (wat gebeurt er nadat een mijn gesloten is?). De mijnbouwbedrijven scoorden gemiddeld slecht. De Nederlandse industrie is als geheel een van de grootste Europese inkopers van grondstoffen uit ontwikkelingslanden. Nederland moet er via regelgeving voor zorgen dat de industrie bij de inkoop hogere eisen stelt aan mijnbouwbedrijven om milieu en sociale standaarden na te leven, en om binnen de mijnbouwsector beter beleid af te dwingen over hoe zij na sluiting van de mijnen de omgeving achterlaten.

Vergeeten verliezers

De meeste politieke partijen in Nederland zijn inmiddels om: ook zij pleiten nu voor een grondstoffentransitie. Dat is een goede ontwikkeling, en progressieve partijen kunnen dat mede op hun conto schrijven. Echter, er is een risico dat dit louter vanuit het Nederlandse of Europese perspectief wordt bekeken, terwijl veel van de kosten gedragen zullen worden in de producerende landen. Er zullen verliezers van deze transitie zijn in ontwikkelingslanden, maar ook potentiële winnaars. Het gaat erom dat Nederlandse bedrijven, maatschappelijke organisaties en de overheid daar meer oog voor hebben. De vorige heilige graal, die van de globalisering, kende veel 'vergeten' verliezers. Laten we in het huidige 'transitiedenken' deze groep niet vergeten. Juiste groenen en progressieven dienen aandacht te vragen voor de mogelijke verliezers van deze transitie. Een eerlijke transitie is mogelijk, maar komt niet vanzelf. ✕



→ Een eerlijke transitie heeft ook aandacht voor het herstellen van huizen in Groningen en het voorkomen van torenhoge werkloosheid en armoede in de koperregio in Zambia.



Literatuur

Marcia Luyten, *Het geluk van Limburg* (2018), De Bezige Bij
 Maria van der Heide en Judith Sargentini, *Bezweer de Grondstoffenflock* (2015), <https://wetenschap.pelijnkbureaugroenlinks.nl/artikel-tijdschrift/bezweer-de-grondstoffenuloek>
 The Growing Role of Minerals and Metals for a Low-Carbon Future (2017), *Wereldbank* <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2017/07/18/clean-energy-transition-will-increase-demand-for-minerals-says-new-world-bank-report>

Hoe
technologie
zorg daad-
werkelijk kan
verbeteren

Technologie wordt vaak gezien als dé oplossing voor het toenemende personeelstekort in de zorg. Het risico bestaat daarbij dat technologie een doel op zich wordt, en menselijk contact naar de achtergrond verdwijnt. Zorg wordt pas slim wanneer technologie persoonlijke aandacht versterkt in plaats van vervangt.

Met 'eenvoudige' technologische innovaties, zoals zorgverlening via videoverbinding, GPS-systemen, maar ook met zelfdenkende robots en zorgverlening in *virtual reality*.

De verwachtingen zijn hooggespannen. Slimme ondersteuning waardoor mensen langer thuis kunnen wonen. Slimme wijken waar technologie bijdraagt aan sociale cohesie. En bovenal: slimme zorgverleners. Onderzoek van KPMG voorspelt dat in het jaar 2040 ruim 300.000 ouderen zorg mislopen als we geen zorgrobots inzetten. Technologie kan echter de nodige ongewenste gevolgen met zich meebrengen, met name als het gaat

Slimme bij menselijk

Een bloempot, een matras en een medicijnendoos. Ogenscheinlijk neutrale voorwerpen, te vinden in ieder huis. Maar in de toekomst zijn dit mogelijk de nieuwe zorgverleners. De bloempot, een verbloemde zorgrobot, geeft op gezette tijden geprogrammeerde teksten door aan mevrouw De Vries. Het matras analyseert hoe meneer Pietersen slaapt en hoe vaak hij uit bed stapt. De medicijnendoos geeft aan wanneer en hoeveel medicijnen mevrouw Jansen op een dag moet innemen. Deze zorgverleners zijn dag en nacht beschikbaar, ontlasten mantelzorgers en verzamelen data om ziektes te voorkomen of genezen. Door experts en beleidsmakers wordt technologie vaak gezien als dé oplossing voor het toenemende tekort aan zorgverleners.

om kwetsbare groepen. De inzet van robots tegen eenzaamheid kan het gevoel van eenzaamheid juist vergroten. GPS-systemen, bedoeld om de vrijheid te vergroten, werken soms juist onrust en achterdocht in de hand. Maar vooral de inzet van 'neutrale technologie' kan onbedoeld leiden tot een afstandelijkere relatie tussen zorgverlener en cliënt, wanneer deze technologie taken als aankleden, wassen en maaltijdvoorziening overneemt. Beleidsmakers in de zorg dienen zich goed bewust te zijn van deze gevolgen, om te voorkomen dat 'slimme zorg' op den duur meer kwaad dan goed doet. Juist wanneer inzet van technologie gedreven wordt door bezuinigingen. Want de negatieve gevolgen van slimme zorg komen vervolgens voor de



→ Zorgrobot Tessa.
Beeld: Tinybots.

rekening van professionals, cliënten én mantelzorgers.

Passend, zinvol en belangrijk

Zorgethicus Andries Baart stelt dat goede zorg per definitie is afgestemd op de patiënt of cliënt. De zorggever en zorgontvanger komen in gesprek tot antwoorden op de vraag welke vorm van ondersteuning en zorg passend, zinvol en belangrijk zijn. Persoonlijke aandacht is geen extraatje maar een noodzaak. Mensen voelen zich gezien, gehoord en serieus genomen. Tweede Kamerlid Corinne Ellemet (GroenLinks) verwoordt het in haar initiatiefnota *Lachend Tachtig* als volgt: “Goede

(VWS) op de inzet van technologie, zoals hij beschrijft in zijn actieprogramma *Eén tegen Eenzaamheid*: “*Als de technologie doet wat de technologie kan doen, dan kan de mens weer doen wat alleen de mens kan doen, namelijk zinvol contact leggen.*” Deze uitspraak gaat voorbij aan de impact die technologie heeft op relaties in de zorg en ondersteuning. Zorgtechnologie is meer dan het uitbesteden van bepaalde taken aan robots. De inzet van technologie moet, zoals ook GroenLinks betoogt, zorgverlening juist versterken. Zinvol contact is een randvoorwaarde om technologie op de juiste manier toe te passen, aangezien technologie het

de juiste manier van handelen, waarbij artsen, zorgverleners, patiënten en mantelzorgers continue de zorgrelatie herijken op basis van wat er in de praktijk gebeurt. We moeten dus altijd eerst de vraag stellen of er wel technologie nodig is. Wat is de impact van technologie op menselijke waardigheid? Hoe voorkomen we dat technologie primair wordt ingezet vanuit economische noodzaak, en zorgen we ervoor dat zorg en ondersteuning er ook daadwerkelijk beter door worden?

Manuela Buursink en Marion de Rooij, wijkverpleegkundigen bij zorgorganisatie HilverZorg, benadrukken →

zorg begint contact

door KLAAS GOMMERS

zorg voor ouderen stelt het leven van ouderen en hun gezondheid centraal. Gezondheid bestaat uit meer dan alleen het fysieke, en dus medische, domein. Gezondheid gaat ook over mentaal welbevinden, het dagelijks functioneren en het meedoen in de samenleving. Deze invalshoek vraagt om een andere, bredere blik in de zorg en daarbuiten. En bovenal om een actievere betrokkenheid van ouderen zelf bij het bepalen wat nodig en wenselijk is.” Technologie kan hieraan een bijdrage leveren, zolang er een bewezen meerwaarde is voor de kwaliteit van leven, de kwaliteit van zorg en de verbinding tussen zorgverleners en welzijnswerkers, aldus GroenLinks.

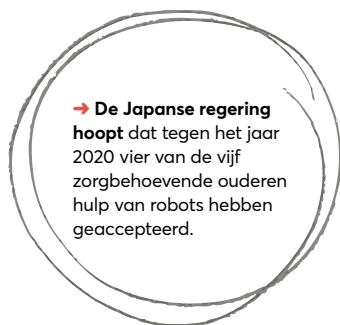
De logica van GroenLinks verschilt van de visie van minister De Jonge van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

werk van zorgprofessionals radicaal beïnvloedt. Zorgtechnologie dient bij uitstek om mensen te verbinden, sociale cohesie in de zorg te vergroten en om mensen uit te nodigen mee te doen aan de samenleving.

‘Ik doe het gewoon in mijn broek’

Bij de inzet van nieuwe technologieën moet de vraag centraal staan welke zorg of ondersteuning wanneer gewenst is – iets wat zorgverleners, mantelzorgers, cliënten en patiënten zich altijd dienen af te vragen. Volgens Annemarie Mol, filosoof en antropoloog aan de Universiteit van Amsterdam, moet hierbij verder gekeken worden dan de vraag wie de beslissing neemt. Bij ziekte blijft het altijd zoeken naar

—Klaas Gommers is bestuurskundige en historicus en werkzaam als public affairs professional in Den Haag. Daarnaast is hij vanuit Wetenschappelijk Bureau GroenLinks betrokken bij het project ‘Handvest voor de Slimme Stad’.



→ De Japanse regering hoopt dat tegen het jaar 2020 vier van de vijf zorgbehoevende ouderen hulp van robots hebben geaccepteerd.

Literatuur

Andries Baart (2018). *De ontdekking van kwaliteit. Theorie en praktijk van relationeel zorggeven*, p. 72 (het resumé). Amsterdam: SWP.

<https://groenlinks.nl/nieuws/iedereen-verdient-het-om-lachend-tachtig-te-worden>

Heijst, A. van (2005). *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*.

Mol, A. (2006) *De logica van het zorgen*. Actieve patiënten en de grenzen van het kiezen. Amsterdam: Van Gennep

Niemeijer, A. (2014). *Technologie voor kwetsbare mensen: hoe onschuldig is een elektronische medicijn doos?*

<https://www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/kpmg-zonder-robots-in-2040-geen-zorg-voor-veel-ouderen-.htm>

Pols, J. Willems, D. (2010) *Innovation and evaluation: taming and unleashing telecare technology*

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/eenzaamheid/documenten/publicaties/2018/03/20/actieprogramma-een-tegen-eenzaamheid>

het belang van betekenisvol menselijk contact. “Als zorgverlener merken wij het als iemand zich anders begint te gedragen. Daarom zijn wij geen fan van videobellen. We zien alleen iemands gezicht, dus kunnen niet afgaan op lichaamshouding. Hierdoor kunnen wij ons werk minder goed doen. Juist tijdens een huisbezoek krijgen wij een volledig beeld van de mate en vorm van ondersteuning en zorg die nodig zijn.” De afgelopen jaren hebben de wijkverpleegkundigen verschillende vormen van technologie bij cliënten uitgetest. Met wisselende resultaten. “Een goed voorbeeld is de zorgrobot Tessa die we een tijdje hebben geprobeerd bij een cliënt met dementie.” Deze ‘bloempot’ stelt vragen die vooraf zijn ingesteld door de zorgverlener. “In het begin vond zij het prachtig. Een pratende bloempot! Maar naarmate de tijd vorderde, begon ze weerstand te voelen. Als wij vervolgens langskwamen, zei mevrouw: ‘Ik doe het gewoon in mijn broek!’ als Tessa vroeg of ze al naar het toilet was geweest. Robots kunnen dus nooit de zorgverleners vervangen.”

Bij HilverZorg is er subsidie beschikbaar voor de inzet van nieuwe technieken. Wijkverpleegkundigen kunnen zelf testen of deze meerwaarde bieden: “Over de Medido [een elektrische medicijn doos, KG] zijn wij zeer tevreden. Door dit hulpmiddel hoeven wij niet drie keer per dag langs te komen om medicijnen toe te dienen. Dat scheelt tijd voor ons en biedt de patiënt meer zelfstandigheid.” Onderzoek van zorgethicus Alistair Niemeijer van de Universiteit voor Humanistiek laat echter zien dat ook ogenschijnlijk eenvoudige, ‘neutrale’ technologie zoals een elektronische medicijn doos kan leiden tot verkeerde zorg. Niemeijer wijst op voorbeelden van cliënten die het systeem ‘omzeilen’ en afwijken van het ‘Medido-script’. Er is niemand die controleert of de client de medicatie daadwerkelijk inneemt. De zorgverleners zien geen reden tot zorg, terwijl de cliënt wellicht structureel medicatie

misloopt. Buursink en De Rooij benadrukken dan ook dat er altijd vinger aan de pols wordt gehouden. “Als wij merken dat iemand medicijnen niet meer inneemt, dan werkt de Medido dus niet meer. Soms hebben mensen evenveel behoefte aan zorg als aan sociaal contact. Dan is het juist fijn dat wij dagelijks langs kunnen komen.”

Reconfiguratie

Een veelgehoord argument is dat techniek zorgverleners tijd bespaart. Dat is echter zeer de vraag. Uit onderzoek blijkt dat het professionals juist meer tijd kost om cliënten te begeleiden bij het gebruik van nieuwe technologieën. Deze vragen namelijk om ‘reconfiguratie’, oftewel: vernieuwing van de zorg waarbij alle betrokkenen andere rollen moeten gaan vervullen. Als mantelzorgers en cliënten dankzij de technologie zelf een deel van de zorg overnemen, verandert dat de relatie met de professional. Ook moeten zorgverleners bepalen wie deze verantwoordelijk wel of niet (meer) aankan. Zorgverleners moeten leren hoe zij verzamelde data kunnen gebruiken in hun werk en hoe zij zich verhouden tot nieuwe technologie.

‘Slim’ versus ‘zorg’

Door een harde scheiding tussen technologie en mens, tussen ‘slim’ en ‘zorg’, verdwijnen waardevolle discussies over zorg en ondersteuning naar de achtergrond. Zeker als slimme zorg vooral goedkoper moet zijn. Hierdoor ontstaat het gevaar dat technologie een doel op zich wordt in de zorg, waardoor de dialoog over de kwaliteit van de zorg niet meer wordt gevoerd. Bij slimme zorg wordt menselijk contact versterkt door technologie, in plaats van vervangen. De overheid, gemeenten en zorgorganisaties moeten erop toezien dat technologie dienend is en blijft aan zorg en ondersteuning. Niemand zit immers te wachten op ‘slimme’ zorg die meer kwaad dan goed doet. X

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKT

Als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

DAARNAAST

is hij wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

Een stem op een vrouw

Na het slotdebat voor de Provinciale Statenverkiezingen merkte cabaretier Dolf Jansen op

dat er tijdens de turbulente verkiezingscampagne één zekerheid bestond: "Een stem op een vrouw is een stem op een vrouw." Binnen het huidige kiesstelsel is dat inderdaad een feit. Maar in het door de commissie-Remkes voorgestelde alternatieve kiesstelsel kan een stem op een vrouw zomaar een stem op een man betekenen. Hoe zit dit?

In ons huidige kiesstelsel stemt iedereen op een persoon. Na het tellen van de stemmen worden de Kamerzetels eerst verdeeld onder de kandidaten die meer dan een kwart van de kiesdrempel hebben gehaald; bij de Tweede Kamerverkiezingen ongeveer 17.000 stemmen. Daarna worden ze verdeeld op volgorde op de lijst. Nederlandse kiezers, zo toonden politologen Van Holsteyn en Andeweg aan, maken steeds vaker gebruik van voorkeursstemmen. Vooral vrouwen doen dit, om meer vrouwen in de Tweede Kamer te krijgen.

De Commissie-Remkes stelt nu voor kiezers de mogelijkheid te geven ofwel te stemmen op één kandidaat, of op de lijst als geheel. De te verdelen zetels worden dan gesplitst in twee blokken: één voor mensen met de lijststem en één voor mensen gekozen met voorkeursstemmen. Als een partij genoeg stemmen heeft voor tien zetels en de verhouding lijststemmen-personenstemmen is 60-40 procent, gaan zes zetels naar kandidaten op volgorde van de lijst en vier naar de overgebleven kandidaten, op volgorde van voorkeursstemmen.

Dit klinkt sympathiek: een kandidaat hoeft niet over de arbitraire grens van 17.000 stemmen heen om verkozen te worden. Degene met de meeste voorkeursstemmen die niet op basis van de lijstvolgorde gekozen wordt, komt er in – of dit nu 200 of 200.000 stemmen zijn. Maar bovendien kunnen mensen aangeven het team dat de partij voorstelt, in stand wensen te houden.

Het nadeel zit hem echter precies in wat Dolf Jansen stelde: een stem op een persoon moet bijdragen aan de verkiezing van die persoon. Stel, een partij heeft tien zetels gekregen. 90 procent van de stemmen gaan naar de lijst en 10 procent naar met voorkeur gekozen personen. Er wordt dan een zetel vrijgemaakt voor één persoon. En stel, de kiezers die stemden op een persoon zijn te verdelen in een groep die graag een extra vrouw in de Kamer wil en een beetje die graag een Twent wil. De eerste groep stemde op een vrouw uit Amsterdam en de tweede groep op een man uit Borne. Als de Amsterdamse vrouw 51% van de stemmen krijgt, krijgen de mensen die op de Twentse man stemden niet wat ze willen: er komt een extra Randstedeling in de Kamer. Als de Twentse man 51% van deze stemmen krijgt, krijgen de mensen die op de vrouw hebben gestemd niet wat ze willen: er komt een extra man in de Kamer.

Onder het kiesstelsel dat de Commissie-Remkes voorstelt, kan een stem op een vrouw de kans dus groter maken dat een man in de Kamer komt. En sneuvelt er nog een zekerheid in die zo turbulente verkiezingstijd. X

Literatuur

Remkes, Johan et al. (2018)

Large Drempels Hoge Dijken.

Amsterdam: Boom.

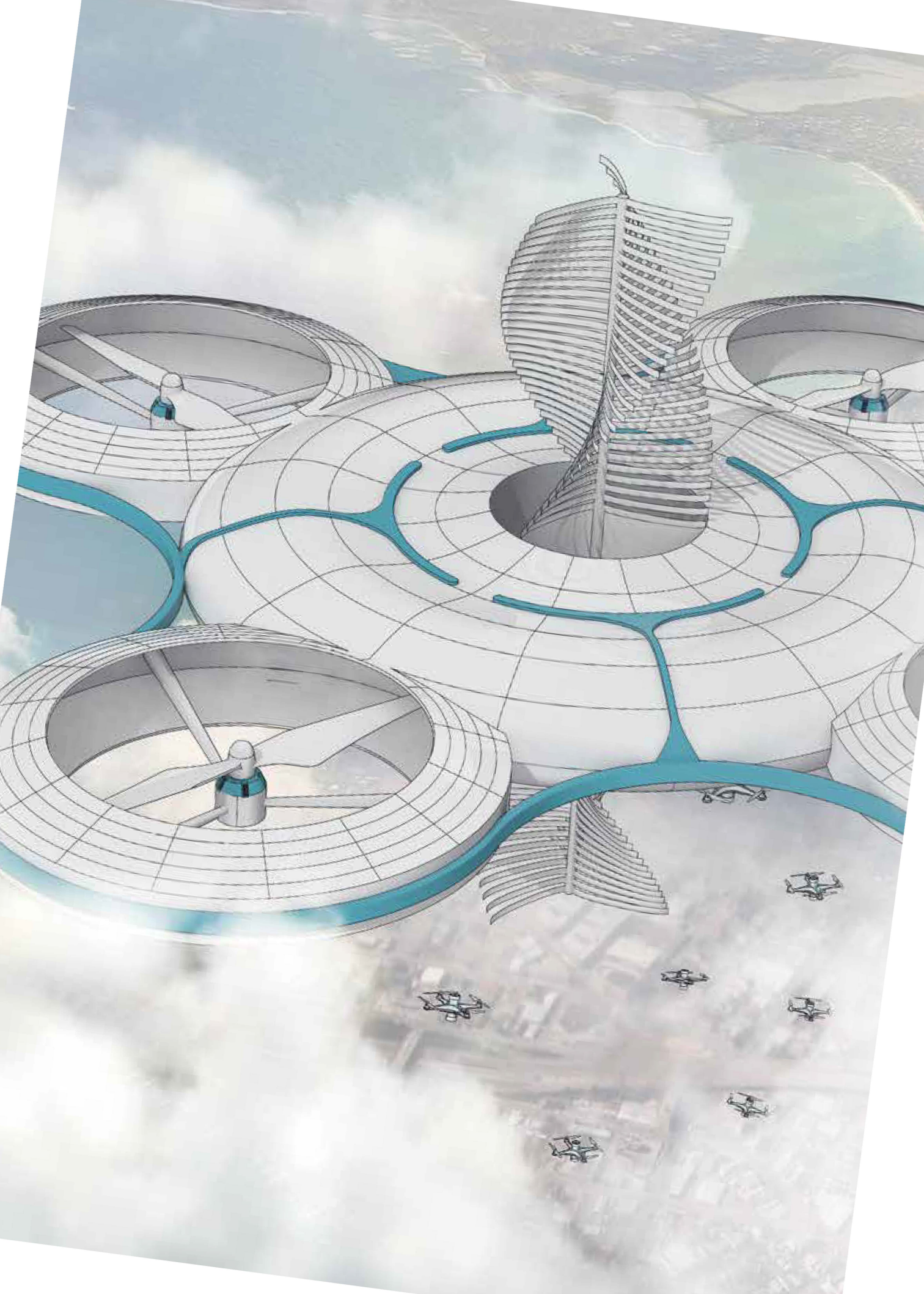
Van Holsteyn, Joop en Rudy

Andeweg (2012) *Tweede Orde*

Personalisering: Voorkeurs-

stemmen in Nederland. Res

Publica 54(2): 163-192



Transitie-politiek

Ongemakkelijke keuzes voor structurele verandering

Als het aan het Amsterdamse stadsbestuur ligt, komen auto's die rijden op benzine en diesel vanaf 2030 de stad niet meer in. Het plan van het bestuur klinkt radicaal en daadkrachtig, maar zal zonder een positieve maatschappijvisie en slimme transitiestrategie vooral weerstand oproepen en verzanden in kleine stapjes. Niet het verbeteren van het bestaande en het formuleren van oplossingen – zoals het Amsterdamse plan – moeten uitgangspunt zijn van duurzame transitie, maar in het geval van vervoer een inclusief, leuker, schoner en minder ruimte vragend stedelijk mobiliteitssysteem. Een pleidooi voor een transformatieve politiek met scherpe eisen, ongemakkelijke keuzes en expliciete beloften.

—Derk Loorbach is hoogleraar sociaaleconomische transitie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en directeur van onderzoeksinstituut DRIFT, dat zich bezighoudt met duurzaamheidstransities.

door DERK LOORBACH

Jet Stream Catcher

Een nieuw transportsysteem

De Jet Stream Catcher kreeg een eervolle vermelding in de Post Fossil City contest, de zoektocht onder creatieven naar hoe we wonen, werken en ons verplaatsen in een stad die niet langer verslaafd is aan olie, gas en kolen. Deze competitie werd in 2017 georganiseerd door de Urban Futures Studio van de Universiteit Utrecht. De Jet Stream Catcher focust op de transitie van huidige niet-duurzame energie productie naar klimaatneutrale duurzame vormen. In plaats van het herzien van huidige productie technieken, is het doel om een compleet nieuwe manier van energieopwekking te ontwikkelen, met een bron die tot nu toe niet gebruikt wordt. Het project is van Yujie Wang, Bryn Martin, Linru Wang en Tian Wei Li. [Zie ook *postfossil.city*](#)

Eindelijk staan onderwerpen als klimaat, biodiversiteit, waterkwaliteit en sociale gelijkheid centraal in politieke discussies. De partijen die hiervoor jarenlang hebben gelobbyd, zoals GroenLinks, zijn daarmee terechtgekomen in het centrum van de macht en krijgen nu zelfs de handen op elkaar voor een klimaatwet en CO₂-belasting. Maar met de toegenomen urgentie van en aandacht en steun voor deze onderwerpen, nemen ook de weerstand en maatschappelijke polarisatie toe. Burgers roeren zich in hun verzet tegen windmolens, het afpakken van gehaktballen of het vervangen van de gasketel. Partijen als Forum voor Democratie bestormen niet alleen de provincie en Senaat, maar vormen ook een krachtig tegengeluid in de Tweede Kamer en media tegen 'klimaatdrammers'. Met partijen als VVD en CDA, die vooral de verworvenheden van de vrije consument, de fossiele markt en de industriële landbouw verdedigen, lijkt politiek gezien vooral het kleine compromis haalbaar. Voortgang op duurzaamheid lijkt een weg van kleine stapjes die wel betaalbaar moeten blijven.

'Wie betaalt de rekening?'

Doorgaans ontstaat ook al snel discussie over wie de rekening moet betalen van transities in energie, mobiliteit of voedsel: 'het bedrijfsleven' of 'de burger'. 'De overheid' moet dat vervolgens bepalen en ervoor zorgen dat de energietransitie niet te ontwrichtend en duur wordt. Dergelijke discussies doen echter geen recht aan de complexiteit van de huidige duurzaamheidstransities. Bij dit soort transitities zijn onder bedrijven, burgers én overheden zowel progressieve als conservatieve krachten aanwezig, en zijn baten en kosten structureel onvoorspelbaar. Transitities worden nu behandeld als projecten die uit het niets gerealiseerd moeten worden, wat vooral de suggestie wekt dat de overheid de regie kan en moet hebben in transities en deze planmatig kan implementeren met maatregelen-

pakketten en klimaataakkoorden. Daarmee volharden politiek en beleid in de zelfgecreëerde illusie van maakbaarheid en dreigen transities vast te lopen in de modder van de polder. Ik pleit ervoor de complexiteit en het momentum van maatschappelijke transitities te omarmen en de fundamentele politieke strijd die transities in wezen zijn, proactief aan te gaan vanuit een sterke vooruitgangsvisie.

Schoksgewijze verandering

Een transitie in een maatschappelijke context wordt gedefinieerd als een fundamentele, schoksgewijze verandering binnen een zogenaamd 'regime': de dominante cultuur (discours, wereldbeelden, waarden, verwachtingen), structuur (regels, technologie, organisaties, economische randvoorwaarden) en praktijken (gedrag, keuzes, acties) binnen een maatschappelijk deelsysteem (energie, zorg, voedsel, mobiliteit). Waar achteraf gezien een transitie doorgaans ervaren wordt als een revolutionaire systeemverandering, kan deze op de korte termijn door veel mensen gezien worden als geleidelijk en evolutionair. Historische voorbeelden hiervan zijn de overgang naar de industriële landbouw, individuele automobilititeit, centrale fossiele energie of gespecialiseerde zorg. Transitities stuiten doorgaans op gevestigde belangen, opgebouwde routines en posities, regels en organisaties. Tegelijk verandert de omgeving en ontstaat daarmee druk op die gevestigde regimes. Deze druk gaat op een bepaald moment het aanpassingsvermogen van die regimes te boven en leidt dan tot interne spanningen. Hierop wordt vaak al heel vroegtijdig geanticipeerd door individuen en partijen die experimenteren met ander gedrag, op zoek gaan naar nieuwe technologie of businessmodellen, of alternatieve visies ontwikkelen. Deze drie factoren (toenemende omgevingsdruk, intern vastgelopen regimes en opbouwende competitie van alternatieven) kunnen na verloop van tijd leiden tot een

schoksgewijze systeemverschuiving, inclusief afbraak van oude structuren (zie illustratie op p. 54).

Momenteel zien we in allerlei sectoren de tekenen van destabilisatie en emergentie: oude patronen en vanzelfsprekendheden komen ter discussie te staan, de positie van gevestigde belangen en partijen wordt bedreigd en concurrerende alternatieven komen op. Met onzekerheden en onvoorspelbaarheid tot gevolg: op welke manier nieuwe structuren, normen en gedragspatronen zullen ontstaan en met welke (sociale, ecologische en economische) effecten, is volstrekt onduidelijk en onbestuurbaar in traditionele zin. De overheid en de manier waarop we in Nederland beleid maken, zijn per definitie een 'regime', gericht op het verbeteren van het bestaande via controleerbare en kostenefficiënte maatregelen. Dit belemmert niet alleen de ruimte voor exponentiële groei, maatschappelijke zelforganisatie en processen van 'al doende leren', maar ontkent ook dat op die manier vooral gevestigde opvattingen en economische belangen het tempo en de richting van de transitie dicteren. Het transitieperspectief maakt echter duidelijk dat zowel het verzet tegen zulke fundamentele systeemveranderingen als het 'managen' van transitie vanuit gevestigde (beleids)structuren zinloos is: dat wat niet duurzaam of vol te houden is, zal vroeger of later toch in een fase van schoksgewijze verandering terechtkomen. Het huidige momentum vraagt geen gepolder, maar een transitiepolitiek gericht op publieke waarden als gezondheid, geluk en welzijn.

'Onduurzaam' en 'onvolhoudbaar'

Transitiepolitiek zou moeten starten vanuit de principiële 'onduurzaamheid' en onrechtvaardigheid van het nu dominante economische model: economische ongelijkheid, afbraak van biodiversiteit en ecosystemen, het ondermijnen van de kansen van toe-

komstige generaties, en de voorrang die gevestigde belangen en partijen krijgen in het vormgeven van beleid. Gewenste alternatieven én kwetsbare groepen (beide gemarginaliseerd) worden structureel uitgesloten, niet beloond of actief tegengewerkt. Het huidige momentum hangt samen met de 'onvolhoudbaarheid': niet alleen beginnen de negatieve effecten tot oplopende veranderdruk te leiden, maar ook worden alternatieve oplossingen langzamerhand gemeengoed. Transitiepolitiek gebruikt dit momentum om tot een fundamenteel betere maatschappelijke toekomst te komen: een volledig duurzame energievoorziening, een natuurinclusieve landbouw, emissieloze deelmobiliteit en een sociale economie. De politiek formuleert en omarmt dit soort ambities, maar dient daarnaast de structurele en institutionele condities te scheppen waarin ze gerealiseerd kunnen worden. Dat kan alleen als politici veel scherper vasthouden aan die gewenste richting (publieke gezondheid, ruimtewinst, betaalbaarheid, werkgelegenheid, sociale cohesie) en van daaruit proactief de strijd aangaan met gevestigde opvattingen, belangen en routines, en slim werken aan institutionele verandering en nieuwe condities en instituties. Los van de vraag of dat binnen de huidige politieke context 'realistisch', 'haalbaar' of 'electoraal slim' is.

Gehaktbal

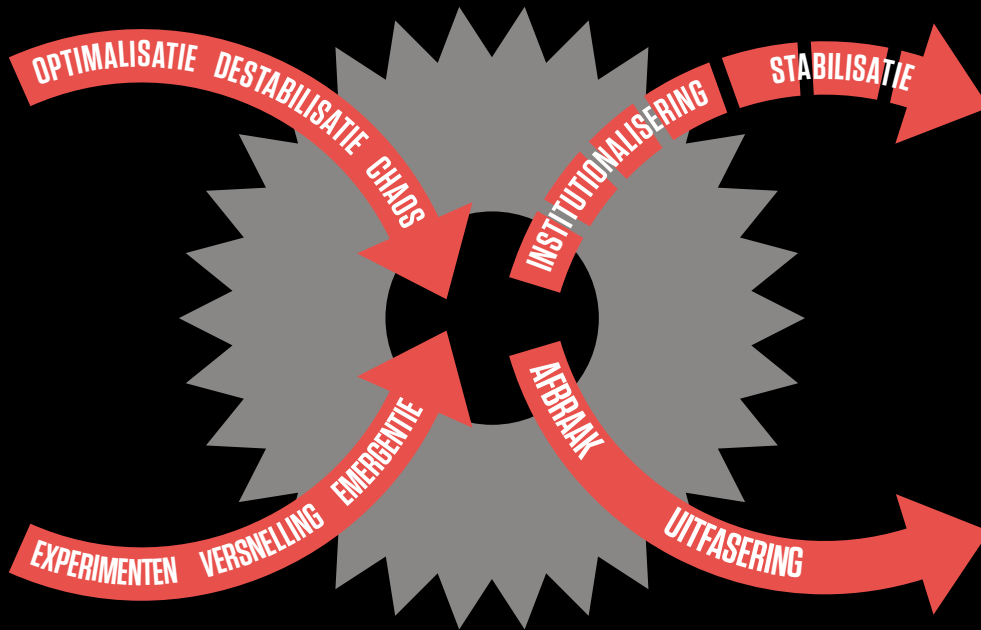
In discussies over minder vlees, subsidies voor elektrisch rijden of aardgasvrije huizen ontstaat zowel bij politieke partijen, in de media als in het maatschappelijk debat vaak het gevoel dat het te snel, te hard en te veel ten koste van de burger gaat. Dat het 'eerlijk' moet en 'waanzin' is van 'groene klimaatdraken' die 'onze gehaktbal afpakken'. Zowel media als politieke partijen kapitaliseren zo een breder maatschappelijk ongenoegen en dragen bij aan de verwarring die transitie en dit tijdsgewricht toch al met zich meebrengen. Want het is im- →



Veel fundamenteeler is de opgave om de auto structureel minder te gebruiken, door auto's te delen en voor andere vervoermiddelen te kiezen

Via chaos naar stabilisatie

Iedere transitie begint met experimenten. De verandering versnelt, institutionaliseert en stabiliseert zich pas wanneer deze sterk concurrerend is met het bestaande systeem. Dit traditionele systeem zal eindeloos proberen te optimaliseren, vervolgens destabiliseren, chaos creëren en uiteindelijk afnemen en uitsfaseren.



mers zowel feitelijk te constateren als historisch begrijpelijk dat ons huidige financieel-economisch systeem en het belastingstelsel volledig zijn ingericht op het faciliteren van fossiele, lineaire economische groei. Energiebelastingen en accijnzen op benzine zijn het gevolg van politieke keuzes uit het verleden. Zo betalen huishoudens intussen substantieel meer belasting over de energie die ze gebruiken dan grote energieverbruikers in de industrie. Dat is logisch gezien de historische inzet op economische vooruitgang, maar niet in de huidige tijd waarin uitstoot nog steeds beperkt wordt belast (zeker CO₂) en enorme private winsten worden gemaakt ten koste van mens en milieu. Zo boekte Shell in 2018 netto meer dan 20 miljard dollar winst.

Dat steeds meer Nederlanders moeite hebben hun energierekening

of benzine te betalen, heeft in die zin ook meer te maken met historische keuzes en bestaande regimes dan dat het een gevolg is van (voorgenomen) transitiebeleid. Het is dan ook wrang om te zien dat juist de populistische retoriek van 'transitie ten koste van de burger' zo effectief is in het mobiliseren van maatschappelijke onrust en dat gevestigde politieke partijen vooral inzetten op meer beleid, akkoorden en maatregelen om vanuit het bestaande te verbeteren. In de praktijk komt dat neer op het faciliteren van gevestigde partijen en het formuleren en implementeren van oplossingen. Dan gaat het direct over kosten en baten, meetbare of verwachte effecten, wat de burger niet allemaal extra moet betalen en hoe dat allemaal gerealiseerd zou moeten worden. Het bestaande regime staat niet ter discussie en het

gaat dus niet over, bijvoorbeeld, de belangen van de overheid zelf in de huidige fossiele, lineaire economie.

Elektrisch rijden

Illustratief zijn de discussies over mobiliteit, voedsel en warmte. Op het gebied van mobiliteit richt het huidige beleid zich vooral op de verschuiving naar elektrische auto's, nadat voorstellen als rekeningrijden en een lagere maximumsnelheid er politiek niet doorheen kwamen. De transitie naar elektrisch is in de auto-industrie ondanks lang verzet toch op gang gekomen, en het Nederlandse stimuleringsbeleid draagt hieraan hoogstens marginaal bij; de verschuiving zal toch wel plaatsvinden. Veel fundamenteeler is de opgave om de auto structureel minder te gebruiken, door auto's te delen en voor andere voermiddelen te kiezen. We gebruiken

auto's inefficiënt (90 procent van de tijd niet), ze vragen onevenredig veel ruimte, veroorzaken flinke maatschappelijke schade. Tegelijk zijn autobezit en -gebruik volledig maatschappelijk geïnstitutionaliseerd: van onkostenvergoedingen voor autogebruik tot gebruik van publieke middelen voor gesubsidieerd parkeren, het aanleggen van autowegen en het faciliteren van allerlei voorzieningen voor individuele automobilititeit. Waar blijft de partij die aangeeft dat we rond 2030, zeker binnen de Randstad, naar volledig emissieloze en collectieve mobiliteit gaan en dus individueel fossiel autobezit stapsgewijs gaan uitfaseren? En dat dat voor iedereen goedkoper, leuker en gezonder is, veel ruimte schept voor groen en andere activiteiten en tenslotte ook nog goed is voor de klimaatambities?

In het landbouwdebat is de druk op meer efficiency en beperking van milieueffecten volledig geïnstitutionaliseerd. Zelfs de Landbouwvisie van minister Schouten, die pleit voor een kringlooplandbouw, raakt niet aan uitputting van de bodem, verlies aan biodiversiteit, onhoudbaarheid van de intensieve veehouderij, overmatige vleesconsumptie, obesitas of het gemak waarmee de markt ons ongezonde consumptie opdringt. Ondanks de macht van de wereldwijde voedselindustrie is onder een sterk groeiende groep consumenten, producenten en marktpartijen een 'eiwittransitie' ingezet, werkt een groeiende groep agrariërs volgens natuurlijke principes die bijdragen aan herstel van bodemkwaliteit en biodiversiteit, ontstaan nieuwe platforms die producent en consument in directe verbinding brengen en burgers laten deelnemen in de voedselproductie, en zetten steden in op voedselvisies en het stimuleren van stadslandbouw. Waar blijft de partij die zegt dat een positieve impact op natuurlijk kapitaal het uitgangspunt moet zijn van zowel de productie als consumptie van voedsel?

In de warmtediscussie en de beweging 'van het gas af' is eenzelfde

spanning te zien. Nu eindelijk onder druk van Groningse protesten en de duurzaamheidsagenda aardgas in de gebouwde omgeving geleidelijk wordt uitgefaseerd, is het voorgestelde alternatief vooralsnog restwarmte uit de industrie. Zowel in Amsterdam als Rotterdam is die beweging een verlengde van het bestaande: de fossiele industrie en afvalverbranding produceren restwarmte en de infrastructuur om deze in te zetten in de gebouwde omgeving is al in ontwikkeling. Maar deze oplossing kent een technologische uitwerking (hoge temperatuur, grootschalig), economisch model (marktmonopolies) en ecologische impact (fossiele bronnen) die potentieel problematisch zijn. Alternatieve routes, zoals grootschalige industriële isolatie of lage-temperatuur coöperatieve warmte, gebaseerd op principes van besparing, duurzaamheid en democratisch eigendom, krijgen nauwelijks serieuze kansen. Waar blijft de partij die aangeeft dat we de komende twintig jaar volledig overgaan naar duurzame democratische warmte en dus stapsgewijs marktgedreven fossiele warmte gaan uitfaseren?

Politiek probleem

Deze drie voorbeelden leggen een fundamenteel politiek probleem bloot: dat alle gevestigde partijen, inclusief GroenLinks, tot nu toe nog niet echt in staat zijn om maatschappelijke transitiedynamiek te omarmen en te verbinden aan een nieuw, positief vooruitgangsperspectief dat maatschappelijke innovatie richting en snelheid geeft. Dat vraagt namelijk ook een politieke en beleidstransitie van een regime dat nu vooral reactief is, gericht op consensus en kleine verbeterstapjes vanuit het bestaande. De aard en dynamiek van transitie die ontstaan vanuit de grote complexe maatschappelijke problemen vragen het tegenovergestelde: een regime dat de meeste energie steekt in het proactief schetsen van richting en randvoorwaarden op de



→ **Amsterdammers leven gemiddeld 13 maanden korter door vieze lucht.** Daarom kondigde de gemeente Amsterdam in mei het Actieplan Schone Lucht aan. Belangrijkste onderdeel: vervoersmiddelen die niet uitstootvrij zijn, mogen vanaf 2030 de bebouwde kom niet meer in, ook personenauto's en motoren.

Transitiepolitiek zou moeten starten vanuit de principiële 'onduurzaamheid' en onrechtvaardigheid van het nu dominante economische model

lange termijn, en op de korte termijn vooral selectief gewenste praktijken faciliteert en ongewenste praktijken uitfaseert door de institutionele randvoorwaarden aan te passen. Neem al die mensen en organisaties die zich uit eigen beweging al lang inzetten voor sociale en ecologische verduurzaming als vertrekpunt. Stop radicaal met het in stand houden en faciliteren van fossiel gedrag, op welke manier dan ook. Zet vol in op schone en eerlijke mobiliteit, radicale reductie van energiebehoefte en volledige verduurzaming zo dicht mogelijk bij de bron, een dieet op basis van de seizoenen en maximaal 20 procent dierlijke eiwitten, volledige verduurzaming van productie door het uitfaseren van gif en niet-herbruikbare materialen, en een sociale economie op basis van solidariteit, delen en gedeelde waarden.

Hoe mensen dat praktisch in hun eigen omgeving vormgeven, is volledig afhankelijk van de context: de geografie, cultuur, mensen en aanwezige grondstoffen. De juiste oplossingen zullen mensen en ondernemers, gefaciliteerd door lokale beleidsmakers, samen moeten uitvinden door te experimenteren, leren en ontwikkelen. Op nationaal niveau betekent dit juist sterke sturing op een richting: volledig emissieloos, positief voor ecologie en biodiversiteit, minimaal gebruik, afvalloos en circulair. Vasthouden aan die richting helpt om alle concrete pogingen, initiatieven en alternatieven in deze richting te bundelen en te versterken. Maar het legt ook de basis voor een politieke agenda richting het afbouwen van alles wat niet past, bijvoorbeeld door te werken aan:

- Eerlijke prijzen voor voedsel, energie en grondstoffen
- Volledig en per direct uitfaseren van fossiele steunstructuren als belastingkortingen, subsidies, vrijstellingen en compensatie
- Afbouw van alle staatsdeelnemingen in de fossiele energie

- Uitfaseren van op fossiele en pesticiden gebaseerde monocultuur in landbouw
- Afbouw van de intensieve veehouderij
- Krimp van de luchtvaart in combinatie met eerlijke prijzen

Bovenstaande maatregelen moeten worden ingezet als steun in de rug voor al die ondernemers, burgers, activisten en andere partijen die uit eigen beweging al lang het duurzame pad zijn ingeslagen. Die beweging is per definitie in ontwikkeling: er is geen blauwdruk voor de oplossing. De opdracht is dan ook het formuleren van een eigen transformatieve politiek: met een inhoudelijk scherpe eigen agenda en leiderschap gekenmerkt door ongemakkelijke keuzes, sturing op gedragsverandering, maar ook door de beloften van duurzaamheidstransities heel expliciet te maken. Juist GroenLinks zou hiertoe in staat moeten zijn. De partij zou meer perspectief moeten scheppen en de gewenste transitie mogelijk moeten maken, in plaats van de nadruk te leggen op het probleem en het vinden van oplossingen. De recente ambitie vanuit het Amsterdamse stadsbestuur om de fossiele mobiliteit in de stad uit te faseren is wat dat betreft illustratief. Dit initiatief is zeer te prijzen en in lijn met de al ingezette dynamiek in de autobranche, maar is tegelijk volledig neergezet als beleid tegen fossiele automobilisten – het bestaande. Schets in plaats daarvan de route naar een stedelijk mobiliteitssysteem. Bijvoorbeeld door fietsen, openbaar vervoer en voetgangers prioriteit te geven en door aanvullend een stadsdekkend deelaanbod van voertuigen op maat (van step, bakfiets en scooter tot tweezitter en Tesla) de norm te maken. Niet alleen is dat voor iedereen goedkoper en leuker en levert het enorme ruimtewinst en gezondheidsverbetering op, maar toevallig kost het ook nog veel minder grondstoffen en kan dit volledig fossielvrij. Dat moet de belofte zijn van transitiepolitiek. X

Literatuur

www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-environ-102014-021340

Zie voor overzicht transitieonderzoek:

www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev-environ-102014-021340

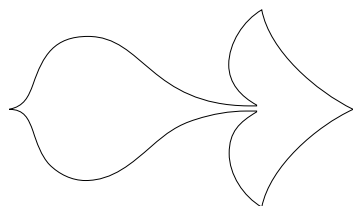
<https://decorrespondent.nl/7823/de-nederlandse-overheid-en-de-olie-en-gasindustrie-zoek-de-verschillen/291552124809-f8487367>

Lezen

57

DE HELING • MR 2 2019

RECENSIES



***Rijkdom* Ingrid Robeyns** pag. 58 • ***De onbewoonbare aarde* David Wallace-Wells** pag. 62 • ***Empty Planet* Darrell Bricker en John Ibbittson** pag. 64 • ***Klimaatmanifest* Bas Eickhout** pag. 66 • ***Verloren land* Ece Temelkuran** pag. 66

Extreme rijkdom is niet alleen schadelijk voor de democratie maar ook voor het klimaat. In de praktijk is rijkdom namelijk niet verenigbaar met onze ecologische plichten. Er zijn dan ook voldoende redenen om een extra beroep te doen op de allerrijksten in de strijd tegen klimaatverandering.

Laat rijken betalen voor strijd tegen klimaatverandering

Als iemand rijk wordt omdat hij gefraudeerd, anderen misleid of uitgebuit heeft, keuren we dat af. Maar een rijke ondernemer die zich aan de wet houdt, kan doorgaans op onze bewondering rekenen. En wie rijk wordt doordat hij een fortuin erft, heeft gewoon geluk. Critici worden al snel 'jaloers' genoemd. Het is niet voor niets dat VVD-prominenten zoals Hans Wiegel en Mark Rutte hogere belastingen op grotere vermogens de 'jaloeziebelasting' noemen.

Onlangs publiceerde ik het boekje *Rijkdom. Hoeveel ongelijkheid is nog verantwoord?* Daarin beargumenteer ik dat bovenstaande reacties de plank misslaan omdat ze over het hoofd zien dat extreme rijkdom een moreel en maatschappelijk probleem is. Laat ik duidelijk zijn: ik zeg niet dat rijkdom intrinsiek slecht is en dat het beter zou zijn als we allemaal heel eenvoudig en zonder enige luxe zouden leven. Tot op zekere hoogte is rijkdom een goede zaak omdat het voor de meeste men-

sen een sleutel is tot een beter leven. Veel zaken die het leven interessanter maken, kosten geld. Maar er is een 'rijkgrensgrens', waarboven de voordelen van nog meer rijkdom voor de rijke zelf niet meer opwegen tegen de nadelen en risico's voor de samenleving.

Over de hoogte van die rijkgrensgrenzen kunnen we van mening verschillen, en deze is onderwerp van politiek debat. Uit onderzoek dat ik samen met collega's uitvoerde, bleek dat 66 procent van de Nederlanders vindt dat wie een villa met zwembad, een extra huis in Zuid-Frankrijk, twee luxe auto's en een half miljoen aan spaargeld bezit en vijf keer per jaar op vakantie kan gaan, boven de rijkgrensgrens zit. Een vermogen van een miljoen vindt 82 procent van de Nederlanders veel meer dan nodig voor een goed leven. Een vermogen van 70 miljoen (het kleinste vermogen in de Quote 500), ligt volgens 96,5 procent van de Nederlanders boven de rijkgrensgrens. Omdat deze grens geen natuurfenomeen is, en in tegenstelling tot de armoedegrens niet correspondeert met de minimale levensstandaard, is een exacte rijkgrensgrens niet vast te stellen. Dat neemt niet weg dat we ons wel iets kunnen voorstellen bij het bezitten van zoveel geld dat extra vermogen geen effect meer heeft op de levensstandaard, en waarvan de maatschappelijke nadelen aanzienlijk zijn.

Democratische risico's

Het eerste nadeel van extreme rijkdom is dat het de kern van de democratie in gevaar brengt, namelijk het principe van politieke gelijkheid dat stelt dat iedereen een gelijke stem zou moeten hebben in de collectieve besluitvorming (direct dan wel via representatie). Wie heel veel geld bezit, heeft veel meer mogelijkheden om de besluitvorming te beïnvloeden. Hij – of zij, maar de meeste superrijken zijn mannen – kan zorgen dat zijn favoriete kandidaat of partij voor een politiek ambt meer middelen heeft om campagne te voeren, geld kan uitgeven



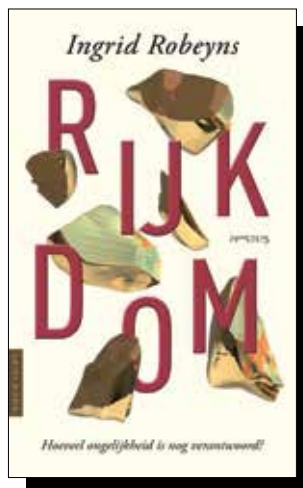
—Ingrid Robeyns is econoom en filosoof, en hoogleraar Ethiek van Instituten aan de Universiteit Utrecht.

aan professionele lobbyisten om het beleid te beïnvloeden, kan denktanks oprichten, filmproducties kan sponsoren, of bijzonder hoogleraren kan financieren.

Uiteraard zijn er al maatregelen getroffen om te zorgen dat financiële macht zich niet onbeperkt kan vertalen in politieke macht. We hebben wetgeving op de partijfinanciering en anti-monopoliemaatregelen zodat niemand alle commerciële televisiezenders kan opkopen. Maar omdat niet alles te reguleren is, niet iedereen zich aan de wet houdt, de naleving van wetten niet altijd even grondig gecontroleerd wordt en geld ook op informele manieren ingezet kan worden om politieke macht uit te oefenen, blijft het risico bestaan dat democratische principes worden ondermijnd.

Ecologische grenzen

Een tweede reden waarom extreme rijkdom maatschappelijk ongewenst is, is dat dit niet te verenigen is met onze ecologische plichten: de plichten die we hebben om de natuur te beschermen en niet méér te nemen van de natuurlijke hulpbronnen dan ons eerlijke deel. In theorie is rijkdom best met die plichten verenigbaar, namelijk indien iemand rijk is geworden op een manier die de natuur niet beschadigt en wanneer diegene daarna zijn rijkdom niet aanwendt om zeer veel te consumeren. Maar in de praktijk komt dit nauwelijks voor. Vele rijken zijn rijk geworden dankzij milieubelastende productie, internationale handel die tot uitstoot van CO₂ leidt, of productie en verkoop van goederen waarin verschillende onderdelen van aardolie verwerkt zitten. Uit onderzoek weten we dat de rijksten vele malen meer broeikasgassen uitstoten dan de niet-rijken dankzij hun grote huizen (vaak meer dan één), meerdere auto's, en soms ook een eigen jacht en vliegtuigen. Lucas Chancel en Thomas Piketty stelden dat de rijkste 1 procent van de wereld wel 300 ton broeikasgassen per persoon per jaar



Rijkdom. Hoeveel ongelijkheid is nog verantwoord?
Ingrid Robeyns
Prometheus, 2019

**Dezelfde rijkdom
levert indien
gelijker verdeeld
meer welvaart
en welzijn op**

uitstoot, tegenover een gemiddelde van tussen de 10 en 20 in Europa en Noord-Amerika.

Deze redenering heeft echter een venijnig staartje. Vanuit het perspectief van de broeikasgasreductie die nodig is om het klimaat te stabiliseren, stoten niet alleen de rijksten maar zowat alle inwoners van Nederland op dit moment veel te veel broeikasgassen uit. Als we dus vinden dat we de plicht hebben klimaatverandering af te remmen en ons voor te bereiden op de gevolgen, creëert dit verantwoordelijkheden voor ieder van ons om ons consumptiepatroon aan te passen zodat we elk jaar 10 procent minder broeikasgassen uitstoten via onze consumptie, tot minder dan een ton per jaar tegen 2050. Hiervoor zijn structurele maatregelen nodig die veel effectiever zijn dan alleen rekenen op vrijwillige gedragsaanpassingen. Maar ook als we bijvoorbeeld via belastingen aangespoord worden om minder te vliegen en minder vlees en zuivel te eten, is het aanpassen van onze consumptiepatronen noodzakelijk. Dus ook met structurele verandering blijft die persoonlijke opdracht gewoon van kracht.

Sterkste schouders, zwaarste lasten

Wel zijn er twee redenen waarom we een beroep mogen doen op de rijken om een forse bijdrage te leveren aan klimaatadaptatie en -mitigatie - niet alleen in Nederland maar wereldwijd.

De eerste reden is dat velen rijk zijn geworden met commerciële activiteiten waarbij ze niet gecompenseerd hebben voor de ontstane milieuschade. Hadden ze dat wel gedaan, dan was de winst en dus hun persoonlijke fortuin veel kleiner geweest. Een deel van het persoonlijke fortuin van superrijken, maar ook van rijke ondernemingen, is dus onbetaalde compensatie voor milieuschade: die kan nu alsnog →

Er is een 'rijkdomsgrens', waarboven de voordelen van nog meer rijkdom voor de rijke zelf niet meer opwegen tegen de nadelen en risico's voor de samenleving

gestort worden in de Nederlandse en mondiale klimaatfondsen.

De tweede reden is dat in tijden van uitzonderlijke urgentie en crisis de sterkste schouders doorgaans de zwaarste lasten dragen. Dat was zo, fiscaal gezien, in de VS na de Tweede Wereldoorlog, en dat zouden we nu ook kunnen vragen van de rijken en superrijken. Nu zullen er best superrijken zijn die ontkennen dat we een klimaatcrisis hebben. Daaruit vloeit de opdracht voort om deze kleine groep mensen niet de ruimte te geven het hele publieke debat te kapen, en ons bewust te zijn van propagandatechnieken om onwaarheden te verspreiden en twijfel te zaaien.

Meer welvaart en welzijn

Een derde nadeel van extreme rijkdom is dat dezelfde rijkdom indien gelijkverdeeld meer welvaart en welzijn oplevert. Dat is een klassiek inzicht van zowel publieke economen als politiek filosofen: de waarde voor ons individuele welzijn van elke bijkomende euro wordt steeds kleiner. Als je twee samenlevingen vergelijkt die hetzelfde produceren, maar waar in het eerste land de financiële ongelijkheid groter is dan in het tweede land, is het welzijn en de welvaart in het eerste kleiner.

Nu zijn er allerlei redenen waarom volledige gelijkheid van uitkomsten moeilijk te verdedigen is. Vanuit een moreel of politiek filosofisch standpunt is het sterker om het principe van gelijke kansen te verdedigen, en niet het principe van gelijke uitkomsten. Wie het liever rustiger aan doet, of wie graag een groot deel van zijn tijd besteedt aan hobby's of een beroep wil uitoefenen waar geen maatschappelijke vraag naar is, moet niet verwachten dat hij hetzelfde inkomen zal ontvangen als de leerkracht of verpleegkundige die 38 uur per week werkt. Daarnaast hebben we als samenleving ook mensen nodig in beroepen die risicovol of onprettig zijn, of die grote verantwoordelijke-

den vergen; dat zijn legitieme redenen om mensen beter te belonen. Er zitten echter grenzen aan de grootte van die beloningsverschillen.

Ook voor mensen die via ondernemerschap of door toeval rijk zijn geworden, geldt dat zij met hun geld heel veel goeds zouden kunnen doen als ze een deel van hun fortuin zouden aanwenden om de mensen met pech in het leven te ondersteunen en meer kansen te geven.

Zuurverdiende centjes

Nu is de reactie op bovenstaande argumenten te voorspellen: ja, de wereld zou wellicht beter af zijn als de democratie robuuster was, het milieu minder beschadigd en de medemens minder hulpbehoevend, maar dat betekent nog niet dat de samenleving zomaar de zuurverdiende centjes van de rijken mag afpakken. Iedereen had ondernemer en dus rijk kunnen worden.

Dat antwoord is niet alleen feitelijk onjuist, maar ook gebaseerd op een aanvechtbaar mens- en wereldbeeld. Het is feitelijk onjuist omdat veel rijkdom niet via ondernemerschap wordt verworven maar doordat iemand toevallig rijke ouders had. En aangezien de erfbelasting een stuk lager is dan de belasting op arbeidsinkomen, en het erven van een onderneming tot op zekere hoogte is vrijgesteld van erfbelasting, kunnen we ons afvragen hoe rechtvaardig zo'n belasting eigenlijk is. Daarnaast zijn er voor zeer vermogende Nederlanders fiscale sluiproutes om persoonlijke fortuinen om te zetten in ondernemingskapitaal, waardoor de erfgenamen van de zeer rijken procentueel veel minder zullen betalen. Deze vormen van belastingontwijking zijn zeker niet in de geest van de wet.

Veel fundamenteeler is het mens- en wereldbeeld waarop dit antwoord is gebaseerd: namelijk de visie dat wie iets op de markt verdient, dit ook moreel gezien verdiend heeft. Veel successen van ondernemers zijn echter mogelijk gemaakt door de stabiele maatschappelijke structuren, uitvin-



→ De overtuiging dat de samenleving niet zomaar de zuurverdiende centjes van de rijken mag afpakken, is gebaseerd op een aanvechtbaar mens- en wereldbeeld. Illustratie door Elis Wilk voor *The Green European Journal*.

dingen, infrastructuur en kennis die voorgaande generaties voor ons achtergelaten hebben. Vaak is die maatschappelijke erfenis te danken aan de inzet van mensen die het publiek belang boven hun persoonlijke belang stelden, of door investeringen en ontdekkingen die met belastinggeld gefinancierd zijn. Het zou voor veel van de hedendaagse rijken knap lastig zijn om even rijk te worden in een samenleving zonder die kennis, infrastructuur en welvaart.

Ten slotte kunnen we ons afvragen welke rol geluk in ons leven speelt. Waar en wanneer we geboren worden, onze ouders en leerkrachten, onze talenten – dat alles hebben we zelf niet gekozen, maar heeft wel een grote invloed op onze kansen in het leven. Mensen die het financieel gezien hebben gemaakt, mogen heus trots zijn op hun inspanningen en resultaten en daarvoor worden beloond. Maar de geluksfactor zou ons moeten overtuigen om rijkdom binnen de perken te houden. Zoals Bill Gates het onlangs in een interview zei: 'Ik verdien mijn fortuin niet. Niemand verdient het.' Ook hij benadrukte de rol van structuren,

toeval en de rol van mensen met wie hij samenwerkte, en pleitte voor meer progressieve belastingen.

Fiscale veranderingen

Toen ik het verzoek kreeg om voor de reeks *Nieuw Licht* op... een bijdrage te schrijven over rijkdom, was de opdracht om in ongeveer 10.000 woorden over dat thema te reflecteren. Maar zelfs nadat ik 15.000 woorden had geschreven en echt moest stoppen, had ik nog niet alle redenen kunnen bespreken waarom te grote rijkdom een maatschappelijk probleem is. Zo is er nog het argument dat extreme rijkdom het westerse gelijkheidsprincipe ondergraaft, en dat het ook onwaarschijnlijk is dat steenrijken en mensen zonder economisch kapitaal elkaar als 'gelijken' zullen beschouwen. Redenen genoeg waarom extreme rijkdom een maatschappelijk probleem is en waarom we na moeten denken over fiscale veranderingen. Maar ook hoe we de sociale en economische instituties van de samenleving zodanig kunnen inrichten dat economische ongelijkheid binnen de perken blijft. X

Literatuur

Chancel, Lucas en Thomas Piketty.

2015. *"Carbon and Inequality: From Kyoto to Paris"*, Paris School of Economics: Mimeo

Maagt, Sem de, en Ingrid Robeyns.

2017. *'Overerving en erfbelasting: een ethische analyse'*. Ethische Annotatie #3, Utrecht, Ethiek Instituut, 24 pp. Online op

<https://www.uu.nl/nieuws/ethische-annotatie-overerving-en-erfbelasting>

Sunderland, Ruth en Oliver (2019), *'I've paid Srobn in taks but it should have been more!': Microsoft founder Bill Gates, 63, says he and the rest of the world's richest 'don't deserve' their fortunes'* online op

<https://www.dailymail.co.uk/news/article-6697351/Microsoft-founder-Bill-Gates-says-rest-worlds-richest-dont-deserve-fortunes.html>

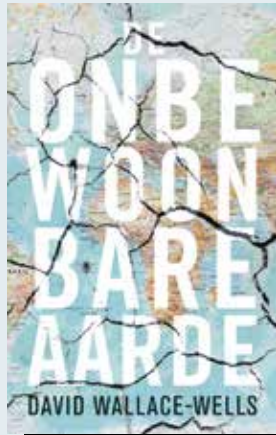
Institute for Global Environmental Strategies (2019), *1.5 Degree-lifestyles. Targets and Options for Reducing Lifestyle Options Blueprint*. Online op <https://pub.iges.or.jp/pub/15-degrees-lifestyles-2019>

Robeyns, Ingrid (2019), *Rijkdom. Hoeveel ongelijkheid is nog verantwoord?* Amsterdam:

Prometheus

Robeyns, Ingrid, Tanja van der Lippe, Vincent Buskens en

Nina Vergeldt (2018), *"Vinden Nederlanders dat er grensen aan rijkdom zijn?"* Economisch-Statistische Berichten, 103(4765), pp. 399-4020



De onbewoonbare aarde
David Wallace-Wells
De Bezige Bij, 2019

-Rik Leemans is leerstoelhouder van de Milieusysteemanalysegroep bij Wageningen University. Hij leidt interdisciplinaire onderzoeksprojecten over mondiale milieuveranderingen en ontwikkelt brede transitiebenaderingen om milieuproblemen te verminderen en duurzaamheid te stimuleren.

De onbewoonbare aarde van David Wallace-Wells wekte de indruk van een urgent boek dat de effecten van klimaatverandering feitelijk beschrijft en ook een goed handelingsperspectief bevat. Dat laatste ontbreekt, en ook de feitelijkheid laat te wensen over.

door RIK LEEMANS

Zelf doe ik al bijna dertig jaar onderzoek naar de oorzaken en gevolgen van en oplossingen voor klimaatverandering. Als medeauteur van het klimaatpanel IPCC heb ik mede getracht de vraag 'wat is gevaarlijke klimaatverandering' te beantwoorden. Deze analyse heeft politici geholpen om het klimaatdoel van Parijs, een wereldwijde opwarming van minder dan 2°C, te definiëren. Het IPCC heeft in zijn laatste rapport duidelijk gemaakt dat de gevolgen bij een mondiale opwarming van 1.5°C beduidend minder zijn dan bij 2°C en dat boven 2°C schade en aanpassingskosten exorbitant stijgen. Het rapport laat ook zien dat zowel het 1.5°C- als het 2°C-doel technisch en economisch nog steeds haalbaar zijn. Klimaatverandering kan door snelle en verregaande uitstootvermindering dus opgelost worden, net als zure regen of het ozongat.

Bosbrand

Helaas kom ik na lezing van *De onbewoonbare aarde* van een koude kermis thuis. De pakkende eerste zin 'Het is erger dan je denkt, veel erger' zet de toon. Het boek is alarmistisch en biedt helaas nauwelijks hande-

lingsperspectief. In de ogen van Wallace-Wells zijn veel recente catastrofale gebeurtenissen het gevolg van klimaatverandering. Dit strookt niet met gangbare wetenschappelijke inzichten. Een enkele storm, overstroming, misoogst of bosbrand kan nooit louter worden verklaard door de waargenomen mondiale of regionale klimaatverandering. Weliswaar is het waarschijnlijk dat de kans op dergelijke gebeurtenissen toeneemt (de kans op de warme, droge zomer van 2018 was honderd jaar geleden nagenoeg nul, nu is deze kans eens in de twintig jaar en over vijftig jaar eens in de drie jaar), maar andere factoren, zoals luchtverontreiniging, veranderd bosbeheer en landgebruik, spelen ook altijd een belangrijke rol. Wallace-Wells bagatelliseert deze factoren. Hierdoor overdrijft hij vaak de rol van klimaatverandering en ruikt hij de feiten uit hun verband. Zo stelt hij dat het zuurstofloze zee-water langs vele kusten het gevolg is van opwarming en dat dit proces versterkt wordt door nutriëntentoevoer (stikstof en fosfor) via rivieren. Op zich lossen er minder gassen op in warmer water – als je water

Alarmistisch klimaatboek schiet doel voorbij

aan de kook brengt, zie je boven 90°C gasbelletjes vrijkomen – maar bij een temperatuurstijging van bijvoorbeeld 27.1°C naar 27.6°C is dit effect verwaarloosbaar. Algenbloei is door de hogere nutriëntenconcentraties echter overdadig. De algen geven overdag zuurstof af aan het water (fotosynthese), maar verbruiken 's nachts alle zuurstof weer (ademhaling), zodat vissen en andere organismen sterven. Zuurstofloos zeewater is een gevolg van overbemesting en niet van klimaatverandering. Door dit soort 'klok-klepel'-fouten is zijn boek onbetrouwbaar.

Huis-tuin-en-keukenpsychologie

In de sectie 'De klimaatcaleidoscopia' verklaart Wallace-Wells met behulp van huis-tuin-en-keukenpsychologie waarom veel politici, journalisten en leken niet in klimaatverandering geloven, waarom alarmisme niet zal werken en waarom technologische oplossingen de voorkeur lijken te hebben. Hij springt in deze hoofdstukken echter van de hak op de tak en legt niet al zijn argumenten even goed uit. Aandacht voor andere milieuproblemen, zoals de plastic soep en de bijen- en insectensterfte, leidt volgens hem af van het klimaatprobleem en die problemen zijn daarom niet relevant. Dit is een bizar argument. Ik zie juist dat dergelijke problemen ontstaan als gevolg

van dezelfde milieudruk van alle menselijke activiteiten. Het aanpakken van al deze regionale en mondiale problemen kan juist leiden tot win-winsituaties. Aan het eind van deze sectie bespreekt Wallace-Wells de relatie tussen mens en natuur. Hier bouwt hij voort op het werk van verschillende activisten en filosofen, maar een samenhangende of bruikbare theorie, zoals bijvoorbeeld Bruno Latour in zijn recente boek *Facing Gaia* heeft ontwikkeld, komt niet tot stand. Wallace-Wells' 'klimaatcaleidoscopia' geeft geen nieuwe inzichten die tot een innovatief handlingsperspectief leiden.

De laatste sectie 'Het antropische principe' gaat over de verantwoordelijkheid van de mensheid om het klimaatprobleem op te lossen. Op pagina 282 staat 'dat we op dit moment al beschikken over alle middelen om klimaatverandering een halt toe te roepen', maar deze stelling wordt niet verder uitgewerkt. Adaptatiemaatregelen om de weerbaarheid tegen allerlei klimaateffecten te vergroten (bijvoorbeeld het aanleggen van dijken en terpen of het ontwikkelen van droogtebestendige gewassen) worden niet genoemd. Wallace-Wells hoopt uiteindelijk dat de mensheid eensgezind in actie zal komen. Met de grote sociale en economische ongelijkheden in de wereld zie ik dat voornamelijk niet gebeuren. Ik geloof

Aandacht voor andere milieuproblemen zou afleiden van het klimaatprobleem. Dit is een bizar argument

meer in de bereidheid en acties van enkele bezorgde wereldleiders, bedrijven, steden en studenten en leerlingen om een snelle transitie te maken naar efficiëntere, duurzame en circulaire energie- en productiesystemen.

Wallace-Wells heeft een boek heeft geschreven dat bij velen inspirerend is, maar helaas het klimaatprobleem en mogelijke oplossingen ervoor erg fragmentarisch, onvolledig en soms onjuist beschrijft. De oorzaken van klimaatverandering zijn lokaal, nationaal en internationaal; de gevolgen zijn mondiaal, regionaal en lokaal; en vragen dus om lokale, nationale en internationale oplossingen. Overheden, bedrijven en burgers zullen allemaal een bijdrage moeten leveren aan deze oplossingen en hierbij zullen inderdaad onbewoonbaar worden – droge gebieden worden droger – maar andere juist weer bewoonbaar. Helaas draagt dit boek door zijn alarmistische toon nauwelijks bij aan de acceptatie van alle noodzakelijke klimaatoplossingen. X

Literatuur

Leemans, R. & P. Vellinga. 2017. *The scientific motivation of the internationally agreed 'well below 2°C' climate protection target: a historical perspective*. Current Opinion in Environmental Sustainability 26–27: 134–142.

IPCC. 2018. *Global Warming of 1.5°C*. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. World Meteorological Organization, Genève.

Latour, B. 2017. *Facing Gaia: Eight Lectures on the New Climatic Regime*. Wiley, Londen.

De dreiging van een leeglopende planeet

Quizvraag: de wereld telt vandaag 2 miljard kinderen van 15 jaar of jonger. Hoeveel zullen er zijn in het jaar 2100?

- A. 4 miljard
- B. 3 miljard
- C. 2 miljard

Die vraag stelde de vermaarde Zweedse hoogleraar Hans Rosling enkele keren aan zijn publiek op lezingen en conferenties en nooit kreeg hij het goede antwoord. Vrijwel iedereen gaat ervan uit dat het aantal kinderen in de wereld zal groeien. Klopt niet: volgens prognoses van de Verenigde Naties zal het aantal kinderen stabiliseren. Het goede antwoord is C.

De wereldbevolking groeit en zal deze eeuw nog blijven groeien: van het huidige aantal van 7,7 miljard mensen, tot 9,8 miljard in 2050 en 11,2 miljard in 2100, aldus de jongste voorspellingen van de VN uit 2017. Maar dan is de groei eruit. Het aantal mensen zal niet verder stijgen, maar stabiliseren of zelfs afnemen.

Darrell Bricker en John Ibbitson, de auteurs van *Empty Planet*, zijn het daar volstrekt niet mee eens. Hun voorspelling is dat de groei eerder zal ophouden en sterker zal teruglopen. Rond 2100 zullen er slechts 7 miljard mensen zijn, en dat aantal neemt hoogstwaarschijnlijk verder af. Ze wijzen erop dat het vruchtbaarheidscijfer, het aantal kinderen dat een vrouw gemiddeld krijgt in haar leven, nu al in

tal van landen spectaculair terugloopt. Om een populatie op lange termijn op peil te houden, moet dat vruchtbaarheidscijfer net iets boven 2 liggen, 2,1 om precies te zijn. Het wordt de 'vervangingsgraad' genoemd: wanneer ouders overlijden, hebben ze precies genoeg kinderen voortgebracht om hun plaats in te nemen en blijft de omvang van de bevolking stabiel.

Alle deskundigen zijn het er inmiddels over eens dat Europa het eerste continent zal zijn waar de bevolking zal krimpen. Maar Bricker en Ibbitson wijzen er op dat het vruchtbaarheidscijfer óók op andere continenten soms tot ver beneden de vervangingsgraad aan het teruglopen is. Zelfs waar dat niet gebeurt, zoals in het Midden-Oosten en tal van landen in Sub-Sahara-Afrika, stellen ze vast dat vrouwen minder kinderen krijgen dan volgens de voorspellingen van de VN.

Volgens Bricker en Ibbitson lijden de voorspellingen aan *recency bias*: de overtuiging dat de toekomst niet of nauwelijks van het recente verleden af zal wijken. Fout. Ten eerste houdt de VN geen rekening met het tempo van verstedelijking in de wereld en ten tweede wordt het tempo waarin jonge vrouwen toegang tot onderwijs krijgen, en de gevolgen daarvan, onderschat.

Niet meer dan twee

'Het brein is het belangrijkste reproductieorgaan,' aldus Wolfgang Lutz, een Weense demograaf die bij Bricker en Ibbitson de eerste twijfel zaaide over de voorspellingen van de VN. Uit empirisch onderzoek blijkt dat vrouwen die onderwijs krijgen, via de media hun kennis van de wereld verbreden en voldoende keuzevrijheid genieten, zelden voor meer dan twee kinderen kiezen. Cruciaal is dat vrouwen door dergelijke veranderingen in de sociale omgeving heel anders over kinderen krijgen zijn gaan *denken*. Onderwijs speelt in die mix een belangrijke rol.



—Pieter Pekelharing is hoogleraar politieke en sociale filosofie aan de Universiteit van Amsterdam

Een andere demograaf die Bricker en Ibbitson van mening deed veranderen, was de Noorse academicus Jørgen Randers. Randers was coauteur van *The Limits to Growth* en maakte zich ooit zorgen over bevolkingsgroei in plaats van -krimp. Net als Lutz is hij er van overtuigd geraakt dat de wereldbevolking onder de 8 miljard zal blijven. Meer dan Lutz wijst Randers op de effecten van verstedelijking. Nu al woont de helft van de wereldbevolking in steden en die trend neemt eerder toe dan af. In steden is de kans op werk groter en daarnaast bieden steden avontuur en vrijheid. Ook arme vrouwen zonder onderwijs krijgen in de stad minder kinderen. In een sloppenwijk is er simpelweg weinig plaats voor grote gezinnen.

Nairobi en Brussel

De interessantste passages in *Empty Planet* bestaan uit gesprekken die de auteurs wereldwijd met jonge vrouwen voerden. Of het nu in een sloppenwijk in New Delhi was, een ziekenhuis in São Paulo, of tijdens een maaltijd met jonge professionals in Brussel of Nairobi, overal gaven de vrouwen te kennen dat ze hooguit twee kinderen wilden en daar liever mee wachtten tot zij en hun partner voldoende inkomen hadden om hun kinderen te kunnen laten studeren.

Voor het eerst dreigt er wereldwijd een bevolkingsimplosie in plaats van een bevolkingsexplosie. Niet noodgedwongen, maar omdat mensen ervoor kiezen. Hoe 'liberaler' een samenleving, zo suggereren Bricker en Ibbitson, hoe groter de kans dat het vruchtbaarheidscijfer tot de vervangingsgraad of zelfs daaronder daalt.

Alleen immigratievriendelijke landen als Canada en (tot voor kort) de VS zijn op dit moment in staat hun bevolking op peil te houden. Wie immigratie afwijst, heeft volgens Bricker en Ibbitson twee 'opties'. De eerste zou je 'religieus-fundamentalistisch' kunnen noemen: beschouw het krijgen van kinderen als een heilige



Empty Planet:
The Shock of Global Population Decline
Darrell Bricker en John Ibbitson
Penguin, 2019

Ook arme vrouwen zonder onderwijs krijgen in de stad minder kinderen. In een sloppenwijk is er simpelweg weinig plaats voor grote gezinnen

plicht, ontmoedig abortus, herstel de macht van het patriarchaat en geef vrouwen geen toegang tot de arbeidsmarkt. Dat werkt. In orthodox-religieuze gemeenschappen krijgen vrouwen bovengemiddeld veel kinderen. De tweede optie is 'liberaal': regel langdurig ouderschapsverlof voor beide ouders, zorg voor goedkope voor- en buitenschoolse opvang, compenseer de inkomensderving die onvermijdelijk met het krijgen van kinderen gepaard gaat, wijs mannen regelmatig op hun zorgplichten en behoud het carrièreperspectief voor vrouwen. Dat werkt, maar zeker is het niet. Er is, tot slot, een derde optie die de auteurs niet noemen. Je kunt vrouwen dwingen kinderen te krijgen. Noem dat de *Handmaid's Tale*-optie [naar de dystopische roman van Margaret Atwood over een land geleid door een totalitair regime van christelijke fundamentalisten waarin vrouwen, onderworpen aan een mannelijke elite, als voornaamste taak hadden het baren van zoveel mogelijk kinderen, PP]. Voorlopig is dat alleen fictie.

Maar waarom zou je eigenlijk een bevolking op peil willen houden? Vraag het de millennials. In een samenleving waarin de bevolking terugloopt en vergrijsd, zijn er minder banen, zullen mensen tot op hoge leeftijd moeten werken, zijn de vaste lasten ongekend hoog, wordt de zorg onbetaalbaar, staan de pensioenen onder druk en is er weinig sociale zekerheid. Wat ecologie betreft is de terugloop van de bevolking misschien gunstig, maar economisch gezien voorspelt het niet veel goeds. Sociaal gezien staan we op de drempel van een nieuwe tijd. Vrijwillige terugloop hebben we nooit eerder meegemaakt. Of het echt zal gaan zoals Bricker en Ibbitson verwachten, dat zal de toekomst leren. Maar dat het zo zou *kunnen lopen*, is door dit boek een stuk plausibeler gemaakt. X

Een beter klimaat begint bij de EU

De Europese Unie kan veel doen om de uitstoot van CO₂ en andere gassen die klimaatverandering veroorzaken, aanzienlijk te verminderen. Dat blijkt uit een quickscan die Wetenschappelijk Bureau GroenLinks in de week van de Europese verkiezingen publiceerde.



In de eerste plaats heeft de EU grote invloed op de emissiebronnen van broeikasgassen binnen haar grondgebied. Het gaat om 4,6 gigaton CO₂-equivalenten per jaar, 9 procent van de mondiale uitstoot. Ook een groot aantal emissiebronnen buiten haar grenzen vallen onder invloedssfeer van de EU. Via handelsbeleid, bijvoorbeeld door een CO₂-grens-

heffing te leggen op importproducten uit landen waar CO₂-uitstoot niet of nauwelijks belast wordt, is de EU bij machte om de uitstoot van deze bronnen te verminderen. De politieke samenstelling van het parlement werkt door in de Europese wetgeving, ook die op klimaatgebied. De ambities van de fracties in het parlement bij het tegengaan van klimaatverandering lopen sterk uiteen, en daarmee ook hun stemgedrag. Een doortastend EU-klimaatbeleid gericht op een klimaatneutrale economie in 2050 kan dubbel zoveel effect hebben als op grond van de Europese uitstootcijfers te verwachten zou zijn. Een stem op het klimaat bij de afgelopen Europese verkiezingen telde daarmee dubbel. De volledige quickscan is te lezen via www.wetenschappelijkbureaugroenlinks.nl

Ook GroenLinks-Europarlementariër Bas Eickhout onderstreepte in aanloop naar de verkiezingen de grote rol van Europa bij het tegengaan van klimaatverandering. In zijn Klimaatmanifest presenteerde hij tien maatregelen, voorafgegaan door een grondige analyse, waarmee de EU het Verdrag van Parijs kan halen, variërend van het 'Parijs-proof' maken van het handelsbeleid, investeringen in duurzame energie tot eerlijke beprijzing van CO₂-uitstoot.

—*Suzanne van den Eynden*

Klimaatmanifest. Hoog tijd voor een doorbraak in Europa.
Bas Eickhout
Boom Uitgevers, 2019

Donkere dageraad

De titel 'Verloren land – De zeven stappen van democratie naar dictatuur' heeft een persoonlijke lading. Ece Temelkuran werkte jarenlang als journalist bij diverse media in Turkije en voerde een vlijmscherpe pen, tot ze in 2012 werd ontslagen bij het dagblad Habertürk. Sinds 2016 leeft ze in ballingschap in de Kroatische hoofdstad Zagreb.

'Het persoonlijke is politiek, maar het politieke is ook persoonlijk' is het treffende adagium van het boek. Temelkuran beschrijft de zeven stappen waarmee de Turkse president Recep



Tayyip Erdoğan zijn land van een democratie verandert in een dictatuur. Ze ontleedt de gebeurtenissen glashelder en trekt de les vervolgens breder. De 'politieke waanzin van het opkomend populisme' ervaren we volgens haar allemaal en de 'donkere dageraad'

van Turkije wacht mogelijk ook Frankrijk en Nederland.

Hierbij blijft niets of niemand gespaard. In Temelkuran's ogen zijn Trump- en Erdoğan-stemmers geen slachtoffers, maar zijn zij het morele kompas kwijt dat hen vertelt wat goed of fout is. Het slechte is zo gewoon geworden, dat de populistten een nieuwe tijdsgeest hebben weten op te roepen. Eentje waarin 'de banaliteit van het kwaad verandert in het kwaad van de banaliteit.'

In 'Verloren land' is geen ruimte voor mensen die graag de schuld aan een ander geven. Wel voor bewuste burgers die ten behoeve van een betere toekomst hun geweten durven laten spreken.

—*Farid Tabarki*

Verloren land – de zeven stappen van democratie naar dictatuur
Ece Temelkuran
Uitgeverij Ambo Anthos, 2019



Masterclasses

Gedachtegoed

GroenLinks

Thema's en data

2 OKTOBER

BETUTTELEN OF BEVRIJDEN?

De sociale agenda

16 OKTOBER

GRENZEN AAN DE GROEI

Duurzaamheid, milieu en klimaat

30 OKTOBER

**HOUKES BOUWEN
OF BUBBELS BREKEN?**

Identiteit, diversiteit en inclusie

13 NOVEMBER

BURGERS AAN DE MACHT!

Zeggenschap, zelfbestuur en
democratisering

27 NOVEMBER

OVER DE GRENS

GroenLinks op het
internationale toneel

LOCATIE

Instituut Derravantes,
Domplein 3, 3512 JC Utrecht

TIJD

20.00 - 22.00,
inloop vanaf 19.30

KOSTEN

Normaal tarief

Hele reeks: € 44,95

Losse avond: € 10,-

Gereduceerd tarief*

Hele reeks: € 34,95

Losse avond: € 7,50

*Voor studenten en minder
kapitaalkrachtigen. Heeft u helemaal
niet de middelen maar wilt u wel
graag deelnemen? Geef u dit dan
aan bij uw aanmelding.

Dit jaar vierden Groen-

Links en Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks hun

dertigste verjaardag. Hoog

tijd om stil te staan bij de vraag

wat GroenLinks zo bijzonder

maakt. Hoe onderscheidt ons

gedachtegoed zich van andere

politieke stromingen? Wat is er

'groen' en wat is er 'links' aan de

partij? Hoe heeft het gedach-

tegoed zich ontwikkeld en hoe

kijken we naar de toekomst?

Betrokken denkers

Het wetenschappelijk bureau

en Hellingproef (het jong we-

tenschappelijk bureau) orga-

niseren dit najaar een reeks

masterclasses over het gedach-
tegoed van GroenLinks. Samen
met ervaren politici, actieve
bestuurders en betrokken den-
kers gaan we in gesprek over
wat groene en linkse politiek
eigenlijk onderscheidt.

Heeft u zich net aangesloten
bij GroenLinks en wilt u het
gedachtegoed leren kennen,
of bent u al langer betrokken
maar op zoek naar verdie-
ping? Dan mag u deze master-
classes niet missen! X

INFORMATIE EN AANMELDEN:
WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/
MASTERCLASSES



**'Steden moeten meer gaan
lijken op de *Victory Boogie
Woogie* van Mondriaan.'**

*— Daan Zandbelt, Rijksadviseur
voor de fysieke leefomgeving, p. 21*

Helling

An illustration on a green background shows a person with a black silhouette and a red face sitting on the ground, looking up. Five hands in black suits are pointing towards the person. One hand at the top is dropping a grey document. The overall theme is one of being overwhelmed or targeted by external forces.

DUURZAAM VOEDSEL

Ook 'echte prijs'
dekt de lading niet

EUROPA EN CHINA

EU heeft meer
zelfvertrouwen nodig

Dossier Werken

Hoe maken we de
arbeidsmarkt rechtvaardiger?

**TRAJECTEN
NAAR HET TORENTJE
HOE KOMT
GROENLINKS AAN
DE MACHT?**

*‘De bijstand is nu
te vaak een bron
van beschaming,
terwijl we het
als een blijk
van beschaving
zouden moeten
omarmen.’*

— *Thomas Kampen en Melissa Sebrechts,*

Zie p. 22

Recht op werk

“Honderdduizenden mensen willen graag aan het werk maar krijgen niet de ondersteuning die ze daarvoor nodig hebben.” Zo begint het artikel van collega Hans Rodenburg in het dossier Werken, over de gevolgen van de manier waarop de overheid zich afgelopen decennia terugtrok uit de arbeidsmarkt. Terwijl de werkloosheid snel steeg, werden de gemeenten en het UWV gedwongen hun dienstverlening af te bouwen. “Persoonlijk contact werd vervangen door online werkmappen, zorgvuldig toezicht door administratieve checks, individuele begeleiding door goedkope groepsgewijze sollicitatietrainingen en zeggenschap over het eigen re-integratieproces door verplichte standaardtrajecten.”

Ik schrok van die eerste zin – dit wist ik niet. In een samenleving waarin we onze identiteit grotendeels ontleen aan onze betaalde baan, wordt mensen met ‘een vlekje’ de mogelijkheid op het hebben van een dergelijke baan dus onzegd. En hoe langer dit duurt, hoe groter de kans dat achter hun naam het vakje ‘ongeschikt’ wordt ingekleurd. Zoals Rodenburg schrijft: “Van de ruim 400.000 bijstandsgerechtigden heeft naar schatting de helft geen contact meer met de overheid. Zij lijken definitief opgegeven.” De werklustige mens als hopeloos geval – het zou haast grappig zijn, als het niet zo triest was.

“Je kunt altijd werken, als je maar wilt” is populaire borrelpraat als het over mensen in de bijstand gaat. Het onderzoeksproject *Werk aan de winkel. Goede dienstverlening voor iedereen zonder werk* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks toont haarscherp de onzin aan van dergelijke uitspraken, en de onrechtvaardigheid van het feit dat we mensen in de bijstand aan hun lot overlaten.

Rodenburg schrijft: “Als we vinden dat iedere burger recht heeft op volwaardige deelname aan de samenleving en als betaald werk daar een beslissende factor voor is, dan is het tijd dat we iedere Nederlander *recht* geven op betaald werk. Dit recht zou een vast uitgangspunt moeten worden van ons sociale zekerheidsstelsel.”

Een interessante gedachte. Het dossier Werken bevat twee actuele voorstellen van deskundigen om dat recht op werk vorm te geven: de basisbaan en de parallelle arbeidsmarkt. Zoals voor elk nieuw idee geldt, zijn daar kanttekeningen bij te plaatsten, iets dat Menno Fenger doet in een kritische reflectie op deze stukken. Maar het moet op zijn minst serieus overwogen te worden om werk te beschouwen als recht in plaats van alleen als plicht. Het zou een uitkomst kunnen zijn voor die 900.000 mensen die zo graag aan het werk zouden gaan, maar wiens talenten we nu links laten liggen.

Suzanne van den Eynden

Hoofdredacteur

Reageren? svdeynden@groenlinks.nl



***Het is tijd om
iedere Nederlander
recht te geven op
betaald werk***

— COLOFON

Tijdschrift de Helling is de kwartaaluitgave van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Jaargang 32, nr. 3, herfst 2019

Uitgever Stichting Wetenschappelijk bureau GroenLinks
Hoofredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Natasja van den Berg, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi, Alfred Kleinknecht, David Kligen, Suzanne Kröger, Herman Meijer, Simon Otjes, Socrates Schouten, Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werkten mee Kees Alders, Femke van Hemert, Dirk de Hoog, Luuc Ritmeester, Willemijn Ruberg, Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels,

Twin Media bv, Culemborg

Beeld Robbert Bodegraven, Farhad Foroutanian, Sjoerd van Leeuwen, Elis Wilk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier + digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks, met

vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Postadres Postbus 8008,
3503 RA Utrecht

Bezoekadres Oudegracht 312,
Utrecht

Telefoon 030 230 99 90

E-mail info@bureaudehelling.nl

Internet www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl

Directeur Robbert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den Eynden, Atty-Marije Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans Rodenburg, Richard Wouters

Stagiair Zander Evenberg

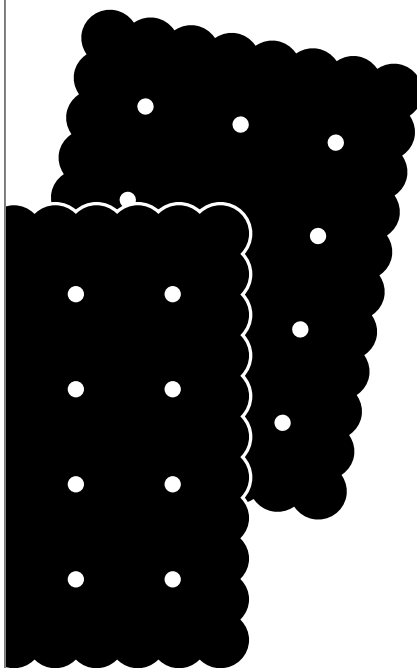
ISSN 0922-0119

Copyright © 2019, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken en beeld voorbehouden, inlichtingen Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

‘Een partij die wil regeren, kan het zich niet veroorloven zich links te positioneren en tegelijkertijd volledig onafhankelijk te opereren.’

p. 36



illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN



Dossier Werken

- 16 Van disciplinering naar eigen regie**
Hans Rodenburg
- 22 Hoe kan de bijstand rechtvaardiger?**
Thomas Kampen en Melissa Sebrechts
- 26 Basisbaan en Paralelle Arbeidsmarkt**
Joan Muysken en Ben Dankbaar
Jos Verhoeven
- 31 Sympathiek maar ontoereikend**
Menno Fenger

Inhoud



Interview

- 6 Susan Neiman**
'Links neigt naar
tribalisme'
Robbert Bodegraven

Analyse

- 36 Hoe komen groene
partijen aan de macht?**
Simon Otjes
Plus: ervaringen van
lokale GroenLinkse
fractievoorzitters
- 50 Pas op voor de draak:
waarom Europa een
antwoord moet hebben
op China**
Roderick Kefferpütz

Achtergrond

- 44 De echte prijs
van voedsel**
Gustaaf Haan

Rubrieken

- 34 In Beeld: Elke Donders**
Slow Forward
- 49 Column Andrée van Es**
Vertrouwen
- 67 De bomen en het bos**
Het belang van
bondgenoten

Lezen

- 56 Essay: De rechtse
annexatie van Antonio
Gramsci en Carl Schmitt**
- 62 Recensie: Voor een ander
Europa**
Étienne Balibar
- 64 Recensie: De welvaart
van landen**
Adam Smith
- 66 Signaleringen**
Hoe gaan we dit uitleggen
en Waarom werken we zo
hard?

'Links neigt naar tribalisme'

*Susan Neiman
over linkse
waarden en
klimaat*

Schrijver en politiek filosoof Susan Neiman pleit al jaren onvermoeibaar voor het centraal stellen van de moraal in de politiek. Links, betoogt ze, heeft zijn oren teveel naar de dogma's van economische groei en het individuele eigenbelang laten hangen. Tijd voor een rehabilitatie van oude linkse waarden, met klimaat als prioriteit voor het komende decennium.

Onder filosofen is het een zeldzaamheid iemand te treffen die zonder blikken of blozen de wereld indeelt in wit en zwart, goed en kwaad, moreel juist of verwerpelijk. De Amerikaanse Susan Neiman is zo'n filosoof, die ook nog eens politiek zeer uitgesproken is. De president in haar geboorteland noemt ze zo weinig mogelijk bij zijn naam en het liefst een volslagen *moron* (een idioot). Zijn Republikeinse voorganger, George W. Bush, beschuldigde ze van protofascisme en diens voorganger, Ronald Reagan, ziet ze als de vroege voorbereider van Trump. Reagan was de eerste die politiek door puur entertainment verving, hij is niet in zijn eerste leugen →



gestikt en was ronduit racistisch, aldus Neiman. Enfin, ze moet nu ook toegeven dat de ferme veroordelingen die ze over Bush en Reagan uitsprak het haar moeilijk hebben gemaakt de huidige president nog te kenschetsen. Vandaar dat ze het maar bij dat ene woord laat: een idioot.

CV

SUSAN NEIMAN

GEBOREN

Atlanta (VS),
27 maart 1955

OPLEIDING

Gepromoveerd in
de filosofie aan
Harvard University

WERK

Neiman doceerde aan Yale University en de universiteit van Tel Aviv. Ze deed onderzoek aan onder meer het *Institute for Advanced Study* in Princeton en het *Rockefeller Foundation Study Center* in Bellagio, Italië. Ze publiceerde artikelen in onder meer de *New York Times*, *Die Zeit* en de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Sinds 2000 leidt ze het *Einstein Forum* in Potsdam.

Burgerrechten en Kant

Neiman was al vroeg politiek actief. Ze verruilde de middelbare school voor demonstraties van de burgerrechtenbeweging en protesten tegen de Vietnamoorlog. Daarna studeerde ze toch nog aan Harvard en promoveerde bij John Rawls, de man die de politieke filosofie opschudde met zijn theorie over een eerlijke, rechtvaardige en vrije inrichting van de samenleving (*A Theory of Justice*, 1971). Neiman liet zich door hem inspireren en dook in het werk van Immanuel Kant. Gefascineerd door diens ideeën over universalisme en zijn uitgesproken intentie bij te dragen aan de rechten van de mens – Kant is de belangrijkste Verlichtingsfilosoof – herinterpreteerde Neiman zijn werk.

Neiman brak door met het boek *Evil in Modern Thought*. Opnieuw koos ze de Verlichting als het startpunt van haar onderzoek, ditmaal om ons denken over het kwaad te traceren. En opnieuw was het veelomvattende werk van Kant haar ankerpunt. Het boek schetst een ‘alternatieve geschiedenis van de filosofie’, en werd een verkoopsucces. Neimans naam als invloedrijk denker was daarmee gevestigd.

Die onderstreepte ze met haar tweede grote werk, *Moral Clarity*. Hierin gaat ze op zoek naar de morele waarden die ons (politieke) handelen moeten gidsen. Neiman ziet in de dominantie van het neoliberalisme vooral een tekort van linkse politiek. Links is beschroomd

om over haar waarden te spreken, stelt Neiman. Met *Moral Clarity* wil ze links de woorden en het zelfvertrouwen teruggeven om weer een utopisch vergezicht te schetsen, zonder zich daarvoor te schamen. Meer nog dan *Evil in Modern Thought* is dit boek de meeslepende en leesbare samenvatting van Neimans denken. In augustus dit jaar kwam haar nieuwe boek uit, *Learning from the Germans: Race and the Memory of Evil*. Daarin stelt ze opnieuw de vraag naar het kwaad centraal, door te onderzoeken hoe Duitsers en Amerikanen hun gewelddadige geschiedenis (twee wereldoorlogen voor de Duitsers, slavernij en bur-

geroorlog in de VS) verwerken en er lering uit trekken. Vooral de manier waarop Duitsland de verantwoordelijkheid voor de wereldoorlogen heeft genomen, doordacht en verwerkt is volgens Neiman een lichtend voorbeeld.

Neiman ontvangt me in haar zeer ruime appartement in hartje Kreuzberg, Berlijn. Het is een wijk waar ze zich thuis voelt: multicultureel en kleurrijk, voormalig domein van krakers en creatievelingen. En ja, ze geeft het grif toe, inmiddels onbetaalbaar geworden voor nieuwkomers met een minder goed gevulde beurs. “We hebben enorm geluk gehad met dit huis, dat we kochten toen de wijk nog vervallen was. Inmiddels is de wijk gegentrificeerd, en ik heb daaraan bijgedragen.” Ze lacht erbij, maar bedoelt het als een excuus. De verontschuldiging van een linkse denker die beseft dat ze soms deel is van het probleem dat ze zou willen oplossen.

Neiman is er ingetrokken toen ze benoemd werd als directeur van het Einstein Forum, gevestigd in het tegen Berlijn aan liggende Potsdam. Het Forum wil het denken over politiek-maatschappelijke vraagstukken in het publieke domein stimuleren. Met Neiman aan het roer zijn dat vooral linkse vragen, die vanuit een moreel perspectief doordacht worden.

U profileert zich in uw werk en boeken nadrukkelijk als een politiek links geëngageerde filosoof. Tegelijkertijd werpt u linkse politici voor de voeten dat ze de moed missen om door waarden gedreven linkse politiek te bedrijven. Wat bedoelt u daarmee?

“Ik denk dat we daarvoor terug moeten naar 1989, een cruciaal jaar dat links nog steeds niet goed heeft kunnen verwerken. Het was het jaar van de ineenstorting van het staatsocialisme en het begin van de soevereiniteit van het neoliberalisme. Dat jaar heeft links hulpeloos achtergelaten. Het heeft nog steeds niet de moed gehad goed te doordenken wat deze gebeurtenissen voor linkse politiek betekenen.”

Na een korte denkpauze vervolgt ze: “Nee, we moeten verder terug. Het begon bij het marxisme. De proletarische klassenstrijd. Het idee van de *have nots*, voor wie uiteindelijk alleen materialistische goederen tellen. Dat idee is een van de fundamentele fouten van het marxisme geweest.

De nadruk op bezit voor de arbeidersklasse, dat materialistische wereldbeeld, veroorzaakte veel ellende. Marx zelf was hierin inconsistent. Hij kwam op voor rechtvaardigheid, maar stelde uiteindelijk het vervullen van materiële noden boven de morele nood. Zoals Brecht

schreef: *'Erst kommt das Fressen, und dann kommt die Moral'*. Chronologisch klopt dat wel, maar Marx maakte de fout vervolgens de moraal tot een onderdrukkende strategie van de bourgeoisie te bestempelen. Dan blijft alleen het eten over."

Vlees en aardappels

Zonder moraal, zonder een door waarden gedreven moreel kompas, is de nadruk op materieel bezit al snel niet meer genoeg, denkt Neiman. Mensen willen in hun basisbehoeften kunnen voorzien, maar een rechtvaardige, eerlijke samenleving vereist meer dan alleen voldoende eten voor iedereen. "Als ik met sociaaldemocraten praat

the growth is amazing'. Maar groei betekent productie van spullen, gebruik van grondstoffen, uitputting van de aarde. Als links daarin meegaat, gaat het uiteindelijk alleen nog om de vraag: krijg ik wel mijn deel van de taart? En staat zij dicht bij het neoliberalisme dan zij zelf wil toegeven."

En waarom was 1989 dan zo'n cruciaal jaar?

"Omdat de val van de Muur en het failliet van het staats-socialisme links de moed in de schoenen deed zakken. Het marxisme had de overwinning van de arbeider op het kapitalisme voorspeld. En het socialisme beloofde gelijke kansen en een betrouwbare, zorgzame overheid. Daar

'Ik zou nu het liefst hebben dat links zich het volgende decennium volledig op klimaatverandering gaat focussen. Als topprioriteit'

en we hebben het over de vraag waarom mensen niet gemotiveerd zijn om op links te stemmen, dan hoor ik vaak: we moeten terug naar de basis, we moeten het hebben over de vlees-en-aardappelen-issues. Ik denk dat dit een denkfout is. Het materiële motiveert mensen uiteindelijk niet blijvend, mensen worden gemotiveerd door idealen. Ze strijden voor rechtvaardigheid.

De linkse nadruk op materieel bezit, op de eerlijke verdeling van goederen, blijkt uiteindelijk niet erg te verschillen van het neoliberale ideaal. De ironie is dat links het neoliberalisme verwijt dat het de buit niet eerlijk verdeelt. Dat is ongetwijfeld waar. Maar de vraag is: bestrijdt links het neoliberalisme op de fundamentele uitgangspunten of op de uitvoering ervan?"

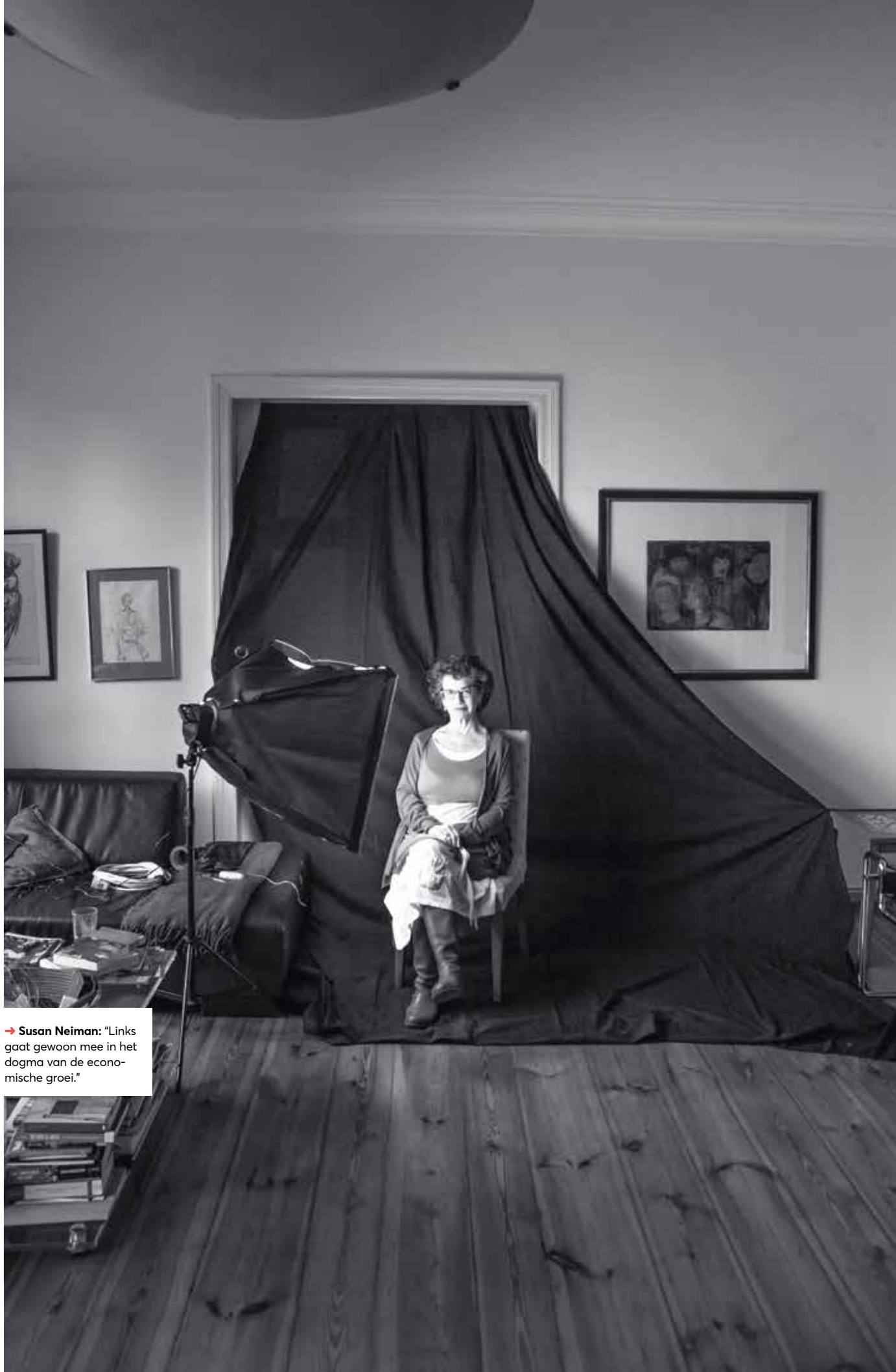
Natuurlijk, zegt Neiman: ongelijkheid is een thema waar links tegen moet strijden. Maar niet omdat iedereen zoveel mogelijk materieel bezit moet zien te vergaren. Het moet gaan om meer dan dat, om meer dan het in stand houden van het uitdijende consumentisme. Om een hoger ideaal.

"Neem bijvoorbeeld het dogma van de economische groei. Links gaat daar gewoon in mee." En met een stem die het midden houdt tussen verontwaardiging en ironie, zegt ze: "Wie is er nou tegen groei? Niemand natuurlijk. We kijken naar het bbp en zeggen: *'Oh my God,*

was niks van terechtgekomen. Veel mensen die zich voor de val van de Muur vooral afvroegen bij welke afsplitsing van het marxisme zij hoorden, zeiden ineens dat ze nooit marxist waren geweest. Dat ze al die tijd al geweten hadden dat staatssocialisme en marxisme tot de goelag zouden leiden. Daarmee ontsloegen ze zich van de plicht na te denken over wat er nu werkelijk gebeurd was. Links trok zich terug."

Inmiddels gaat de sociaaldemocratie wereldwijd gebukt onder vertwijfeling. Zijn de val van de Muur en de nadruk op materiële zaken de belangrijkste redenen voor die crisis?

"De verwarring heeft ook andere oorzaken, waaronder de opkomst van de evolutionaire psychologie en het post-modernisme. De evolutionaire psychologie is een denkwijze die ongeveer gelijktijdig met het neoliberalisme de wereld veroverde. Ze begon als een pseudowetenschap in Amerika in de jaren zeventig, waar ze eerst sociobiologie heette. Ze gaat ervan uit dat mensen biologisch gedetermineerd zijn. Mensen zouden handelen om hun eigen positie te versterken, omdat ze willen winnen van de ander, omdat ze macht willen uitoefenen en rijkdom willen vergaren, voor zichzelf of hun eigen groep. →



→ **Susan Neiman:** "Links gaat gewoon mee in het dogma van de economische groei."

Deze sociobiologie werd in die tijd hard aangevallen omdat ze racistisch en seksistisch zou zijn. Of ze racistisch was, weet ik niet, maar seksistisch was ze zeker. Daardoor stierf ze een zachte dood. Maar in de jaren negentig beleefde ze een wederopstanding onder de naam evolutionaire psychologie. De tragiek is dat links is meegegaan in het evolutionair-psychologische denken. Veel linkse bewegingen zien de samenleving als een optelsom van individuen die streven naar optimalisatie van het eigen geluk door bezit en een goede positie te vergaren. Dat staat haaks op het idealisme dat links zou moeten kenmerken.”

Oké, en hoe zit het met het postmodernisme?

“Dat leidde ertoe dat alle claims op waarheid ontkracht werden. Volgens postmodernisten zijn er alleen nog maar verhalen en sinds Foucault geloven we dat al die verhalen erop gericht zijn de eigen macht te vergroten [*Foucault stelde dat iedere claim op waarheid tijdsgebonden is en dat degene met de meeste macht bepaalt wat als waarheid wordt geaccepteerd, RB*]. Je ziet in het postmodernisme dus hetzelfde wereldbeeld terugkomen als in de evolutionaire psychologie. De mens leeft voor zichzelf en zijn eigen stam, groepen staan tegenover elkaar en de concurrentiestrijd bepaalt wie wint en wie verliest.

De invloed van het postmodernisme is heel groot. Hele generaties studenten zijn ermee opgegroeid en het is medeverantwoordelijk voor de vele vormen van *fake*

Eigenbelang of empathie

Neimans streven om links uit de verwarring te helpen waarin zij volgens haar verstrikt is geraakt, leunt enerzijds op de analyse van moderne ideologieën (neoliberalisme, postmodernisme, evolutionaire psychologie), en is anderzijds stevig geworteld in een lange filosofische traditie. Ze ziet twee dominante stromingen in het denken over de mens. Beide zijn al te vinden in Plato's dialoog *De Staat*, waarin Socrates de vraag stelt wat rechtvaardigheid eigenlijk inhoudt. In de discussie die ontstaat wordt Trasymachus ten tonele gevoerd. Voor de jonge Trasymachus was het antwoord op de vraag van Socrates niet moeilijk. Rechtvaardigheid, zegt hij, is een rookgordijn voor gedrag dat het eigenbelang dient. Daartegenover plaatst Plato minder cynische opvattingen, waaronder die van de oude Socrates. Enerzijds zijn mensen als individuen gericht op eigenbelang en macht, anderzijds zijn zij empathisch en solidair met de mensheid als geheel.

Trasymachus of Socrates. Ziet u in deze filosofische opposenten ook de politieke tweedeling links en rechts?

“Nee, nee, die tweedeling is niet noodzakelijkerwijs rechts of links. Je ziet juist linkse denkers die de visie van Trasymachus aanhangen. Het is zo zorgelijk dat er vaak maar twee keuzes lijken te zijn. Of je bent een universalist, of je bent een tribalist. Of je gelooft in idealen, of je bent een materialist. De reden dat ik kantiaan ben, is dat hij een volwassen idealist is. Hij is zich heel bewust van

‘Het grote probleem is dat de samenleving niet solidair is op een manier die nodig is om de problemen op te lossen. Er zijn te veel gemarginaliseerde groepen’

news waar we vandaag mee te maken hebben. Als niks meer waar is, kan ieder verhaal aanspraak maken op een waarheid.”

Dat postmodernisme staat volgens Neiman haaks op linkse politiek. Want links moet idealistisch zijn, geloven in een betere wereld, durven opkomen voor wat goed en rechtvaardig is en benoemen hoe de best mogelijke wereld eruit ziet.

de realiteit van de materiële wereld met alle tekortkomingen, maar gelooft tegelijkertijd in een betere wereld.

Historisch neigt links altijd naar universalisme, terwijl rechts neigt naar nationalisme en tribalisme. Maar wat me zo enorm verontrust aan hedendaags links is dat zij veel vaker de kant van het tribalisme opgaat.” →

Als tribalisme aandacht voor de nationale identiteit betekent, is dat misschien toch niet zo'n gek idee.

“Dat klopt. Een nationale identiteit is zelfs heel belangrijk, maar dan wel met een open, op het universele gerichte houding. Wat ik bedoel is dat links vaak de nadruk legt op de strijd van traditioneel onderdrukte groepen. Dat leidt tot identiteitspolitiek en vervolgens tot tribalisme. Tot een focus op de noden van specifieke onderdrukte groepen, zonder groepen te verenigen en verbinden tot een geheel.

Hannah Arendt zei dat Eichmann veroordeeld moest worden voor misdaden tegen de menselijkheid, niet voor misdaden tegen de Joden. Dat onderscheid is heel belangrijk, ook nu nog. Als je naar de Black Lives Matter-beweging kijkt in de Verenigde Staten, dan moet de vraag niet zijn of *zwarte* mensen mishandeld worden; de vraag is of ongewapende burgers zonder reden neergeschoten mogen worden door de politie. Het gaat om mensenrechten, om burgerrechten. Niet alleen voor die ene groep, maar voor iedereen.”

De overal opkomende rechts-nationalistische en populistische bewegingen zetten groepen juist tegenover elkaar. Het volk tegenover de elite, 'wij' tegenover 'zij'.

Ook links-populistische partijen doen dat. Het beantwoordt kennelijk aan een diep menselijke behoefte.

“Ik denk dat het barbaar is! Ik begrijp ook werkelijk niet waarom sommige linkse denkers zich hierbij aansluiten. Waarom iemand als Chantal Mouffe zich baseert op het gedachtegoed van de Duitse rechtsgeleerde Carl Schmitt

Bij Chantal Mouffe betekent populisme dat er een brede volksbeweging wordt gevormd die door alle sociale klassen heenloopt.

Licht geïrriteerd: “Prima, een verenigd front. Als populisme betekent dat het door sociale lagen heen mensen verbindt, dan ben ik ervoor. Wie niet? Dat zet mensen niet tegen elkaar op.”

De natuurlijke tegenstelling tussen de bevolking en de elite, of dat nou de politici, bestuurders of CEO's zijn; u gelooft daar niet in?

“Tsja, dat soort retoriek. Het is leeg, of het is gevaarlijk of het is beide. Ik denk dat we vaak niet weten waar de bronnen van de macht liggen. Wie zijn dat dan, de mensen die de elite vormen?

Ik was zeer betrokken bij de Obama-campagne. Sommigen bekritiseerden hem, noemden hem een neoliberal. En ja, hij was neoliberaler dan hij had moeten zijn. Maar kijk naar de manier waarop besluiten werden genomen. Of het nou ging om het sluiten van Guantanamo Bay of het opzetten van een redelijke gezondheidszorg: Obama had meer oppositie dan welke eerdere president dan ook. Hij was de eerste zwarte president. Het was duidelijk dat er tegenkrachten waren die hem verhinderden de veranderingen door te voeren die hij wilde. Wie was de elite? De president van de Verenigde Staten? Of de machtige groeperingen die hem verhinderden te doen wat hij wilde doen? We moeten duidelijk maken wie we bedoelen als we het over de macht en de elite hebben.”

‘Waarden helpen een diepgaand verhaal over de wereld zoals die zou moeten zijn te vertellen’

en voor een links populisme pleit. Civilisatie betekent dat je voorbij tribalisme gaat, dat je voorbij je eigen groep denkt, dat je je wereld wilt verbreden. Dat is hoe mensen zich ontwikkelen, hoe beschavingen zich ontwikkelen. En ik trek een scherpe lijn tussen civilisatie en barbaar.”
[voor een uitleg over het gedachtegoed van Schmitt: zie het katern Lezen in deze Helling. Voor het interview met Chantal Mouffe: zie De Helling 02-2019, RB].

Populisme en nationalisme geven volgens u geen antwoorden; ze verdelen de samenleving in groepen. Links moet juist verbinden, en u pleit ervoor een aantal Verlichtingswaarden als uitgangspunt te nemen. Hoe gaat dat helpen?

“Ze geven richting. Waarden helpen een diepgaand verhaal over de wereld zoals die zou moeten zijn te vertellen. Dat verbindt mensen, het motiveert mensen om te veranderen.”

Verlichtingsidealen

In *Moral Clarity* beschrijft Neiman welke vier waarden links weer in staat moeten stellen een idealistisch en inspirerend verhaal te vertellen: geluk, de rede, eerbied en hoop. In het boek en in interviews heeft Neiman al vaak verteld hoe ze tot deze waarden is gekomen. Vaak ging het over de Verlichting als kantelpunt in het westerse denken, en waarom juist deze vier waarden zo goed bij dat denken passen. Ook nu, ruim tien jaar nadat ze de vier waarden presenteerde, is ze er nog even enthousiast over.

“De Verlichting staat voor een periode waarin een sterke behoefte ontstond om boven het materiële uit te stijgen. Zij staat voor idealisme, een geloof dat de wereld anders kan zijn dan zij nu is. Een waarde als geluk is echt opgekomen tijdens de Verlichting. Daarvoor waren de armen arm en moesten zij wachten tot het na hun dood beter zou worden. Het geloof beloofde hun een leven in het hiernamaals. De Verlichting wees dat geloof niet af, maar nam als uitgangspunt dat mensen hier, in dit leven, recht op een menswaardig leven hebben. Dat was revolutionair. Tot op de dag van vandaag is het van betekenis, het staat aan de basis van de strijd tegen armoede en onrecht.

De tweede waarde is de rede. Zij staat voor het uitgangspunt dat we allemaal zelfstandig na kunnen denken over wat ertoe doet in ons leven, en dat denken niet alleen de machtigen toekomt. We hoeven de dingen niet als waarheid aan te nemen. Daarmee werd de traditionele scheiding tussen machthebbers en volk opgeheven.

De derde waarde gaat over eerbied, voor elkaar en voor de wereld, de natuur, de planeet waarop we leven. Hoewel sommige Verlichtingsdenkers zich fel tegen al te vrome godsdienst keerden, erkenden de meesten het belang van verwondering en ontzag voor de dingen die we niet kunnen begrijpen. Zeker als het om vraagstukken rondom het klimaat en de planeet gaat, is eerbied onontbeerlijk. Er wordt nu veel gepraat over de kosten van het tegengaan van klimaatverandering. Ja, het zal geld kosten, maar de zorg over kosten is een fundamenteel blasfemisch argument, het mist de cruciale waarde die mensen motiveert om samen op te trekken en iets aan de problemen te doen.

Hoop, de vierde waarde, gaat over hoe de wereld zou moeten zijn. Dat is iets anders dan optimisme. Optimisme gaat over de wereld zoals die is. Hoop past bij de opvatting dat mensen in staat zijn tot het goede, dat ze de wereld kunnen verbeteren.”

Waarom volstaan de goede oude linkse waarden als solidariteit, gelijkwaardigheid en tolerantie niet?

“Goed punt, ik had het beter op moeten schrijven. In alle vier de waarden zit het begrip solidariteit verborgen. Het ligt eraan ten grondslag, net als gelijkwaardigheid. Maar voor tolerantie geldt dat niet. Daarin heeft links zich vergist. Tolerantie zetten we in tegen iets dat we willen maar niet kunnen veranderen. Het is niet alleen een zwakke en negatieve emotie, zij motiveert mensen ook niet om iets goeds te doen. Zij appelleert aan machteloosheid. Als een rechtse nationalist intolerantie verweten wordt, zal zijn gevoel van machteloosheid alleen maar sterker worden.”

De waarde ‘eerbied’ stuitte destijds op nogal wat onbegrip. Ze werd in verband gebracht met religie, iets dat noch met de Verlichting, noch met links werd geassocieerd. U brengt haar nu in verband met het klimaatdebat. Is het de belangrijkste van de vier waarden geworden?

“Klimaatverandering is op dit moment het belangrijkste vraagstuk, belangrijker dan al het andere. Eerbied voor de natuur en voor de planeet is daarbij cruciaal. Maar het gaat ook over het doorbreken van de status quo, niet klakkeloos de verdeling van de macht te accepteren. Ik ben het eens met Naomi Klein dat we geen serieus antwoord op klimaatverandering kunnen geven als we niet praten over de verdeling van rijkdom. En vooral de relatie tussen rijkdom en macht aanpakken.”

Neiman heeft er in dit geval geen moeite mee de ‘elite’ aan te wijzen, de macht die aangepakt moet worden: “Het is hoopgevend dat ik op mijn markt om de hoek geen plastic zakken meer krijg, maar de echte verandering moet komen van het aanpakken van de fossiele industrie, van Exxon en Shell.”

Klimaat als topprioriteit

“Als ik eerlijk ben: ik behoorde nog lang tot de groep linkse mensen die het klimaatprobleem niet erg serieus namen. Ik dacht: laten we ons richten op ongelijkheid en racisme, *first things first*. Nu moet ik bekennen dat ik het fout zag.

Ik zou nu het liefst hebben dat links zich het volgende decennium volledig op klimaatverandering gaat focussen. Als topprioriteit. Want als we geen gezonde, leefbare planeet meer hebben, valt ook de basis weg om te strijden tegen onrecht zoals armoede, seksisme en racisme. Ik zou zelfs zeggen dat andere dingen daarom maar even op de achterbank moeten worden gezet.” Lachend: “Naomi zal wel boos op me worden.” ➔

In uw boek Why Grow Up? refereert u aan de drie stadia van volwassenwording. In de kindertijd voegt de wereld zich naar je wensen en fantasieën, tijdens de adolescentie kom je erachter dat de werkelijkheid je kinderdromen niet volgt en raak je teleurgesteld, en in de volwassenheid neem je de wereld zoals die is als uitgangspunt en streef je naar een betere wereld.

Klimaatbeleid gaat over het accepteren hoe slecht we ervoor staan en het nemen van drastische maatregelen om de wereld leefbaar te houden. Dat doet pijn, mensen moeten veranderen. Hoe kan links de kloof tussen hoe het is en hoe het zou moeten zijn dichten zonder de mensen die het toch al moeilijk hebben tegen zich in het harnas te jagen?

“Allereerst: linkse politiek hoeft niet door volwassenen te worden bedreven, het kunnen ook kinderen zijn die zich op een volwassen manier gedragen. Greta Thunberg heeft absoluut gelijk. Als volwassen politici zich volwassen zouden gedragen, hoeven de kinderen het niet te doen.”

Neiman valt stil, kijkt een tijdje voor zich uit, en zegt dan: “Weet je... wat deden de mensen tijdens de oorlog om tegen het fascisme te vechten? Eerst was er onderdrukking, de bevolking was verdeeld. Maar mensen kunnen gemobiliseerd worden als het er echt om gaat spannen. In de oorlog kwam er een moment om te zeggen: ‘Oké, er is van alles belangrijk, maar nu is er iets dat voor gaat.’ Dat was het moment dat mensen zich verenigden en de strijd met het fascisme aangingen.”

De vergelijking van het volksverzet tegen het fascisme met een gewenste brede beweging voor klimaatbeleid lijkt Neiman zelf te verwarren. Opnieuw valt ze even stil, ze denkt na. Dan, weer resoluut: “We hebben een brede beweging nodig, door alle bevolkingsgroepen heen, die zich inzet tegen klimaatverandering en voor goed beleid. Het grote probleem is dat de samenleving in de basis niet solidair is op een manier die nodig is om de problemen op te lossen. Er zijn teveel gemarginaliseerde groepen, mensen die vergeten zijn, wiens geschiedenis niet meetelt. Van hen kun je niet verwachten dat ze meedoen aan een breed maatschappelijk programma. Dus ik denk dat links op meerdere fronten tegelijk moet strijden. Goed klimaatbeleid gaat samen met het organiseren van solidariteit tussen verschillende groepen. Daarbij moet links natuurlijk extra zorg hebben voor de gemarginaliseerde groepen en oog voor het eigen racisme. Dat

lijkt me allemaal heel belangrijk als links een *community* wil vormen die de klimaatcrisis moet aanpakken.”

Dat klinkt erg als een Green New Deal.

“Zeker, ik ben daar groot voorstander van. De vraag daarbij is: hoe sterk zijn de oppositiekrachten en hoeveel energie kunnen we wereldwijd organiseren rondom de groene agenda? De groene beweging heeft een idealistisch verhaal nodig, waar mensen uit alle groepen zich aan kunnen verbinden.

Een van mijn favoriete anekdotes gaat over de paus. Hij spreekt de Amerikaanse Senaat toe en zegt: ‘Ik weet dat u net als ik gelooft in de heiligheid van het menselijke leven.’ Alle Republikeinen beginnen te klappen omdat ze denken dat hij zou toevoegen: ‘En daarom ben ik tegen abortus.’ Maar de paus vervolgt: ‘En daarom ben ik tegen de doodstraf.’”

Een vrolijke schaterlach volgt. Ze vervolgt: “Dat is erg politiek, hiermee liet de paus zien dat hij precies weet hoe je de boodschap brengt. Het toont aan dat je met de juiste focus een boodschap ook bij tegenstanders overtuigend kunt brengen. Daar kan links van leren.” X

Verder lezen

1992 Slow Fire: Jewish Notes from Berlin **1994** The Unity of Reason: Rereading Kant **2002** Evil in Modern Thought: An Alternative History of Philosophy **2008** Moral Clarity: A Guide for Grown-up Idealists **2014** Why Grow Up? **2019** Learning from the Germans: Race and the Memory of Evil

DOSSIER

Werken

Hoe zorgen we ervoor dat alle mensen zonder werk de aandacht krijgen die ze nodig hebben? En wat schort er aan de bejegening van mensen in de bijstand? Naar aanleiding van het project *Werk aan de Winkel* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks onderzoeken experts in dit dossier hoe de arbeidsmarkt rechtvaardiger kan worden.

illustraties SJOERD VAN LEEUWEN



***Van disciplineren
naar eigen regie***
Hans Rodenburg
pag. 16.

***Hoe kan de
bijstand recht-
vaardiger?***
Thomas Kampen &
Melissa Sebrechts
pag. 22

***Basisbaan
en parallelle
arbeidsmarkt***
Joan Muysken &
Ben Dankbaar
Jos Verhoeven
pag. 26

***Basisbaan
en P-markt:
sympathiek maar
ontoereikend***
Menno Fenger
pag. 31



Arbeids- marktbeleid

van disciplineren naar eigen regie

Honderdduizenden mensen willen graag aan het werk maar krijgen niet de ondersteuning die ze daarvoor nodig hebben. De aangeboden hulp sluit vaak nauwelijks aan op hun behoeften of wordt zo dwingend en wantrouwend gebracht, dat werkzoekenden ontmoedigd afhaken. Het is hoog tijd voor eerlijk en effectief arbeidsmarktbeleid dat mensen in staat stelt om zelf hun werkende leven vorm te geven.

door HANS RODENBURG

Johan is 35 jaar oud en zit al een aantal jaren in de bijstand. Door een combinatie van privéproblemen en sterke faalangst is het hem nog niet gelukt om werk te vinden. De gemeente dwingt hem een re-integratietraject met sollicitatietrainingen te volgen maar zelf twijfelt hij erg aan het nut hiervan. Het heeft ook nog niets opgeleverd en de gemeente classificeert hem als 'arrangement 3': nauwelijks 'loonwaarde' maar wel 'ontwikkelpotentieel'. Uiteindelijk begeleidt een particulier re-integratiebureau Johan naar een vrijwilligersfunctie, waar hij met een klein team klusjes*

verricht voor particulieren in een kwetsbare positie. Hij voelt zich hier prettig en merkt dat zijn zelfvertrouwen groeit. Zijn begeleider draagt hem echter op de functie op te geven. Het klussteam is namelijk uitsluitend bedoeld voor mensen in de categorie 'arrangement 4'. Johan moet een re-integratietraject volgen bij een ander bureau waarmee de gemeente een contract heeft. Dit traject ziet hij alleen helemaal niet zitten. Hij raakt volledig gedemotiveerd en verliest zijn aanstelling. Momenteel zit Johan weer werkloos thuis.

* Om privacyredenen is de naam Johan gefingeerd en zijn de namen van het re-integratiebureau en de gemeente achterwege gelaten.

Veel mensen die de afgelopen jaren hun baan hebben verloren, zullen zich herkennen in het verhaal van Johan (zie kader). Een groot aantal mensen zonder werk krijgt momenteel geen hulp om werk te vinden of wordt juist gedwongen tot re-integratieactiviteiten waar ze zelf het nut niet van inzien. Het huidige arbeidsbeleid draagt dan wel de naam 'activerend beleid', maar in werkelijkheid helpt de overheid slechts een klein deel van de vele uitkeringsgerechtigden daadwerkelijk vooruit. Het is dan

— Van de ruim 400.000 bijstandsgerechtigden heeft naar schatting de helft geen contact meer met de overheid. Zij lijken definitief opgegeven

ook niet verrassend dat zo'n 900.000 werkloze Nederlanders momenteel aangeven wel te willen werken en dat ook te kunnen, maar dit om uiteenlopende redenen niet doen. Johan is slechts één van hen. De afgelopen maanden heeft Wetenschappelijk Bureau GroenLinks daarom onderzoek gedaan naar de mogelijkheden voor eerlijkere en effectievere dienstverlening aan mensen zonder werk en daartoe een aantal voorstellen gedaan.

Targets

Om alternatief beleid voor te kunnen stellen, moeten we eerst begrijpen hoe het huidige beleid - met zijn actieve toonzetting maar passieve opstelling - is ontstaan. De roep om activerend arbeidsbeleid begon in de jaren '80, toen de kabinetten-Lub-

bers concludeerden dat de ruimhartige voorzieningen van de jaren '70 te weinig mensen aan het werk hielpen. Werkzoekenden kregen daarom meer mogelijkheden voor scholing en jongeren kregen intensieve begeleiding bij het zoeken naar werk. Tegelijkertijd verlaagden deze kabinetten de uitkeringen en verscherpten ze de voorwaarden om een uitkering te krijgen, vanuit de aanname dat werk hiermee aantrekkelijker werd. De kabinetten-Kok intensiveerden dit beleid. Ze introduceerden gesubsidieerde banen voor langdurig werklozen (de Melkertbanen) maar ook deze kabinetten verlaagden de uitkeringen, blokkeerden de bijstand voor jongeren en introduceerden een veel strenger uitkeringsstelsel. Uitkeringsinstanties werden steeds

meer afgerekend op *targets*: zo weinig mogelijk 'instroom', zo veel mogelijk 'uitstroom'. De nadruk verschoof van goede dienstverlening naar het simpelweg verlagen van de werkloosheid en het voorkomen dat mensen onnodig een uitkering kregen.

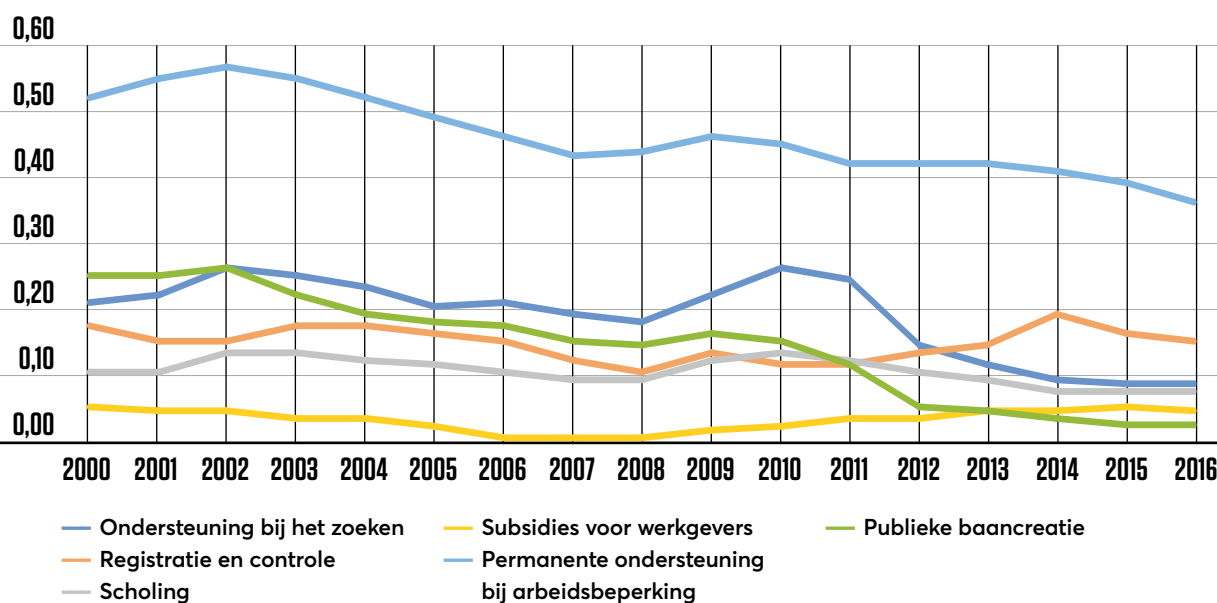
Doordat de kabinetten-Balkenende en -Rutte deze lijn voortzetten, is het Nederlandse socialezekerheidsstelsel inmiddels uitgegroeid tot een van de strengste van Europa. Anders dan de kabinetten-Kok verhoogden deze kabinetten niet de investeringen in beleid om mensen aan het werk te krijgen. Sterker nog, ze draaiden deze investeringen terug. Vooral het tweede kabinet-Rutte blonk hierin uit. In 2010, midden in de economische crisis, besloot het Nederlandse kabinet vrijwel als enige in West-Europa rigoureus te bezuinigen op →



—Hans Rodenburg is projectleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Hij leidde onder meer het project Arbeidsmarkt.

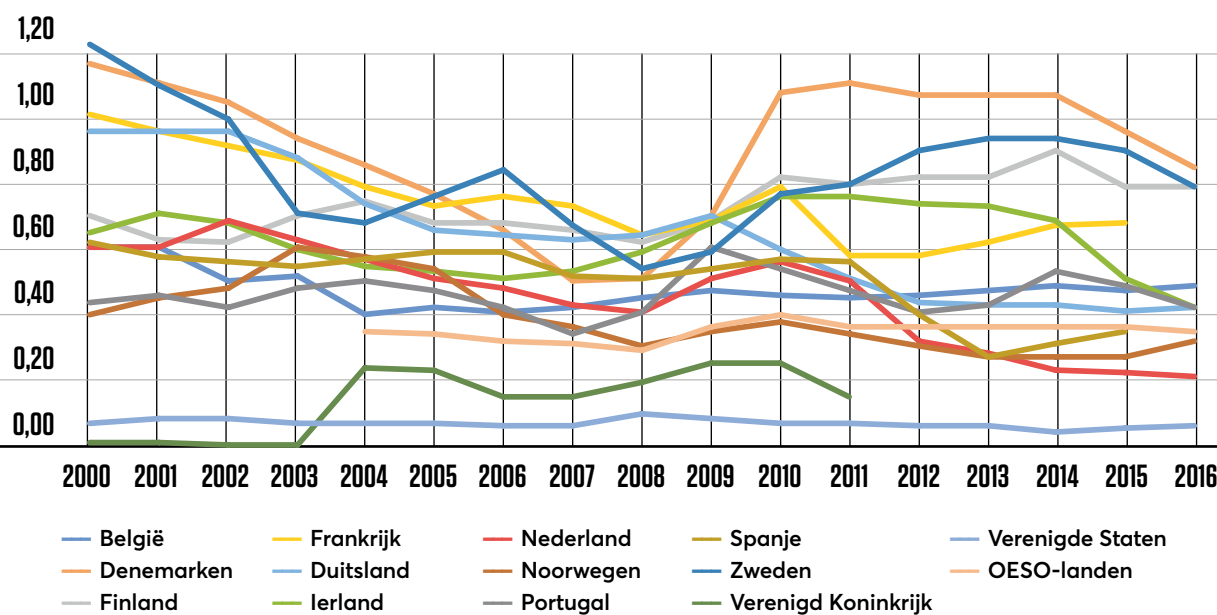
Uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid in Nederland

(% bbp)



*Uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid per land **

(% bbp)



*Exclusief de uitgaven aan permanente voorzieningen voor mensen met een arbeidsbeperking

— De komende jaren moet het herstel van persoonlijk contact tussen de overheid en werkloze burgers centraal staan

zowel de uitvoeringsorganisatie (het UWV) als op de budgetten voor de begeleiding en scholing van mensen zonder werk. Terwijl de werkloosheid snel steeg, werden de gemeenten en het UWV gedwongen hun dienstverlening af te bouwen. De overheid trok zich terug uit de arbeidsmarkt. Persoonlijk contact werd vervangen door online werkmappen, zorgvuldig toezicht door administratieve checks, individuele begeleiding door goedkope groepsgewijze sollicitatietrainingen en zeggenschap over het eigen re-integratieproces door verplichte standaardtrajecten.

Ook nu de economie weer goed draait en het kabinet enthousiast wijst op de dalende werkloosheid, worden nog altijd grote groepen uitgesloten van dienstverlening. Van de ruim 400.000 bijstandsgerechtigden heeft naar schatting de helft zelfs geen contact meer met de overheid. Zij lijken definitief opgegeven. Ook mensen met een WW-uitkering, mensen zonder recht op een uitkering of mensen met een arbeidsbeperking kost het vaak veel moeite om toegang te krijgen tot dienstverlening of inspraak te krijgen in hun eigen re-integratietraject. Van de mensen die in 2018 langer dan twee maanden WW ontvingen, gaf 38 procent zelfs aan geen enkel *face-to-face* gesprek te hebben gehad. Omdat de contacten die mensen nog wél hebben vaak vooral bestaan uit controles en verplichtingen, is er een diep wederzijds wantrouwen ontstaan tussen hen en de overheid.

De veranderende arbeidsmarkt

Hoewel het kabinet zich onvoldoende bekommert om werkzoekenden, roept het mensen wel voortdurend op om actief te blijven en een leven lang te blijven leren. Deze oproep is

terecht. Trends als globalisering, automatisering, robotisering, digitalisering, flexibilisering en de duurzame transitie veranderen de arbeidsmarkt fundamenteel. Hoewel de angst voor massale werkloosheid voorlopig onterecht lijkt – de duurzame transitie creëert tot nu toe vooral werkgelegenheid – zijn de precieze gevolgen van veel trends nog onduidelijk. Wel zullen vorm en inhoud van veel bestaand werk veranderen. De gemiddelde houdbaarheid van een opleiding zal verder dalen, mensen zullen zich vaker moeten om- of bijscholen en we zullen vaker wisselen van beroep.

De noodzaak van voortdurende ontwikkeling wordt verder versterkt door de veranderende vraag bij werkgevers. Niet alleen bieden ze minder snel een vast contract, ze stellen ook meer eisen aan hun personeel. In plaats van een specifiek diploma, vraagt de gemiddelde vacature steeds vaker om een heel pakket aan competenties, vaardigheden en karaktereigenschappen.

Ook de behoeften van werknemers zelf zijn echter veranderd. In plaats van ons hele leven bij één werkgever te werken, wisselen we veel vaker uit eigen keuze van werkgever of vakgebied. We hebben vaker verschillende parttime functies of combineren betaald werk met een opleiding, vrijwilligerswerk en zorg- of opvoedingstaken.

Al deze veranderingen hebben hun eigen invloed op de arbeidsmarkt. Gezamenlijk creëren ze een arbeidsmarkt die steeds meer vraagt van het mentale, sociale en financiële aanpassingsvermogen van mensen. De laatste jaren zien we een nieuwe maatschappelijke scheidslijn ontstaan. Enerzijds is er een klasse mensen met goedbetaald werk, stevige arbeidsvoorwaarden en goede ont-

wikkelingsmogelijkheden. Daartegenover staat een 'precaire' klasse, van mensen met afbrokkelende arbeidsvoorwaarden, matig betaalde flex-contracten en weinig tot geen mogelijkheden om zich te ontwikkelen. Hoewel bepaalde groepen harder worden geraakt, snijdt de 'precarisering' van de arbeidsmarkt dwars door de traditionele klassegrenzen.

Met het huidige arbeidsmarktbeleid scherpt de overheid deze maatschappelijke scheidslijn alleen maar verder aan. In haar rapport *Weten is nog geen doen* signaleert de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat de overheid teveel nadruk legt op de zelfredzaamheid van burgers. Mensen zonder werk worden aangesproken op hun eigen verantwoordelijkheid maar krijgen nauwelijks ondersteuning om →



Voorstellen voor eerlijk en effectief arbeidsmarktbeleid

1 Herstel het contact

De intensiviteit van contact tussen overheid en mensen zonder werk is maatwerk. Maar in de regel moet iedere nieuwe uitkeringsgerechtigde binnen een maand zijn gesproken, moet het contact met WW'ers steeds verder geïntensiveerd worden naarmate de uitkeringsduur langer wordt en horen andere uitkeringsgerechtigden in ieder geval vier keer per jaar te worden gesproken.

2 Noem burgers geen klanten

Ons taalgebruik heeft een belangrijke invloed op de werkelijkheid. Burgers zijn geen klanten en gemeenten moeten ze niet managen. Noem burgers daarom gewoon burgers en vervang de titel 'klantmanager' door 'begeleider'.

3 Zet vaker loonkostensubsidie in voor bijstandsgerechtigden

Loonkostensubsidie is een zeer effectief instrument als opstapje naar regulier werk. Gemeenten moeten bijstandsgerechtigden veel vaker toegang geven tot loonkostensubsidie - zowel in de private als in de publieke sector - zodat ze zichzelf kunnen bewijzen bij werkgevers. Om de dienstverlening zoveel mogelijk te stroomlijnen, gelden hiervoor dezelfde voorwaarden als voor andere doelgroepen binnen de participatiewet. Bijstandsgerechtigden krijgen dus ook begelei-

ding van een jobcoach en werkgevers hebben recht op een no-riskpolis. De kosten hiervan kunnen worden gedekt met de besparing op de bijstandsuitkering.

4 Creëer basisbanen voor mensen zonder uitzicht op werk

Bijstandsgerechtigden die ook met ondersteuning geen kans hebben om regulier werk te vinden, moeten recht krijgen op een basisbaan. Voor deze mensen moet de overheid werkplekken creëren waar ze met zekerheid en continuïteit kunnen werken. Basisbaners krijgen in ieder geval het minimumloon betaald en worden begeleid door een jobcoach die ze regelmatig spreken.

5 Herintroduceer het arbeidsbureau

Er is grote behoefte aan een nieuw arbeidsbureau: een laagdrempelige organisatie waar iedereen terecht kan met vragen over werk of scholing. Deze organisatie kan een schakelfunctie vervullen naar andere organisaties of vormen van dienstverlening.

6 Schaf de algemene tegenprestatie af

Persoonlijke dienstverlening betekent dat we de tegenprestatie niet algemeen verplicht kunnen stellen. Dit is ineffectief en onrechtvaardig. Als bijstandsgerechtigden geen regulier werk kunnen vinden en niet aan de slag kunnen in een basisbaan, mogen gemeenten hun wel vragen en eventueel verplichten om vrijwilligerswerk te doen. Dit mag echter alleen als er voldoende ruimte is voor inspraak, persoonlijke begeleiding en de mogelijkheid om door te groeien.

die verantwoordelijkheid ook te pakken. Waar de overheid mensen zou moeten ondersteunen, ziet de WRR vooral een nadruk op het 'disciplineren' van werkzoekenden. Onder mensen die niet aan het ideale werknemersplaatje kunnen voldoen, overheerst hierdoor het gevoel dat de overheid en werkgevers nauwelijks oog hebben voor hun belangen. Terecht maken ze zich zorgen over de toekomst. Als het huidige arbeidsmarktbeleid wordt voortgezet, is de kans groot dat zij de aansluiting op de veranderende arbeidsmarkt missen. Het aantal mensen dat meer dan vijf jaar bijstand ontvangt, is de afgelopen drie jaar bijvoorbeeld met bijna tien procent gestegen.

Naar een recht op werk

De afbraak van de ondersteuning van mensen zonder werk moet worden gekeerd. Niet alleen omdat effectief arbeidsmarktbeleid de economie versterkt, maar vooral ook omdat dit de kansen van achterblijvende groepen vergroot zoals langdurig werklozen, lager opgeleiden, herintreders na zorg- of opvoedingstaken, mensen met een migratieachtergrond, 50-plussers of mensen met een arbeidsbeperking. De noodzaak voor ander beleid wordt ook onderkend door internationale organisaties als de OESO en de Europese Unie. Nadrukkelijk moedigen ze lidstaten aan om over te stappen op een nieuw model verzorgingsstaat: de sociale investeringsstaat. Het centrale idee hierachter is dat overheden hun werkloze burgers niet alleen opvangen met een uitkering, maar hen gedurende hun hele loopbaan veel actiever gaan ondersteunen om te blijven leren, werken en zich te ontwikkelen. Voor sommige mensen zal dit betekenen dat ze eenmalig een studie-loopbaanadvies krijgen, voor

— Het is fundamenteel onrechtvaardig om werkloze burgers wel een uitkering te bieden, maar hen de mogelijkheid te onthouden om weer aan het werk te gaan

anderen dat ze zich laten omscholen, en voor weer een andere groep dat ze hun hele leven worden ondersteund door een jobcoach. Het hoofddoel is in ieder geval om zoveel mogelijk mensen aan betaald werk te helpen.

Dit doel is terecht. Zoals ook de WRR signaleert, is betaald werk cruciaal voor ons welbevinden, zowel sociaal, fysiek, psychisch als financieel. Met het oog op deze conclusie is het fundamenteel onrechtvaardig om werkloze burgers wel een uitkering te bieden, maar hen de mogelijkheid te onthouden om weer aan het werk te gaan. Als we vinden dat iedere burger recht heeft op volwaardige deelname aan de samenleving en als betaald werk daar een beslissende factor voor is, dan is het tijd dat we iedere Nederlander *recht* geven op betaald werk. Dit recht zou een vast uitgangspunt moeten worden van ons sociale zekerheidsstelsel. Voor de overheid betekent het dat zij burgers veel intensiever moet ondersteunen bij het zoeken en behouden van werk. Mochten burgers ook met inzet van deze middelen geen regulier werk kunnen vinden, dan moet de overheid zich opstellen als *last resort*: mensen die de komende jaren geen kans maken op regulier werk krijgen recht op een basisbaan. Er is genoeg zinvol werk in de publieke sector dat deze mensen zouden kunnen verrichten.

Om daadwerkelijk sociaal beleid te creëren, zijn extra investeringen echter niet voldoende. Investerings zijn namelijk alleen effectief als ze aansluiten op de mogelijkheden en motivatie van mensen. Zonder mensen in de ogen te kijken, kan nauwelijks worden vastgesteld wat iemand nodig heeft, hoe iemand zich ontwikkelt en of iemand tevreden is. De komende jaren moet het herstel van persoonlijk contact tussen de overheid en werkloze burgers daarom

centraal staan. Daarnaast zal de overheid af moeten stappen van haar disciplinerende en wantrouwende benadering van burgers. Voor een eerlijk en effectief beleid is het essentieel dat de dienstverlening aansluit bij de intrinsieke motivatie van mensen. Dit geldt zowel voor investeringen als voor sancties en verplichtingen. Mensen moeten ervaren dat ze serieus worden genomen en voelen dat er oog is voor hun persoonlijke situatie. Dit betekent ook dat mensen zelf de regie moeten kunnen nemen als zij hiertoe in staat zijn. Mensen horen controle te hebben over hun eigen werkende leven.

Alles overziend ligt er de komende jaren een grote opgave voor de politiek. Eerlijk en effectief beleid vereist toewijding en daadkracht. In onze bundel *Werk aan de winkel. Goede dienstverlening voor iedereen zonder werk* doen we een reeks aanbevelingen om deze opgave handen en voeten te geven. Een aantal van onze aanbevelingen staat in het kader op de pagina hiernaast. Hoewel divers, dragen zij allemaal bij aan hetzelfde doel: een eerlijk en effectief arbeidsmarktbeleid van een overheid die luistert naar haar burgers en ze de benodigde middelen geeft om zelf hun werkende leven vorm te geven. X



Dit artikel is gebaseerd op de publicatie *Werk aan de winkel. Goede dienstverlening voor iedereen zonder werk* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, die komende maand verschijnt. De publicatie is te bestellen via www.wetenschappelijk-bureaugroenlinks.nl/publicaties.

Literatuur

- Dankbaar, B. en Muysken, J. (2019). 'Op weg naar een baangarantie voor iedereen', in: Matthias Somers (red.), *Fundamenten. Sociale Zekerheid in onzekertijden* (Sax, M. en De Ruig, L. (2018)) 262-276.
- Hemerijck, A. (red., 2017). *The Uses of Social Investment* (ebook).
- Heyma, A. en Van der Werf, S. (2014). *Een goed gesprek werkt*. (Kosten)effectiviteit van re-integratiedienstverlening UWV voor de WW-instroompopulatie 2008-2010 (Amsterdam).
- Marjolein Sax en Lennart de Ruig, *Klant in beeld*. Hoe zinvol is het voor gemeenten om bijstandsgerechtigden beter te leren kennen?
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2017), *Weten is nog geen doen*. Een realistisch perspectief op redzaamheid (Den Haag).



Hoe kan de bijstand rechtvaardiger?

Mensen in de bijstand hebben dagelijks te maken met negatieve stereotyperingen, discriminatie en een onpersoonlijke bejegening die leidt tot gevoelens van schaamte. De verplichte tegenprestatie helpt hen daarnaast niet om sneller aan betaald werk te komen. We moeten toe naar een ander bijstandsbeleid dat gebaseerd is op realisme, zekerheid, wederkerigheid en inspraak.

door THOMAS KAMPEN EN MELISSA SEBRECHTS

De arbeidsmarkt is momenteel flink in beweging. Als gevolg van de economische crisis liep de werkloosheid tussen 2008 en 2015 snel op, maar nu daalt zij gestaag. Per maand vinden ongeveer tienduizend werklozen een baan. Ook het aantal bijstandsgerechtigden neemt sinds twee jaar af; in 2017 met 8.000, in 2018 met 24.000.

Maar terwijl de werkloosheid daalt, stijgt het aantal *langdurig* bijstandsgerechtigden nog steeds. De gemiddelde leeftijd van bijstandsgerechtigden neemt toe en het aandeel mensen met een niet-westerse achtergrond daalt minder



— De overheid stimuleert deze groepen bijstandsgerechtigden om aan het werk te gaan, maar er zijn nauwelijks werkgevers die hen willen

snel dan andere groepen. De bijstandspopulatie verandert dus sterk. Dat vraagt om een andere gemeentelijke aanpak van de bijstand. Wij baseren onze ideeën daarover op eigen onderzoek.

Voor twee meerjarige onderzoeken naar de bijstand hebben wij de afgelopen jaren gesproken met ruim honderd bijstandsgerechtigden verspreid over heel Nederland. In dit artikel laten wij zien hoe zij het leven met een bijstandsuitkering ervaren en op welke punten het huidige arbeidsmarktbeleid gericht op mensen in de bijstand tekortschiet. Niet alleen wat betreft het vergroten van de kansen op betaald werk, maar ook qua uitvoering van de bijstand in het algemeen. Uit onze gesprekken met bijstandsccliënten komen drie onderwerpen naar voren waarop beleidsverandering nodig is om de kans op betaald werk te vergroten en de uitvoering van de bijstand te verbeteren: bejegening en maatwerk; de tegenprestatie; en discriminatie.

—Thomas Kampen en Melissa Sebrechts zijn respectievelijk universitair docent en postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit voor Humanistiek.

Onpersoonlijk en beschamend

Zowel de overheid als de bijstandsccliënten die wij gesproken hebben, verlangen naar minder bureaucratische en meer persoonlijke bejegening. Veel bijstandsgerechtigden ervaren het contact met de gemeentelijke sociale dienst nu veelal als onpersoonlijk, eenzijdig en beschamend. Daarnaast leidt maatwerk momenteel vaak tot afgunst en een gevoel van willekeur, omdat bijstandsgerechtigden weinig zicht hebben op de manier waarop lokaal bijstandsbeleid is vormgegeven.

Mensen in de bijstand hebben meestal geen vaste contactpersoon en weten daardoor niet bij wie zij terecht kunnen. Zoals een cliënt het verwoordde: “Ik ervaar het contact met de gemeente als heel anoniem. Als ik nu een probleem zou hebben dat met mijn uitkering te maken heeft, dan zou ik echt niet weten bij wie ik terecht kan.” Ook de communicatie ervaren zij vaak als onpersoonlijk: “Van de sociale dienst krijg je een brief [met een oproep voor een gesprek]. Het taalgebruik is heel bureaucratisch en dan die toon erbij van “indien u niet voldoet aan...”. Ik vind dat naar.”

Bijstandsccliënten merken daarnaast dat klantmanagers met wie zij contact hebben, vooral veel nadruk leggen op hun mogelijkheden. Zodra het over hun belemmeringen gaat, geven klantmanagers vaak niet thuis. Dit komt vooral door de Participatiewet, die voorschrijft dat klantmanagers vooral moeten kijken naar wat iemand wél kan. Voor bijstandsgerechtigden voelt dat alsof hun problemen niet serieus genomen worden. Een gescheiden moeder van een kind met autisme ervaart dat ook zo wanneer zij wil praten over de zorg voor haar kind en de extra kosten die dit

met zich meebrengt. Haar klantmanager ‘begreep het niet, wilde het niet begrijpen, was heel kort door de bocht en ging het gesprek niet aan’. Ze voelde zich dan ‘als een ding afgedaan’.

De bejegening wordt niet alleen ervaren als onpersoonlijk en eenzijdig, maar leidt ook tot gevoelens van schaamte. Nu generen veel bijstandsgerechtigden zich toch al voor het ontvangen van een bijstandsuitkering, zo blijkt uit onze gesprekken. Dan komt het extra hard aan als een klantmanager dit benadrukt. Eén van onze respondenten vertelde dat zij eens van haar klantmanager te verstaan had gekregen dat ze “niet zomaar moest denken dat ze geld van hem zou krijgen.” Het gevoel dat dit bij haar opriep: alsof hij haar uitkering uit eigen zak betaalde en zij zich daarvoor moet schamen.

De dienstverlening van de sociale dienst wordt met andere woorden niet als ‘maatwerk’ ervaren. Dat leidt er echter toe dat mensen elkaar de maat gaan nemen. We zien namelijk dat de suggestie dat er maatwerk geleverd wordt, de negatieve emoties bij bijstandsgerechtigden ten aanzien van andere kwetsbare groepen versterkt. Zij zien wel dat mensen verschillend behandeld worden, maar begrijpen niet waarop die verschillen gebaseerd zijn en maken zich er boos om. Wij merken dat onduidelijkheid en onbegrip opvallend vaak een voedingsbodem vormen voor afgunst tegenover andere kwetsbare groepen, in het bijzonder vluchtelingen: “Ik zie hen dan op een nieuwe fiets rijden. Die hebben ze ook niet zomaar ergens vandaan. Ik neem het die mensen niet kwalijk, maar de gemeente wel.” →

— Gemeenten zouden dus geen tegenprestatie moeten eisen zonder in meer begeleiding richting betaald werk te investeren

Zelfvertrouwen door de tegenprestatie

Het tweede thema waarop verandering nodig is, is de tegenprestatie die in een aantal gemeenten verplicht is bij een bijstandsuitkering. In de meeste gemeenten is de tegenprestatie vooral een middel om mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt te activeren. Het eerste doel van de tegenprestatie is mensen veerkrachtiger en zelfverzekerder te maken. De veronderstelling is dat mensen door langdurige werkloosheid vaak het geloof in zichzelf hebben verloren. Via de tegenprestatie zouden bijstandsgerechtigden hun zelfvertrouwen kunnen herwinnen. Het tweede doel is om mensen klaar te stomen voor regulier werk. Door de tegenprestatie behouden ze hun arbeidsritme en leren ze nieuwe vaardigheden.

De bijstandsgerechtigden die wij spraken, vinden keuzevrijheid in de tegenprestatie die zij moeten leveren heel belangrijk. De activiteiten moeten vooral in hun 'levensverhaal' pas-

sen, vinden zij. Aandacht voor het levensverhaal betekent dat er aandacht is voor waar iemand vandaan komt en waar iemand naartoe wil in zijn of haar leven. Een tegenprestatie moeten leveren die niet aansluit bij iemands verleden of ideeën over de toekomst, roept weerstand op.

Uit ons onderzoek naar vrijwilligerswerk als tegenprestatie blijkt dat dit op verschillende manieren de sociale en maatschappelijke positie van bijstandsontvangers kan versterken. Vrijwilligerswerk geeft structuur, zelfvertrouwen, sociale contacten en een gevoel van zingeving, en vermindert het gevoel van afhankelijkheid.

Opvallend is echter dat deze versterkende mechanismen er op de lange termijn voor zorgen dat vrijwilligerswerk juist de afstand tot arbeidsmarkt vergroot. Bijstandsgerechtigden gaan zich hechten aan hun vrijwilligersbanen en krijgen nauwelijks begeleiding richting de arbeidsmarkt. Niet door klantmanagers, maar ook niet door vrijwilligersorganisaties; die willen hun gewaardeerde vrijwilligers liever niet kwijt.

Dat vrijwilligerswerk de afstand tot de arbeidsmarkt zou verkleinen, blijkt dus een loze belofte. Het beleid drijft daarmee op valse hoop; het laat mensen op zijn best achter in een alternatief (van vrijwilligerswerk) dat niet als eindstation erkend wordt, en op zijn slechtst laat het hen gedesillusioneerd achter. Het beleid creëert zo wantrouwen bij burgers.

Discriminatie

In de derde plaats ervaren langdurig werklozen discriminatie bij hun zoektocht naar werk. Net als de tegenprestatie vinden bijstandsgerechtigden zogenaamde inspanningseisen zoals de sollicitatieplicht 'normaal', 'logisch'



en 'terecht'. De inspanningen van bijstandsgerechtigden lopen echter regelmatig vast op discriminatie. Uit ander onderzoek, onder meer van het Sociaal en Cultureel Planbureau, weten we al dat er op de arbeidsmarkt nog altijd sprake is van discriminatie op (etnische) achtergrond. Hier gaan wij in op twee andere vormen van discriminatie waarmee de door ons geïnterviewde bijstandsgerechtigden te maken hebben.

Ten eerste noemen oudere bijstandsgerechtigden leeftijdsdiscriminatie. Zij ervaren de sollicitatieplicht op latere leeftijd als vernederend. Omdat leeftijdsdiscriminatie verboden is, zullen werkgevers nooit eerlijk zeggen dat zij te oud zijn, maar juist die 'poppenkast' ervaren werkzoekenden als pijnlijk.

Ten tweede worden bijstandsgerechtigden met beperkingen zoals psychiatrische problemen of fysieke klachten gediscrimineerd. Zij zijn al minder 'gewild' op de arbeidsmarkt; maar ook als zij wel aangenomen worden, durven werkgevers het vaak niet aan hun een vast contract aan te bieden. Daardoor zijn zij veroordeeld tot een draaideurcarrière: van het ene tijdelijke contract naar het andere.

Kortom: de overheid stimuleert deze groepen bijstandsgerechtigden om aan het werk te gaan, maar er zijn nauwelijks werkgevers die hen willen. Dit heeft negatieve gevolgen voor de emotionele gesteldheid van bijstandsgerechtigden, hun motivatie, en het vertrouwen tussen gemeenten en bijstandsgerechtigden.

Blijk van beschaving

De bijstand is nu te vaak een bron van beschaming, terwijl we haar als een blijk van beschaving zouden moeten omarmen. Daarvoor is allereerst van belang om stigmatisering van bij-

standsgerechtigden tegen te gaan, zowel in het politieke en maatschappelijke debat als in de wijze waarop klantmanagers bijstandsccliënten tegemoet treden. Politici, bestuurders en klantmanagers kunnen uitdragen dat de bijstand een *recht* is en dat niemand ervoor kiest om in de bijstand te belanden. Meer persoonlijk en respectvol contact tussen de sociale dienst en de bijstandsontvanger kan bijdragen aan het ontcrachten van negatieve stereotypen en voor het bouwen aan een alternatief, positief beeld van bijstandsgerechtigden.

Het negatieve imago van de bijstand bestrijden we echter niet alleen door er positiever over te spreken. De oplossing ligt nadrukkelijk ook in beleid. Beschaafder beleid vraagt om herijking van de bijstand op basis van vier grondbeginselen: realisme, zekerheid, wederkerigheid en inspraak.

Realisme is vooral nodig als tegenwicht voor de eenzijdig optimistische benadering. Klantmanagers moeten niet alleen oog hebben voor de mogelijkheden maar ook voor de problemen van mensen en deze bespreekbaar maken. Dat vraagt om een realistische kijk op de arbeidsmarktkansen van vooral oudere bijstandsccliënten en bijstandsgerechtigden met beperkingen. Realisme over iemands (on)mogelijkheden maakt de dienstverlening ook persoonlijker.

Bijstandsgerechtigden met beperkingen hebben echter niet genoeg aan realisme, maar hebben vooral behoefte aan zekerheid. Zij zijn het beu dat zij door discriminatie veroordeeld zijn tot een draaideurcarrière. Een basisbaan kan de benodigde zekerheid bieden. Daarom sluiten we ons aan bij eerdere pleidooien voor de basisbaan, maar wel met de kanttekening dat doorstroom geen

vereiste zou moeten zijn en minimaal een minimuminkomen wel.

Wederkerigheid is het derde grondbeginsel waarop de bijstand gestoeld moet zijn. De tegenprestatie wordt vaak gepresenteerd als een vorm van wederkerigheid, maar betekent in de praktijk vaak vooral plichten en weinig rechten. Handhaving van de tegenprestatie voor de bijstand is pas rechtvaardig onder drie voorwaarden. Ten eerste moeten er investeringen in de kansen op betaald werk tegenover staan. Gemeenten zouden dus geen tegenprestatie moeten eisen zonder in meer begeleiding richting betaald werk te investeren. Een bijstandsgerechtigde die al anderhalf jaar vrijwilligerswerk doet, heeft recht op het omzetten van zijn vrijwilligerswerk naar een betaalde baan.

Ten tweede zouden bijstandsccliënten meer inspraak moeten krijgen in de taken die zij als tegenprestatie gaan uitvoeren. Het recht op inspraak bij de invulling van de tegenprestatie zou bovendien wettelijk verankerd moeten worden. X

Literatuur

SCP (2015). *Op afkomst gewezen: onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt*. Den Haag: SCP.

Van der Ent, B. (2019). *Discriminatie op de arbeidsmarkt*. Sociologie, 14(1), 25-57.

DE BASIS- BAAN

baangarantie voor iedereen

Ieder mens heeft recht op zinvol werk met een fatsoenlijke beloning. Dat is het uitgangspunt van ons pleidooi voor een baangarantie voor iedereen in de vorm van een basisbaan. Dit voorstel is een alternatief voor het veelgehoorde idee om iedere burger een basisinkomen te garanderen.

door BEN DANKBAAR EN JOAN MUYSKEN

Wat is een basisbaan?

Een basisbaan is een (voltijds)baan tegen het minimumloon bij een gemeentelijk werkbedrijf. Er zijn verschillende organisatievormen mogelijk, maar hier beperken we ons tot gemeentelijke werkbedrijven als werkgevers.

Voor wie zijn deze banen?

In beginsel voor iedereen die kan werken, maar geen voor hem of haar aanvaardbaar werk kan vinden tegen ten minste het minimumloon. De basisbaan zou gestart kunnen worden voor mensen die langdurig in de bijstand zitten, maar uiteindelijk zijn de basisbanen er voor iedereen.

Aan wat voor soort banen denken jullie?

Wij denken aan banen die passen bij de capaciteiten van de werkzoekenden. Mogelijke basisbanen zijn: assisteren in de zorg of onderwijs; ondersteuning van patiënten in ziekenhuizen bij het vinden van de weg in het gebouw, vervoer, bedienen van computers; assisteren bij bibliotheken,

—Ben Dankbaar is emeritus hoogleraar Bedrijfskunde aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Joan Muysken is emeritus hoogleraar Economie aan de Universiteit Maastricht.

— Uitgangspunt bij de basisbanen is dat de betrokken werknemers beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt tegen minimumloon

sportverenigingen en buurthuizen; bewaking en onderhoud van de openbare ruimte; het regelen van verkeer bij scholen en evenementen; en het uitvoeren van kleine reparaties. Per wijk zouden teams gevormd kunnen worden van mensen die voor al deze werkzaamheden beschikbaar zijn en die vanuit de wijk direct aangesproken kunnen worden. Te denken valt ook aan nieuwe werkzaamheden die het gevolg zijn van verduurzaming, zoals het organiseren van voorlichtingsbijeenkomsten in wijken die van het gas af gaan. Het is daarbij belangrijk om bij het 'matchen' van basisbaan en werkzoekende uit te gaan

van de achtergrond en ambities van mensen zelf. Daarnaast moeten de werkzaamheden ook maatschappelijk nuttig zijn. Veel werk dat nu enkel als vrijwilligerswerk wordt gedaan kan dus komen te vallen onder de baan-garantie, net als mantelzorgtaken.

Het is te overwegen om te experimenteren met banen die door mensen zelf worden voorgesteld, waarbij zij wel moeten aangeven wat het maatschappelijk nut zou zijn. Natuurlijk moet bij alle basisbanen worden vastgesteld of ze voldoende omvang hebben en of ze naar behoren worden uitgevoerd.

Kunnen mensen met een basisbaan ook tegen gunstige voorwaarden gedetacheerd worden in de private sector?

Dat is niet de bedoeling. De mensen met basisbanen werken in de publieke sector en de non-profit sector. Commerciële bedrijven kunnen zich richten tot uitzendbureaus waarbij alle personen met basisbanen staan ingeschreven. Uitgangspunt bij de basisbanen is dat de betrokken werknemers beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt tegen minimumloon. Dat is een verschil met mensen die geheel of gedeeltelijk arbeidsongeschikt zijn verklaard. Deze mensen →



— Een basisbaan zal nooit meer betalen dan het wettelijk minimumloon. Daardoor blijft er een aansporing om te blijven zoeken naar een beter betaalde baan



Hoe voorkom je dat basisbanen reguliere banen verdringen?

Enige verdringing is wellicht onvermijdelijk, maar die zal zeer beperkt blijven en gemakkelijk zichtbaar (en dus te bestrijden) zijn - juist omdat basisbanen geen gesubsidieerde banen in de commerciële sector zijn. Het gevolg is eerder dat basisbanen ervoor zorgen dat mensen die vergelijkbaar werk doen in de commerciële sector, maar onder slechtere omstandigheden, beter betaald zullen worden om te voorkomen dat zij overstappen naar een basisbaan.

kunnen aan de slag bij speciale bedrijven of met een loonsubsidie geplaatst worden bij commerciële bedrijven.

Hoe bevorder je de doorstroming van werknemers van een basisbaan naar een 'gewone' baan?

Basisbanen *zijn* gewone banen. Het gemeentelijk bedrijf is er primair op gericht om alle werknemers een zinvolle taak te geven die waarde oplevert voor de gemeenschap. Het bedrijf heeft niet als doel om medewerkers zo snel mogelijk weer kwijt te raken. Wel worden alle medewerkers in de gelegenheid gesteld zich bij een uitzendbureau naar keuze in te schrijven, dat voor hen zoekt naar beter betaald werk. Wie wil overstappen naar een baan in de private sector, kan in beginsel binnen bijvoorbeeld twee weken vertrekken en weer terugkomen als het niets wordt met die baan. Het gemeentelijk bedrijf zelf biedt private bedrijven de mogelijkheid om personeel in basisbanen te attenderen op vacatures.

Een basisbaan zal nooit meer betalen dan het wettelijk minimumloon. Daardoor blijft er een aansporing voor medewerkers om zelf ook te blijven zoeken naar een beter betaalde baan.

Is dat allemaal wel te betalen?

Wat de financiering betreft, zijn er drie opties die elkaar kunnen aanvullen: extra belastinginkomsten die niet ten laste gaan van arbeid (bijvoorbeeld CO₂-heffingen); het pompen van extra geld in de economie om de baangarantie te financieren via de centrale bank (De Nederlandse Bank heeft de afgelopen vier jaar gemiddeld zes procent van het BBP per jaar in de economie gebracht, maar dat verdween in de financiële sector); en extra inkomsten dankzij directe stimulering van de economie en via een sterker ervaren sociale rechtvaardigheid. Daarnaast komt er natuurlijk ook geld vrij doordat minder mensen aanspraak maken op bijstandsuitkeringen en andere ondersteuning.

Een baangarantie lost niet alle problemen in de arbeidsmarkt op. Hoewel basisbanen zowel voor langdurig werklozen als voor de samenleving een duidelijke meerwaarde opleveren, is het wenselijk dat deze mensen ook zicht krijgen op werk tegen een hoger loon dan het wettelijk minimumloon. X

Literatuur

Het eerste deel van dit artikel is uitgebreider weergegeven in: **B. Dankbaar en J. Muysken**, *“Op weg naar een baangarantie voor iedereen”*; in: **M. Somers** (red., 2019), *Fundamenten. Sociale zekerheid in onzekere tijden*, Minerva, Antwerpen. blz. 262–277. <https://static1.squarespace.com/static/580dffc9f7e0ab87773fc653/t/5cc16e2d971a180a4c6d3e9b/1556180536888/Fundamenten.pdf>

P. Brouwer, J. Verhoeven en T. Wilthagen (2018), *“Geen uitkeringen meer: van sociale naar participatiesekerheid”*, Sociaal Bestek.

A. Kleinknecht, *“Kritische kanttekeningen bij basisinkomen en negatieve inkomensbelasting”*; in: **M. Somers** (red., 2019) op. cit., blz. 244–261.

PARALLELE ARBEIDSMARKT

werk in plaats van uitkering

Ieder jaar besteden we in Nederland ruim 26 miljard euro aan uitkeringen voor werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Uitkeringen die de afstand tot de arbeidsmarkt vaak verder vergroten. Een parallelle arbeidsmarkt biedt mensen loon en werk in plaats van een uitkering. Dit heeft niet alleen grote voordelen voor de werknemers zelf, maar ook voor de samenleving als geheel.

Door JOS VERHOEVEN

—Jos Verhoeven is directeur van Start Foundation, initiatiefnemer van de parallelle arbeidsmarkt.

Wat is de parallelle arbeidsmarkt?

De parallelle arbeidsmarkt (P-markt) biedt werk aan mensen die door beperkingen of omstandigheden, of door gebrek aan beschikbare banen, niet of nauwelijks toegang hebben tot een reguliere baan. In plaats van een uitkering ontvangen mensen op de P-markt een salaris ter hoogte van maximaal het minimuminkomen.

Wie kunnen er op de parallelle arbeidsmarkt terecht?

De P-markt biedt drie soorten voorzieningen. Permanente aangepaste

werkplekken voor mensen die blijvend zijn aangewezen op ondersteuning; transitieplekken die bedoeld zijn om mensen die nog niet productief of ervaren genoeg zijn 'klaar te stomen' voor de reguliere arbeidsmarkt, zoals vluchtelingen, schoolverlaters of mensen die langdurig werkloos zijn; en zogeheten schuilplekken waar mensen in tijden van grote werkloosheid hun vaardigheden op peil kunnen houden en contact kunnen houden met de reguliere arbeidsmarkt.

Wat voor soort banen biedt de parallelle arbeidsmarkt?

Het gaat om banen die niet als 'volwaardig' worden gezien om een plek te krijgen op de reguliere arbeidsmarkt en om banen die nu nog niet bestaan, maar die wel een grote maatschappelijke behoefte zouden kunnen vervullen. De P-markt wordt vormgegeven door maatschappelijke 'stakeholders' - overheid, bedrijfsleven, vakbonden en maatschappelijke instellingen - die het belangrijk vinden om mensen perspectief te geven. Zij bieden banen die kunnen bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen, zoals eenzaamheid, de klimaattransitie en het bevorderen van veiligheid. Bij banen op de P-markt gaat het dus niet om het maken van winst, maar spelen andere waarden een hoofdrol. Belangrijk is dat de samenleving er als geheel beter van wordt.

Aan wat voor banen moeten we denken?

Bij de Enschedese stichting Shelter-suits, waar water- en winddichte jassen annex slaapzakken voor daklozen worden gemaakt, werken mensen →

— De P-markt moet niet alleen voordelen bieden voor de individuele werknemer, maar ook voor de samenleving als geheel



met een afstand tot de reguliere arbeidsmarkt: vluchtelingen uit Syrië en Eritrea, mensen die langdurig werkloos zijn, schoolverlaters. De slaapzakken worden gemaakt uit restmaterialen van een textielfabrikan. Dit is een voorbeeld van een *triple win*-situatie: Sheltersuits biedt werk aan mensen die op de reguliere arbeidsmarkt nog geen werk kunnen vinden, ze maken een product voor daklozen, en dit product is nog circulair ook. Op basis van puur de financiële kosten en baten zou geen commerciële fabrikant dit in zijn hoofd halen. Maar de maatschappelijke baten zijn enorm. Ander voorbeeld is een sociale onderneming waar mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt op de koffie gaan bij ouderen of zelfs mantelzorg verrichten, en daarmee de eenzaamheid onder ouderen verminderen. Of bedrijven in Brabant die gevestigd zijn op een moeilijk bereikbaar industrieterrein, die via een sociale onderneming chauffeurs aan het werk zetten om personeel en klanten te vervoeren.

Wat is het verschil tussen banen op de P-markt en de Melkertbanen van weleer?

De enige overeenkomst is dat beide systemen oplossingen bieden of boden voor mensen die op de regu-

liere arbeidsmarkt niet of nauwelijks kans maken op werk. Melkertbanen waren puur bedoeld als werkverschaffing. Ze werden niet in een bredere context geplaatst door ook te kijken naar de maatschappelijke opbrengsten van de baan. De P-markt moet niet alleen voordelen bieden voor de individuele werknemer, maar ook voor de samenleving als geheel. Belangrijk verschil is ook dat Melkertbanen niet allemaal gericht waren op doorstroming, en de P-markt wél. We willen niemand in die arbeidsmarkt houden, behalve mensen voor wie een reguliere baan echt geen optie is.

Wat is het voordeel van de P-markt boven loonkostensubsidie?

Uit onderzoek blijkt dat loonkostensubsidies inderdaad goed kunnen werken. Alleen is dit niet het hele verhaal. Stel, iemand is vanwege langdurige werkloosheid maar voor maximaal 40 procent productief. Dan is de redenering dat je daar zestig procent loonkostensubsidie bovenop doet om die persoon aan het werk te kunnen laten gaan. Maar de gemiddelde werkgever zit helemaal niet te wachten op iemand die permanent loonkostensubsidie nodig heeft, met alle administratieve rompslomp die daarbij komt kijken. De P-markt gaat uit van progressieve subsidie: naarmate een werknemer productiever wordt, door gewinning en routine maar ook doordat diegene werk doet dat past bij zijn of haar kwaliteiten, krijgt de werknemer meer salaris en daalt de uitkering.

Op de P-markt verdienen werknemers hooguit het minimumloon. Is het niet moreel problematisch om mensen tegen minder dan het minimumloon te laten werken?

Vooropgesteld: voor de groep die

permanent is aangewezen op de P-markt, is een minimumloon gegarandeerd. Voor de andere groepen geldt dat zodra de productiviteit van een werknemer op de P-markt dusdanig groot wordt dat diegene in aanmerking komt voor het minimumloon, hij of zij doorstroomt naar de reguliere arbeidsmarkt. De keuze is vrij simpel. Momenteel ontvangen gehuwden of samenwonenden in de bijstand netto ongeveer 1400 euro, waarvoor overheid en samenleving niet altijd een tegenprestatie terugverwachten. Die tegenprestatie is afhankelijk van de persoonlijke situatie van mensen met een uitkering en het beleid van de betreffende gemeente. Zonder tegenprestatie wordt het isolement van de uitkeringsgerechtigde vergroot en neemt de kans af dat diegene ooit nog een baan vindt. Op de P-markt laten we mensen voor die 1400 euro naar eer en geweten meedraaien in de samenleving. Daar is de maatschappij mee gediend én de werknemer in kwestie krijgt zoveel meer dan alleen zijn uitkering. En nogmaals, het gaat hier om mensen voor wie de P-markt een tijdelijk station is en voor wie een reguliere baan met bijbehorend salaris in het verschiet ligt. Ik heb er veel minder moeite mee om die groep tegen minder dan het minimumloon te laten werken.

Hoe gaan we de P-markt betalen?

In de situatie van een P-markt bestaan geen uitkeringen meer. De ruim 26 miljard euro die nu aan uitkeringen wordt besteed, zou moeten worden geïnvesteerd in de P-markt. Het geld komt voornamelijk bij de mensen terecht in de vorm van loon. Het werk kan georganiseerd worden via detachingsconstructies of bij ondernemingen die speciaal voor de P-markt zijn opgericht. X

Basisbaan en P-markt Sympathiek maar on- toereikend

Door aanvullende werkgelegenheid in de vorm van basisbaan of parallelle arbeidsmarkt, hoe sympathiek bedoeld ook, krijgen werkgevers het signaal dat het acceptabel is om mensen uit te sluiten. Daarmee doen de twee voorstellen onvoldoende recht aan de complexiteit van de huidige problemen op de arbeidsmarkt.

door MENNO FENGER

—Menno Fenger is decaan van het Promotieprogramma van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB). Hij is daarnaast bijzonder hoogleraar bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In zijn onderzoek richt hij zich op de uitvoering, de organisatie en het bestuur van de sociale zekerheid in Nederland.



Volledige werkgelegenheid is een klassiek sociaaldemocratisch ideaal. Zowel het idee van de basisbaan als dat van de parallelle arbeidsmarkt kunnen worden beschouwd als eigentijdse invullingen van dit ideaal. Net als veel van de universele idealen die de uitbouw van onze verzorgingsstaat hebben gekenmerkt, zijn ze sympathiek maar doen ze onvoldoende recht aan de complexiteit van de huidige problematiek op de arbeidsmarkt.

Dat er reële problemen zijn, staat namelijk niet ter discussie. Hoewel we met werkloosheidspercentages van rond de drie procent heel dicht het punt van volledige werkgelegenheid naderen, hebben grote groepen mensen stelselmatig geen of slechts beperkt toegang tot de arbeidsmarkt. Deze groepen zijn zeer divers en omvatten onder meer arbeidsgehandicapten, mensen met een migratie-achtergrond, ouderen en mensen met een laag opleidingsniveau. Deze groepen, die onder de Participatiewet vallen, hebben daarnaast vaak te maken met een combinatie van problemen in de persoonlijke levenssfeer: schulden, relatie- of opvoedingsproblemen of sociaal isolement. Ook het proces van uitsluiting van de arbeidsmarkt kent vele vormen. Sommige mensen zitten gevangen in tijdelijke, kleine baantjes aan de onderkant van de arbeidsmarkt; →

— De tijd dat wij klakkeloos accepteren dat onze werkgevers, een grote groep werknemers langs de kant laten staat, moet voorbij zijn

anderen worden consequent niet uitgenodigd ondanks vele sollicitaties, onder andere vanwege discriminatie; en weer anderen hebben de moed opgegeven en ondernemen geen enkele poging meer om aan de slag te komen – en worden daartoe ook niet gestimuleerd.

Kortom: de problematiek van uitsluiting op de arbeidsmarkt is veelvormig en complex, en ik betwijfel of de ideeën van de basisbaan en de parallelle arbeidsmarkt voldoende recht doen aan deze complexiteit. Ik heb dan ook drie kanttekeningen bij deze twee voorstellen.

Conducteur en conciërge

In de eerste plaats doen beide plannen sterk denken aan de traditionele Melkertbanen. Nu was daarmee in principe niets mis, net zoals er in principe niks tegen was op de werkverschaffingsprojecten uit de jaren dertig van de vorige eeuw: het heeft ons prachtige publieke ruimtes als het Kralingse Bos in Rotterdam en het Goffertpark in Nijmegen opgeleverd. Aan de Melkertbanen hebben we de terugkeer van de conducteur op de tram en de conciërge op school te danken. Maar met de uitvoering is wel degelijk 'iets' mis. Ten eerste waren de voorwaarden waaronder moest worden gewerkt op zijn zachtst gezegd niet optimaal. Het werk was zwaar en betaling was afwezig of beduidend minder dan op de reguliere arbeidsmarkt. In de tweede plaats bleef het ideaal van doorstroming naar de reguliere arbeidsmarkt veelal buiten bereik. Werkzoekenden bleven dus gevangen in een vorm van aanvullende werkgelegenheid tegen slechtere voorwaarden dan op de reguliere arbeidsmarkt. De enige succesvolle uitzondering hierop in Nederland waren de sociale werkplaatsen. Weliswaar was ook daarbij

de uitstroom richting de reguliere arbeidsmarkt zeer beperkt, maar de voorwaarden waren in elk geval goed: een cao, verlofdagen en door-groeimogelijkheden tot ruim boven het minimumloon. Maar daarmee werden de sociale werkplaatsen zo aantrekkelijk dat ze uiteindelijk aan hun eigen succes ten onder gingen door de combinatie van lange wachtlijsten en een beperkt budget. Op grond van alle eerdere ervaringen in binnen- en buitenland lijkt het dan ook vrijwel onmogelijk om de doorstroming vanuit de aanvullende arbeidsmarkt, zoals de P-markt of de basisbaan, naar de reguliere arbeidsmarkt goed te regelen. Daarvoor moet namelijk structureel de achterliggende persoonlijke oorzaak van de werkloosheid worden weggenomen tijdens de periode van aanvullende werkgelegenheid. Het perspectief daarop ontbreekt vooralsnog in beide plannen.

Work first, skills first of life first

Dat brengt me op mijn tweede kanttekening: de oorzaken van werkloosheid kunnen heel divers zijn. Het niet kunnen vinden van een baan is er daar één van, maar er zijn nog andere. In de wetenschappelijke literatuur wordt vaak onderscheid gemaakt tussen de 'work first', 'skills first' en 'life first'-aanpak. 'Work first' zoekt de oorzaak van werkloosheid in het zoekgedrag en de motivatie van de werkzoekende, 'skills first' in de mismatch tussen de opleiding en vaardigheden van de werkzoekende en de arbeidsmarkt, en 'life first' in de persoonlijke omstandigheden en problemen van de werkzoekende. Uiteraard komen combinaties van deze drie ook voor. De parallelle arbeidsmarkt en de basisbaan lijken toch vooral het eerste punt te adresseren. Weliswaar minder streng en

wantrouwend dan de traditionele *work first*-programma's, maar nog steeds vanuit het idee dat het 'makkelijker maken om werk te vinden' de meest adequate oplossing is. Ik betwijfel of dat voor iedereen het geval is, zeker in een tijd van krapte op de arbeidsmarkt – ook in cruciale sectoren als zorg, onderwijs en techniek. In plaats van via de grootschalige creatie van aanvullende arbeid naar werkgevers uit te stralen dat de groep mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt 'hun' probleem niet is, moeten juist werkgevers de verantwoordelijkheid gaan voelen om ook deze mensen zo zinvol mogelijk in te zetten. Dat vraagt naast sociale innovatie – zoals ook Dankbaar en Muysken in hun bijdrage over de basisbaan betogen – ook om een mentaliteitsverandering bij werkgevers.



Die mentaliteitsverandering is lastig af te dwingen, maar niet noodzakelijk-kerwijs lastiger dan bij de huidige voorstellen met betrekking tot de basisbaan of de parallelle arbeidsmarkt.

Ontplooiing versus geld

In de derde plaats is er een groot verschil tussen extrinsieke en intrinsieke motivatie. Bij intrinsieke motivatie worden mensen vooral gemotiveerd door het gevoel zichzelf te kunnen ontplooiën, iets goeds bij te dragen aan de samenleving en de waardering van anderen. Bij extrinsieke motivatie worden mensen gemotiveerd door een materiële – vooral geldelijke – beloning. Grosso modo kunnen we stellen dat intrinsieke motivatie het betaalmiddel is van de vrijwilligerssector, en extrinsieke motivatie het betaalmiddel van de arbeidsmarkt. Intrinsieke motivatie leidt in het algemeen tot gelukkiger en meer creatieve vrijwilligers, werknemers, werkgevers, studenten en burgers dan extrinsieke motivatie. In de plannen van de basisbaan en vooral de parallelle arbeidsmarkt wordt een deel van het vrijwilligerswerk overgeheveld naar de reguliere arbeidsmarkt. Op korte termijn is het voor deze vrijwilligers uiteraard plezierig dat zij voor hun inspanningen betaald kunnen krijgen, maar op langere termijn bestaat het gevaar dat daarmee de intrinsieke motivatie, die zo kenmerkend is voor vrijwilligerswerk en mantelzorg, wordt verdronken door extrinsieke motivatie. Hierdoor kan de kwaliteit van de dienstverlening onder druk komen te staan en maakt de logica van de solidariteit plaats voor de logica van de transactie.

No-risk polissen

Genoeg kanttekeningen om welwillend maar kritisch te staan tegenover de plannen van de parallelle arbeids-

markt en de basisbaan. Maar wat dan? Ik zie twee ontwikkelingsrichtingen die, doordat ze in het verlengde liggen van het huidige kabinetsbeleid, wellicht niet als een GroenLinks-perspectief voelen, maar dat wel degelijk kunnen zijn. In de eerste plaats: om het probleem van doorstroming zoveel mogelijk op te lossen, zou een baan bij een reguliere werkgever (in de collectieve of de private sector) voor zoveel mogelijk mensen bereikbaar moeten worden. Via loonkostensubsidies, no-risk polissen, job coaches en detachering is veel meer mogelijk dan wij nu realiseren. Met deze aanpak vliegen wij de problemen op de arbeidsmarkt op een andere manier aan: niet langer is de doorstroming van de aanvullende naar de reguliere arbeidsmarkt het probleem, maar de adequate beloning en begeleiding van mensen die voorheen werden uitgesloten van de reguliere arbeidsmarkt wordt de grootste uitdaging. Juist in die begeleiding en beloning kan en moet de overheid een centrale rol spelen.

Daarmee kom ik op een tweede ontwikkelingsrichting: solidariteit. Om de problemen op de arbeidsmarkt op te lossen moet solidariteit verder gaan dan de financiële solidariteit die wij tot de basis van onze verzorgingsstaat hebben gemaakt. Solidariteit moet ook gaan over de bereidheid om producten en diensten af te nemen en te produceren die door mensen zijn gemaakt die niet altijd honderd procent productief zijn, soms persoonlijke problemen hebben of slechts voor een beperkt deel van de taken inzetbaar zijn. 'Sociaal is normaal', ook voor hippe online elektronica-winkels, exclusieve kledinglijnen of excellente universiteiten. Dat is een kwestie van lange adem, maar juist de initiatieven als de basisbaan en de parallelle arbeidsmarkt laten zien dat

de geest uit de fles is. Steeds meer werkgevers en ondernemers zijn bereid hun sociale gezicht te laten zien. De tijd dat wij klakkeloos accepteren dat onze werkgevers, onze producenten en onze dienstverleners een grote groep werknemers langs de kant laten staan, moet voorbij zijn. Met de creatie van aanvullende werkgelegenheid, hoe sympathiek bedoeld ook, krijgen werkgevers het signaal dat het acceptabel is om mensen uit te sluiten. Goedschiks of kwaadschiks – bijvoorbeeld via financiële prikkels, *naming and shaming* of een sociale bijsluiters - duidelijk maken dat de inclusieve arbeidsmarkt een taak en een verantwoordelijkheid is van werkgevers, is dé centrale opdracht voor de politiek. X

Literatuur

- Fenger, M. (2016). *Van wie is de verzorgingsstaat?* Over het eigenaarschap van publieke instituties, Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Franzen, G. (2008). *Motivatie: denken over drijfveren sinds Darwin*, Den Haag: Boom.
- Veld, R.J. in 't (1982). *Veranderingen bestuur*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Verweij, M. en Thomson, M. (2011). *Clumsy solution for a complex world*. Londen: Palgrave Macmillan.



In Beeld Slow Forward – Elke Donders

Moe. Opgebrand. Alleen maar in bed willen liggen. Dagelijkse klusjes die een onmogelijke opgave lijken. Het aantal werkenden met een burn-out steeg tussen 2007 en 2017 van 11 naar 16 procent, becijferde TNO. De oorzaken: hoge taakeisen en te weinig autonomie. Een burn-out kan maanden of zelfs jaren duren. Wie kampt met een burn-out, raakt vaak verstrikt in zijn of haar eigen gedachten. Herstel lijkt op dat moment onmogelijk. Illustrator Elke Donders verbeeldt in een serie tekeningen de ervaringen van mensen met een burn-out én het verloop van het herstel. De illustratie op deze pagina's, *Slow Forward*, staat voor de langzame ontsnapping uit de eigen gedachtewereld en het gevoel weer vooruit te kunnen en durven kijken.

www.elkedonders.nl



Trajecten naar het Torentje

*Hoe komen groene
partijen aan de macht?*

door SIMON OTJES
illustratie FARHAD FOROUTANIAN

—Simon Otjes is universitair docent politicologie aan de Universiteit Leiden en onderzoeker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Verder werkte hij voor het Landelijk Bureau, het Wetenschappelijk Bureau en de Tweede Kamerfractie van GroenLinks.

Samenwerken of standpunt matigen. Dat zijn de twee mogelijke wegen voor groene partijen naar landelijke regeringsverantwoordelijkheid, analyseert Simon Otjes op basis van vergelijkingen met Zweden en Finland. In veel gemeenten is GroenLinks al een doorgewinterde coalitiepartij. Vier fractievoorzitters vertellen over het wel en wee van lokaal regeren.

Op dit moment zijn er slechts enkele Europese landen met groene partijen in de regering, waaronder Zweden en Finland. Heel verschillend is de manier waarop de groene partijen in deze buurlanden aan de macht kwamen. De Finse Groene Liga (*Vihreä liitto*), de eerste groene regeringspartij in een westers land, trad in 1995 toe tot een zogeheten regenboogcoalitie bestaande uit linkse en rechtse par-

tijen. Ook in de huidige regering is dat weer het geval: de Groenen werden en op 6 juni 2019 lid van een brede coalitie van sociaaldemocraten, de boerenpartij, een linkse partij en de Zweedse minderheidspartij. De Groenen leverden de ministers van Buitenlandse Zaken, Binnenlandse Zaken en Milieu.

De Zweedse Milieupartij de Groenen (*Miljöpartiet de Gröna*) werd vijf jaar geleden juist coalitiepartner van de sociaaldemocraten. De Groenen hadden al jaren een productieve relatie met de sociaaldemocraten en gedoogden sinds de jaren negentig sociaaldemocratische minderheidskabinetten. De laatste jaren trokken de partijen ook richting de verkiezingen samen op en presenteerden ze zich als rood-groene coalitie tegenover de centrumrechtse alliantie van christendemocraten, boeren, liberalen en conservatieven. De Zweedse politiek wordt gedomineerd door deze twee blokken. Toen het linkse blok in 2015 de verkiezingen won, kwamen de Groenen in het kabinet. Ook na de verkiezingen van 2018 domineerde het rood-groene blok en gingen de Groenen opnieuw regeren. De partij leverde vier ministers: voor Milieu en Klimaat, Ontwikkelingssamenwerking, Huisvesting en Emancipatie.

Twee paden naar de macht

Groene partijen in Europa hebben de macht dus tot nog toe via twee verschillende paden veroverd. Ten eerste via het Zweedse pad, dat is gebaseerd op een pre-electoraal pact: de afspraak tussen een groene partij en een andere (vaak sociaaldemocratische) partij om na de verkiezingen samen te regeren. Zo kwamen niet alleen de Zweedse Groenen, maar ook de Groenen in Frankrijk, Italië, Denemarken en Nieuw-Zeeland in het kabinet. Groene partijen maakten sinds de jaren zeventig twintig keer deel uit van een coalitie. Elf keer daarvan waren ze onderdeel van een pre-electoraal pact. Blok-vorming is een fundamenteel onderdeel van de manier waarop politiek

bedreven wordt in landen als Denemarken, Zweden en Noorwegen. Maar ook politieke vernieuwers als Alexis Tsipras in Griekenland en Emmanuel Macron in Frankrijk gebruikten pre-electorale pacts om aan de macht te komen.

Ten tweede dus via het Finse pad, waar groene partijen optreden als vrije speler. Voorwaarde voor succes in dit traject, zoals het Finse voorbeeld laat zien, is dat de Groenen een gematigd

programma hebben, zodat ze kunnen samenwerken met partijen op zowel links als rechts. Sinds de jaren zeventig zijn er in Europa meer dan 120 verkiezingen geweest waarbij groene partijen in het parlement kwamen. Ongeveer honderd keer hadden de Groenen geen pre-electoraal pact gesloten met andere linkse partijen. Van die honderd gevallen dat Groenen als vrije speler opereerden, kwamen zij slechts negen keer in het kabinet. Op één →

Renkum

“Moet het zwembad dicht of de bibliotheek?”

Door DIRK DE HOOG

“Oppositie voeren vind ik niet per se makkelijker dan besturen. Een partij kan zich wellicht makkelijker profileren door kritische vragen te stellen. Maar ik stelde mezelf toen ook altijd de vraag: hoe zou ik het oplossen? Ik wilde dus niet alleen ‘tegen’ zijn, maar ook een alternatief bieden. Nu we meebesturen, proberen we dat alternatief waar te maken. Daarbij maakt het wel uit wat je positie als partij is. In 2014 waren we de kleinste fractie in de coalitie. Nu zijn we de grootste en wordt er ook meer van ons verwacht. Kunnen we onze ambities waarmaken? Inwoners en pers zijn soms best een beetje ongedul-

dig. ‘In de campagne hebben jullie dit en dat beloofd. Gebeurt er nog wat mee?’

Je loopt als lokaal bestuurder al snel tegen de grenzen van de macht aan. De centrale overheid heeft allerlei taken doorgeschoven naar gemeentes en daar gelijk flink op bezuinigd. Bijstand, jeugdzorg, welzijn, noem maar op. De dagelijkse praktijk is dat wij als gemeente moeten bezuinigen om die nieuwe taken uit te voeren. Er is dus weinig ruimte voor nieuw beleid. Moet het zwembad dicht of de bibliotheek, is bij wijze van spreken hier de dagelijkse vraag. Die grenzen en beperkingen die van bovenaf worden opgelegd, vind ik een groter probleem dan

de samenwerking met coalitiepartners. Natuurlijk zijn er verschillen in prioriteiten en manieren van aanpak. Maar we hebben ook samen het gevoel met de rug tegen de muur te staan. Moet we hierop bezuinigen of daarop? Dat roept natuurlijk ook weer spanningen op binnen de coalitie omdat de ene partij andere prioriteiten stelt dan de andere. Maar als bestuurderspartij kun je ook dingen bereiken. GroenLinks heeft mede gezorgd voor een klimaatbeleid met concrete meetbare tussenstappen, en de invoering van nieuw afvalbeleid waardoor het scheidingspercentage van afval is gestegen tot ver boven het landelijke gemiddelde. Om succesvol te kunnen



CHARLOTTE DE ROO

Charlotte de Roo zit sinds 2010 in de gemeenteraad van Renkum. Vanaf 2014 zit GroenLinks daar ook in het bestuur en werd De Roo fractievoorzitter. GroenLinks bestuurt nu samen met D66, VVD en PvdA. In mei werd de Roo gekozen voor de Provinciale Staten.

besturen, zijn visie en ambitie op de langere termijn nodig. En het besef dat veranderingen langzaam en in kleine stapjes gaan. Daarnaast is samenwerking belangrijk: zo nu en dan moet je je coalitiegenoten ook iets gunnen.”

Amersfoort

Stoer of kiezersbedrog?

Door STAN TERMEER

Realistisch en stoer of principeloos en kiezersbedrog? De keuze van GroenLinks Amersfoort om als collegepartij het omstreden besluit voor de aanleg van de Westelijke rondweg te steunen, riep bij vriend en vijand vragen op. Na decennia van plannen maken en discussies, een boekenplank vol haalbaarheidsstudies en juridische procedures tot aan de Raad van State, ging de gemeenteraad van Amersfoort in december 2016 akkoord met de aanleg van het ontbrekende stukje rondweg. Kosten: ruim 68 miljoen euro, plus het verlies van drieduizend bomen. De GroenLinks-fractie stemde tegen en in het programma voor de verkiezingen van maart 2018 noemde de partij het "een doodlopende weg om het groeiende autoverkeer te blijven ondersteunen met steeds meer asfalt". Maar toen de stemmen eenmaal geteld waren, wist GroenLinks het zetelaantal te verdubbelen naar zes en schoof de partij aan bij de coalitieonderhandelingen met D66, VVD en ChristenUnie. Met als resultaat een coalitieakkoord waarin onder andere de aanleg van de Westelijke ontsluiting werd opgenomen.

We zijn tegen, maar stemmen toch voor: hoezo? Dillian Hos, voorzitter van de GroenLinks-fractie, licht het besluit

– voor de zoveelste keer – toe. "We hebben in de onderhandelingen geprobeerd het besluit ter discussie te stellen, maar dat bleek kansloos. Dan moet je kiezen: opstappen of verder onderhandelen en zoveel mogelijk voor jou andere belangrijke zaken binnenslepen. Dat laatste hebben we gedaan. Tegen de andere partijen hebben we gezegd: dat besluit over de Westelijke ontsluiting ligt ons zwaar op de maag. Willen we dat kunnen accepteren en uitleggen aan onze kiezers, dan moet er flink wat tegenover staan. Dat begrepen ze en mede daardoor is het ons gelukt afspraken te maken over onder andere een ambitieus klimaatbeleid, een autoluwe binnenstad, investeringen in groenontwikkeling en het afzien van bezuinigingen in het sociale domein."

Maar het blijft lastig uitleggen, geeft Hos toe. De actiegroep Groen in Amersfoort laat geen gelegenheid onbenut om het besluit ter discussie te stellen. En toen onlangs begonnen werd met het kappen van de drieduizend bomen op en rond het tracé, laaiden de emoties weer hoog op. Zo hoog dat Hos moest besluiten haar telefoonnummer van de website van de gemeente te halen.

"Achteraf gezien hebben we te lang benadrukt dat wij die weg ook niet willen," analyseert Hos. "We hadden van

**DILLIAN HOS**

Dillian Hos is fractievoorzitter van GroenLinks in Amersfoort. Sinds de verkiezingen van 2018, na een verdubbeling van het aantal zetels in de gemeenteraad, zit GroenLinks in het college samen met D66, VVD en ChristenUnie.

begin af aan steviger moeten neerzetten: dit is het, we steunen het uitvoeringsbesluit. Wij vinden het belangrijk om mee te besturen en dan moet je op sommige punten inleveren op je idealen."

Het nemen van zo'n lastig besluit vereist een "mentale draai", van de GroenLinks-politici, de achterban en van de GroenLinks-kiezers. Een draai die overigens betrekkelijk probleemloos gemaakt lijkt te zijn; zowel bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten als voor het Europees Parlement won GroenLinks in Amersfoort zetels. Hos: "Natuurlijk spelen daar landelijke factoren een belangrijke rol bij. Maar als de kiezers het echt niet begrepen hadden, waren we afgestraft. Nu hebben we berekend dat het besluit ons enkele honderden stemmen heeft gekost."

–Stan Termeer is hoofd communicatie en public affairs bij de VO-raad en lid van de redactie van de Helling.

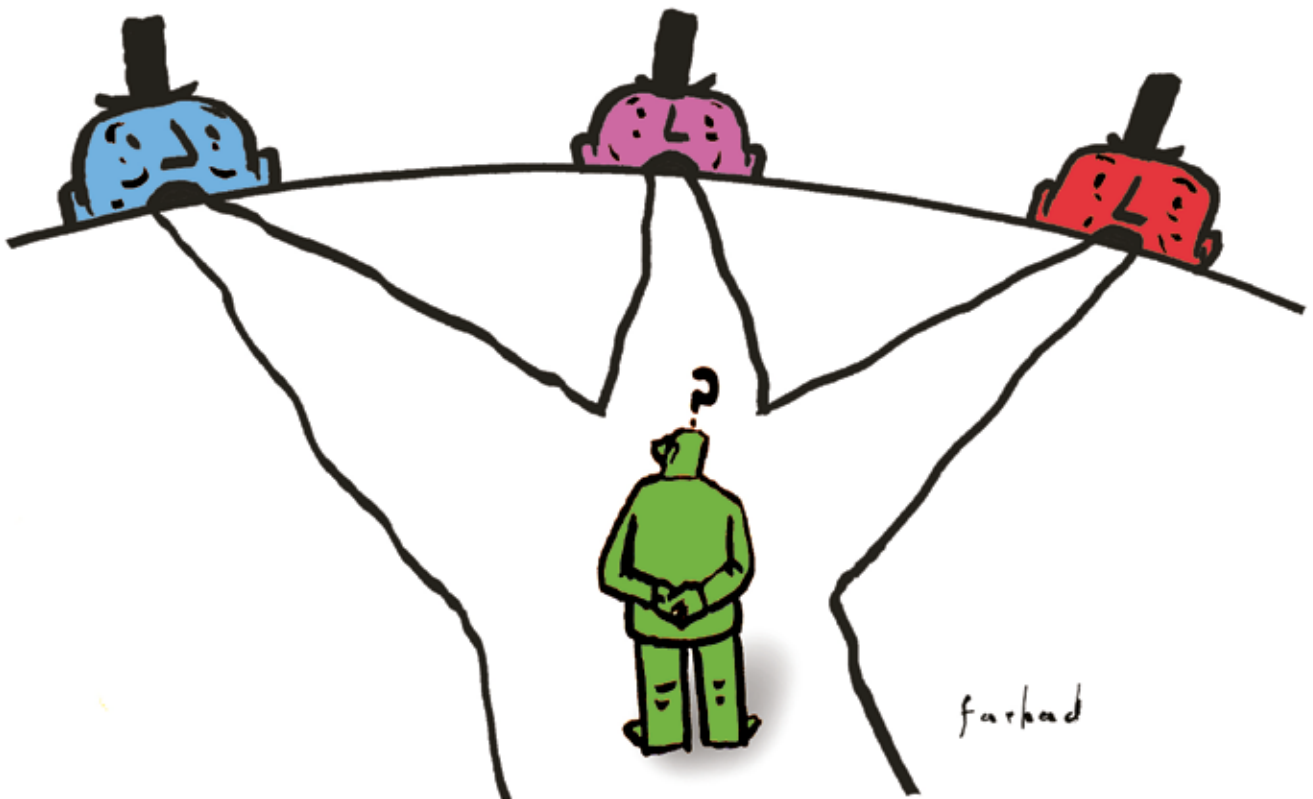
uitzondering na, het eerste kabinet-Schröder in Duitsland in 1998, waren dit coalities met ten minste één rechtse partij. De Finse Groenen kwamen op deze manier al vijf keer in de regering. Binnen de groene familie zijn de Finse Groenen meer gematigd, zeker op sociaaleconomische thema's zoals belastingen en sociaal beleid. Daarom zijn ze in staat te regeren in brede coalities die in Finland altijd hebben bestaan uit ten minste één rechtse partij. De Luxemburgse en de Belgische Groenen regeerden in paars-groene combinaties met liberalen en sociaaldemocraten. De Ierse Groenen gingen zelfs helemaal over rechts. Dat een groene partij als vrije speler moet kunnen samenwerken met rechtse partijen, geldt niet alleen op het nationale niveau: de Duitse Groenen die op dit moment in de helft van de deelstaten aan de macht zijn, doen dat in veel verschillende constellaties. Op dit moment regeren ze even vaak met de

liberale FDP of de Christendemocratische CDU als met de sociaaldemocratische SPD. Dit vereist grote flexibiliteit van de Duitse Groenen. Ook op het gemeentelijke en provinciale niveau in Nederland regeert GroenLinks vaak in brede coalities met rechtse en linkse partijen. Wil een linkse partij als vrije speler in het kabinet komen, dan moet deze in staat zijn compromissen te sluiten met een rechtse partij.

Formatiepogingen GroenLinks

De uitkomsten van de formaties waar GroenLinks eerder aan deelnam, zijn vanuit twee perspectieven te bezien. In 2006, 2010 en 2017 stond GroenLinks op de drempel van het kabinet. Alle keren moest de partij onderhandelen met CDA of VVD. De inhoudelijke en ideologische verschillen tussen GroenLinks en deze partijen zijn groot. Vanuit het Finse perspectief bekeken bleken deze verschillen te groot: in →

→ Een veelgehoorde misvatting is dat een partij die veel stemmen krijgt vrijwel automatisch in het kabinet komt, en dat het voor GroenLinks dus vooral zaak is de grootste te worden.



2017 stapte GroenLinks uit de formatie vanwege het onderwerp migratie. In 2010 had GroenLinks weliswaar goede banden met vooral D66 en een verkiezingsprogramma met aanknopingspunten voor rechtse partijen, maar brak de VVD de formatie af vanwege de omvang van de bezuinigingen en koos de partij voor een coalitie met gedoogsteun van de PVV. In 2006 waren grote verschillen op groene en sociaaleconomische thema's voor GroenLinks reden om de gesprekken over coalitievorming niet aan te gaan. Kortom, keer op keer bleek het lastig voor GroenLinks om tot inhoudelijke afspraken te komen met rechtse partijen. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de ChristenUnie in 2006 en 2017 de plek van GroenLinks innam in de formatie: de ChristenUnie heeft op sociaaleconomische onderwerpen een veel gematigder programma dan GroenLinks. Op de punten die voor deze partij het meest belangrijk zijn, toont de ChristenUnie zich bovendien heel pragmatisch: op het gebied van gezinsrecht en medische ethiek accepteert de ChristenUnie de status quo. GroenLinks staat in economisch opzicht verder van de VVD af en op een van de meest fundamentele punten voor GroenLinks – klimaatverandering – is een pas op de plaats voor de partij allesbehalve acceptabel.

Vanuit het Zweedse perspectief is er een andere verklaring voor het uitblijven van GroenLinkse regeringsdeelname. VVD, CDA en D66 waren voorafgaand aan de verkiezingen van 2017 overeengekomen om na de verkiezingen samen de kern van de nieuwe coalitie te vormen: het zogeheten motorblok. GroenLinks had de keuze zich aan te sluiten bij dit motorblok of niet. Een dergelijke verstandhouding van 'samen uit, samen thuis' ontbrak tussen GroenLinks en een van de andere partijen aan tafel. Het was denkbaar geweest dat D66 en GroenLinks samen de formatie met VVD en CDA waren ingegaan. In dat geval had

de formatie niet stuk hoeven lopen op het migratiestandpunt van GroenLinks, omdat VVD en CDA zonder D66 weinig andere opties hadden om te regeren. Het gebrek aan samenwerking op links verklaart ook waarom GroenLinks na de verkiezingen van 2006 niet in het kabinet kwam: de relatie tussen GroenLinks en de PvdA was toen niet zodanig dat de twee partijen samen in de formatie optrokken.

De enige keer dat een voorloper van GroenLinks in de coalitie kwam, waren de relaties met D66 en PvdA veel beter. In 1971 en 1972 werkte de Politieke Partij Radikalen (PPR) samen met deze twee partijen. Zij sloten het Progressief Akkoord, hadden een gezamenlijk programma en presenteerden zelfs een schaduwkabinet. Na de verkiezingen van 1972 wisten ze door hun samenwerking het kabinet-Den Uyl te forceren. Het programma van de PPR deed qua radicaliteit niet onder voor het huidige verkiezingsprogramma van GroenLinks. Een van de punten was dat werknemers een grotere invloed moesten krijgen op beslissingen van bedrijven en moesten delen in de ondernemingswinsten, en grondspeculatie moest onmogelijk worden gemaakt. Het kabinet-Den Uyl nam beide punten op in zijn programma.

Geen garantie voor de grootste

Een veelgehoorde misvatting is dat een partij die veel stemmen krijgt vrijwel automatisch in het kabinet komt, en dat het voor GroenLinks dus vooral zaak is de grootste te worden. Natuurlijk gaat een partij met slechts een paar zetels niet regeren. Politiek in Nederland is tellen tot 76, en de partij die meer kan bijdragen aan die 76 zetels heeft meer kans in de regering te komen. Tegelijkertijd is regeringsdeelname ook met weinig zetels niet onmogelijk. De ChristenUnie zit nu voor de tweede keer in vijftien jaar in het kabinet terwijl deze partij nooit meer dan zes zetels heeft gehaald. ➔

Keer op keer bleek het voor GroenLinks lastig om tot inhoudelijke afspraken te komen met rechtse partijen

Zutphen

De grootste met 'bezuinigen' als opdracht

Door STAN TERMEER

Na de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 ging bij GroenLinks Zutphen de vlag uit. De partij was met vijf zetels – zes op 33 stemmen na – de grootste fractie geworden, een unieke prestatie in een kleine stad in het oosten van het land met relatief weinig jongeren. Met 50.000 inwoners en een verzorgingsgebied van 150.000 mensen, grootstedelijke problematiek en een veel te lage bijdrage van het Rijk, heeft Zutphen het sociaaleconomisch zwaar. Daar komt bij dat er de afgelopen bestuursperiode, waarin GroenLinks coalitiepartij was, veel 'gedoe' was in raad en college. Er werd zelfs een extern begeleider ingevlogen om partijen weer bij elkaar te brengen.

Onder dat gesternte de formatie leiden, brengt extra verantwoordelijkheid met zich mee, realiseerde fractievoorzitter Liza Luesink zich: "Ik stond meteen op scherp." Na een eerste verkennende ronde met alle partijen schoven SP, PvdA, VVD en GroenLinks aan de onderhandelingstafel aan en lag er na twee maanden een coalitieakkoord. Luesink: "In zo'n onderhandelingsproces gaat het vooral over personen. Om er op inhoud uit te kunnen komen, is een voorwaarde dat de mensen aan de tafel elkaar vertrouwen. Ik waakte ervoor dat niemand afhaakte. Als ik

bijvoorbeeld zag dat iemand achterover ging leunen en zijn armen over elkaar sloeg, sprak ik hem daar op aan: we zitten hier niet voor niks; zeg eerlijk wat je vindt."

Het eindresultaat mag er zijn, vindt Luesink: een coalitieakkoord met een sterke focus op het sociaal en economisch versterken van Zutphen. "Het is ons gelukt door het hele akkoord een GroenLinks-lijn te trekken. We hebben Zutphen Energieneutraal in 2030 als doelstelling opgenomen en bijvoorbeeld ook artikel 1 van de Grondwet benoemd: iedereen hoort erbij en kan meedoen."

Tot zover het goede nieuws. Kort nadat het nieuwe college van B en W van start ging, druppelden de eerste signalen binnen over de deplorebare financiële positie van de gemeente. Er moet de komende jaren structureel 13 miljoen euro bezuinigd worden, veel meer dan het bedrag waarmee bij het smeden van de coalitie rekening was gehouden. Aan wethouder Harry Matser van GroenLinks de taak hierin het voortouw te nemen. Luesink: "Met 65 miljoen aan Rijksbijdragen en meer dan 85 miljoen aan uitgaven in 2018 in het sociale domein, moet Zutphen na het tafelzilver nu ook de huisraad verkopen om het hoofd boven water te houden. We hebben in het coalitieak-



LIZA LUESINK

Liza Luesink was tot mei dit jaar fractievoorzitter van GroenLinks Zutphen. Onder haar leiding won GroenLinks de gemeenteraadsverkiezingen in 2018. De partij vormt een college samen met SP, PvdA en VVD.

koord prachtige doelen geformuleerd, maar de realiteit is dat er geen geld is voor nieuw beleid. Dat is zuur. Harry is wethouder van financiën, duurzaamheid, mobiliteit en bestuurlijke vernieuwing en we moeten ervoor waken dat onze ambities niet ondergesneeuwd raken door dat ene doel: aan het eind van de periode de financiën op orde."

Dreigt voor GroenLinks Zutphen het lot van de PvdA in Rutte II: verantwoordelijkheid nemen om vervolgens door de kiezers afgestraft te worden? Luesink ziet het risico maar is optimistisch gestemd: "Onze wethouder vindt er geen doekjes om en krijgt waardering voor zijn open en heldere optreden. Vrijwel iedereen in de stad begrijpt dat de bezuinigingen onontkoombaar zijn. Dat geeft ruimte voor creativiteit en innovatie. Initiatieven gericht op de energietransitie zijn daar een mooi voorbeeld van."

—Stan Termeer is hoofd communicatie en public affairs bij de VO-raad en lid van de redactie van de Helling.

Amsterdam

Verwijt 'arrogantie van de macht' ligt op de loer

Door DIRK DE HOOG

"Oppositie voeren is een ander spel dan besturen, een ander vak. Zeker in ons geval. We zijn de grootste partij geworden en hebben veel van onze punten terug zien komen in het coalitieakkoord. De taak van de fractie is nu in eerste instantie ervoor te zorgen dat het akkoord ook goed en voortvarend wordt uitgevoerd. In de oppositie heb je meer mogelijkheden om kritisch te zijn, ook omdat de voorstellen niet van je eigen partij zijn. Maar als fractie lopen we zeker niet slaafs achter het bestuur aan. We zijn vooral bezig met vooruitdenken. Hoe kan het nog beter worden in Amsterdam? En er komen regelmatig nieuwe vraagstukken op die niet voorzien waren bij het schrijven van het coalitieakkoord. De fractie heeft daarbij de taak het GroenLinks-perspectief voor ogen te houden en GroenLinkse oplossingen aan te dragen.

Natuurlijk lopen we als besturende partij tegen allerlei grenzen aan. Belangrijkste is dat de speelruimte van de gemeente beperkt is. We moeten ons aan de wetten en regels van Den Haag houden en hebben maar heel beperkte ruimte om een eigen financieel beleid te voeren. We mogen niet zomaar een ander belastingstelsel invoeren bijvoor-

beeld. Binnen de coalitie zijn tot nu toe geen grote spanningen geweest. De partijen staan ook redelijk dicht bij elkaar: we delen een links-progressieve visie. Als ik één punt moet noemen waarop we verschillen? D66 wil graag grote internationale bedrijven naar de stad halen omdat dat goed zou zijn voor de werkgelegenheid. Wij zien dat anders. Voor de werkgelegenheid zijn die bedrijven niet nodig, er is al heel veel werk te doen op het gebied van verduurzaming en stedelijke ontwikkeling. Maar deze bedrijven zetten wél de woningmarkt nog meer onder druk. Een belangrijke vraag voor ons is: van wie is de stad? Wij vinden nadrukkelijk dat er voldoende plek moet blijven voor mensen met een modaal en lager inkomen. In het coalitieakkoord zijn dan ook afspraken gemaakt over huisvesting en sociaal beleid.

We hebben met een aantal punten duidelijk ons stemmen kunnen drukken op het beleid. De stad wordt autoluw, er is veel aandacht voor verduurzaming van de stad met een fonds van 150 miljoen euro en er komt 24-uursopvang voor 'ongedocumenteerden', zodat zij niet op straat hoeven te overleven.

Als grootste besturende partij staan we vaak in het middelpunt van de belangstelling. We kregen direct het ver-



FEMKE ROOSMA

Femke Roosma is sinds 2018 fractievoorzitter van de tienkoppige fractie van GroenLinks Amsterdam. GroenLinks zit in het gemeentebestuur samen met D66, PvdA en SP.

wij van 'arrogantie van de macht', toen we de reclameletters *I Amsterdam* op het museumplein weghaalden. Maar voor kritiek moet je niet bang zijn. Wij hebben een goed verhaal en moeten dat met overtuiging naar buiten durven brengen. Wij staan voor transparantie van het bestuur. En positieve resultaten krijgen ook aandacht.

Hoe maak je de afweging of je wel of niet gaat meebesturen? Voorwaarde is dat je een langetermijnvisie hebt voor de stad: wat zou je partij voor de stad kunnen betekenen als je honderd procent van de stemmen had? Compromissen moeten wel een stap in de goede richting van die langetermijnvisie zijn. Als besturen betekent dat je tegen je eigen idealen in moet werken of alleen ad-hocbesluiten neemt zonder visie of ideeën, vraag ik me af of je wel iets te zoeken hebt in het bestuur."

—Dirk de Hoog is redacteur bij AdValvas, het tijdschrift van de Vrije Universiteit Amsterdam, en medewerker van de Helling.

Groene partijen uit Frankrijk en Italië zijn meerdere keren met minder dan twee procent van de zetels aangesloten bij een coalitie. In Oostenrijk, Luxemburg en Denemarken werden Groenen met ruim meer dan 10 procent uitgesloten van regeringsdeelname. In Nieuw-Zeeland kregen de Groenen onlangs na verlies van bijna de helft van hun zetels voor het eerst ministers. De sociaaldemocraten profiteerden van het verlies van de Groenen, kregen zo een sterke positie en konden het initiatief bij de formatie naar zich toe trekken.

Zelfs het grootste aantal zetels biedt geen zekerheid om in het kabinet te komen. Bij de formaties van 1971, 1977 en 1982 bleef de grootste partij in de Tweede Kamer, de PvdA, buiten het kabinet. Bij een meerderheid van de verkiezingen sinds 1967 in Nederland kwam een van de twee grootste partijen niet in de regering. Bij politiek gaat het met name om het zoeken van een meerderheid voor een nieuwe coalitie. De grootste partij heeft geen alleenrecht op regeringsdeelname. De fundamentele vraag is dan ook of partijen die een meerderheid hebben op basis van programmatische samenwerking en onderling vertrouwen samen kunnen optrekken.

Uitzicht op invloed

Wat betekent dit voor de strategische positionering van GroenLinks? Uit bovenstaande analyse vloeien drie opties voort: je kunt als partij in het kabinet willen komen, een heel duidelijk linkse koers willen varen, of onafhankelijk willen opereren. Op basis van de ervaringen van groene partijen in West-Europa zijn deze drie doelen lastig met elkaar te verenigen. Een groene partij met een uitgesproken links profiel heeft zonder linkse bondgenoten een heel kleine kans om in het kabinet te komen. Alleen als een groene partij onderdeel is van een pre-electoraal pact – de Zweedse route – is er ruimte voor een veel linkse koers. Programmatische overeenkomsten met centrum- of rechtse partijen zijn noodzakelijk om te kunnen regeren via de Finse route. Een partij die de ambitie heeft om in het kabinet te komen, kan het zich niet veroorloven om zich links te positioneren en tegelijkertijd volledig onafhankelijk te opereren. Het is dan ook te hopen dat de oproep tot linkse samenwerking van Jesse Klaver bij het dertigjarig bestaan van GroenLinks niet slechts bij woorden blijft. X

Dit artikel richt zich op groene partijen die zetels hebben gehaald in

West-Europese landen (België, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Noorwegen, het Verenigd Koninkrijk en Zweden) en Australië, Nieuw-Zeeland en Canada. In Denemarken betreft het de Socialistische Volkspartij (*Socialistisk Folkeparti*), die lid

is van de Europese Groenen en net als GroenLinks links-socialistische wortels heeft. We negeren in dit artikel regeringsdeelname van groene partijen in Centraal- en Oost-Europese landen. Gedurende de transitie naar democratie begin jaren negentig traden deze partijen kortstondig toe tot de regering. Ze verloren daarna snel hun zetels. Een enkele groene

partij was daarna electoraal succesvol en kwam in de regering. Deze partijen, zoals de Litouwse Groene Partij, hebben een ander karakter dan GroenLinks: zij zijn bijvoorbeeld veel rechtser als het gaat om economische, culturele en morele thema's. Dit artikel kijkt daarnaast alleen naar kabinetsformaties die volgden op verkiezingen.

Literatuur

- Auers, D. (2012). *"The curious case of the Latvian Greens."* *Environmental Politics* 21(3): 522-527.
- Bale, T. & T. Bergman (2006). *"A Taste of Honey is Worse Than None At All: Coping with the Generic Challenges of Support Party Status in Sweden and New Zealand."* *Party Politics* 12(2): 189-209.
- Dumont, P. & H. Bäck (2006). *"Why so few, and why so late? Green parties and the question of governmental participation."* *European Journal of Political Research* 45: 35-67.
- Jungjohann, A. (2017). *German Greens in Coalition Governments: A Political Analysis*. Brussel: Heinrich Böll Stiftung/Green European Foundation.
- Kontinen, A. (2000). *"From grass-roots to the cabinet: The Green League of Finland."* *Environmental Politics* 9(4): 129-134.
- O'Brien, T. & N. Huntington (2018). *"Chronicle of a death foretold: The Green Party of Aotearoa New Zealand and the 2017 election."* *Environmental Politics* 27(2): 373-378.
- Ojik, B. van, Buitenweg, K., Eigeman, B., Scholten, L., Voortman, L., Wilt P. de (2007). *Scoren in de linkerbovenboek*. Utrecht: GroenLinks.
- Rihoux, B. & W. Rüdiger (2006). *"Analysing Greens in power: Setting the Agenda."* *European Journal of Political Research* 45: 1-33.
- Ylä-Anttila, T. (2012). *"Does your child still vote for the Greens?"* The Green League and the Environment in the Finnish Parliamentary Elections 2011." *Environmental Politics* 21(1): 153-158.

De echte prijs van voedsel

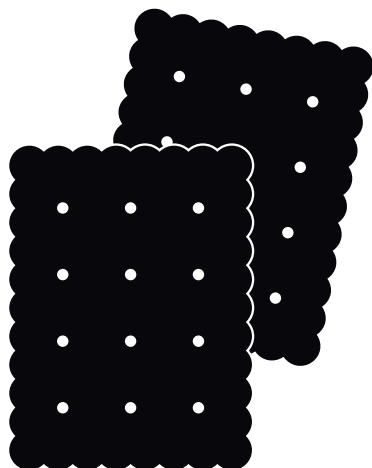


**true cost
accounting**

Het lijkt een voor de hand liggende oplossing: druk de maatschappelijke kosten van voedselproductie uit in de prijs voor een hamburger of een pak koekjes, en de overstap naar een vegetarisch en biologisch dieet is snel gemaakt. Toch zit er een belangrijk nadeel aan zogeheten *true cost accounting*: het reduceert het debat over duurzaam voedsel tot een kosten-batenanalyse en legt de verantwoordelijkheid voor verduurzaming bij de consument.

door GUSTAAF HAAN

illustratie FARHAD FOROUTANIAN



—Gustaaf Haan is hoofd onderzoek bij Questionmark, dat concurrentie op duurzaamheid in de voedselmarkt stimuleert.

Goedkoop voedsel heeft een hoge prijs. Neem hazelnoten: die worden nog altijd geplukt door kinderen in Turkije. Of eieren: nog steeds zijn er legbatterijen waar kippen hun kont niet kunnen keren. Of kijk naar het voer dat diezelfde kippen krijgen: vaak soja, geteeld op land waar kort geleden nog regenwoud stond. Deze drie problemen kunnen zomaar samenkomen in één pak koekjes dat voor anderhalve euro in de supermarkt ligt. Die prijs weerspiegelt bij lange na niet de maatschappelijke problemen die de productie heeft veroorzaakt.

In het debat over duurzaam voedsel duiken steeds vaker termen op als *true cost accounting* en *true pricing*, vergezeld van pleidooien om de ‘echte prijs’ van producten te berekenen; een prijs die dit soort verborgen maatschappelijke kosten wél weerspiegelt. Er zijn verschillende namen voor dit idee en ook over de juiste berekening van echte prijzen is nog volop discussie. Wat telt mee en wat niet? Hoe moet dierenwelzijn worden meegewogen? En moeten *positieve* maatschappelijke effecten ook worden verwerkt in de prijs? Toch hebben de meeste voorstellen een paar gedeelde kenmerken, die ik voor het gemak even samenvat onder de term *true cost*.

Het eerste kenmerk van *true cost* is het streven naar een *overzicht* van alle problemen die een productieketen voor de maatschappij veroorzaakt, vanaf de akkers waarop grondstoffen groeien tot en met het eindproduct. Het gaat dus niet alleen om het doen en laten van het voedselbedrijf dat op de verpakking staat, maar ook om de werkwijzen van diens leveranciers, leveranciers-van-leveranciers, enzo voorts. Een tweede kenmerk is het *kwantificeren* en onder één noemer brengen van de oorzaken van die problemen. Zo is het gebruikelijk om de uitstoot van verschillende broeikasgasen om te rekenen naar de mate waarin ze bijdragen aan het broeikas-effect, zodat de verschillende soorten uitstoot bij elkaar kunnen worden

opgeteld tot de totale bijdrage van het product aan klimaatverandering. In sommige voorstellen volgt daarop nog het *monetariseren* van problemen. Daarbij worden uiteenlopende problemen (bijvoorbeeld discriminatie van werknemers, het zonder verdoving castreren van varkens en klimaatverandering) opgenomen in een ‘echte prijs’ in harde euro’s. De ‘echte prijs’ is – ondanks de naam – fictief; het is niet de bedoeling om die prijs in rekening te brengen maar alleen om *inzicht* te geven in verborgen kosten die niet in de winkelprijs tot uitdrukking komen.

Ook politiek en overheid hebben interesse in dit perspectief op de problemen van het voedselsysteem. Het Planbureau voor de Leefomgeving noemt in een recent rapport over duurzaam voedsel de mogelijkheid om consumenten te informeren over de ‘echte’ kosten van het product: “Hieruit zou mogelijk kunnen blijken dat de ‘echte’ meerprijs van biologische producten veel lager is dan wat nu uit het prijskaartje blijkt. Dat zou consumenten ervan kunnen overtuigen om voor het duurdere (bijvoorbeeld biolo- ➔

Een belangrijk nadeel van *true cost* is dat het uitnodigt de wereld in louter economische termen te beschouwen





gische) product te kiezen.” Minister Schouten (Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid) schreef onlangs in de uitwerking van haar Landbouwvisie: “Het is belangrijk dat we een goed beeld krijgen van de werkelijke kosten van voedsel, dus inclusief de onbetaalde milieukosten en gezondheidskosten (*true cost accounting*).”

Koe in de wei

True cost heeft als voordeel dat het een compleet overzicht geeft van de schaduwkanten van ons voedselsysteem. Nu richt de aandacht voor de maatschappelijke gevolgen van voedselproductie zich vaak op ‘aaibare’ onderwerpen die een groot publiek aanspreken, wat niet noodzakelijkerwijs de belangrijkste problemen zijn. In

Nederland vinden veel mensen het bijvoorbeeld belangrijk dat koeien in de wei kunnen lopen. Voor het welzijn voor koeien is dat echter geen garantie en voor het milieu is het belangrijker wat die koeien te eten krijgen; is dat alleen gras van eigen land of ook krachtvoer met veel Zuid-Amerikaanse soja?

True cost streeft juist naar een integraal beeld van de problemen in een productieketen. Omdat *true cost* oorzaken kwantificeert, is beter duidelijk te maken waar ingrijpen het meest urgent is: welke stap in de productie draagt het meest bij aan CO₂-uitstoot en aan welk ingrediënt kleven de grootste sociale risico’s? Door die problemen te koppelen aan individuele producten of merken, maakt *true cost*

abstracte problemen zoals boskap voor palmolie, het verdwijnen van insecten of lokale waterschaarste concreet en zichtbaar in het dagelijks leven.

Een belangrijk nadeel van *true cost* is dat het uitnodigt om de wereld in louter economische termen te beschouwen. Dat uit zich in twee concrete risico’s.

Bruinvis en varkens

Het eerste risico is dat *true cost* het debat over duurzaam voedsel reduceert tot een kosten-batenanalyse. Dat begint al met het woord *kosten*, waar het juist over maatschappelijke problemen gaat. Dat woord ‘kosten’ wordt hier overdrachtelijk gebruikt: er is vaak niets of niemand die in letterlijke zin ‘kosten betaalt’. De werkelijke

‘echte kosten’ namelijk, dat zijn bijvoorbeeld het uitsterven van de Californische bruinvis door bijvangst, het miserabele leven van varkens in de bioindustrie of de gemiste schooltijd van cacaoplukkers in Ivoorkust. Daar komt geen geld aan te pas en geen geld ter wereld kan het ontstane leed ongedaan maken. Dat worden als ‘kosten’ en ‘prijs’ hier slechts *metaforen* zijn, gaat in het debat echter nogal eens verloren.

De verwarring wordt nog groter als we problemen daadwerkelijk bij elkaar optellen tot een bedrag in euro’s. Een recent voorbeeld daarvan vinden we buiten de voedselindustrie, waar ABN AMRO *true cost* toepaste op spijkerbroeken. Onderzoekers van de bank stuitten op het verschijnsel *Sumangali*, een schuldhorigheidssysteem in Zuid-India dat honderdduizenden jonge vrouwen dwingt om onze spijkerbroeken te maken. Volgens de bank is dit in de productieketen van spijkerbroeken de belangrijkste van alle misstanden, waarvan de totale ‘waarde’ uitkomt op zo’n 33 euro per spijkerbroek. *Nu.nl* schreef een bericht over het onderzoek, waarin met geen woord werd gerept over het lot van de Indiase vrouwen behalve via de verhullende zin ‘de negatieve impact op de lokale bevolking in India bedraagt (...) maar liefst 15,30 euro per spijkerbroek’ en als kop: ‘Spijkerbroek zou met milieu- en sociale kosten 33 euro duurder zijn’.

Zo lijkt verduurzaming een kwestie van betalen, in plaats van een kwestie van fatsoen. Door maatschappelijke vraagstukken onder een financiële noemer te brengen, ontdoen we ze van hun morele dimensie. Als we een beeld van de ‘verborgen kosten’ van voedsel willen geven, moeten we problemen bij de naam durven noemen. Die verborgen *verhalen* passen misschien niet allemaal op het prijskaartje of de verpakking, maar met digitale middelen is het goed mogelijk om bij elk product of merk meer informatie beschikbaar te maken. Zo kunnen geïnteresseerden

zelf bepalen hoe groot een probleem volgens hen is, in plaats van te moeten vertrouwen op schijnbaar eenduidige cijfers.

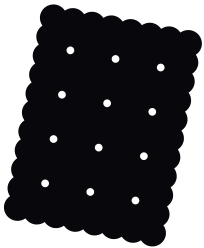
Voedselkeurmerken

Het tweede risico van *true cost* is dat de verantwoordelijkheid voor een duurzaam voedselsysteem komt te liggen bij consumenten. Deels hebben consumenten die verantwoordelijkheid ook; we moeten bijvoorbeeld minder vlees en zuivel eten. Dieren hebben namelijk relatief veel veevoer nodig voor de hoeveelheid vlees of zuivel die ze produceren. Al dat veevoer moet verbouwd worden op akkers, ten koste van bijvoorbeeld bos of oerwoud. Om die ‘verborgen kosten’ terug te dringen, kunnen we beter rechtstreeks plantaardig voedsel eten. Dat vraagt om een verandering in onze eetcultuur en daar hoort bij dat individuele consumenten andere keuzes maken.

Veel andere problemen van ons voedselsysteem hebben echter niet te maken met *wat* we eten, maar des te meer met *hoe* we het produceren. Welke pesticiden gebruikt de boer, en hoeveel? Vangen vissers de tonijn met netten of met hengels? Welke eisen stelt de fabrikant van chocolade aan arbeidsomstandigheden op de cacao-plantage? Dat zijn keuzes die ergens vroeg in de productieketen zijn gemaakt en waar een consument geen invloed meer op heeft. De afgelopen decennia is een waaier aan voedselkeurmerken ontstaan die de suggestie wekken dat consumenten *tóch* verantwoordelijk zijn voor deze keuzes. Zo kunnen we kiezen voor producten met een keurmerk voor eerlijke handel, een keurmerk voor minder gebruik van pesticiden of een keurmerk voor verantwoorde visserij. *True cost* kan dezelfde suggestie wekken, door een moreel appel op consumenten te doen om te kiezen voor producten met een lage ‘echte prijs’. Daarmee maken we verduurzaming afhankelijk van de behoefte van consumenten. In

Veel andere problemen van ons voedselsysteem hebben niet te maken met *wat* we eten, maar des te meer met *hoe* we het produceren





Literatuur

Drissen en Volleberg (2018). *Monetaire Milieuschade in Nederland. Een verkenning*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Impact Institute (2019). *True Pricing in de Jeans Keten*. Amsterdam: True Price
<https://www.nu.nl/economie/5904150/spijkerbroek-zou-met-milieu-en-sociale-kosten-33-euro-duurder-zijn.html>

PBL (2019). *Dagelijkse kost*. Hoe overheden, bedrijven en consumenten kunnen bijdragen aan een duurzaam voedselsysteem. Den Haag: Planbureau voor Leefomgeving

Schouten (2019). *Realisatieplan Visie LNV: Op weg met nieuw perspectief*. Den Haag: Ministerie van LNV.

praktijk is de vraag naar 'duurzame producten' echter beperkt tot een niche, wat voor bedrijven dan weer een reden is om juist niet te verduurzamen.

Een duurzaam en eerlijk voedselsysteem is niet een noodzaak voor consumenten, maar voor burgers. In plaats van consumenten te beïnvloeden, kunnen we *true cost* daarom beter gebruiken om het publieke debat te voeren. Dat kan bijvoorbeeld door de 'echte prijs' niet te koppelen aan individuele producten maar aan de voedselmerken die daarachter zitten. Uit onderzoek blijkt namelijk dat de reputatie van een merk of bedrijf een belangrijke drijfveer is om te verduurzamen. Dat is hoopgevend; reputatie is geen hard economisch begrip dat zich direct laat vertalen in marktaandeel, omzet of aandeelhouderswaarde. Reputatie heeft een morele component: het wordt evenzeer bepaald door hoe het bedrijf handelt als door wat de maatschappij belangrijk vindt. Een levend en geïnformeerd maatschappelijk debat over voedsel zou wel eens wezenlijker invloed op verduurzaming kunnen hebben dan de stabiele maar beperkte marktvraag naar producten met een keurmerk. Als *true cost* de (on)duurzaamheid van voedselmerken zichtbaar maakt voor de buitenwereld, geeft dat bedrijven een directe reden om te verduurzamen.

Het stellen van hogere sociale en milieueisen door bedrijven aan hun leveranciers, is de meest directe manier om winkelprijs en echte prijs dicht bij elkaar te brengen. Ook de overheid kan sociale en milieuproblemen voorkomen via wetgeving en regulering. Daarvoor is het niet nodig om 'verborgen kosten' van een product te berekenen. Effectiever is het om in te grijpen daar waar de problemen ontstaan, niet pas aan het eind van de productieketen als de problemen zijn 'verwerkt' in een product. Dus bijvoorbeeld: reguleer het gebruik van pesticiden, stel hogere eisen aan dierenwel-

zijn, maak importerende bedrijven verantwoordelijk voor het voorkomen van sociale misstanden in 'lagelonenlanden'. Productiekosten zullen als gevolg daarvan wellicht stijgen, wat kan leiden tot een hogere prijs voor voedselproducten. Maar in praktijk is die meerprijs voor consumenten altijd lager dan de 'verborgen kosten' van niet-duurzame productiemethoden voor mens, dier en milieu.

Economisme

Als we de metafoor 'de werkelijke prijs van voedsel' te letterlijk nemen, ligt economisme op de loer. Een duurzaam en eerlijk voedselsysteem is geen rekenom en mag niet alleen afhankelijk zijn van wat consumenten kopen. Een duurzaam en eerlijk voedselsysteem vraagt om een voortdurend debat over wat fatsoenlijk is en welke grenzen we hebben te respecteren. De overheid kan dat debat stimuleren door de 'werkelijke kosten' van voedsel zichtbaar te maken, mits die niet aan het zicht worden onttrokken door quasi-harde cijfers.

True cost kan een goed beeld geven van de problemen van ons voedselsysteem. Maar in plaats van de monetaire 'waarde' ervan, moeten we altijd de problemen zelf blijven benoemen. Kosten kun je bij elkaar optellen en betalen, maar maatschappelijke problemen moeten we oplossen – één voor één. X

Vertrouwen

Ik heb mijn eerste AOW te pakken en tot mijn verbazing deed me dat toch iets. Het gaf me niet zozeer een gevoel van 'oud zijn', maar juist van trots. Ik heb het toch maar mooi gehaald, dacht ik, toen ik naar het eerste bankafschrift keek waar de Sociale Verzekeringsbank op prijkte als afzender. 66 jaar en vier maanden. Daags na het ontvangen van mijn eerste AOW werd die leeftijd voor twee jaar gestold in het Pensioenakkoord. Een verstandige maatregel.

Nu heb ik nooit zwaar lichamelijk werk verricht. Dus ja, in een trager tempo kan ik ook nog doorwerken. Mijn gevoel 'ik heb het gehaald!' is meer verbonden met een ander maatschappelijk verschijnsel: om me heen zie ik leeftijdgenoten, vaker mensen die nog wat jonger zijn, voor wie het bereiken van de AOW-leeftijd hun redding is. Omdat zij de bankencrisis van 2008 en de daarop volgende economische crisis niet goed doorgekomen zijn. Ontslaggolven, reorganisaties, gestrande carrières. Het schrale zzp-bestaan als uitweg.

Natuurlijk is het voor veel mensen alweer goed gekomen. Maar toch is er iets kapot gegaan, en dat heeft te maken met vertrouwen. Het basale vertrouwen dat je, als je maar goed je best blijft doen en gezond blijft, gewoon je baan kunt houden. Het is te zien aan de onzekerheid van veel ouders over de toekomst van hun kinderen. Niet zo gek, als je tot je door laat dringen hoeveel kinderen opgroeien in armoede. Het is ook te zien aan jonge mensen die het onzekere zzp-bestaan toch kiezen boven een vaste baan in een voorheen vertrouwenwekkende arbeidsorganisatie: de loyaliteit aan het bedrijf die van hen verwacht wordt, is bijna nooit wederkerig dus waarom zouden ze zich binden? Wie nu afstudeert als onderwijzer of verpleegkundige, wordt juichend binnengehaald; voor ICT-ers geldt dat al helemaal. Maar

hoe lang duurt dat nog? En wordt de belofte van 'een leven lang leren' waargemaakt? Ik zie twintigers en dertigers met burn-out-klachten vanwege de hoge werkdruk, en anderen die met hun opleiding geen baan kunnen vinden. Als klap op de vuurpijl lopen de leden van de vakbeweging met duizenden tegelijk weg: van de belangenbehartiger van de werkende mens wordt weinig heil meer verwacht.

Terwijl het langetermijnperspectief - AOW en pensioen - naar achteren schuift, worden kortetermijnbeslissingen luchtiger genomen. "Ik wil nog geen vaste baan, ik zie het wel". In het besef dat de generaties die nu de arbeidsmarkt betreden hoe dan ook veel meer dan veertig jaar zullen moeten werken, lonkt de vrijheid. En geef ze eens ongelijk.

Ik sta met mijn mond vol tanden. Ik, van de generatie vrouwen voor wie de economische zelfstandigheid voorwaarde was voor welke bevrijding dan ook. In mijn beleving moest je ervoor zorgen aan de goede kant van de scheidslijn te staan. En die goede kant betekende: werk, waardoor je niet afhankelijk bent van een uitkering en waardoor je je huis uit komt. Na 44 jaar werken, weet ik: ik heb mazzel gehad. Mazzel dat ik me kon blijven ontwikkelen. Dat ik verschillende banen heb gehad en niet vastzat aan één werkgever. Ik kon overuren maken en korter werken al naar gelang mijn omstandigheden. Die mazzel gun ik iedereen. Dat kost geld, maar daar krijgen we wel het vertrouwen van een nieuwe generatie voor terug. Hoe onbetaalbaar is dat? X



ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Handelsoorlogen, sancties, vijandige overnames, valutamanipulatie: een nieuwe economische orde verrijst. Om de Pruisische generaal en militair theoreticus Carl von Clausewitz te parafraseren: economie is de voortzetting van oorlog met andere middelen.

De VS en China vechten hun strijd om geopolitieke heerschappij voornamelijk uit binnen de wereldeconomie, en Europa moet hier een weg in zien te vinden. Zoals blijkt uit nieuwe voorstellen van de Duitse Groenen, is progressief beleid best verenigbaar met een ambitieuze handelspolitiek die ervoor zorgt dat Europa niet degradeert van speler naar speelterrein.

door RODERICK KEFFERPÜTZ

illustratie ELIS WILK VOOR THE GREEN EUROPEAN JOURNAL

Pas op voor de draak

*Waarom Europa
een antwoord moet
hebben op China*





—Roderick Kefferpütz is strategisch adviseur in de door de Groenen geleide deelstaatregering van Baden-Württemberg in Duitsland.

Er is een aardverschuiving aan de gang in de internationale economische orde. Het Westen, dat de mondiale economie eeuwenlang heeft gedomineerd, verliest langzaam invloed. Dankzij de opkomst van China beweegt het economisch zwaartepunt naar het Oosten. In drie economische kerndomeinen doet China een gooi naar economische heerschappij.

Ten eerste: de handel. In de jaren tachtig van de vorige eeuw bedroeg het Chinese aandeel in de wereldhandel een magere één procent. Vandaag de dag heeft dit aandeel dubbele cijfers: twaalf procent. China is als wereldhandelsmacht bezig de Verenigde Staten te verdringen. Het land is de voornaamste handelspartner van meer dan 130 landen. Naar verwachting zal China de VS in 2020 voorbijstreven als belangrijkste handelspartner van de Europese Unie. De Volksrepubliek is als werkplaats van de wereld de grootste producent van honderden industriële producten en een grote exporteur van belangrijke grondstoffen. In dit verband is China de aanjager van mondiale economische groei. In 2016 alleen al nam het land een derde van de wereldwijde economische groei voor zijn rekening. Economisch gezien heeft China zich toegang verschaft tot elk land.

Staatsbedrijven

Doordat China in de tweede plaats een actieve buitenlandse economische strategie voert, zet deze trend zich voort. In 2016 investeerde het land 180 miljard euro in het buitenland, vooral in Europa; een stijging van veertig procent ten opzichte van het jaar ervoor. In 2016 investeerde China meer dan 35 miljard euro – een stijging van 77 procent – in Europese bedrijven. De overgrote meerderheid van al die Chinese investeringen werd gedaan door staatsbedrijven die beschikken over goedkoop kapitaal om bedrijfsovernames te financieren. Deze ‘chequeboekdiplomatie’ vermindert in de afgelopen twee jaar omdat Chinese investeringen steeds meer →

onder toezicht kwamen te staan en China kapitaalbeperkingen instelde, maar de afhankelijkheid neemt toe.

China's indrukwekkende infrastructuurplan – het *Belt and Road*-initiatief, ook bekend als de Nieuwe Zijderoute – heeft eveneens als doel de economische invloed te vergroten. Met dit investeringsplan neemt China een deel van de wereld in een geo-economische houdgreep. Het uiteindelijke doel is om meer dan zestig landen verspreid over drie continenten met China te verbinden. Het plan brengt meer dan zestig procent van de wereldbevolking, het overgrote deel van de wereldwijde energiebronnen en een substantieel deel van het mondiale bruto nationaal product samen. Met dit paradepaardje versterkt China zijn economische greep op Eurazië en Afrika, trekt het land economische banden aan en verstevigt het zijn invloed op economisch afhankelijke gewesten. Met dit initiatief zullen alle wegen letterlijk naar Beijing leiden. Joe Kaeser, directeur van Europa's grootste industriële bedrijf Siemens, waarschuwt dat "China's nieuwe Zijderoute de nieuwe WTO gaat worden – linksom of rechtsom."

Van werkplaats naar onderzoekscentrum

Ten derde is China op jacht naar technologische alleenheerschappij. De dagen dat China werd afgedaan als de werkplaats van de wereld waar spotgoedkope producten van lage kwaliteit worden vervaardigd, zijn voorbij. De werkplaats is bezig te veranderen in het onderzoekscentrum van de wereld. Westerse technologie lijkt niet langer oppermachtig. Was het Europese budget voor onderzoek en ontwikkeling in 2014 nog even groot als het Chinese, nu heeft China Europa ingehaald en neemt het twintig procent van de wereldwijde uitgaven voor onderzoek voor zijn rekening. Enorme bedragen die China investeert in strategische technologieën zoals kunstmatige intelligentie, *quantum computing* en bio-



East meets West
Yang Liu
Uitgeverij Taschen
gmbh, 2015

Oost versus West

In het boekje *East meets West* heeft Yang Liu, een Chinese grafisch ontwerper die al jaren in Duitsland woont, op een verhelderende manier de cultuurverschillen tussen China en de westerse wereld weergegeven. De illustraties op pagina 53 komen uit dit boek.

technologie. Anders dan in Europa heeft de markt voor durfkapitaal ook een hoge vlucht genomen. Start-ups schieten als paddenstoelen uit de grond, een derde van alle *unicorns* (start-ups met een waarde van meer dan één miljard dollar) is gevestigd in China.

In 2035 wil het land zijn uitgegroeid tot het voornaamste innovatieland ter wereld, en de 'Made in China 2025-strategie' zet daarvoor de koers uit. China wil wereldleider worden in tien strategische sectoren – van biomedische technologie en robotica tot kunstmatige intelligentie en alternatieve autotechnologie. Het gaat er daarbij niet zozeer om het Westen voorbij te streven; China wil zelfvoorzienend zijn. Zoals de Chinese President Xi Jinping verklaarde: "Om een internetsupermacht te worden, hebben we onze eigen technologie nodig. En die zullen we van a tot z moeten beheersen." Al in 2020 moeten binnenlandse componenten voor strategische technologische sectoren vijftig tot zeventig procent van de nationale markt uitmaken. China streeft naar technologische autarkie omdat het weet dat import zijn achilleshiel is. Het land koopt momenteel meer halfgeleiders voor zijn digitale industrie dan olie. China exporteert ook digitale technologie om buitenlandse autori-

China biedt economische lokkertjes: directe buitenlandse investeringen en toegang tot zijn enorme markt

taire regimes te versterken. Beijing treedt op als gastheer van talrijke *capacitybuilding*-workshops voor landen in Afrika en leert ze hun digitale ruimte te reguleren. Veel van deze landen nemen de Chinese manier van internetcontrole en wetgeving inzake cyberveiligheid over. China's techbedrijven zijn de droom van elke dictator. Cloudwalk Technology in Ghuangzhou bijvoorbeeld heeft een deal gesloten met Zimbabwe voor de levering van een indrukwekkend gezichtsherkenningssysteem. De Chinese *big brother* komt naar Afrika.

Deze drie ontwikkelingen brengen de wereldeconomie uit balans. China keert zich af van de traditionele arbeidsverdeling waarbij het Westen verantwoordelijk is voor hoogwaardige producten en China voor de rest. Beijing is zich ervan bewust dat het, wil het zijn economische dynamiek bewaren (en tegelijkertijd de eigen bevolking tevreden houden en het autocratische systeem handhaven), exportmarkten moet veiligstellen en

leider moet worden op technologisch gebied. Dit om te voorkomen dat het in de 'middeninkomensvalstrik' trapt [de situatie waarin de groei van een land stagneert nadat het niveau van middeninkomen is bereikt, RK].

IJzeren gordijn

De voormalige Amerikaanse minister van Financiën Hank Paulson waarschuwde dat een 'economisch ijzeren gordijn' op de loer ligt. De vraag is: aan welke kant van dat economische ijzeren gordijn zal de Europese Unie belanden, nu ze klem zit in de economische concurrentiestrijd tussen de VS en China?

China biedt economische lokkertjes: directe buitenlandse investeringen en toegang tot zijn enorme markt. Vóór de EU-China-top van april 2019 sloot China investeringsakkoorden met Frankrijk en Italië en sinds kort staat het buitenlandse bedrijven toe om een meerderheidsbelang te nemen in joint ventures in China, waar vooral Duitse bedrijven gebruik van maken.

Intussen heeft de EU haar houding jegens China al verhard. De Franse president Emmanuel Macron kondigde aan dat het tijdperk van naïviteit jegens China voorbij is. De EU heeft haar screening-mechanismen met betrekking tot directe buitenlandse investeringen verscherpt en in een recente strategische nota heeft de EU China aangemerkt als een 'systeemrisico'. De EU liet China ook blijken bereid te zijn zonder aankondiging vooraf weg te lopen uit de EU-China top als ze van China geen garanties kreeg over de wederkerigheid van open markten, de overdracht van technologie en hervorming van de WHO.

De EU balanceert op een wiebelig koord. Zowel de Amerikaanse als de Chinese markt is cruciaal voor de Europese economie. In talloze scenario's legt de EU het economisch af. Als de handelsoorlog tussen de VS en China escaleert, zou de Europese industrie er weleens onder kunnen lijden. Ook wanneer er een handelsovereenkomst wordt gesloten. Economen van Barclays schatten dat een handelsakkoord de EU €50 miljard aan export zou kunnen kosten.

Meer zelfvertrouwen

De uitdaging voor Europa is om een strategie te ontwikkelen voor die nieuwe economische orde; een orde die meer wordt bepaald door *realpolitik* dan door regels, meer door machtpolitiek dan door partnerschap, en waarin economie en buitenlands en veiligheidsbeleid hand in hand gaan. Europa moet de nieuwe economische realiteit onder ogen zien en zijn eigen plek in de nieuwe wereld afbakenen.

1 Eerst en vooral moet de EU meer zelfvertrouwen kweken, voor haar belangen opkomen en bereid zijn de nodige maatregelen te nemen. De EU is een van de grootste markten ter wereld – dat geeft de Unie economische invloed. De EU hoeft zich niet te laten verleiden door de 'sirenenzang' van de Chinese markt en moet →





meer op zichzelf vertrouwen in de omgang met China. China kopieert producten, steelt handelsgeheimen, dwingt bedrijven tot het overdragen van technologie en pleegt cyberdiefstal. Dat de EU China ervan heeft weten te overtuigen met dergelijke praktijken te stoppen is een succes, maar praatjes vullen geen gaatjes. De EU moet bereid zijn om economische stappen tegen China te nemen als het land niet de toezeggingen nakomt die het deed in de verklaring na de EU-China top – anders is de EU niet anders dan een schaap in wolfskleren. Economische betrekkingen zijn tweerichtingsverkeer. Zonder de EU zou China nooit de enorme groei cijfers en technologische ontwikkeling van de afgelopen jaren hebben gekend. De EU moet dat niet vergeten.

2 Ten tweede zou de EU er goed aan doen om alternatieve markten aan te boren. Afrika is een potentiële partner met aanzienlijke groeimogelijkheden. Economische samenwerking zou beide partijen veel voordeel opleveren. Ook India is een slapende reus. Een democratisch land dat wacht op het juiste moment om zich economisch te laten gelden, en daarnaast is het land een mogelijk geopolitiek bolwerk tegen China.

3 Ten derde moet de EU leider blijven op technologisch gebied, wat de noodzaak voor investeringen met zich meebrengt in grensverleggende ontwikkelingen zoals kunstmatige intelligentie, *quantum computing* en biotechnologie. Als de EU er niet in slaagt te innoveren, dan speelt ze niet langer mee in de technologische 'eredivisie' – en wat blijft er dan over? “Als we worden buitengesloten, krijgen we geen tweede kans”, zegt de voormalige Groene Duitse minister van Buitenlandse Zaken Joschka Fischer.

Huawei

De EU zou ook moeten overwegen haar beleid inzake de export van hoogwaardige technologische producten te verscherpen. Dit om te garanderen dat strategisch belangrijke technologieën niet naar landen wegvloeien die deze gebruiken om de mensenrechten te onderdrukken of om digitaal autoritarisme te bevorderen. En ze moet serieus nadenken over technologische soevereiniteit. De EU moet haar 5G-netwerk, het zenuwcentrum van de digitaal verbonden wereld van de toekomst, niet laten bouwen door het Chinese Huawei maar door de beschikbare Europese alternatieven. Het gaat ook over ons democratische en sociale model. Als de EU niet investeert in geavanceerde technologieën en die niet ontwikkelt, reguleert en standaardiseert volgens onze morele waarden en democratische principes, dan doen anderen het wel. Daarom moeten we niet alleen een ethisch kader scheppen voor dergelijke technologieën, maar die technologieën zelf ook daadwerkelijk ontwikkelen en inzetten om grote maatschappelijke uitdagingen zoals klimaatverandering op te lossen.

4 Ten vierde moet de EU vooraan staan bij het omvormen van de nieuwe economische orde tot een multilaterale orde gebaseerd op regels. Het moet voor een dergelijke onderneming gelijkgestemde partners zien te vinden als Japan, Canada, Zuid-Korea.

Ecologisch en sociaal

De Groenen in Duitsland roepen – in de context van hun nieuwe partijprogramma – zelfs op tot een sociaal-ecologische machtspolitiek in handelsbetrekkingen (*sozial-ökologische Machtpolitik*). De landen die duurzaam en met respect voor de mensenrechten produceren, zouden voorrang moeten krijgen op de Europese markt. Landen die dat niet doen, moeten invoertarieven betalen. Dergelijk beleid zou van de Europese markt een politiek instrument kunnen maken. Dat is een welkome verandering van de kant van de Groenen – het doen van werkbare voorstellen in plaats van alleen maar kritiek te leveren en handelsakkoorden met andere landen te belemmeren. Vooral omdat mondiale politiek een nieuwe fase is ingegaan waarin handelsakkoorden met liberale democratische landen als Canada, Australië en Japan nog belangrijker zijn geworden.

Nog los van de haalbaarheid en wenselijkheid: het voorstel van de Duitse Groenen toont de wens voor een progressieve handelsagenda binnen de nieuwe economische orde. Een handelsagenda die bij de economische betrekkingen rekening houdt met een van de meest bepalende botsingen van deze eeuw: liberale democratie versus digitaal autoritarisme in Chinese stijl.

De wereld maakt een economische omwenteling door. Regels en instituties die lang hebben standgehouden, boeten aan kracht in. Economieën slijpen de messen en nieuwe economische invloedssferen worden bevochten. De EU heeft snel een antwoord nodig op deze nieuwe wereld, als ze tenminste een economische speler van formaat wil blijven in plaats van een speelterrein te worden voor grootmachten. ✕

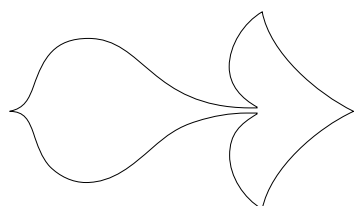
Dit artikel is eerder dit jaar gepubliceerd op de website van de *Green European Journal*, het Europese partnerblad van de Helling. Vertaling: Robert Dorsman.

Lezen

55

DE HELING • NR 3 2019

RECENSIES



De rechtse annexatie van Antonio Gramsci en Carl Schmitt
Jos van der Lans pag. 56 • ***Voor een ander Europa*** Étienne
Balibar pag. 62 • ***De welvaart van landen*** Adam Smith
pag. 64 • ***Hoe gaan we dit uitleggen?*** Jelmer Mommers
pag. 66 • ***Waarom werken we zo hard?*** Govert Buijs pag. 66

De rechtse annexatie van Antonio Gramsci en Carl Schmitt

De onlangs opnieuw vertaalde werken van denkers Antonio Gramsci en Carl Schmitt dagen linkse politieke partijen vandaag de dag uit om meer na te denken over oude vraagstukken in een moderne tijd, zoals politiek en politieke machtsvorming.



Alle mensen zijn intellectuelen. Notities uit de gevangenis.
Antonio Gramsci
Vertaald & toegelicht door Arthur Weststeijn.
Uitgeverij Vantilt, 2019

Ik hoop het eerste, ik vrees het tweede. Heftige debatten over de staat, de politiek, de maakbaarheid van de samenleving en politieke machtsvorming zijn in linkse kringen steeds minder *bonton* geworden. Ze hebben iets ouderwets gekregen. Marxisten, ooit gespecialiseerd in dit soort vragen, zijn toch vooral residuen uit de vorige eeuw. Begrippen als klasse, kapitalisme, uitbuiting, klassenstrijd (met een 'n') en historisch-materialisme zijn in linkse kringen ingewisseld voor netwerksamenleving, transitie, diversiteit, kwetsbare mensen, koopkrachtverlies, veelverdieners. Analytische begrippen en kaders lijken te zijn vervangen door op zichzelf staande typering. Je bent tegenwoordig al heel links als je het woord 'ongelijkheid' en natuurlijk 'duurzaamheid' in de mond neemt. De ooit te veroveren staat is een neutrale overheid geworden. De politiek - en links heeft zich daar niet aan kunnen onttrekken - is veranderd in scoren in de media, uitgekende framing, campagne strategieën en de gunst van het electoraat.

Jesse Klaver houdt het zijn publiek bij elke gelegenheid voor: we zijn een beweging, een beweging voor verandering. En als het applaus als graadmeter zouden dienen, zou je het bijna gaan geloven: we gaan Nederland veranderen. Maar nadat ik de Groen-Linkse leider een paar keer zijn boodschap heb zien verkondigen, borrelen er bij mij toch wat vragen op. Hoe gaan we dat dan doen? Zit er een gedachte achter? Een strategie? Is de optimistische verwachting gebaseerd op een analyse van de machtsverhoudingen? Schuilt er een duidelijke opvatting over politiek in? Of hebben we hier te maken met een vorm van politieke *framing* die in de eerste plaats moet leiden tot voldoende zetelwinst om toekomstige deelname aan een kabinet onvermijdelijk te maken, om daar alles een graadje linkser en groener te maken?

—Jos van der Lans is cultuursycholoog en publicist. Tussen 1999 en 2007 was hij voor GroenLinks lid van de Eerste Kamer.



door JOS VAN DER LANS
illustratie ELIS WILK VOOR
THE GREEN EUROPEAN JOURNAL

Intellectuele honger

Het is dan ook niet verbazingwekkend dat in rechtse kringen meer intellectuele honger tot ontwikkeling komt dan in het wat uitgeblust ogende linkse kamp. Rechts is nu in de positie die links in de jaren zeventig innam, namelijk die van steeds populairder wordende criticaster van de bestaande orde. Rechts is allang de fase voorbij dat het louter populistische sentimenten oproept, en vormt voor steeds meer mensen een intellectueel project. Want de aversie tegen links, tegen het cultuurrelativisme, tegen de grachtengordelélite, vraagt natuurlijk wel enige analytische onderbouwing. Hoe is deze orde ontstaan? Hoe hebben de machtsverhoudingen zich ontwikkeld? Wat is de rol van de staat daarin? Het zijn decennialang vragen geweest waar linkse intellectuelen boeken over vol schreven, maar waar nu ook

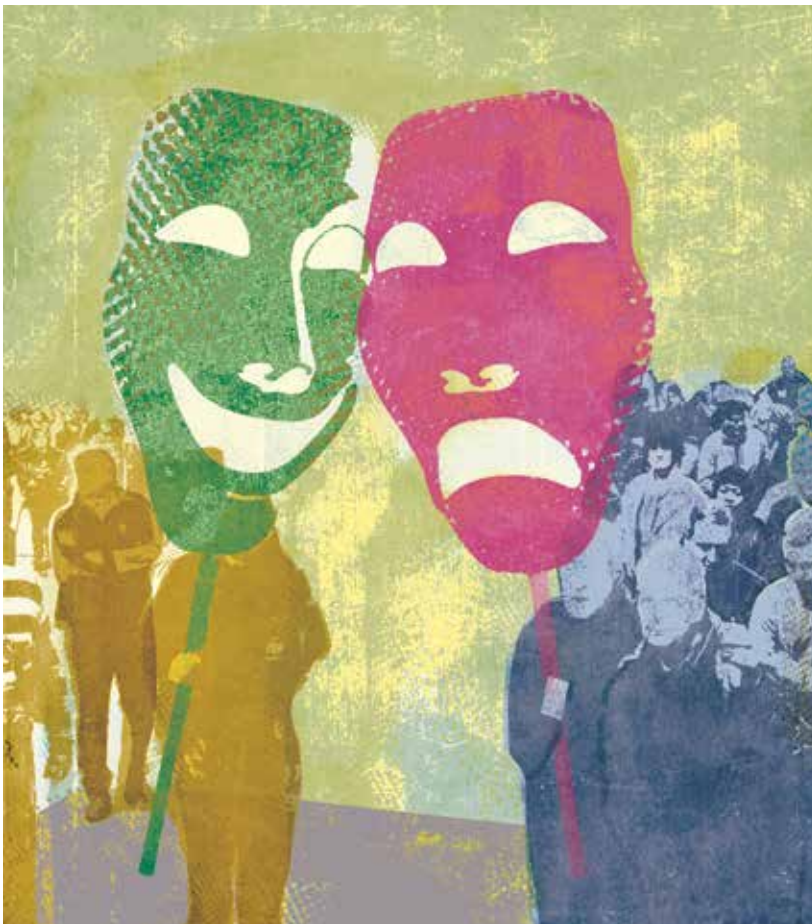
rechts-conservatieven zich de hersens over breken.

Wat dat betreft is Forum voor Democratie met de ijdele Thierry Baudet niet zomaar een nieuwe aflevering in een serie elkaar opvolgende populistische *Idols*-verkiezingen, maar veel meer dan bij de LPF en de PVV is er sprake van een soort intellectuele *coming-out*. Je ziet het aan de aanhang, die eerder doet denken aan studentencorpora en oude sociëteiten dan aan de voetbaltribune bij Feyenoord.

Gevangenisnotities

Ongetwijfeld heeft deze ontwikkeling mede een rol gespeeld bij de beslissing om het werk van twee klassieke vooroorlogse denkers over staat en politiek, Antonio Gramsci (1891-1937) en Carl Schmitt (1888-1985), opnieuw in

een Nederlandse vertaling uit te brengen. Beiden leveren immers grondstoffen voor het debat dat door rechts nieuw leven wordt ingeblazen. Daarbij is de belangstelling voor Antonio Gramsci op zijn minst opmerkelijk te noemen. We kennen de Italiaan als de intellectuele voorman van de vooroorlogse PCI, de Italiaanse communistische partij, die door Mussolini in de gevangenis werd gegoooid waar hij op kleine papiertjes en in een taal waarmee hij de censuur kon ontlopen zijn beroemd geworden gevangenisnotities schreef. De belangrijkste delen daarvan zijn nu opnieuw vertaald door Arthur Weststeijn onder de titel *Alle mensen zijn intellectuelen*. Weststeijn, als historicus en filosoof verbonden aan de Universiteit Utrecht, maakt in zijn zeer ver- →



**In zijn gevangenis-
cel boog Gramsci
zich over de vraag
waarom het de
fascisten wel en de
communisten niet
was gelukt om de
macht te grijpen**

helderende toelichting duidelijk waarom vooraanstaande rechtse politici met zijn gedachtegoed weglopen; onder anderen Matteo Salvini, tot voor kort Italiaanse vicepresident en voorman van Lega Nord, en Marion Maréchal, het gezicht van jong rechts in Frankrijk.

Dit betreft overigens vooral een strategische omhelzing van zijn denkbeelden. In zijn gevangeniscel boog Gramsci zich over de vraag waarom het de fascisten wel en de communisten niet was gelukt om de macht te grijpen. In het door en door katholieke Italië, zo analyseerde hij, was het niet voldoende om een economische en politieke strijd om de macht te voeren. Die zou je pas kunnen winnen als je ook de strijd op het terrein van de cultuur, van de ideologie voert. Je moet dat terrein bezetten door geestverwanten op belangrijke posities te zetten, het onderwijs naar je hand te zetten, media voor je zaak te winnen en actief bondgenoten te werven. Communisten slagen er alleen in de om de macht te grijpen als hun denkbeelden 'hegemoniaal' worden – een cruciaal begrip in het oeuvre van Gramsci. In dat proces spelen 'organische' intellectuelen een hoofdrol, mensen die in de praktijk van het dagelijkse leven op allerlei terreinen partij kiezen en zich manifesteren. Daarbij vat Gramsci het begrip 'intellectueel' heel ruim op, want voorzien van de juiste inzichten zijn in principe alle mensen intellectuelen.

Klasseloze maatschappij

Gramsci ontwikkelde in zijn gevangenisnotities een omvattende strategie om uiteindelijk de politieke macht te veroveren en de klasseloze maatschappij - in dat opzicht bleef hij een overtuigd marxist - te realiseren. In de marxistische en communistische traditie van eind jaren twintig was dat een nieuw geluid. In die kringen domineerde het gedachtegoed van Marx en Lenin, gebaseerd op het primaat van de economische en politieke klas-



Het begrip politiek.
Carl Schmitt
Vertaald door George Kwaad en ingeleid en na beschouwd door Theo de Wit.
Uitgeverij Boom Klassiek, 2019

senstrijd. Voor Gramsci was dat in het katholieke Italië te beperkt: zonder onderwijzers, ambtenaren, progressieve middenstanders, ondernemers, ja zelfs priesters redden we het niet, was zijn boodschap. Een strategie die pas decennia later echt doordrong tot de politieke praktijk toen de PCI in de jaren zeventig de aanzet gaf tot het zogenaamde eurocommunisme, waarbij zij zich onttrokken van de dogma's van het klassieke communisme. In Nederland werd Gramsci in dezelfde jaren ontdekt door uit de studentenbeweging voortgekomen linkse intellectuelen die in zijn denken een legitimatie vonden om op hun eigen terreinen (onderwijs, universiteit, openbaar bestuur) de goede zaak van de arbeidersklasse te dienen door een 'lange mars door de instituties' te beginnen – een strategie die in 1969 voor het eerst door de Duitse studentenleider Rudi Dutschke werd aangeprezen.

Precies hier tekent zich de dubbelzinnigheid van de rechtse omarming van Gramsci af. Aan de ene kant gebruiken rechtse denkers zijn gedachtegoed om te verklaren dat sinds de vermaledijde jaren zeventig het links-liberale denken 'hegemoniaal' is geworden. Er is volgens hen een 'cultuurmarxistische' elite opgestaan die het cultuurrelativisme predikt, natiestaten heeft opgeofferd voor Europa, kosmopolitisch denkt, lokale culturen in de uitverkoop doet en diversiteit heilig verklaart. Wat in de jaren zeventig bevochten moest worden, is in hun ogen 'hegemoniaal' gemeengoed geworden.

Aan de andere kant trekken ze uit deze analyse lering door voor hun politieke ambities een vergelijkbare strategie te volgen. Toen Baudet enkele jaren geleden warm liep voor zijn politieke opmars, kreeg hij – zo vertelt hij het tenminste zelf – een bijzonder advies ingefluisterd door de Britse conservatieve denker John Laughland (die later zou spreken op het eerste partijcongres van de FvD): "Thierry, doe niet als Lenin, maar als Gramsci."

Droom dus niet van een snelle politieke revolutie, maar begin aan een lange cultuurstrijd. Dus zei Baudet na de tegenvallende resultaten bij de Europese verkiezingen tijdens een bijeenkomst van FvD-jongeren: "Ach, het gaat ons niet om de zeteltjes, maar om posities in het onderwijs, in de media, op de universiteiten. Wij denken op de lange termijn." Dat verklaart ook het instellen van een meldpunt voor linkse docenten die het onderwijs zouden indoctrineren: je moet de overheersende positie van je tegenstander permanent onder druk zetten en aan de kaak stellen.

De vraag is natuurlijk wel wat de 'organische intellectuelen' van dit opkomende rechts dan te melden hebben. Wat is hun denkraam, hun analysekader? Hun politieke standpunten mogen inmiddels als bekend worden verondersteld - stuk voor stuk gruwelen voor linkse *Guttmenschen* (en zo zijn ze ook bedoeld) - maar is er ook intellectueel diepgang aan te geven? Een doordening waarin opvattingen schuil gaan over de vraag wat politiek is?

Controversieel denker

Goede kans dat in toekomstige beschouwingen daarover steeds vaker de naam van de Duitse rechtsgeleerde en filosoof Carl Schmitt zal opduiken. Uitgeverij Boom bracht dit voorjaar zijn bekendste, uit 1927 stammend en in 1932 herschreven boek *Het begrip politiek* in een nieuwe Nederlandse vertaling op de markt. Schmitt was (en is) een controversieel denker waarmee linkse kringen lange tijd geen goede sier konden maken, omdat hij in 1933 collaboreerde met het nazibewind en vier jaar lang één van de topjuristen was die het Hitler-regime staatsrechtelijk legitimeerden. Hoewel hij vervolgens door de nazi's aan de kant werd gezet, was daarmee zijn reputatie voor de rest van zijn leven bezoedeld. Maar zijn geschriften bleven hun aantrekkingskracht houden omdat ze een theoretisch en analytisch kader geven aan ervaren bedreigingen of grote

gebeurtenissen of, recenter, een verklaring geven voor het gedrag van een aantal politiek leiders. In dat opzicht oefent Schmitt ook aantrekkingskracht uit op linkse denkers, zoals de Belgische politiek-filosoof Chantal Mouffe in het vorige nummer van *de Helling* nog liet zien, zij het dat ze zich wel steeds verplicht voelen afstand te nemen van de totalitaire kanten van zijn gedachtegoed te halen.

In *Het begrip politiek* stelt Schmitt dat vijandschap de politiek definieert. Zijn denken is gebaseerd op antagonismen. Zoals moraal gaat over de tegenstelling tussen goed en kwaad, zo gaat de politiek over vriend en vijand. Dat betreft niet zozeer individuen die elkaar naar het leven staan: de vijand waar Schmitt over spreekt, is een publieke vijand die een politieke gemeenschap samenbindt in de strijd tegen de buitenstaander. Een vijand is volgens Schmitt daarmee een noodza-

kelijke bestaansvoorwaarde voor elke gemeenschap die zichzelf als een eenheid beschouwt. Elke homogeniteit, elke stabiliteit is slechts mogelijk tegenover een dreiging, waarbij de vijand gezien wordt als een minderwaardige soort, een gevaar voor de eigen beschaving, een bedreiging van de volksgemeenschap. Dat rechtvaardigt ook dat de vijand met geweld (oorlog) kan worden bestreden, en dat de heersende macht aan zijn onderdanen mag vragen om hun leven te geven in de strijd tegen de dreiging van buiten.

Ter verdediging van Schmitt: hij baseerde zijn begrip van de politiek en de staat niet op een normale toestand, waarin de in de democratische arena verschillende belangen tot een consensus komen. Hij was geïnteresseerd in wat er gebeurt als er sprake is van een noodtoestand, van een grote bedreiging. "In het uitzonderlijke doorbreekt de kracht van het werkelijke leven het omhulsel van een door herhaling verstarde mechaniek", aldus Schmitt. De ware aard van de staat moet zich bewijzen in wat hij de uitzonderingstoestand noemt, als de dreiging immens is en de nood aan de man.

Soeverein leiderschap

Dat vraagt, volgens Schmitt, om soeverein leiderschap. Schmitt heeft niks met pluralistische of liberale beschouwingen over de democratie; die leiden in zijn ogen alleen maar tot chaos omdat ze de ware dynamiek van de politiek ontkennen (depolitiseren) en daarmee de staat krachteloos maken. In de context van de chaotische Weimarrepubliek, waarin hij zijn geschriften schreef, is dat overigens niet een helemaal onzinnige gedachte. Met deze anti-pluralistische, antiliberale opvatting zou je Schmitt een voorloper kunnen noemen van wat wel de 'totalitaire democratie' wordt genoemd. Overigens een staats- →

Wie Schmitt nu leest, ziet ook Trump met zijn twitteroorlog tegen iedereen die hem niet welgezind is

Gramsci en Schmitt dagen linkse partijen uit tot heel diep nadenken over wat anno nu politiek en politieke machtsvorming is

vorm die in die dagen duizend kilometer oostwaarts nogal drastisch in de praktijk werd gebracht en die voor Schmitt een schrikbeeld vormde: het communistische Rusland.

Hier past een disclaimer. Het voorafgaande doet niet helemaal recht aan de redenering die Schmitt in *Het begrip politiek* opbouwt. Zijn analyse zit veel doorwrochter in elkaar. Dat is ook de reden waarom zijn werk nog steeds gelezen en bediscussieerd wordt. Daar komt bij dat wie, zoals schrijver dezes, in een links-liberale traditie is opgevoed, het moeilijk heeft om de denkwijze van Schmitt zo objectief mogelijk weer te geven, zonder de gruwelen van het nazisme voor ogen te houden.

Maar wie Schmitt met de ogen van nu leest ziet ook Trump, met zijn *Make Amerika great again*, zijn muur tegen immigranten, zijn twitteroorlog tegen iedereen die hem niet welgezind is. Wie Schmitt nu leest ziet in Oost-Europa Poetin en Orbán Schmittiaans regeren, hoort de roep om sterke leiders en de aanzwellende kritiek op de democratie. Wie Schmitt nu tot zich laat doordringen, beseft dat het debat tussen Zwarte-Piet-afschaffers en traditieadepten niet een onschuldig treffen is, maar bijna een vorm van oorlog, een kwestie van levensbelang.

Intellectuele zuigkracht

Erg verbazingwekkend is het dus niet dat Schmitts gedachtegoed gretig aftrek vindt in het baudetiaanse kamp. Misschien dat ze zijn toch wat besmette naam niet zullen noemen in de beschouwingen, maar met Gramsci in de hand en Schmitt in het hoofd zullen ze heel wat vijandelijke gevaren (immigratie) en bedreigingen (klimaatapostelen) ontwaren, die we (de Nederlandse natie) het hoofd moeten bieden, inclusief de linkse diversiteitsdenkers, de alles goedpratende linksliberalen, die als handlangers van de vijand en als 'cultuurmarxistische' kuddedieren de ware vertolkers van

onze cultuur en tradities moedwillig blijven demoniseren.

Links kan deze rechtste hergroepering afdoen als een relatief marginaal electoraal verschijnsel, maar ondertussen schuift het denken van andere partijen wel die kant op. Je hoeft anno 2019 niet meer in het centrum van de macht te vertoeven om intellectuele zuigkracht uit te oefenen. Je moet vooral effectief in de sociale media weten te opereren. In feite is de dominante prudent-progressieve mentaliteit, zoals het SCP de stemming in Nederland tot de opkomst van Fortuyn karakteriseerde, al sinds 2002 in verval aan het raken. Electoraal gesproken is links sinds de Tweede Wereldoorlog nog nooit zo zwak geweest en ideologisch al jaren in het defensief.

Dat verander je niet door in de kantines van de kantoren en fabrieken de professionals toe te spreken, hoe nuttig dat op zichzelf ook is. Dat verander je niet door electoraal succes als de uitdrukking van een beweging voor echte verandering te claimen. Dat verander je door goed na te denken over wat een strategie voor verandering meer inhoudt dan een goede campagne en accurate mediabewerking. Dat verandert door goed na te denken over politieke machtsvorming, over de rol van de staat, over de verhouding tussen politiek en cultuur, over oude vraagstukken in een moderne tijd. Dat verander je door rechts als een tegenstander van formaat te zien die met alle intellectuele kracht die links bezit bestreden zal moeten worden. Dat is waar het werk van Gramsci en Schmitt links vandaag de dag toe uitdaagt: diep, heel diep nadenken over wat anno nu politiek en politieke machtsvorming is. X

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

“De Helling denkt verder waar de waan van de dag ophoudt.”

— **Andrée van Es**, voormalig wethouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling



De Helling biedt vier keer
per jaar verdiepende artikelen,
interviews en opinie voor iedereen
die meer wil weten over het
groene en linkse gedachtegoed:
van klimaat tot ongelijkheid, van
buitenlandbeleid tot technologie.

De Helling behandelt groene en
linkse politieke vraagstukken op
Europees, landelijk, regionaal en
lokaal niveau.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts
**€19,50, inclusief online toegang
tot alle artikelen.**

Bent u al abonnee? Doe eens een
abonnement op de Helling
cadeau! Stuur een mail naar
info@wetenschappelijkbureau-
groenlinks.nl of bel met
030 - 2399900 en informeer
naar de mogelijkheden.

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE



Masterclasses Gedachtegoed GroenLinks

*GroenLinks bestaat 30 jaar, maar wat zijn
eigenlijk de waarden die ten grondslag liggen
aan de partij?* Waar is het mee begonnen en waar
staan we nu, ideologisch gezien? Voor antwoorden
op deze vragen: kom dit najaar naar de Masterclasses
Gedachtegoed GroenLinks in Utrecht.

Thema's en data

2 OKT • GRENZEN AAN DE GROEI? • Duurzaamheid, milieu en klimaat.

16 OKT • BETUTTelen OF BEVRIJDEN? • De sociale agenda van GroenLinks.

30 OKT • OVER DE GRENSEN! • GroenLinks op het internationale toneel.

13 NOV • HOKJES BOUWEN OF BUBBELS BREKEN? • Identiteit, diversiteit en inclusie.

26 NOV • BURGERS AAN DE MACHT! • Zeggenschap, zelfbestuur en democratisering.

LOCATIE • Instituut Cervantes, Damplein 3, Utrecht. **TIJD** • 20.00-22.00 uur, inloop
vanaf 19.30 uur. **KOSTEN** • **NORMAAL TARIEF** hele reeks: 44,95, losse avond: 10,-
GEREDUCEERD TARIEF* hele reeks: 34,95, losse avond: 7,50

* Voor studenten en minder kapitaalkrachtigen. Heeft u helemaal niet de midde-
len maar wilt u wel graag deelnemen? Geef u dit dan aan bij uw aanmelding.

INFORMATIE EN AANMELDEN: WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/MASTERCLASSES

Volgens de Franse filosoof Étienne Balibar kan een solidair democratisch Europa het nationalistische tij keren. Een hoopvolle boodschap, maar er is wel werk aan de winkel.

De uitslag van de Europese Parlementsverkiezingen geeft vele voorstanders van de Europese Unie hoop: zowel de pro-EU-partij Renew Europe – een alliantie tussen de liberalen en La République en Marche! – als de Groenen zijn de eurosceptische Europese conservatieven voorbij gestreefd.

Maar is het momentum van de eurosceptici echt voorbij? Het aantal zetels van alle eurosceptische politieke partijen samen is groter dan dat van de sociaaldemocraten. De nationalistische groep Identity & Democracy, waar de Lega Nord van Matteo Salvini deel van uitmaakt, is bijna even groot als de Groenen. Daarmee is het eurosceptisch geluid in het Europees Parlement een stuk nationalistischer en populistischer dan voorheen.

Velen vragen zich af of het tij kan worden gekeerd. Een van hen is de Franse filosoof Étienne Balibar. In *Voor een ander Europa* noemt hij de opleving van het nationalistische euroscepticisme in Europa een logische reactie op het delegeren van macht naar Europese experts die niemand kan controleren. Deze bundel bestaat uit Balibars bijdragen aan academische en publieke debatten, en bevat zowel een kritische analyse van als een visie op de toekomst van de Europese Unie.



Voor een ander Europa
Étienne Balibar
Essays, lezingen,
stellingen
Octavo, 2019

door JAN PIETER BEETZ

De kern van Balibars kritiek is dat de EU is verworden tot een project gerund door experts die vooral handelen in het belang van de mondiale financiële sector. In deze zogeheten neoliberale technosstructuur staat het belang van de Europese burger op de tweede plaats. Het Griekse drama tijdens de financiële crisis illustreert voor hem hoe neoliberale belangen belangrijker zijn dan individuele belangen van burgers. Het gaat Balibar echter niet alleen om de groeiende ongelijkheden tussen rijk en arm. Ook sociaal-culturele tegenstellingen tussen Europeanen en immigranten zullen naar zijn verwachting verder groeien. Deze spanningen tussen verschillende groepen kunnen zelfs leiden tot gewelddadige conflicten. De Europese Unie zal zonder ingrijpen aan hier ten onder gaan, stelt Balibar.

Nieuwe grondslagen

Europa staat op een tweekoppige sprong – *bifurcatie*, in jargon – en heeft de keuze om op de huidige weg verder te gaan, of een radicaal andere richting te kiezen. Zoals uit de titel van zijn boek blijkt, pleit Balibar voor die radicaal andere weg: een Europa op nieuwe grondslagen. De EU is volgens hem onmisbaar om vraagstukken zoals migratie, klimaatverandering en belastingontduiking aan te kunnen. Wel moet de EU dan worden omgevormd tot een 'transnationale demo-

Sleutelrol voor links in een solidair democratisch Europa



Een nieuwe linkse partij moet verschillende progressieve bewegingen verbinden

cratie', waarin alle burgers uit alle landen actief deel kunnen nemen.

In Balibars betoog staan twee grondslagen centraal. In de eerste plaats een solidair Europa. Deze solidariteit moet onder meer vorm krijgen in een transfer-unie waarin de welvarende landen arme landen financieel steunen. Eén gedeelde munt vraagt om één economisch beleid inclusief belastingen. Daarnaast is in Balibars ogen politieke solidariteit onmisbaar. Ook migranten zouden aanspraak moeten kunnen maken op Europees burgerschap dat hun sociale rechten moet garanderen.

De tweede grondslag is democratisering van het gehele Europese systeem op alle niveaus. Balibar denkt hierbij niet aan een soort superstaat: door de grote onderlinge verschillen tussen de Europese landen is dit een utopie. Hij pleit voor een democratische federatie waarin op lokaal, regionaal, nationaal en Europees niveau burgers meer inspraak en macht krijgen. Het representatieve politieke systeem moet op de schop. Met meer directe inspraak krijgen burgers weer controle op hun eigen

bestuur, in plaats van de experts.

Democratische bewegingen zoals het Spaanse Podemos zouden het fundament van deze Europese democratie moeten vormen. Hoe gaat dit dan precies in zijn werk? Balibar suggereert dat een nieuwe linkse partij verschillende progressieve bewegingen met elkaar moet verbinden. Zo kunnen deze groepen de krachten bundelen om een Europa op nieuwe grondslagen tot een realiteit te maken.

Als lezer blijf je vervolgens wel zitten met de vraag: wat voor hervormingen zijn precies nodig voor een EU op nieuwe grondslagen? Vanuit dit oogpunt is Balibars schets wat onbevredigend. Zijn terughoudendheid om hier uitspraken over te doen heeft als voordeel dat burgers de nodige ruimte hebben om zelf invulling te geven aan hun Europese transnationale democratie. Balibar schetst slechts de richting die Europa volgens hem zou moeten kiezen.

Burgerschap

Bij het samenstellen van een bundel essays is de uitdaging te veel overlap te

vermijden. De kritiek op het neoliberalisme, de verwerping van de nationalistische reactie op de vluchtelingen-crisis en de noodzaak voor meer democratie zijn thema's die met enige regelmaat terugkeren. Soms is dit verhelderend, wanneer de filosoof een nieuw aspect van het thema of de relatie tussen zijn verschillende argumenten belicht. Een nieuw concept van burgerschap speelt een rol in de garantie van de rechten van migranten (verruiming) en is een cruciaal onderdeel van zijn visie op participatieve democratie (actief burgerschap). Soms bekwam mij echter een *déjà vu*-gevoel: heb ik dit niet al gelezen?

Verder steunen Balibars argumenten met enige regelmaat op uitgebreide technische analyses. Hij gaat het gebruik van jargon zoals bifurcatie (tweesprong) en *plethos* (de menigte) niet uit de weg. De vertaler doet weliswaar goed recht aan Balibars ideeën, maar zulke woordkeuzes maken zijn argumentatie soms minder toegankelijk. Argumenten vragen al met enige regelmaat kennis van de Europese Unie om ze te kunnen volgen.

De bundel *Voor een ander Europa* geeft mooi inzicht in Balibars visie op Europa. Deze uitgesproken linkse visie probeert ook recht te doen aan de realiteiten van globalisering en nationale diversiteit. Geen

Europese technocratie of zelfs democratische superstaat, maar een transnationale democratie gestoeld op solidariteit en actief burgerschap op lokaal, regionaal, nationaal en Europees niveau. Een democratie waarin de burger centraal staat, in plaats van de regels. Volgens Balibar kan een solidair democratisch Europa het nationalistische tij keren. Een hoopvolle boodschap, maar er is wel werk aan de winkel. X

—Jan Pieter Beetz is universitair docent bij het departement Bestuurs- en Organisationswetenschap van de Universiteit Utrecht. Hij doet onderzoek naar verschillende filosofische voorstellen om de Europese Unie te democratiseren.



Zonder mensen geen welvaart van landen

door MARLEEN JANSSEN GROESBEEK

Het pleidooi van de Schotse Verlichtingsfilosoof Adam Smith voor maximale economische vrijheid in zijn standaardwerk *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* uit 1776, is géén pleidooi voor een minimale overheid. Als er al zoiets bestaat als een 'onzichtbare hand' moet die zorgen voor economische voorspoed voor iedereen, en niet alleen voor de elite. Het boek is voor het eerst in het Nederlands vertaald.

De afgelopen eeuwen hebben economen selectief gewinkeld in het omvangrijke werk van Adam Smith. Iedere generatie economen heeft er wel een citaat uitgehaald om haar ideeën te onderbouwen. Een aantal citaten is de basis geworden van het hedendaagse denken over economisch handelen en onderdeel van het economie-onderwijs. De economische mens is rationeel en streeft zijn eigenbelang na. "Wij danken onze maaltijd niet aan de welwillendheid van de slager, de brouwer of de bakker, maar aan het feit dat ze hun eigen belang voor ogen hebben," is een van de veelgeciteerde uitspraken van Smith.

In zijn Ten geleide bij de Nederlandse uitgave laat vertaler Jabik Veenbaas zien dat 'eigenbelang' bij Smith een heel eigen betekenis heeft. Geen mens is een eiland, zoals de Schotse John Donne dichtte in 1624, en Smith was zich daar terdege van bewust. Volgens Smith leidt niet ons streven naar puur eigenbelang tot meer welvaart, maar de manier waarop mensen activiteiten ontplooiën en daar gezamenlijk beter van worden.

Smith wil dan ook laten zien dat een maatschappij zich ontwikkelt als de mens de 'eigenliefde', het zelfbewustzijn heeft om zichzelf en zijn omstandigheden te verbeteren – wat iets anders is dan eigenbelang. Hij observeert dat mensen "de neiging hebben om te onderhandelen, te marchanderen en het een tegen

het ander te ruilen." Dit vermogen om er economisch op vooruit te gaan, leidt tot het efficiënt inrichten van werk en handel via arbeidsdeling waardoor mensen zich een inkomen kunnen verwerven. Dat inkomen kan dan weer gebruikt worden om te consumeren en te sparen, om zo een grotere welvaart voor zichzelf te creëren. En als iedereen dat doet, zonder het verdienvermogen van de medemens in de weg te zitten, komt daar voor de samenleving als geheel het beste resultaat uit.

Een vak hebben, boer of ondernemer zijn en daarmee een inkomen verdienen wordt door Smith hoger aangeslagen dan het bezitten van land of rentenieren. Door het boek heen maakt de filosoof, die zelf zijn geld verdiende als (hoog)leraar en spreker, denigrerende opmerkingen over de grootgrondbezitters. Eén daarvan staat op pagina 459: "Een koopman is gewend om zijn geld vooral in winstgevende projecten te steken, terwijl een landedelman vooral gewend is om het uit te geven."

Onzichtbare hand

Een van de bekendste begrippen uit het werk van Smith is de metafoor van de 'onzichtbare hand'. Omdat Smith zo vaag is over dit begrip is het begrijpelijk dat generaties economen na hem naarstig zijn blijven zoeken naar de ware betekenis (of er een eigen draai aan gaven). De onzichtbare

hand komt voor het eerst voor in een essay dat Smith schreef over astronomie toen hij 17 jaar was, en het duikt op in *The Theory of Moral Sentiments* uit 1759 waar het meer gezien moet worden als de 'Voorzienigheid'. Veenbaas geeft in zijn inleiding een mooie invulling aan het begrip: "Waar de zwaartekracht van Newton ervoor zorgt dat de planeten netjes om de zon draaien, zorgt de onzichtbare hand bij Smith ervoor dat de economie in evenwicht blijft en optimaal functioneert."

De onzichtbare hand van Smith moet dus zorgen voor economische vooruitgang voor iedereen, en niet zoals in de praktijk doorgaans gebeurt voor de kleine elite die de economische en politieke macht heeft. In Smiths redenering zorgt iemand die zijn best doet om een zo hoog mogelijk inkomen te verwerven daarmee ook voor een stijging van het totale inkomen van het land – en dus voor een grotere welvaart van iedereen.

Voorwaarde daarbij is wel dat iedereen zich aan de natuurwetten van het vrije economische verkeer houdt. Dat betekent: geen handelsbeperkingen, geen sectoren beschermen en ervoor zorgen dat grote bedrijven niet te veel macht krijgen. En daar gaat het doorgaans mis, wist Smith. Hij geeft in zijn boek dan ook meerdere redenen waarom de onzichtbare hand juist niet goed werkt. Smith verkeerde vaak genoeg in het gezelschap



Een onderzoek naar de aard en de oorzaken van De welvaart van landen
Adam Smith, vertaald door Jabik Veenbaas
Boom Uitgevers, 2019

Wat de scholieren en studenten nu leren, is een versie van de vrijemarkt-economie die mijlenver afstaat van wat Smith voor ogen had

van de economische elite van Schotland om te weten dat handelaren, als ze daarin niet gehinderd worden, de neiging hebben om de markt samen te verdelen en zo de vrijhandel in de weg te zitten: "Mensen uit dezelfde bedrijfstak komen maar zelden bij elkaar, zelfs als er sprake is van feesten of vermaak, zonder dat de gesprekken uitlopen op een samenzwering tegen het publiek of de een of andere machinatie om de prijzen te verhogen. Daar zit een belangrijke rol voor de overheid: zorgen dat er economische vrijheid en daarmee vooruitgang is voor iedereen."

Bescherming van burgers

Smiths pleidooi voor maximale economische vrijheid is dus géén pleidooi voor een minimale overheid. Integendeel. In Boek IV en V schetst Smith de contouren van de instituties die een land zou moeten hebben om de welvaart tot bloei te laten komen. En die zijn heel helder: een staat moet zorgen voor defensie en bescherming van burgers; er moet een onafhankelijk rechtssysteem zijn; en de staat moet zorgen voor zaken die niet door de markt geregeld kunnen worden zoals een goede infrastructuur van wegen om de handel te bevorderen. Ook pleit Smith voor staatsonderwijs voor de armen en onderwijsinstellingen voor mensen van alle leeftijden. Dat is goed voor het individu en de stabiliteit van het land.

Smith leefde aan de vooravond van de industriële en de Franse revoluties. In zijn tijd was een rijke elite aan de macht. De handel met het buitenland werd flink ingeperkt. Regeringen wilden graag veel exporteren – want dat bracht goud en zilver in de schatkist – en niet importeren. *De welvaart van landen* laat zien dat een land niet rijk wordt door zoveel mogelijk goud op de balans, maar door het handelend vermogen, de activiteiten en de talenten van de inwoners.

Het zou mooi zijn als dit boek (opnieuw) zijn weg zou kunnen vinden naar het huidige economie-onderwijs of, nog beter, dat het vak 'geschiedenis van het economisch denken' in ere wordt hersteld. Want wat de scholieren en studenten nu leren, is een versie van de vrijemarkt-economie die mijlenver afstaat van wat Smith voor ogen had. Hij geloofde niet in de onzichtbare hand; hij geloofde in de gemeenschappelijke kracht van mensen. ✕

Skydiver in vrije val

Zo snel als lava stroomt. Zo zou je het natuurlijke tempo van klimaatverandering kunnen omschrijven. Vanaf de laatste ijstijd nam in ruim 7.000 jaar de CO₂-concentratie in de lucht toe van 190 naar ruim 260 deeltjes per miljoen (ppm, *parts per million*). Dit is een stijging van ongeveer 0,01 ppm per jaar. Hoe anders verloopt de huidige, door mensen veroor-



zaakte toename van broeikasgassen. Sinds de industriële revolutie steeg in 270 jaar de CO₂-concentratie van 280 tot 410 ppm, oftewel zo'n 0,5 ppm per jaar. Dit is vijftig keer sneller dan tijdens de vorige klimaatverandering. "Als langzaam stromende lava het tempo van de natuur is", schijft journalist Jelmer Mommers in zijn boek *Hoe gaan we dit uitleggen*, "dan zijn wij een skydiver in vrije val." Immers, een

skydiver valt 50 keer sneller dan lava stroomt.

Het zijn dit soort pakkende vergelijkingen waarmee Mommers, journalist bij *De Correspondent*, de soms niet te bevatten omvang van de klimaatcrisis bijna tastbaar maakt. Wie een handzaam en toegankelijk boek over klimaatverandering zoekt, is hier aan het goede adres. Mommers is uitstekend ingevoerd en hij schrijft helder. De inktzwarte feiten maken hem niet defaitistisch. Sterker, Mommers is hoopvol over "de wereldwijde beweging van burgers die vechten voor een leefbare toekomst". Denk aan de Urgenda-zaak en de *divestment*-beweging (dumpen van fossiele aandelen). Grote vraag is of deze positieve ontwikkelingen onze *skydive* voldoende afremmen - hij wist mij niet helemaal te overtuigen. Maar Mommers heeft hij gelijk als hij schrijft: "Hoe erg het wordt, dat bepalen we zelf."

—Evert Nieuwenhuis

Hoe gaan we dit uitleggen. Onze toekomst op een steeds warmere aarde
Jelmer Mommers
De Correspondent, 2019

De mens als homo cooperans

Waar toe is onze economie op aarde? Op deze fundamentele vraag probeert Govert Buijs, bijzonder hoogleraar Politieke Filosofie en Levensbeschou-



wing aan de Vrije Universiteit, een antwoord te vinden. De reden voor deze zoektocht is Buijs' overtuiging dat onze samenleving momenteel wordt overheerst door het misplaatste beeld van de economie als een soort arena, waarin ieder individu ongeremd zijn eigenbelang

moet nastreven. Dit beeld heeft er volgens Buijs niet alleen toe geleid dat we momenteel kampen met een enorm klimaatprobleem, stagnerende lonen en een 'burn-out-epidemie', maar het botst ook met wat volgens hem de essentie van ons mens-zijn is.

Aan de hand van allerlei biologische en antropologische inzichten en een groot aantal filosofen gaat hij daarom op zoek naar een alternatieve visie op de economie die hier beter op aansluit. Hoewel de lollige schrijfstijl af en toe wat vermoeiend kan zijn, is deze zoektocht zeer de moeite waard. Anders dan het gemiddelde economieboek ons leert, laat Buijs overtuigend zien dat economische vooruitgang niet wordt gedreven door de menselijke drang naar behoeftebevrediging, maar juist door de drang naar samenwerking, creativiteit en erkenning. De mens is, met andere woorden, geen *homo economicus* maar een *homo cooperans*. Volgend op dit fundamentele inzicht doet Buijs in het laatste deel een reeks voorstellen voor een overgang naar een 'economie van de vreugde', waarin de economie de mens dient in plaats van andersom. Een aanrader voor iedereen die nadenkt over een nieuwe inrichting van onze economie.

—Hans Rodenburg

Waarom werken we zo hard?
Op weg naar een economie van de vreugde
Govert Buijs
Boom uitgeverij Amsterdam, 2019

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Het belang van bondgenoten

We denken vaak dat politieke partijen de belangrijkste schakel vormen tussen publieke opinie en regeringsbeleid.

Recent onderzoek van Anne Rasmussen van de universiteiten van Kopenhagen en Leiden laat echter zien dat belangengroepen – met name ngo's met veel leden – een veel grotere invloed hebben op het regeringsbeleid.

De centrale onderzoeksvraag van Rasmussen luidt: wanneer luistert de overheid naar de bevolking? In verschillende landen vormde ze zich op basis van opiniepeilingen een beeld van de publieke opinie en onderzocht ze of nieuwe wet- en regelgeving bij deze publieke opinie aansloot.

Rasmussen concludeert dat op beleidsterreinen waar grote belangengroepen actief zijn, regeringsbeleid de publieke opinie het beste volgt. Op beleidsterreinen waar die belangengroepen ontbreken, is beleid minder vaak in lijn met de wensen van de bevolking. Een mogelijke verklaring is het feit dat regeerakkoorden vaak compromissen zijn. Dat kan ervoor zorgen dat sommige voorstellen uit verkiezingsprogramma's het regeerakkoord niet halen, al zijn deze voorstellen nog zo populair onder kiezers.

Rasmussen constateert dat met name groepen met veel actieve leden er gemakkelijker voor kunnen zorgen dat de regering daadwerkelijk luistert naar het publiek.

Welke les kunnen we hieruit trekken? Politieke partijen die Nederland willen veranderen, hebben meer nodig

dan alleen macht in klassieke instituties als het parlement of het kabinet. Het onderzoek van Rasmussen laat zien dat (coalitie)regeringen onder zware maatschappelijke druk van belangengroepen eerder geneigd zijn zich sterk te maken voor forse beleidsveranderingen. De kans dat linkse partijen eenmaal in de regering hun sociaaleconomische ambities, die vaak veel instemming krijgen van de bevolking, gaan vertalen in beleid, is groter als zij zich gesteund weten door sterke en goed georganiseerde vakbonden, consumenten- en andere belangenorganisaties. X

Literatuur

Rasmussen, A. (2019) *Policy Representation in Europe The 2018 Peter Mair Lecture*. Irish Political Studies 34(4)

Rasmussen, A. & S. Reher (2019) *Civil Society Engagement and Policy Representation in Europe*. Comparative Political Studies 52(11)

Rasmussen, L. Mäder, & S. Reher (2018) *With a Little Help from the People? The Role of Public Opinion in Advocacy Success*. Comparative Political Studies 51(2)

Toshkov, D., L. Mäder, and A. Rasmussen (2018) *“Party Government and Policy Responsiveness. Evidence from Three Parliamentary Democracies”* Journal of Public Policy.

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.



**'Als we geen leefbare planeet
meer hebben, valt ook de basis
weg om te strijden tegen onrecht
zoals armoede en racisme'**

— *Susan Neiman, p. 13*



Dossier

TECHNOLOGIE IN DE SLIMME STAD



WAT TREKKEN WE AAN?
Hoe onze nieuwe outfits
de planeet beschadigen

SLEUTELN AAN HET KLIMAAT
De politieke dilemma's
van climate engineering

de Helling

NR 4 2019 • €9,90

*‘Je komt zo aan
in Rotterdam
en je was laatst
aan het zoeken
naar een winterjas.
De Bijenkorf
houdt uitverkoop
— zal ik een
route voor je
uitstippelen?’*

*— Bas Jacobs, hoogleraar computerbeveiliging
aan de Radboud Universiteit, zie p. 16*

Einsteins mogelijkheid

Te midden van de moeilijkheid ligt de mogelijkheid. Deze uitspraak van Albert Einstein behoort tot mijn favoriete citaten. Hij hangt bij ons thuis op de koelkast en in ingewikkelde tijden herinner ik mezelf aan deze wijsheid.

Einstein wijst ons erop dat we tot méér in staat zijn dan we vooraf vaak denken en spoort ons aan de moed niet te laten zakken. Maar het voortdurende streven naar mogelijkheden brengt ook grote risico's met zich mee, waarvan Einsteins formule $E=MC^2$ ironisch genoeg een van de bekendste voorbeelden is. Onder de vele mogelijkheden die Einstein de wereld schonk met zijn relativiteitstheorie, bleek zich immers ook een bijzonder gevaarlijke te bevinden: de atoombom. 'Hiroshima' en 'Nagasaki' lieten zien hoe de wereld faalde te voorkomen dat briljante ontdekkingen voor verwoestende doeleinden werden ingezet.

Te midden van de hedendaagse technologische ontwikkelingen, dienen we ons dan ook voortdurend af te vragen: moeten we al die mogelijkheden wel *willen*?

Slimme mobiliteitsplatforms kunnen reizen eenvoudiger maken, slimme camera's kunnen de politie op groepen afsturen op het moment dat er onrust lijkt te ontstaan, en intelligente software kan bewoners van een wijk doorlichten om voortijdig criminaliteit of schooluitval op te sporen. Maar wat moeten aanbieders van openbaar vervoer, overheid en politie wel niet allemaal over ons weten om ons dit 'gemak' of deze 'veiligheid' te garanderen? En hoe veilig zijn we in een samenleving waarin mensen verdacht kunnen worden nog voordat ze een overtreding hebben begaan? Hierover gaat het dossier Technologie in de Slimme Stad van deze Helling, met artikelen over de vragen die door (lokale) politici gesteld moeten worden voordat gemeenten nieuwe technologie op hun burgers loslaten.

De moraal van deze verhalen: we kunnen nú voorkomen dat we over een aantal jaren moeten constateren dat technologische mogelijkheden ten koste zijn gegaan van onze privacy, waardigheid, rechten, gelijkheid, vrijheid en misschien nog veel meer. Hoewel een stuk minder inspirerend, zou als het om technologie gaat het omgekeerde van Einsteins wijsheid evenmin misstaan op een koelkast: *Te midden van de mogelijkheid ligt meestal een nieuwe moeilijkheid.*

***Hoe veilig zijn we
in een samenleving
waarin mensen
verdacht kunnen
worden nog voordat
ze een overtreding
hebben begaan?***

PS Een warm welkom aan onze nieuwe columnist **Daniëlle**

Hirsch, directeur van ontwikkelingsorganisatie Both ENDS. Haar eerste bijdrage staat op pagina 39.

Suzanne van den Eynden
Hoofdredacteur
Reageren? svdeynden@groenlinks.nl



Tijdschrift de Helling is het tijdschrift over groene en linkse politiek.

Jaargang 32, nr. 4, winter 2019

Uitgever Stichting Wetenschap-
peilijk bureau GroenLinks

Hoofredactie Suzanne van den Eynden

Redactie Liesbeth Beneder, Lot van Hooijdonk, Farah Karimi,

Alfred Kleinkecht, David Klिंगen,

Suzanne Kröger, Herman Meijer,

Simon Olyes, Socrates Schouten,

Farid Tabarki, Stan Termeer, Rens

van Tilburg, Barbara Wegelin.

Aan dit nummer werken mee

Martijn Boel, Femke van Hemert,

Dirk de Hoog, Willemijn Ruberg,

Niels Springveld

Basisontwerp Sanna Terpstra

Vormgeving Rimke Bartels,

Twin Media bv, Culemborg

Beeld Robert Bodegraven, Farhad

van Leeuwen, Klaas Verplancke,

Elis Wijk

Druk Veldhuis Media

Abonnementen

Losse nummers € 9,90

Jaarabonnement (papier +

digitaal) € 36,50

Online abonnement €26,50

Jongeren t/m 27 jaar € 19,50

Bankrekeningnummer:

NL60TRIO 0390109096

t.n.v. Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks, met

vermelding van de Helling.

Wetenschappelijk Bureau

GroenLinks

Postadres Postbus 8008,

3503 RA Utrecht

Bezoekadres Oudegracht 312,

Utrecht

Telefoon 030-2399000

E-mail info@wetenschappelijk-
bureau.nl

Internet www.wetenschappelijk-
bureau.nl

Directeur Robert Bodegraven

Medewerkers Suzanne van den
Eynden, Sarah Hardus, Atty-Marije
Horjus, Evert Nieuwenhuis, Hans
Rodenburg, Richard Wouters
Stagiair Zander Evenberg

ISSN 0922-0119

Copyright © 2019, De Helling.

Alle rechten op tekst, infografieken
en beeld voorbehouden,
inlicthtingen Wetenschappelijk
Bureau GroenLinks.

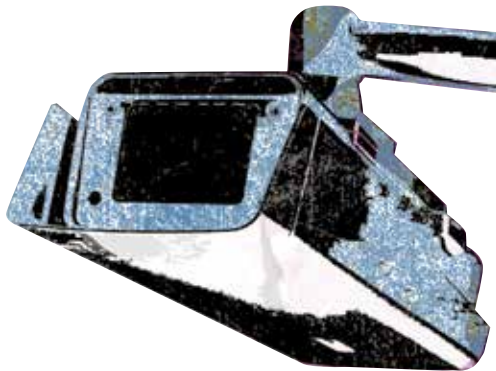
*Microscopisch kleine
deeltjes van uit aardolie
vervaardigde jeans
eindigen in die heerlijke
moot gegilde zalm
op jouw bord.
p. 45*



Dossier Technologie in de Slimme Stad

- 16 Met een app in de hand
door het ganse land
Liesbeth Beneder e.a.
- 22 Surveillancecapitalisme:
geniepig handel in
gedragsvoorspellingen
Interview met Shoshana
Zuboff
- 27 Handvest voor de
Slimme Stad
- 28 De belofte van een
veilige slimme stad
Michiel Philippart

Illustratie cover SJOERD VAN LEEUWEN



Inhoud



Interview

6 Mariana Mazzucato

Groene groei is goed
Robbert Bodegraven



Analyse

34 Mogen mensen sleutelen aan het klimaat?

Jeroen Oomen

Achtergrond

40 Een beter milieu kan niet zonder groen investeren

Bas Eickhout en
Vincent Hurkens

45 Wat trekken we aan?

Hoe snelle mode de
planeet beschadigt
Silja Kudel



Rubrieken

32 In Beeld: Tomo Kihara

39 Column Daniëlle Hirsch 'Klein land'

44 Column Andrée van Es Verkleedpartij

67 De bomen en het Bos Simon Otjes

Lezen

54 Essay: Tijd voor een Nederlandse water-politiek

Haroon Sheikh

58 Recensie: De democratie denken

Pierre Rosanvallon

61 Recensie: Van campagne tot compromis.

Collegevorming in
Nederlandse gemeenten.
Joan Smithuis e.a.

63 Signaleringen

Met lichte tred,
Wanderlust, Waarom zou
ik? en Uitgebuit!

Groene groei is goed

Zonder een actief investerende overheid gaan we de huidige problemen niet oplossen, of het nou gaat om de klimaatcrisis, groeiende ongelijkheid of de energietransitie. Dat zegt Mariana Mazzucato, gevierd econoom en adviseur van zo'n beetje iedere politicus die ertoe doet. De overheid moet met heldere, door de burgers gesteunde missies de problemen aanpakken. Het bedrijfsleven stapt dan vanzelf in. 'Ik heb de verplichting de wereld beter te maken.'

Mariana Mazzucato kijkt me heel even aan met een mengeling van verontwaardiging en afweer. Het is een reactie op de vraag die ik haar stel. In interviews heeft ze meermaals benadrukt dat ze niet als rechts of links neergezet wil worden. Terwijl de twee grote thema's in haar werk, het tegengaan van groeiende ongelijkheid en de transitie naar een groene en duurzame toekomst, toch zo op de dominant linkse thema's geënt lijken. Dus ik vraag: 'Waarom zegt u niet gewoon dat u links bent?' Na de korte terughoudende reactie op die wel erg rechtstreekse vraag herstelt ze zich en →



zegt: “Ik doe niet aan dat ‘links of rechts’-gedoe. Oké, ik ben een progressief econoom. En ik ben wel degelijk heel politiek, en links. Maar als academicus heb ik de verplichting en de verantwoordelijkheid om te helpen de wereld beter te maken. Dat is niet links of rechts. Ik werk met beide zijden.”

Het kenmerkt Mazzucato, een van de meest invloedrijke economen van dit moment. De Italiaans-Ameri-

kaanse hoogleraar economie van innovatie en publieke waarden aan het prestigieuze Londen University College wordt ingeschakeld door de Europese Commissie en het World Economic Forum om te adviseren over een groene transitie. Vooraanstaande politici van linkse en rechtse partijen in Europa en de Verenigde Staten vragen haar om hulp bij het opstellen van programma's voor nieuwe duurzame industriepolitiek en innovatieve investeringen, en in de media is ze een veelvuldig en graag geziene commentator. Mazzucato praat met een mengeling van academische afstandelijkheid en gepassioneerde betrokkenheid. Het eerste houdt ze graag in stand, het maakt haar tot acceptabel adviseur van links tot rechts. Het tweede, haar engagement, is wat haar evenzeer karakteriseert, vandaar de korte verontwaardiging toen ik haar suggereerde dat ze dat wilde verbergen. Mazzucato heeft een progressieve missie en die draagt ze bevlogen uit. Ongeacht de politieke kleur van degene met wie ze praat.

“Als een zittende regering me om advies vraagt, dan probeer ik te helpen. Ik respecteer overheidsdiensten die het goede willen en vaak het verkeerde doen. Maar ik help iemand als Trump niet in campagnetijd. Ik steun geen partijen of politici die beleid voorstellen dat de ongelijkheid vergroot, klimaatverandering ontken of immigranten onrechtmatig behandelt. Daar houd ik me verre van.”

Mariana Mazzucato werd geboren in Italië en verhuisde al vroeg met haar ouders naar de Verenigde Staten. Ze studeerde geschiedenis en

internationale relaties en promoveerde in de economie. Na aanstellingen aan Amerikaanse universiteiten verkas- te ze met haar gezin naar Engeland, waar ze nog steeds werkt en woont. In 2017 werd ze hoogleraar economie van innovatie en publieke waarden aan het University College London. Daar werkt ze met een groeiend team aan onderzoek en advies op het gebied van sociale inno-

vatie die tot inclusieve en duurzame groei moet leiden.

Haar doorbraak bij het grote publiek kwam met haar eerste boek, *The Entrepreneurial State* (in het Nederlands vertaald als *De ondernemende staat*). Het werd door de *Financial Times* geselecteerd voor de titel ‘beste boek van het jaar’. Mazzucato toont er overtuigend in aan dat veel innovaties die aan het bedrijfsleven worden toegeschreven in wezen alleen tot stand konden komen door grootscheepse en langdurige overheidsinvesteringen. *Debunking Public vs. Private Sector Myths*, luidt de ondertitel, en dat is niets teveel gezegd. Techreuzen als Apple en Microsoft, maar ook farmaceutische giganten als Pfizer en Gilead, die zich graag laten voorstaan op hun ondernemende en innovatieve vermogens, worden genadeloos ontmaskerd. Zonder risicodragende investeringen met publiek geld in het stadium dat uitkomsten nog zeer onzeker waren, hadden deze bedrijven nooit zo groot kunnen worden. Farmaceuten, die torenhoge prijzen voor hun producten claimen vanwege hoge ontwikkelkosten, profiteren maar al te vaak van kennis en inzichten die aan publiek gefinancierde universiteiten en onderzoekinstellingen worden gedaan. Mazzucato pleit voor herwaardering van deze cruciale, met publiek geld gefinancierde innovaties en vindt het hoog tijd dat de opbrengsten die hieruit voortvloeien op een eerlijke manier worden verdeeld.

Haar pleidooi voor een nieuwe economische orde vervolgde ze in haar tweede boek, *The Value of Everything* (*De waarde van alles*). Daarin trekt ze van leer tegen de ‘financialisering’ van de samenleving, een economisch systeem dat onttrekking van waarde hoger waardeert dan waarde toevoegen. Daarmee bedoelt ze dat we geldstromen die niets toevoegen aan een welvarende en duurzame samenleving, toch meetellen in de economische groeicijfers, terwijl ze alleen maar waarde vernietigen. Ze richt haar pijlen vooral op de banken en de multinationals die met winsten eigen aandelen opkopen om de aandeelhouderswaarde op te drijven. Dat gaat allemaal ten koste van onderzoek en innovatie, de activiteiten die juist waarde toevoegen omdat ze tot de gewenste vooruitgang leiden.

Vuile handen

In 2017 richtte Mazzucato het Institute for Innovation and Public Purpose (IIPP) op, een departement van University College London. “Door mijn boeken en werk kreeg ik veel aandacht, werd overal gevraagd, hield lezingen, gaf een advies en vertrok weer. Het was vluchtig en ging allemaal over mij. Ik wilde mijn vele ontmoetingen

CV

**MARIANA
MAZZUCATO**

GEBOREN

Rome, 16 juni 1968

OPLEIDING

Geschiedenis en internationale betrekkingen aan Tufts University in Boston. Promoveerde in de economie aan de New School for Social Research in New York

WERK

Hoogleraar economie van de innovatie en publieke waarde, University College Londen, en oprichter van het Institute for Innovation and Public Purpose aan dezelfde universiteit. Won diverse prijzen en werd door het Amerikaanse tijdschrift *New Republic* genoemd als een van de drie belangrijkste denkers over innovatie.

omzetten in meer langdurige relaties én met echte, praktische oplossingen komen. Binnen het IIPP denken we over de radicale veranderingen die nodig zijn.”

Wat is er dan nodig?

“We willen het kapitalisme hervormen en duurzame inclusieve groei realiseren. Voor de wereldwijde uitdagingen waar we voor staan – het klimaatvraagstuk, de armoede en ongelijkheid, sociale problemen als eenzaamheid en dementie, ziektes die we nog niet kunnen bestrijden – zijn innovatieve oplossingen nodig. Daarvoor moeten keuzes gemaakt worden en is dus politieke moed nodig. Ik geloof niet in een *level playing field*, een gelijk speelveld. We moeten verder gaan en het speelveld kantelen.”

Een gelijk speelveld betekent dat iedereen dezelfde regels moet volgen. Waarom moeten we daar dan vanaf?

“Het huidige speelveld werkt ongelijkheid in de hand en leidt niet tot verduurzaming. We moeten over nieuwe waardensystemen nadenken. In Silicon Valley, bij de techbedrijven, is er veel enthousiasme voor een basisinkomen. Weet je waarom? Omdat het hun speel-

de NASA en het ministerie van Defensie ontwikkeld, met geld van de overheid.

Vernieuwingen die maatschappelijke problemen oplossen, komen altijd voort uit collectieve inspanningen. De opbrengsten belanden nu eenzijdig bij een paar grote bedrijven, terwijl ook de samenleving moet meeprofiteren. Dat vraagt om een heel nieuw speelveld.”

U ontmaskert in uw werk de mythe dat het bedrijfsleven risicodragend en ondernemend is en de overheid bureaucratisch en reactief. Critici verwijten u dat u een nieuwe mythe schept waarin de rollen van overheid en bedrijfsleven worden omgedraaid. Waarom hebben zij ongelijk?

“Ik zeg niet dat de private sector niet innovatief kan zijn. Het gaat mij erom het verhaaltje te ontmaskeren dat de private sector voor alle innovatie zou zorgen. Dat is gewoon niet waar. Lees de biografie van Steve Jobs. Er staat geen hoofdstuk, geen paragraaf, geen zin, geen woord in over de publieke investeringen die achter de ontwikkeling van de iPhone zaten. Daarmee zeg ik niet dat de mensen bij Apple niet innovatief waren. Maar door te ontkennen dat publiek geld innovaties als de iPhone mogelijk maakten, lopen we het risico dat er geen nieuwe Apples worden geboren. Het hele punt is: het DNA van

We zijn gaan denken dat de overheid er is om reactief de fouten van de markt te herstellen. Daarmee wordt ze voor het karretje van commerciële belangen gespannen

veld, hun waardensysteem niet aantast. De techbedrijven zien zichzelf als de spelers die waarde toevoegen aan de samenleving en ze vinden dat ze daarom recht hebben op alle opbrengsten. Burgers die daar in hun ogen niet aan meedoen, willen ze afschepen met een fooi, een basisinkomen.

Het kantelen van het speelveld betekent dat we zeggen: alle burgers hebben recht op een deel van de welvaart die ze meehielpen te creëren. Want Silicon Valley kon alleen rijk worden nadat de overheid met publiek geld de basis had gelegd voor het succes van die techbedrijven. Wie betaalde de scholing van de werknemers in Silicon Valley? Het internet en gps werden door

overheden is niet minder ondernemend, niet minder innovatief dan dat van bedrijven.”

Mazzucato legt, nu enigszins docerend, uit waar het mis is gegaan. De rolverdeling tussen bedrijfsleven en overheid is uit evenwicht geraakt. Ook de overheid zelf is gaan geloven dat het bedrijfsleven ruimte moet krijgen en dat de overheid die ruimte slechts moet faciliteren. “De rol van de overheid bij het sturen van de markt is steeds kleiner geworden”, zegt ze. “We zijn gaan denken dat de overheid er is om reactief de fouten van de markt te herstellen. Daarmee verkleint de overheid haar regierol en wordt ze voor het karretje van commerciële belangen gespannen.”





→ **'We staan** voor de groene transitie, en die heeft opnieuw overheids-investeringen nodig. Dat gebeurt nu veel te weinig.'

Richting aan innovatie

De overheid moet juist actief markten sturen en scheppen, vindt Mazzucato. Leiderschap tonen en richting bepalen. Een overheid die dat aan de private sector overlaat, komt bedrogen uit: de private sector houdt niet van grote risico's. Met tal van onderzoeken toont Mazzucato aan dat ook de durfinvesteerders, de private partijen die gezien worden als risicodragers die ontkiemende ideeën aan kapitaal helpen om door te groeien, helemaal niet zo dapper investeren als vaak wordt gedacht.

De meest risicovolle periode van een innovatiecyclus – de periode waarin een idee in de prilste onderzoeksfase zit en er nog geen zicht is op commerciële toepassingen – moet het vooral hebben van publiek geld. Pas wanneer een prototype kan worden ontwikkeld, stappen de eerste private durfinvesteerders in. Veel privaat kapitaal komt zelfs pas over de brug als er al een product ontwikkeld wordt en het rendement aan de horizon gloort.

In de vroegste fase van onderzoek is de meeste invloed mogelijk. En dat is precies de rol die Mazzucato voor de overheid ziet: een sturende en richtinggevende investeerder die zorgt voor een groene en eerlijke transitie.

Toch zien nog steeds veel mensen de overheid als traag en log. Als innovaties voort moeten komen uit overheidsbeleid duurt het allemaal veel te lang, is de gedachte.

“Maar de rol van de overheid als investeerder is dan ook veel belangrijker dan de rol van beleidsmaker. De digitale revolutie werd aangejaagd door publieke investeringen. Het internet, GPS: het kwam voort uit publiek betaald onderwijs en publiek gefinancierde overheidsinstellingen. Beleid stelt de kaders, met investeringen worden de veranderingen betaald en versneld. We staan voor de groene transitie, en die heeft opnieuw overheidsinvesteringen nodig. Dat gebeurt nu veel te weinig.

Groene innovatie heeft zowel de overheid als het bedrijfsleven nodig, maar over de innovatieve kracht van de publieke sector wordt nauwelijks nagedacht. Daar wil ik verandering in brengen, ook vanuit democratisch belang. Als er geen aandacht is voor de manier waarop de overheid met publiek geld innovaties aanjaagt, dan is er ook geen debat over mogelijk. Niet alle innovatie is immers goed. In de ontwikkeling van wapens zit ook veel publiek geld en het is innovatief. Of kijk naar *fracking* [(schalie)gaswinning door kleine scheurtjes in diepe grondlagen te maken, RB]. De vroege fase werd met overheidsgeld gefinancierd. Shell profiteert daar nu van. Pas nu de gevolgen voor het milieu duidelijk worden, ontstaat er publiek debat. Als we alerter zijn op de ma-

nier waarop de overheid innovatie financiert, is er eerder en meer democratische sturing mogelijk.”

Een sturende en richtinggevende overheid kan ook falen. Hoe zorgen we dan dat de overheid de juiste keuzes maakt?

“Voor de keuzes van de overheid is de samenleving als geheel van fundamenteel belang. De overheid opereert niet in een vacuüm. Grote veranderingen beginnen vaak bij een beweging van burgers. Kijk maar naar de manier waarop arbeidersrechten tot stand kwamen. Die werden niet vastgelegd omdat de overheid ze initieerde. Het begon bij de arbeidersbeweging, de vakbonden die ervoor vochten. Dat zette druk op de overheid, die vervolgens de juiste keuzes maakte.

Ook voor de grote veranderingen van vandaag is leiderschap nodig. Eerst komt die van maatschappelijke bewegingen, burgers die misstanden aankaarten. Overheden die leiderschap tonen, reageren hierop. Dat zagen we bijvoorbeeld in Duitsland, waar de *Energiewende* [het programma dat de duurzame energietransitie in Duitsland moet opleveren, RB] het gevolg was van druk vanuit de maatschappelijke groene beweging. Natuurlijk, de *Energiewende* is niet perfect, maar belangrijk is dat het van onderop ontstond, het was geen project van Merkel. Nu het niet gaat zoals gehoopt is er opnieuw druk van een maatschappelijke beweging nodig die erop aandringt het programma weer op koers te krijgen. De combinatie van maatschappelijke bewegingen en politiek leiderschap zetten aan tot veranderingen. Daarna volgt de private sector.”

Kan die aanpak ook werken bij de grote vraagstukken waar we voor staan? Voor een antwoord op klimaatverandering, het verdwijnen van biodiversiteit, de toenemende ongelijkheid? Dat staat allemaal veel verder van de dagelijkse werkelijkheid van mensen af dan arbeidersrechten.

“Daarom moeten we gedeelde missies formuleren en deze dichtbij de mensen brengen. Toen ik met mijn team nadacht over plasticvrije oceanen begonnen we bij de *Sustainable Development Goals* [de door de VN vastgestelde duurzame ontwikkelingsdoelen die in 2030 gerealiseerd moeten zijn, RB]. Die doelen – geen honger, geen armoede, gelijkheid van mannen en vrouwen, schone oceanen – zijn we kleiner gaan maken. Als we zeggen dat we negentig procent minder plastic in oceanen willen, vereist dat internationale samenwerking en een industriële aanpak. Maar als we ons afvragen wat die missie betekent voor Londen of Amsterdam, dan hebben we het over schone kanalen en het tegengaan van vervuiling

Green New Deal

Na het interview heeft Mazzucato een telefonische afspraak met Alexandria Ocasio-Cortez (beter bekend als AOC), de Democratische politica die begin 2019 als jongste lid het Amerikaanse Congres binnenstormde. Mazzucato is een van haar belangrijkste adviseurs. AOC verwierf internationale bekendheid met haar Green New Deal, een programma dat de klimaatproblematiek in samenhang met sociale vraagstukken in een grootscheeps overheidsprogramma wil aanpakken. Het gerucht wil dat Mazzucato AOC ertoe bewoog de Green New Deal tot boegbeeld van haar politieke identiteit te maken.

Klopt dat, vraag ik Mazzucato. "Het klopt dat ik er met haar over praat, ik vertel haar dat een actieve overheid moet werken aan een groene transitie."

Hoe verschilt de Green New Deal van de op publieke waarde georiënteerde innovatie die Mazzucato onderzoekt en aanbeveelt? "Volgens mij moet de Green New Deal een groot programma zijn dat de economie een nieuwe richting geeft. Het verandert zowel de vraag- als de aanbodzijde en het gaat over alle sectoren en alle actoren: publieke sector, private sector, maatschappelijk middenveld en burgers. Het gaat veel verder dan alleen het financieren van hernieuwbare energie. De productie van goederen en diensten, de distributie en onze consumptie zijn momenteel nog 'bruin'. Om ze te vergroenen moeten bedrijven hun businessmodellen veranderen, de overheid moet een ander organisatie-model hantieren, de interactie tussen overheid en bedrijfsleven moet anders, de manier waarop burgers zich inlaten met dit proces moet veel actiever en de manier van consumeren moet anders.

Bedrijven gaan het uit zichzelf nooit doen. "Dus de overheid moet zeggen: je krijgt geen enkele vorm van overheidssteun, tenzij je bereid bent duurzaam te gaan produceren. Maar ook onze opvatting van welzijn moet radicaal veranderen. Als we erin slagen mensen ervan te overtuigen dat hun leven verbetert door een groene transitie, ontstaat de bereidheid te veranderen. Dat is mijn *Green new Deal*."

waar mensen in hun dagelijkse leven last van hebben. Dan krijgen mensen het gevoel dat ze ergens vóór kunnen vechten in plaats van alleen maar tegen."

Duurzame en inclusieve innovatie

In Mazzucato's werk staat het formuleren van richtinggevend missies voor het vinden van innovatieve, duurzame en inclusieve oplossingen voor sociale problemen centraal.

Zo schreef Mazzucato onlangs twee rapporten voor de Europese Commissie. Haar voorstellen voor een missiegeoriënteerde aanpak werden overgenomen en zijn het richtsnoer voor Horizon Europe, het EU-programma voor onderzoek en innovatie dat van 2021 tot 2027 wordt uitgevoerd. De missies waar de EU zich op gaat richten zijn adaptatie van klimaatverandering, gezonde oceanen, klimaatneutrale steden, gezonde landbouw en voedselvoorziening en de bestrijding van kanker. Er is een kleine honderd miljard euro aan financiering voor apart gezet.

De Europese Commissie volgt uw adviezen op hoofdlijnen. Ook bij andere politiek leiders vindt u een luisterend oor. Met uw ideeën over de aanpak van klimaatverandering en het tegengaan van ongelijkheid zien sommigen in u de hoop van links. Wat linkse partijen maar moeilijk lukt – het vormgeven van sociaal en rechtvaardig klimaatbeleid – lijkt u wel te lukken. In de Financial Times stond: ze biedt met haar welvaartsverhogende innovatie links weer een positief doel, in plaats van de steriele politiek van rancune en herverdeling.

Lachend: "In mijn werk en denken staan gerechtigheid, gelijkheid en publieke waarde centraal. Je kunt dat progressief noemen, maar het is niet per se links.

Ook rechts is soms geïnteresseerd. Marco Rubio, een rechtse Republikein in de VS met wie ik sprak, heeft het ook over ongelijkheid. Hij denkt dat bedrijven ten onrechte gestopt zijn met het investeren in de arbeiders en dat aandeelhouders te machtig zijn geworden. Zijn oplossingen zijn anders dan dat linkse partijen zou kiezen. Maar het is verkeerd en zelfs gevaarlijk te denken dat dit alleen een linkse agenda is. Links kiest op sommige punten ook zeer problematisch beleid."

Zoals?

"In Engeland heeft Labour doorgedrukt dat private investeringen al na twee in plaats van tien jaar belastingverlaging krijgen. Dat werkt langetermijninvesteringen tegen

en remt dus innovatie en ontwikkeling. Labour begrijpt helemaal niet wat innovatie stimuleert.”

Wat moet een linkse overheid dan wel doen om innovatie te stimuleren?

“Hetzelfde als een rechtse regering: beginnen bij de sociale en maatschappelijke problemen. Wat willen we veranderen? Om dat te bepalen moeten veel verschillende mensen gehoord worden. Het gaat niet zonder het verdiepen van de democratie en het verbreden van zeggenschap van burgers. Alleen dan komen we tot missies die breed gedragen worden.

De overheid moet vervolgens die missiegeoriënteerde innovaties in gang zetten, door langdurig te investeren in risicovol onderzoek waarvan de uitkomsten onzeker zijn. Als private investeerders zien dat er publiek geld voor de lange termijn in zit, worden zij over de streep getrokken om er ook in te stappen.

Naast directe investeringen kan de overheid ook het inkoopbeleid de goede richting op sturen. Kleine innovatieve bedrijven die willen groeien, zijn vaak te klein voor grote private investeringen. De overheid kan hen vooruit helpen door juist bij hen in te kopen. De Amerikaanse

belasting op winst nul als je de investering voor twintig jaar vastzet. En voor wie de investering na een week weer terugtrekt, zou de belasting honderd procent mogen zijn. Belast kapitaalstromen. En verder natuurlijk progressieve inkomstenbelasting, dat vermindert ongelijkheid. Veel landen doen dat gelukkig al.”

De maatregelen die u noemt, zoals de belasting op flitskapitaal, staan al jaren op de politieke agenda. En er komt weinig van terecht.

“Ja, er moet harder voor gevochten worden. Belasting op flitskapitaal ligt zo voor de hand, het is ridicul dat het niet gebeurt. We moeten dat wel internationaal invoeren zodat afzonderlijke landen niet benadeeld worden. Dus het is moeilijk. Maar met de mensenrechten hebben we de internationale gemeenschap ook verenigd voor een goed doel, dus het kan wel.”

Belastingmaatregelen helpen de overheid aan het geld dat nodig is voor innovatieve investeringen, zegt Mazzucato, maar dan moeten ze het wel op de goede manier doen. Nu proberen overheden met belastingvoordeel bedrijven te laten investeren. Ook in Nederland is de innovatiebox in het belastingstelsel bedoeld om bedrijven

Niet groeien, geen spullen produceren: dat brengt ons nog geen duurzame inclusieve samenleving

overheid heeft Compaq, Intell en Apple in hun beginjaren met gericht inkoopbeleid de omvang gegeven waarmee ze interessant werden voor privaat geld.”

De overheidsinvesteringen moeten onder andere betaald worden uit belastinggeld. Welke aanpassingen zijn daar nodig?

“Een combinatie van maatregelen die zowel groene als langetermijninvesteringen stimuleren. Ik denk dan allereerst aan het belasten van de dingen waarvan we minder willen, dus geproduceerde goederen in plaats van belasting op arbeid. Vervolgens moet belasting op kortetermijninvesteringen hoger zijn dan die op langetermijninvesteringen. Maak winstbelasting afhankelijk van de duur van de investeringen. Voor mijn part wordt de

te stimuleren meer onderzoek te doen. Dat werkt niet, vindt Mazzucato: “Bedrijven investeren niet omdat het ze subsidie of belastingvoordeel oplevert, bedrijven stoppen geld in onderzoek en innovatie omdat ze echte kansen zien. Subsidie of belastingvoordeel zal hoogstens tot een beetje meer investering leiden, maar als een bedrijf de kans niet ziet dan investeert het helemaal niets.”

Uw voorstellen gaan over duurzame groei. Sommigen zeggen: duurzaamheid en groei gaan niet samen, we moeten de economie laten krimpen.

“Ik ben het daar fundamenteel mee oneens. Als ik het over duurzame en inclusieve groei heb, dan heb ik het over door innovatie in plaats van door consumptie gedreven groei. Dat laatste is wat we nu hebben en dat is niet duurzaam.

De nulgroeiagenda, ik noem dat de agenda van de *bo-bo's*, de *bourgeois-bohème* [de Franse term voor wat wij salonsocialisten noemen, RB]. Ze willen niet echt veranderen, ze verdedigen hun belangen binnen de parameters van het bestaande systeem. Maar als je je echt druk maakt over de planetaire grenzen dan moet je je afvragen: waarin willen we groeien of krimpen? Willen we meer spullen, meer auto's, meer consumptiegoederen? Of willen we een meer zorgzame samenleving? Dat laatste leidt ook tot groei, er komen nieuwe banen. Of willen we meer duurzaam omgaan met onze spullen? Dan moeten we minder kopen en meer hergebruiken. Dat vraagt investeringen en dat leidt tot groei. Deze missies vragen wel een andere manier van produceren, distribueren en consumeren maar leiden niet noodzakelijk tot minder groei.

Het gekke is dat we dit soort groei vooral als een soort liefdadigheid beschouwen, we nemen het niet erg serieus. We recyclen, maar we zien nog niet de kracht van de nieuwe systemen. De vraag is niet: meer of minder groei. De vraag is: hoe zetten we de vaardigheden van mensen zo in dat ze minder spullen produceren en meer activiteiten ondernemen die ons leven echt verbeteren. Dat laatste is ook groei. Het is alleen een heel ander type groei dan die we nu kennen.”

Dus de nulgroei-economen hebben een verkeerd beeld van groei?

“Ja. Ze kijken naar groei zoals we die nu kennen. Dan is het erg makkelijk om te zeggen: geen groei. Maar waar brengt dat ons? Niet groeien, geen spullen produceren: dat brengt ons nog geen duurzame inclusieve samenleving. Ze begrijpen niet dat er andere manieren van groei mogelijk zijn. Natuurlijk is de huidige groei niet duurzaam. En simpelweg overgaan op elektrische auto's ook niet. Het is nog steeds een auto, het ding moet geproduceerd worden.

Maar wat is er mis met groei vanuit een missie als: honderd procent groen, toegankelijk, modern transport? Het leidt tot minder auto's, meer dynamische vormen van transport, schonere lucht.

Groei gaat voor mij over het transformeren van de welvaartsstaat, energie, het zorgsysteem, het onderwijs, het transportsysteem, hoe steden worden ontwikkeld en ingericht. Dat kan allemaal inclusief en duurzaam.”

Gemakzuchtig frame

Waar het Mazzucato vooral om gaat, zegt ze, is het gemakzuchtige frame. Linkse bewegingen die pleiten voor krimp, voor een grotere overheid, tegen het neoliberalisme, tegen de vrije markt. Mazzucato kent het rijtje maar al te goed.

“Ik ben niet tegen de markt. De markt is de interactie tussen publiek, privaat en maatschappelijk middenveld. Daar horen ook vakbonden en burgerbewegingen bij. De markt is niet het probleem. Ook de kleine overheid is een fictie. Er is helemaal geen kleine overheid, niet in Amerika, niet in de Europese landen. De neoliberale agenda gaat vaak samen met een grote overheid die de verkeerde dingen doet. Op grote schaal belastingverlagingen invoeren bijvoorbeeld. Het vergroot de omvang van de staat, want de schuldenlast gaat omhoog.

Ik val wel de neoliberale agenda aan. Een grote overheid die gelooft in een *trickle down*-economie, die de rijken rijker wil maken en denkt dat daarmee op een of andere manier de mensen met minder geld ook rijker worden, omdat de investeringen van de rijksten tot brede welvaart leiden. We weten inmiddels dat het zo niet gaat. Je maakt de rijken rijker en de investeringen gaan naar belastingparadijzen op de Kaaimaneilanden. Die neoliberale agenda vergroot ongelijkheid en is ondermijnend voor een duurzame en inclusieve toekomst.”

Mazzucato begrijpt als geen ander dat ze voor het in praktijk brengen van haar inzichten vooruitstrevende politici nodig heeft. Heeft ze zelf nooit overwogen de overstap naar de actieve politiek te maken? Met een lichte glimlach zegt ze: “Vorig jaar werd ik gevraagd minister van Financiën in het kabinet van Di Maio en Salvini in Italië te worden. Dat nooit! Nee, ik ben er niet in geïnteresseerd. Maar als ze advies nodig hebben, dan geef ik het. Als mensen lijden onder slecht beleid dan voel ik het als mijn plicht om dat lijden te verlichten.” X

Verder lezen

2015 De ondernemende staat. Waarom de markt niet zonder overheid kan **2016** Rethinking Capitalism: Economics and Policy for Sustainable and Inclusive Growth, samen met Michael Jacobs **2018** De waarde van alles. Onttrekken of toevoegen aan de wereldeconomie

DOSSIER

Technologie in de Slimme Stad

Hoe houden we groene en linkse waarden overeind in steden die steeds meer door data worden bestuurd? Wetenschappelijk Bureau GroenLinks ontwikkelde een Handvest voor de Slimme Stad voor lokale politici die zich met deze vraag geconfronteerd zien. In dit dossier: slimme mobiliteit, veiligheid, en het gevaar van ongemerkte handel in gedragsvoorspellingen.

Illustraties SJOERD VAN LEEUWEN

Met een app in de hand door het ganse land
Liesbeth Beneder,
Servaz van
Berkum en Evert
Nieuwenhuis
pag. 16

Surveillance-kapitalisme: geniepige handel in gedragsvoorspellingen
Interview met
Shoshana Zuboff
pag. 22

Handvest voor de Slimme Stad
pag. 27

De belofte van een veilige slimme stad
Michiel Philippart
pag. 28



Hoe borgen we publieke waarden bij slimme mobiliteit?

Met een app in de hand door het ganse land

Mobility as a Service (MaaS) – letterlijk: mobiliteit als een dienst – is een veelbelovende, slimme technologie die (stedelijk) verkeer in goede banen kan leiden. Een MaaS-systeem koppelt zo goed als alle vervoersdiensten – van deelfiets tot hogesnelheidstrein – aan elkaar en met een handige app plant en betaalt de gebruiker zijn of haar reis. Maar MaaS kan ook publieke waarden zoals toegankelijkheid, privacy en duurzaamheid ondermijnen. Alleen als de overheid de regie houdt, kan MaaS bijdragen aan een eerlijk en groen vervoerssysteem.

door LIESBETH BENER, SERVATZ VAN BERKUM EN EVERT NIEUWENHUIS

Met een app in je hand reis je door het ganse land. Dat is, in het kort, wat MaaS (Mobility as a Service) belooft aan reizigers. Je meldt je aan bij een MaaS-platform en kiest een abonnement, variërend van onbeperkt reizen voor een vast bedrag tot achteraf per rit betalen. Je reis plan je met de app. Is er een file of een storing op het spoor? De app zoekt het beste alternatief. Een kaartje kopen of in- en uitchecken is niet meer nodig: de app incasseert aan het eind van de maand de reiskosten van je bankrekening. Bij zogeheten *hubs* komen diverse vervoersmiddelen samen (zoals trein, deelauto of deelfiets) en deze staan gereserveerd en al voor je klaar. MaaS integreert dus de diensten van diverse partijen. Enerzijds is er het digitale platform (de app waar-



mee je je reis plant en betaalt) en anderzijds de aanbieders van mobiliteitsdiensten.

In theorie biedt MaaS vele voordelen die groene en progressieve politici doen opveren. Dankzij de bijna naadloze integratie van diverse vervoersaanbieders wordt reizen met openbaar vervoer en deelauto's en -fietsen, stukken comfortabeler. Hierdoor kan MaaS een veelbelovend alternatief zijn voor de eigen auto – gebruik wint het van bezit. Waarom zou je nog een auto voor de deur willen hebben, met al het onderhoud en andere zorgen die daarbij horen,

als je met een mobiliteitsabonnement ook overal komt waar je wilt zijn? Slimme technologie leidt zo tot minder blik op straat en minder vervuiling omdat er minder auto's geproduceerd hoeven te worden. Een gezondere, mooiere leefomgeving en efficiënter gebruik van schaarse grondstoffen zijn het gevolg. Door de inzet van *big data* en algoritmes ontstaat beter inzicht in vervoersstromen en kan vraag en aanbod beter op elkaar worden afgestemd. Zo kunnen meer reizigers van dezelfde faciliteiten gebruikmaken, wat goedkoper en duurzamer is. MaaS biedt de mogelijkheid om afgelegde kilometers flexibel te beprijzen. Buiten de spits reizen – niet alleen per trein, maar ook per (deel)auto, deelfiets of taxi – kan eenvoudig goedkoper en dus

aantrekkelijker gemaakt worden, wat tot minder files en minder volle treinen kan leiden.

Maar platforms als MaaS kunnen ook op gespannen voet staan met publieke waarden zoals toegankelijkheid, privacy en duurzaamheid. Deze waarden zijn te belangrijk om over te laten aan de vrije markt. De samenleving moet de spelregels bepalen en de toegang bewaken. Doen we dat niet, dan maken we ons afhankelijk van de commerciële belangen van één of twee dominante spelers. Het vraagt van de overheid om een regisserende rol op zich te nemen – een rol die ze zichzelf ook graag toeschrijft – maar die zich nu nog hoofdzakelijk richt op het van de grond krijgen van MaaS in Nederland. →

--Servaz van Berkum is programmamaker mobiliteit en technologie bij Pakhuis de Zwijger. **Liesbeth van Beneder** is adviseur slimme en duurzame mobiliteit bij Twynstra Gudde en lid van de redactie van de Helling. --**Evert Nieuwenhuis** is project- en onderzoeksleider bij Wetenschappelijk Bureau GroenLinks.

Toegankelijk voor iedereen

Welke waarden staan op het spel? We lichten er een aantal uit. Goed openbaar vervoer moet voor iedereen toegankelijk zijn. Helaas geldt dat niet automatisch voor MaaS-platforms. Vaak vereisen ze een creditcard, een smartphone en (mobiele) internetverbinding, die niet iedereen tot zijn of haar beschikking heeft. Voor mindervaliden zijn fysieke aanpassingen nodig (bijvoorbeeld in deelauto's of taxibusjes, die in sommige gevallen busdiensten kunnen vervangen) die investeringen vragen die zich niet altijd terugverdienen.

Daarnaast bestaat het risico dat MaaS te duur wordt voor mensen met een laag inkomen. MaaS zal leiden tot verdere vercommercialisering van openbaar vervoer - bedrijven als Uber, Car2Go of Flick-Bike willen immers graag deel uitmaken van het platform - wat het gevaar met zich meebrengt dat verlieslijdende verbindingen wegbezuinigd worden of dat de prijzen structureel of incidenteel stijgen. Tijdens een gijzeling in het centrum van Sydney stegen de prijzen van Uber dramatisch. Gedurende een sneeuwstorm in New York City gingen de prijzen van Uber tot wel acht keer over de kop. Alleen mensen met een vette portemonnee konden per taxi de onzalige stadscentra verlaten - over universele toegankelijkheid van vervoer gesproken.

Platforms kunnen daarnaast hele vormen van openbaar vervoer onder druk zetten. Martijn de Waal, medeauteur van *The Platform Society*: "Sinds de introductie van Uber in New York en Washington stijgt het gebruik van taxi's en daalt het gebruik van de metro. Een substantiele groep lijkt dus de metro te vervangen voor Uber. Hierdoor wordt de



— ‘Je komt zo aan in Rotterdam en je was laatst op zoek naar een winterjas. De Bijenkorf houdt uitverkoop – zal ik een route voor je uitstippelen?’

metro per rit duurder – een groot deel van de exploitatie- en onderhoudskosten blijft immers gelijk – waardoor prijzen voor metrokaartjes omhoog moeten of onrendabele lijnen afgestoten worden. Dit komt de toegankelijkheid van de metro – waarmee rijk én arm reist – niet ten goede.”

Toestemming

In MaaS-platforms spelen persoonlijke data een belangrijke rol: de platforms moeten weten waar je vandaan komt, waar je heen gaat en wanneer je reist. Dit intensieve gebruik van data vraagt om goed toezicht op de privacy van gebruikers. Bart Jacobs, hoogleraar computerbeveiliging aan de Radboud Universiteit: “Als je als overheid delen van het openbaar vervoer door een commercieel MaaS-platform laat verzorgen, dwing je inwoners min of meer om in zee te gaan met desbetreffende bedrijven. Dat bedrijf krijgt hiermee een nutsfunctie en moet dan misschien ook als nutsbedrijf gereguleerd worden. De overheid moet garanderen dat het bedrijf goed omgaat met de persoonsgegevens van haar inwoners.”

MaaS-diensten zullen, zoals de wet voorschrijft, aan hun gebruikers toestemming vragen om hun gegevens te mogen verzamelen, net zoals Google, Microsoft of Apple dat nu ook doen. Maar dit lost nog niet alle problemen op. Jacobs: “Vaak moeten gebruikers *alle* voorwaarden accepteren. Doen ze dat niet, dan kunnen ze soms niet van de dienst gebruikmaken. Daarmee kun je dus mensen uitsluiten van het gebruik van MaaS. Dat staat op gespannen voet met het beginsel dat het openbaar vervoer voor iedereen toegankelijk moet zijn, dus ook voor mensen die erg gesteld zijn op hun privacy.”

MaaS-providers zullen graag de data van hun gebruikers aan derden verkopen ten behoeve van advertenties. “Ze hebben goud in handen”, zegt Jacobs, “ze weten waar je bent en waar je heen gaat en kunnen je dus locatiegebonden advertenties verkopen, een snel groeiende techniek. Maar is dat wenselijk? En moet je dat als overheid in de hand werken?” Veel mensen zullen het knap vervelend vinden als ze dit soort berichten op het scherm van hun smartphone zien: ‘Je komt zo aan in Rotterdam en je was laatst aan het zoeken naar een winterjas. De Bijenkorf houdt uitverkoop – zal ik een route voor je uitstippelen?’

Om goed te kunnen functioneren, moeten data gedeeld worden tussen de vervoersaanbieders onderling en de software van het platform. Ook het functioneren van het MaaS-systeem als geheel kan verbeterd worden door (geanonimiseerde) data te delen, omdat zo inzicht ontstaat in het gebruik, verkeersstromen, knelpunten en verbeterpunten. Helaas hebben veel platforms en vervoersbedrijven een broertje dood aan het delen van data. Het raakt immers de kern van hun business-model en dat willen ze niet graag in detail prijsgeven. Steden als Chicago, Houston en New York hebben aan den lijve ondervonden dat Uber zeer terughoudend data deelt. In 79 procent van de gevallen waarin toezichthouders in deze steden toegang vroegen tot datasets van het bedrijf, deelde Uber minder data dan was gevraagd. Wanneer een overheid met een MaaS-platform in zee gaat, moet zij dus heldere afspraken maken over het delen van data, bijvoorbeeld om toe te zien op naleving van gemaakte afspraken (zoals het bedienen van onrendabele lijnen).

Geen concurrent van de fiets

MaaS kan mobiliteit groener en schoner maken, met name omdat het de eerste en laatste kilometer van en naar een station aantrekkelijk kan maken (bijvoorbeeld door elektrische deelfietsen aan te bieden) en daarmee de hele reis per openbaar vervoer. Maar veel groener dan lopen of fietsen wordt vervoer niet, terwijl voor een elektrische step schaarse grondstoffen (denk aan lithium voor de accu's) en elektriciteit nodig zijn. MaaS mag dus niet concurreren met lopen of fietsen, vormen van mobiliteit die ook nog eens gezonder zijn.

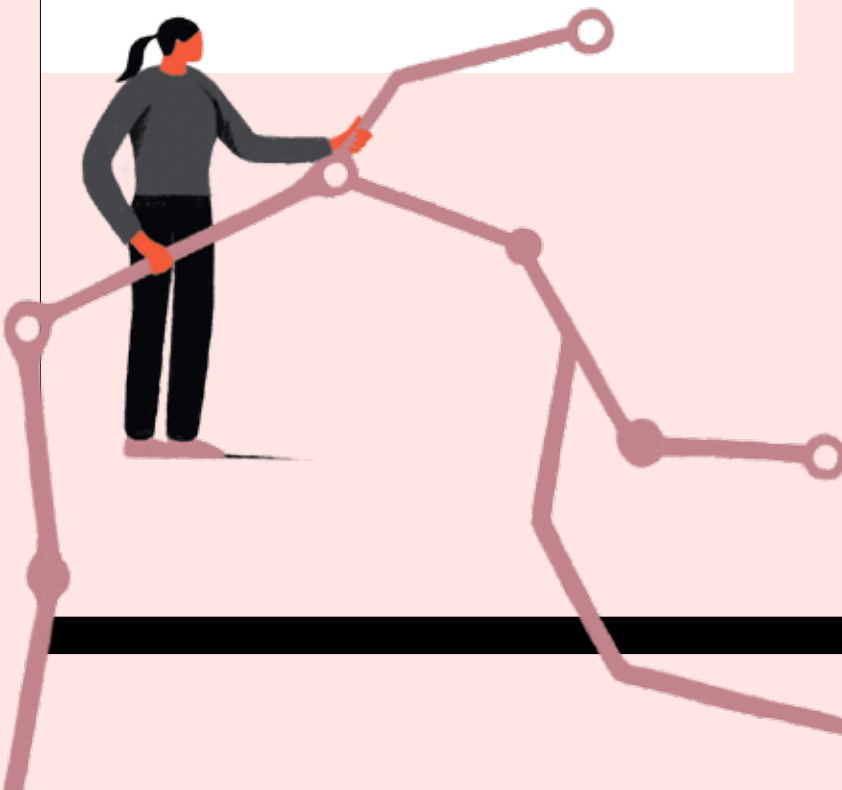
Het is de vraag of platformisering van vervoer en MaaS-systemen tot meer efficiëntie en dus minder uitstoot en andere vervuiling leiden. Er zijn namelijk tekenen die de andere kant op wijzen. Zo nam het gebruik van de metro in Manhattan sinds de introductie van mobiliteitsplatforms als Uber af en daalde in het hart van Manhattan de gemiddelde snelheid waarmee auto's zich voortbewegen met maar liefst 15 procent omdat er zich meer auto's (waaronder Uber-taxi's) op de weg bevonden.

Basta voor Uber

Om deze keerzijden van MaaS het hoofd te bieden, moet de overheid stevig aan het roer staan. Hoe kan de overheid publieke waarden, zoals bereikbaarheid, betaalbaarheid, privacy en duurzaamheid, het best borgen? Politici moeten goed geïnformeerd, zelfverzekerd en assertief sturing geven aan MaaS. “Die houding zullen politici zeker nodig hebben”, zegt Jacobs, “want je hebt te maken met de zwaargewichten van het eenentwintigste-eeuwse kapitalisme. De grote techbedrijven doen er alles aan om voor zichzelf maximale vrijheid te garanderen en ze zullen moord en →

AANBEVELINGEN

- Zorg tijdig voor wet- en regelgeving die publieke belangen borgt – de ontwikkelingen gaan razendsnel en als overheid wil je niet overrompeld worden door techreuzen met disruptieve business-modellen.
- Verbind voorwaarden aan het verlenen van vergunningen, concessies of het gebruik van publieke infrastructuur. Dit kan ook op lokaal niveau.
- Overweeg om een overheidsbedrijf op te richten dat op nationaal niveau een sleutelrol speelt in een landelijk MaaS-systeem. Dit overheidsbedrijf zou een eigen, open platform kunnen (laten) ontwikkelen. Naast dit publieke platform, moet er ruimte zijn voor private platforms.
- Richt een data-exchange op die op nationaal niveau een sleutelrol speelt. Deze data-exchange, in handen van de overheid, garandeert het veilig en eerlijk delen van geanonimiseerde data van reizigers en vervoerders. De toegang tot statistieken voor wie het nodig heeft (zoals de overheid, universiteiten) is hiermee gegarandeerd. Ook de toetreding tot de markt van nieuwe aanbieders, wordt hiermee vergemakkelijkt (gelijk speelveld).
- Breng een duidelijke volgorde in het aanbieden van mobiliteitsdiensten aan: lopen, fietsen, reizen met openbaar vervoer en dan pas reizen met deel- en privé-auto's.
- Streef naar een goede, fijnmazige dekking. MaaS-partijen mogen niet de krenten uit de pap halen en minder goed renderende lijnen of gebieden niet links laten liggen.



brand schreeuwen als je ze probeert te reguleren.” Ook De Waal adviseert: “Sta je mannetje. Toen de stad Londen constateerde dat Uber zich niet aan de veiligheidsvoorschriften voor taxi’s hield, heeft het stadsbestuur de vergunning van Uber gewoon ingetrokken.” Basta voor Uber – en waarom ook niet, als publieke belangen worden geschonden?

Gelukkig staat de overheid niet met lege handen. De Waal: “Stel wetten en regels op en verbind voorwaarden aan het verlenen van vergunningen en concessies. Vervoersaanbieders maken gebruik van publieke infrastructuur – bushaltes, wegen, parkeerplaatsen – en daar kun je voorwaarden tegenoverstellen. Ook het verlenen van (start)subsidies biedt mogelijkheden om voorwaarden te stellen.”

Overheidssturing kan op meerdere manieren. Een inspirerend voorbeeld komt uit São Paulo. In deze Braziliaanse stad ligt een wetsvoorstel op tafel dat MaaS-platforms verplicht om *credits* te kopen wanneer ze gebruikmaken van de infrastructuur van de stad. Voor elke gereden kilometer moet een *credit* worden gekocht van de overheid. De tegoeden worden dynamisch geprijsd: tegoeden voor vervoer in een afgelegen wijk, of voor het vervoer van mensen met een fysieke beperking, zijn goedkoper. Het is zelfs mogelijk om de arbeidsmarkt te sturen. Zo moet 15 procent van de tegoeden door vrouwelijke chauffeurs worden afgenomen. De Waal: “Op deze manier borg je publieke belangen binnen het ecosysteem van MaaS-platforms. Slim.”

Meerdere wegen

Adequate overheidssturing vereist regionale, nationale en zelfs Europese samenwerking. Lot van Hooijdonk, wethouder mobiliteit, energie en

— Dit is een aantrekkelijke gedachte: een overheidsbedrijf dat een sleutelrol speelt in een landelijk MaaS-systeem

groen in Utrecht: “Ga als gemeente of provincie vooral niet op eigen houtje het wiel uitvinden. Uiteindelijk wil je geen lappendeken, maar een landelijk dekkend systeem waarmee je in Den Helder net zo makkelijk van een MaaS-systeem gebruikmaakt als in Heerlen.” Landelijke en zelfs Europese samenwerking kan de positie van overheden ten opzichte van techbedrijven versterken, zegt Jacobs. “Nationale en Europese wetgeving maakt het moeilijker voor techbedrijven om overheden tegen elkaar uit te spelen. Een kleine gemeente is geen partij voor bedrijven als Uber of Daimler, de eigenaar van deelautobedrijf Car2Go. Die zeggen net zo makkelijk: ‘Als je dat soort voorwaarden stelt, gaan we toch gewoon niet met jullie in zee?’”

Kan de overheid ook zelf een MaaS-platform ontwikkelen? De Waal: “Wellicht, maar hierin blinken techbedrijven juist uit: ze hebben diepe zakken en trekken de beste mensen aan. Als geen ander kunnen ze innovatieve producten ontwikkelen met een grote aantrekkingskracht op consumenten. Misschien is het verstandiger om te kijken hoe je hun sterke kanten voor het algemeen belang kunt inzetten.” Van Hooijdonk: “Je kunt ook denken aan tussenoplossingen. Misschien moet de NS, dat in handen is van de staat, een sleutelrol spelen.”

Dit is een aantrekkelijke gedachte: een overheidsbedrijf dat een sleutelrol speelt in een landelijk MaaS-systeem. Dit overheidsbedrijf zou een eigen, open platform kunnen (laten) ontwikkelen. Marktpartijen (aanbieders van deelfietsen, taxibedrijven, busmaatschappijen, et cetera) kunnen hierop hun diensten aanbieden. Het platform kan aangepast worden aan lokale of regionale behoeften. Het grote voordeel is dat

op deze manier belangrijke publieke belangen (van privacy tot toegankelijkheid) goed geborgd kunnen worden. De centrale infrastructuur (het platform) is immers in handen van de overheid. De NS is een goede kandidaat omdat die al aardig op weg is met een MaaS-platform (reizen met de trein, de huur van ov-fietsen en gebruik van ‘zone-taxi’s’ worden gereserveerd en betaald met de NS-app). Evengoed zou er naast een publiek platform, voldoende ruimte moeten zijn voor private platforms.

Ook in het dataverkeer moet de overheid een sleutelrol spelen. Denk aan een verplichte data-exchange [servers die de data delen met andere partijen, EN] in handen van de overheid, dat het veilig en eerlijk delen van geanonimiseerde data van reizigers en vervoerders garandeert. Deze data-exchange fungeert als keurmerk van MaaS-platformen voor reizigers, garandeert de toegang tot statistieken voor wie het nodig heeft (zoals overheid en universiteiten) en vergemakkelijkt de toetreding tot de markt van nieuwe aanbieders.

Er zijn, kortom, meerdere wegen die naar een succesvolle MaaS leiden en bijna allemaal moeten ze nog ontwikkeld worden. Van Hooijdonk: “Uiteindelijk moet je gewoon aan de slag. In Utrecht voeren we nu een pilot uit met een bedrijf dat deelfietsen aanbiedt. We definiëren duidelijke voorwaarden en hebben afgesproken dat de uitkomst van de pilot gebruikt wordt om te kijken onder welke voorwaarden we andere partijen op de markt toelaten. Het is vallen en opstaan, en dit is een manier om te leren en grip op de introductie van MaaS te houden.” X

Dit artikel is een verkorte versie van een hoofdstuk uit de bundel *Handvest voor de Slimme Stad - Technologie sturen op basis van waarden* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, te bestellen of te downloaden via www.wbgl.nl/publicaties

Literatuur

José van Dijk, Thomas Poell & Martijn de Waal, *The Platform Society – Public values in a connective world*, Oxford University Press, 2018.
Shin-pei Tsay, Zak Accuardi, Bruce Schaller & Kirk Hovenkotter: *Private Mobility, Public Interest: How Public Agencies Can Work with Emerging Mobility Providers*, Transit Center, 2016.

INTERVIEW
SHOSHANA
ZUBOFF**Surveillance-
kapitalisme:**

Geniepige handel in gedragsvoor- spelingen

De Amerikaanse Shoshana Zuboff, emeritus hoogleraar aan Harvard University, waarschuwt in haar boek *The Age of Surveillance Capitalism* dat we in een nieuwe fase van het kapitalisme zijn beland. Een fase waarin *Big Tech* en steeds meer andere spelers op de markt winst maken met data die zonder toestemming van de burgers zijn verkregen en die dienen om toekomstig gedrag te voorspellen – met zeer kwalijke gevolgen voor de economie, de democratie en individuele burgers.

door OLAF BRUNS Illustratie ELIS WILK VOOR DE GREEN EUROPEAN JOURNAL



Wat verstaat u precies onder 'surveillancekapitalisme'?

"Het kapitalisme heeft zich ontwikkeld door datgene wat zich buiten de markt bevindt, binnen te halen in de marktdynamiek en het te verhandelen. In dit opzicht doet surveillancekapitalisme hetzelfde als traditioneel kapitalisme. Maar het heeft een schaduwkant. Surveillancekapitalisme eigent zich eenzijdig privégegevens van burgers toe om deze als gedragsdata te vermarkten. Deze data dienen als ruw materiaal voor technologie die probeert voorspellende patronen te onderscheiden in consumentengedrag. En deze nieuwe 'producten', gedragsvoorspellingen, worden vervolgens verkocht op een nieuwe markt die zich exclusief richt op de handel in het voorspellen van gedrag."

Hoe is het ontstaan?

"Surveillancekapitalisme is in 2001 door Google uitgevonden als reactie op een financiële noodsituatie, om online zoekmachines snel winstgevend te maken. Het was zo'n succes dat het werd toegepast op Facebook en binnen een paar jaar de standaard werd voor applicaties en startups →

—**Olaf Bruns** is antropoloog en journalist, en onder meer adjunct-hoofdredacteur van de *Progressive Post*.

— ‘De essentie van surveillancekapitalisme is dat het zich eenzijdig privégegevens van burgers toe-eigent en deze vervolgens verhandelt’



SHOSHANA ZUBOFF

GEBOREN

18 november 1951,
New England, VS.

OPLEIDING

Sociale psychologie
aan Harvard Univer-
sity en filosofie aan
de Universiteit van
Chicago.

WERK

Hoogleraar aan
Harvard Business
School en buitenge-
woon hoogleraar
aan Harvard Law
School. Zuboff
publiceerde drie
boeken: *In the Age
of the Smart
Machine: The Future
of Work and Power*
(1988), *The Support
Economy: Why
Corporations Are
Failing Individuals
and the Next
Episode of Capita-
lism*, en *The Age of
Surveillance
Capitalism: The
Fight for a Human
Future at the New
Frontier of Power*
(2018).

in vrijwel de hele tech-sector. Inmid-
dels heeft surveillancekapitalisme
zich verspreid over de hele economie:
de verzekeringssector, de autobran-
che, de financiële wereld, de gezond-
heidszorg en het onderwijs, en vrijwel
elk product dat je tegenkomt met het
woord ‘smart’ ervoor. En elk dienst-
verlenend bedrijf dat het woord
‘gepersonaliseerd’ in zijn naam heeft
staan, is toeleverancier voor surveil-
lancekapitalisme.”

**Als ik me even naïef opstel: die
bedrijven zijn niet uit op mijn
online bankgegevens, ze vellen
geen oordeel en persen niemand
af die naar porno kijkt of zich ver-
diept in controversiële politieke
ideeën. Waarom moeten we er
eigenlijk bang voor zijn?**

“De essentie van surveillancekapita-
lisme is dat het zich *eenzijdig* privége-
gevens van burgers toe-eigent. Er
komt niemand naar je toe die zegt:
‘Dit willen we graag gaan doen –
geeft u er toestemming voor?’ Sur-
veillancekapitalisten weten heel goed
dat het publiek, hoe meer het weet
over dit soort praktijken, er vaker
tegen zal protesteren en er tegen
beschermd zal willen worden. Als
deze nieuwe bedrijven data gaan
verzamelen om ons toekomstige
gedrag te voorspellen, dan moeten ze
dat in het geniep doen. Dit is het
fundamentele maatschappelijke
aspect van surveillancekapitalisme:
het is eenrichtingsverkeer. En dat
heeft een heleboel gevolgen. Met
surveillancekapitalisme en de genie-
pige manieren waarmee het wereld-
wijd allerlei gegevens over ons verza-
melt, hebben we private instellingen
gecreëerd die buiten de politieke en
bestuurlijke instellingen en regel-
geving vallen – zeker in de Ver-
enigde Staten. Tot nu toe vallen ze

grotendeels buiten de wet, buiten
het democratisch toezicht en buiten
de democratische normen en waar-
den en brengen ze enorme ongelijk-
heid in kennis teweeg: deze bedrij-
ven weten alles over ons, maar wij
weten bijna niets over hen. Die ken-
nis over ons gebruiken ze voor com-
merciële doeleinden.”

**We hebben ‘ze’ nog niet bij name
genoemd, maar het gaat hier over
de groten: Facebook, Google enzo-
voort. Google roept nog steeds:
‘wees niet kwaadwillend’ – maar is
het dat zelf niet?**

“Het gaat niet om kwaadwillendheid.
Het gaat hier om een nieuwe econo-
mische logica, met specifieke econo-
mische wetmatigheden. Het gaat hier
om bedrijven die aan deze wetmatig-
heden gebonden zijn als ze succes
willen boeken.”

**Karl Marx schreef ooit dat je met
een handmolen een maatschap-
pij krijgt met een feodale heer
en met een stoomfabriek eentje
met een industrieel kapitalist.
Bestaat er in de technologie ook
een dergelijke wetmatigheid? Als
het je lukt mensen op te sluiten
in talloze kleine, geïsoleerde
virtuele tredmolens, krijg je dan
surveillancekapitalisme?**

“Het is een fundamentele beoorde-
lingsfout dat technologie automatisch
leidt tot surveillancekapitalisme. Laat
hier geen misverstand over bestaan:
surveillancekapitalisme is niet het-
zelfde als digitaal kapitalisme.

Ik zal een voorbeeld geven. In de
eerste jaren van de eenentwintigste
eeuw, vóór de uitvinding van surveil-
lancekapitalisme, kwam een exclusief
groepje ontwerpers, datawetenschap-
pers en ingenieurs aan de Georgia

Tech University op het idee van het 'aware home' – vergelijkbaar met wat we tegenwoordig 'smart home' noemen. Maar het was een op zichzelf staand, gesloten systeem: alle informatie ging direct naar de bewoner van het huis. En de ontwerpers waren heel duidelijk: omdat deze data zo intiem en persoonlijk zijn, konden alleen de bewoners besluiten wat ze ermee deden.

Een sprong naar 2017: aan de Universiteit van Londen werd een enkel 'smart home'-apparaat onder de loep genomen: de 'Nest-thermostaat', eigendom van Google. 'Nest' is een digitaal systeem met een thermostaat waar andere huishoudelijke apparaten op kunnen worden aangesloten. En het verzamelt een heleboel gegevens over allerlei aspecten van je gedrag in huis. De onderzoekers ontdekten dat een consciëntieuze consument die een Nest-thermostaat installeert minstens duizend privacy-contracten moet lezen. Want al die gedragsgegevens worden via 'Nest' naar derden gestreamd.

Hier hebben we dus dezelfde technologieën, maar elk met een fundamenteel andere economische logica. En het is de economische logica, zoals Max Weber ons lang geleden al waarschuwde, die bepaalt hoe die technologieën in ons leven worden geïntroduceerd, wat hun nut is en welke gevolgen ze hebben."

Waarom is surveillancekapitalisme schadelijk voor de democratie?

"Hier komt een tweede denkfout om de hoek kijken: surveillancekapitalisme laat zich niet terugbrengen tot een enkel bedrijf. Er is op dit moment veel aandacht voor Facebook, want het waren vooral de sociale media die de verkiezingsprocessen in Europa en Amerika schade berokkend. Maar

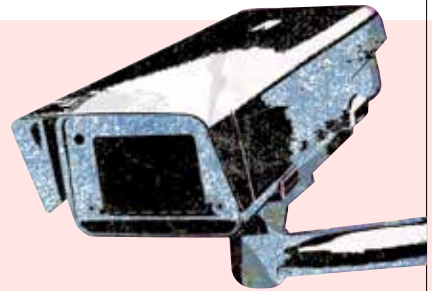
we moeten goed in gedachten houden dat de methoden die in het geval van Cambridge Analytica zijn gebruikt om met onze verkiezingsprocessen aan de haal te gaan, dezelfde zijn die surveillancekapitalisten dagelijks gebruiken om ons gedrag te manipuleren voor hun commerciële doeleinden.

We hebben een aantal middelen waarvan we nu weten dat ze niet alleen gedrag, maar ook het politieke besluitvormingsproces kunnen beïnvloeden. En dat op een heel directe manier: het politieke discours en politieke informatie komen tot ons alsof ze geconstrueerd worden door de vierde macht, door journalisten die er specifieke normen en waarden en criteria op nahouden waar het geloofwaardigheid en professionaliteit betreft. Maar die politieke informatie wordt opzettelijk gecorrumpeerd om ons te bedriegen, om ons gedrag op geniepig wijze te beïnvloeden voor andere doeleinden. Dit is overduidelijk een grote uitdaging voor de democratie."

Zijn er nog andere uitdagingen?

"Democratische samenlevingen worden door surveillancekapitalisme ook van binnenuit ondermijnd. Ons bestaan wordt steeds meer gekenmerkt door stimulusresponsmechanismen en onderbewuste beloning en straf, waar het in dit digitale tijdperk van wemelt. En dat ondergraaft langzaam ons vermogen tot morele autonomie.

We hebben gezien hoe er met deze autonomie werd geëxperimenteerd, letterlijk op bevolkingsniveau. In 2012 lanceerde Facebook zijn enorme online *emotional contagion experiment*, om te bezien of het onderbewuste hints en bewustzijnsvormende mechanismen kon gebruiken om ons stemgedrag in de echte wereld



te beïnvloeden. Een jaar later werd er opnieuw zo'n experiment uitgevoerd, opnieuw met onderbewuste hints, om te onderzoeken of Facebook onze emotionele toestand kon beïnvloeden en ons verdrietiger of juist gelukkiger kon maken. Beide experimenten waren een succes. En toen Facebook erover publiceerde in wetenschappelijke tijdschriften, schepte het nota bene op over het feit dat deze experimenten waren ontsnapten aan de aandacht van de consument."

Maar als deze bedrijven al zo onder onze huid zitten, of liever: in ons hoofd, is er dan nog wel ruimte om überhaupt over verzet na te denken?

"Volgens mij zal verzet niet zozeer het probleem zijn. Tegenwoordig is het voor ons onmogelijk om precies te weten welk aspect van ons bestaan wordt bewerkt, waar al die data naartoe gaan en wie ze waarvoor gebruikt. Dus eerst moeten we het beestje bij de naam noemen, want we weten dat mensen zich wel degelijk zullen willen verzetten wanneer ze erachter komen dat dit gebeurt. Ze willen wel degelijk 'nee' kunnen zeggen. Eerst moeten mensen zich ervan bewust worden wat er aan de hand is - dan volgt verzet vanzelf. Van onze gekozen vertegenwoordigers zal worden geëist dat ze rigoreuzer aan de slag gaan met de →

— 'Bestuurders moeten inzien dat surveillancekapitalisme bezig is zich in onze gehele economie te verspreiden'

26

DE HELLING • NR 4 2019

volgende generatie wet- en regelgeving die ons tegen dit soort activiteiten zal moeten beschermen. Dankzij de General Data Protection Regulation [Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG), red.] van de Europese Unie zijn we al veel verder dan twintig jaar geleden. Bij deze wetgeving gaat het echter over eigendom van data als panacee voor privacy. Maar is eigendom van data wel voldoende als we zien hoe gretig het surveillancekapitalisme zich op ons online gedrag stort en hoe het zonder te vragen inbreuk maakt op onze persoonlijke levenssfeer? Willen we echt nadenken over eigendom van data die überhaupt niet zouden moeten bestaan? Ik vergelijk dit graag met nadenken over de vraag hoe lang je een zevenjarige in een fabriek mag laten werken, terwijl je eigenlijk moet nadenken over de afschaffing van kinderarbeid.

Het gaat hier om principiële vragen: is het legitiem dat er inbreuk wordt gemaakt op onze persoonlijke levenssfeer terwijl wij daar hoege-naamd geen zeggenschap over hebben? Is het legitiem dat al die gegevens over ons gedrag als ruw materiaal mogen dienen voor het doen van voorspellingen? Is het legitiem dat die voorspellingen worden doorverkocht aan bedrijven die belang hebben bij het maken van prognoses over ons toekomstige gedrag? En dat die bewerkingen voor ons niet toegankelijk zijn en onze toekomst met winst wordt geveild, ten behoeve van de commerciële doeleinden van derden, en dat we geen zeggenschap of controle hebben over die activiteiten en er niet tegen worden beschermd?"

Afgezien van de publieke woede die misschien ontstaat als mensen inzien hoe de werkelijkheid óm hen heen en zelfs ín hen wordt gemanipuleerd: wat is uw boodschap aan beleidmakers?

"De eerste boodschap aan onze wetgevers is dat, hoe belangrijk het ook is om afzonderlijke bedrijven te reguleren en om onze antitrustwetgeving en wetgeving inzake de privacy in te zetten, we veel verder moeten gaan: namelijk inzien dat surveillancekapitalisme bezig is zich in onze gehele economie te verspreiden. We moeten de specifieke mechanismen ervan begrijpen en een openbaar debat voeren over de vraag of deze mechanismen stroken met de individuele en de democratische soevereiniteit. Dan moeten we nadenken hoe we deze mechanismen een halt kunnen toeroepen en verbieden."

Maar hoe moet dat volgens u?

"Ik vind surveillancekapitalisme een schurkachtige mutatie van het kapitalisme. In de twintigste eeuw vonden we een manier waarop markt en democratie met elkaar in evenwicht konden worden gebracht. Maar dat kwam alleen doordat we de wet- en regelgeving hadden ontwikkeld die de excessen van het kapitalisme aan banden legden, beperkten en aanpasten aan de behoeften van de democratische samenleving en het individuele welzijn – zowel maatschappelijk als economisch.

We leven nu in een wereld waarin we in ons dagelijks leven niet effectief kunnen functioneren zonder ons te bedienen van de kanalen – zoals sociale media – die tot de toeleveranciers van het surveillancekapitalisme behoren. In deze kanalen ruilen we onze ervaring in voor data over ons gedrag die worden overgedragen aan

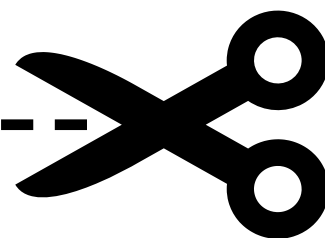
derden, zonder dat we er iets van weten en waar we verder ook geen controle over hebben. Kortom, we moeten alternatieven ontwikkelen."

Er zijn al een paar alternatieven: Telegram in plaats van WhatsApp of alternatieve zoekmachines als DuckDuckGo voor Google, maar ze komen nog niet echt van de grond.

"Dit soort dingen vraagt om schaal. We hebben een zoekmachine als DuckDuckGo die onze privacy niet aantast en dat is verschrikkelijk belangrijk. Mensen zeggen misschien dat Google een betere zoekmachine heeft, maar wat niet tot hen door-dringt is dat Google een betere zoekmachine heeft juist vanwege de praktijken die ik heb genoemd, en dat verbetering van de zoekcapaciteit kosten met zich meebrengt die voor de meesten van ons onzichtbaar zijn. We moeten ons bewust zijn van de werkelijke kosten om ons actief in te laten met Google en zijn praktijken, die van kwaad tot erger worden en uiteindelijk Cambridge Analytica tot gevolg hebben.

We hebben hier te maken met twee zeer verschillende alternatieven. En wanneer die twee tegen elkaar worden afgezet, dan moet dat in de volle breedte, met volledige kennis en transparantie over wat ze precies inhouden. Als mensen volledige openheid van zaken krijgen, zullen ze een keuze maken." X

Dit interview is eerder dit jaar gepubliceerd door de Green European Journal, het Europese partnerblad van de Helling. Vertaling: Robert Dorsman.



Handvest voor de Slimme Stad

1 Verzeker publiek debat en democratische sturing, want technologie beïnvloedt wie we zijn en hoe we samenleven. Veranker publieke waarden in de ontwerp-eisen voor technologie.

2 Bevorder dat technologie wordt ontwikkeld binnen sociale praktijken. Innovaties moeten rekening houden met de waarden en de behoeften van gebruikers en andere betrokkenen.

3 Investeer in technologisch burgerschap. Werk samen met burgers en maak ruimte voor experimenten.

4 Voorzie de onvoorziene gevolgen van technologie. Doe een beroep op de verbeeldingskracht van wetenschappers, filosofen, kunstenaars en burgers.

5 Laat kennis vrij zijn. Sluit technologie niet op in octrooien. Gebruik open standaarden en vrije opensourcesoftware.

6 Geef voorrang aan technologie die mensen verbindt. Bevorder de dialoog.

7 Laat technologie bijdragen aan een vitale democratische cultuur. Bescherm burgers tegen manipulatie.

8 Bescherm privacy en persoonsgegevens. Geef burgers zeggenschap over hun data en voorkom klassenjustitie.

9 Deel gegevens die niet herleidbaar zijn tot een persoon. Zulke data zijn gemeengoed. Houd voor ogen dat niet alle kennis kan worden gevat in harde data.

10 Zorg dat overheids-ICT voldoet aan de beginselen van behoorlijk bestuur. Voer het recht op centrale correctie van gegevens in.

11 Stel grenzen aan besluitvorming door algoritmen en verzeker menselijke controle. Laat algoritmen toetsen op discriminerende bias en leef de motiveringsplicht na.

12 Werk aan een publieke digitale infrastructuur. Bied een platform voor aanbieders van diensten, burgerinitiatieven en nieuwe vormen van gemeengoed.

13 Technologie moet bijdragen aan duurzaamheid. Gebruik alle beleidsinstrumenten om de uitrol van groene technologie te versnellen en nieuwe vormen van gemeengoed te scheppen.

14 Organiseer veerkracht: voorkom een te grote afhankelijkheid van digitale systemen en investeer in cybersecurity.

15 Kies voor een levendige openbare ruimte, die uitnodigt tot bewegen en ontmoeten, en waar mensen niet voortdurend worden gevolgd.

16 Erken het recht op betekenisvol menselijk contact. De zorg voor anderen kunnen we niet uitbesteden aan robots.

17 Ga tweedeling tegen. Voer een digitale basisvoorziening in voor mensen met weinig digitale vaardigheden.

18 Bevorder een eerlijke platformeconomie. Voer beleid op-maat om publieke waarden te borgen. Geef voorrang aan niet-commerciële platforms of zet publieke platforms op.

De belofte van een veilige slimme stad

Slimme technologie kan de veiligheid van burgers vergroten, maar ook ondermijnen. Veiligheid omvat namelijk niet alleen de bescherming van lijf en goed, maar ook sociale, politieke en digitale veiligheid. Die vormen van veiligheid komen in het geding als overheden en bedrijven tal van gegevens over ons verzamelen in de openbare ruimte, of bij het gebruik van *big data* en algoritmen voor misdaadbestrijding diep doordringen in de persoonlijke levenssfeer van onverdachte burgers.

door MICHEL PHILIPPART

Slimme camera's die mensen identificeren aan de hand van hun irissen, handpalmen, gelaatstreken of glimlach. Zelflerende technologie in openbare objecten om afwijkend gedrag en emoties te herkennen. Algoritmen die grote hoeveelheden data gebruiken om criminaliteit te voorspellen nog voordat deze zich voordoet. De mogelijkheden van slimme technologie om steden veiliger te maken, lijken eindeloos. Maar dat iets technisch kan, betekent nog niet dat we het ook moeten willen. De eerste vraag is dan ook of en wanneer een technologische oplossing de meest gewenste oplossing is voor onze veiligheidsproblemen.

Een slimme stad dient haar inwoners verschillende vormen van veiligheid te bieden, met als belangrijkste fysieke, digitale, sociale en politieke veiligheid. Fysieke veiligheid draait om de bescherming van ons lijf en goed. Sociale veiligheid berust op ons vertrouwen in elkaar en de bereidheid om elkaar te helpen, en vraagt om een zekere mate van sociale cohesie. Politieke veiligheid houdt in dat



de overheid bij de uitoefening van haar taken onze grondrechten respecteert, waaronder het recht op gelijke behandeling en het recht op privacy. Anders dreigt willekeur en onderdrukking. Digitale veiligheid tot slot is een voorwaarde voor fysieke, sociale en politieke veiligheid. Als de informatie die over ons is opgeslagen en die we langs digitale weg uitwisselen in verkeerde handen komt, vergroot dat het risico dat we doelwit worden van criminelen, mikpunt van spot, argwaan of haat door medeburgers of voorwerp van verdenking door de overheid. In de woorden van filosoof, jurist en schrijver Maxim Februari: "Wie ongericht in het leven van een burger gaat neuzen, stuit onvermijdelijk op iets slechts. In combinatie met onbetrouwbaarheid van de data, onbetrouwbaarheid van

voorbeeld gaat over het koppelen van databestanden door systemen zoals SyRI ten behoeve van 'voorspellend politiewerk'. De data van grote aantallen mensen worden geanalyseerd teneinde misdaden te voorkomen of verdachten op het spoor te komen.

Sinaasappelgeur

"De politie wil het liefst een foto van iedereen in haar database, zodat ze precies weet wie er allemaal rondlopen. Dat gaan we ze dus mooi niet geven", zegt Tinus Kanters, projectleider van Living Lab Stratumseind. "Of dat ook geldt voor andere living labs durf ik niet te zeggen. Daarom is nationale regulering van dit soort initiatieven hard nodig." Vanuit zijn *control room* overziet Kanters met twintig schermen de bekende uitgaansstraat in hartje Eindhoven. Slimme lantaarnpalen detecteren hier agressie met microfoons en camera's. Ze passen de sterkte of kleur van hun licht aan de situatie aan en schakelen zo nodig automatisch de politie in. "Als er een groepje luidruchtig ruzie begint te maken, wordt dat opgepikt door een sensor. Die waarschuwt meteen automatisch de politie." Daarnaast richten lichtprojectoren zich op het kabaal en verlichten ze de boel extra. "Dat heeft al meteen invloed op het gedrag van die groep. We experimenteren ook met verschillende soorten kleur en intensiteit om agressie in te tomen via licht."

Living Lab Stratumseind wil ook experimenteren met gedragsbeïnvloeding via geur. Eerder onderzoek in Groningen, waar werd getest of agressie en geweld van uitgaanspubliek tegen mensen met een publieke taak kon worden teruggedrongen met sinaasappelgeur, liet kleine positieve effecten zien. In Eindhoven ontstond er ophef over het plan om de mensen rustig te houden met

sinaasappelgeur. Kanters: "Eigenlijk raar, want met licht doen we hetzelfde en toen vond niemand het een probleem." De kaders van het project voldoen aan het *Internet of Things*-handvest van de gemeente Eindhoven, dat beoogt de inzet van technologie in goede banen te leiden. Dit handvest bevat beginselen over privacy, dataveiligheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar gaat niet in op het gebruik van technologie voor *nudging*, het bevorderen van gewenst gedrag door middel van subtiele prikkels zoals licht of geur. Bij het gebruik van *nudges* is onze autonomie in het geding, zeker wanneer zij gecombineerd worden met sensoren en slimme software. Niet alle vormen van *nudging* zijn problematisch. Weinig mensen zullen bezwaar hebben tegen verkeersdrempels, maar er zijn al meer mensen die zich ongemakkelijk voelen bij gedragsbeïnvloeding met behulp van geur, zo bleek in Eindhoven. Slimme technologie schept bovendien de mogelijkheid om *nudges* steeds beter af te stemmen op specifieke



de systemen en de (...) onbetrouwbaarheid van het menselijk individu leidt dit tot een hoogst onveilige samenleving."

Dat technologie de ene vorm van veiligheid kan bevorderen en tegelijkertijd andere vormen kan ondergraven, laat ik zien aan de hand van twee voorbeelden. Het eerste is het Living Lab Stratumseind in Eindhoven, waar door middel van slimme objecten zoals lantaarnpalen met sensoren bedrijven en overheid proberen de fysieke veiligheid van het uitgaanspubliek te vergroten. Het tweede

—**Michiel Philippart** is oud-journalist en politicoloog. Hij is beleidsmedewerker van de Eerste Kamerfractie van GroenLinks en namens GroenLinks lid van Provinciale Staten van Noord-Brabant.

Rechtszaak tegen SyRI

De coalitie Bijvoorbaatver-dacht.nl voert momenteel een rechtszaak tegen SyRI en een publiekscampagne over de risicoprofilering van onverdachte burgers door de Nederlandse overheid. De rechtszaak is niet kansloos omdat SyRI op gespannen voet staat met rechtsstatelijke beginselen. Door het gebrek aan transparantie en doordat mensen zonder concrete verdenking worden doorgelicht, heeft het systeem kafkaëske trekken. De doelbinding bij het verwerken van persoonsgegevens – die in beginsel alleen mogen worden gebruikt voor het doel waarvoor ze zijn afgestaan of een daarmee verenigbaar doel – is ver te zoeken. Van dataminimalisatie is geen sprake: de verzamelde gegevens geven een behoorlijk compleet beeld van iemands leven. Ten slotte is onafhankelijk toezicht op het systeem niet gewaarborgd. Zowel de Raad van State als de Autoriteit Persoonsgegevens waren bijzonder kritisch op de vormgeving van SyRI, maar de wet is in zowel de Eerste als Tweede Kamer als hamerstuk afgedaan.

kenmerken van personen, zodat het bijvoorbeeld voor jongeren onaan-trekkelijk wordt gemaakt om in groepen samen te komen in een uitgaansstraat. Voor zulke *hypernudging* is het niet eens nodig om personen te identificeren. Camera's hoeven hen niet herkenbaar in beeld te brengen; het volstaat dat de software hen kan indelen in verfijnde categorieën. Deze vorm van manipulatie kan zich dus onttrekken aan de AVG, de Europese privacywetgeving.

Maar *hypernudging* tast ook de privacy aan. In de openbare ruimte betekent privacy niet zozeer dat we door anderen met rust gelaten worden, maar dat we onszelf kunnen zijn – binnen de grenzen van de wet – en zelf kunnen bepalen met wie we omgaan. Als er geen grenzen gesteld worden aan *nudging*, kan ook de grondwettelijke vrijheid van vergadering en betoging in het geding komen, en daarmee onze politieke veiligheid.

Goedgeluimd

Naast slimme lantaarnpalen staan op Stratumseind zogenaamde CityBeacons. Dit zijn futuristisch uitziende reclamezuilen met een groot beeldscherm, verschillende sensoren, een glasvezelverbinding en een wifi-router. Ze zijn cadeau gedaan door het gelijknamige bedrijf en via evenementenorganisator stichting Eindhoven 247 terechtgekomen in de binnenstad. “De mogelijkheden zijn eindeloos, maar we gebruiken maar een beperkt deel van de opties in Nederland in verband met wetgeving”, vertelt Richard Ponjee van Eindhoven 247 bij de lancering van de CityBeacons. “Er zitten ook camera's in die voldoen aan de kwaliteitseisen van de politie. Inclusief twee *audience tracking* camera's. Die kunnen een *heatmap* maken en zo een druktebeeld genereren. Ze kun-

nen ook onderscheid maken tussen mannen en vrouwen, en leeftijd. En of iemand goedgeluimd is of niet.”

Zo ver kwam het tot nu toe niet. De Autoriteit Persoonsgegevens benadrukt dat als mensen herkenbaar in beeld komen, er sprake is van verwerking van persoonsgegevens. Dat betekent dat de Europese privacywetgeving, de AVG, van toepassing is.

Gezichtsherkenning-camera's voor opsporing

Hoewel ze in Eindhoven onbenut blijven, roepen de mogelijkheden van de CityBeacons voor surveillance van passanten een belangrijke vraag op: hoe vrij wandelen we nog over straat als onze gangen worden gevolgd aan de hand van de signalen van onze smartphone of onze lichaamskenmerken? De vraag is niet hypothetisch want de AVG bevat uitzonderingen, met name voor politie en justitie. Het is goed voorstelbaar dat de inzet van automatische gezichtsherkenning mensen niet alleen van illegale, maar ook van legale activiteiten weerhoudt, zoals deelname aan demonstraties. Te meer omdat gezichtsherkenningsoftware niet onfeilbaar is: soms wordt de verkeerde persoon geïdentificeerd als verdachte. De huidige software bezit bovendien een discriminerende *bias*: bij vrouwen en niet-witte mensen is er een grotere kans op persoonsverwisseling. Tegenover de mogelijke voordelen van camera's met automatische gezichtsherkenning voor de fysieke veiligheid, staan dus aanmerkelijke nadelen voor de politieke en digitale veiligheid van burgers.

Schimmige profilering

Steeds meer overheidsinstanties, waaronder gemeenten, voorspellen door koppeling van grote databestanden het gedrag van hun inwoners, om

bijvoorbeeld schooluitval, criminaliteit en huiselijk geweld in te tomen. Zonder het te weten worden inwoners doorgelicht, waarbij onduidelijk is welke gegevens worden gebruikt, welke analyses worden uitgevoerd en hoe de algoritmen bepalen wie er tot een risico worden bestempeld. Het Systeem Risico Indicatie (SyRI) maakt zo'n profiel van individuele burgers, nog voordat zij ergens van worden verdacht.

SyRI staat onder verantwoordelijkheid van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en wordt ingezet om sociale zekerheids-, arbeids- en belastingfraude tegen te gaan. Op verzoek van de betrokken gemeentebesturen heeft SyRI specifieke wijken in onder andere Eindhoven, Capelle aan den IJssel, Rotterdam en Haarlem doorgelicht om potentiële fraudeurs te identificeren. "Over onze werkwijze geven we geen informatie", aldus een woordvoerder van het ministerie. Overheidsorganisaties als het UWV, de Sociale Verzekeringsbank en de Belastingdienst, maar ook gemeenten mogen grote bestanden met gegevens bij elkaar vegen en er het algoritme van SyRI op loslaten. Het algoritme wijst adressen aan waarop bewoners zich schuldig zouden kunnen maken aan fraude, nu of in de toekomst. Verdachte huishoudens worden verder onderzocht om bewijsmateriaal te verzamelen. Het is lastig gegevens te bedenken die niet voor SyRI kunnen worden gebruikt. Onderwijsgegevens, detentiegegevens, vergunningen, zorgverzekeringsgegevens en uitkeringsgegevens zijn slechts een kleine greep. De meldingen van verhoogd risico worden doorgespeeld naar politie, opsporings- of inspectiediensten. Toch is de effectiviteit van SyRI twijfelachtig. In 2019 meldde *de Volkskrant* zelfs dat er nog geen enkele fraudeur is gepakt.

Misbruik van overheidsvoorzieningen en belastingontduiking ondermijnen het maatschappelijk vertrouwen waarop onze sociale veiligheid is gebaseerd. Maar dat vertrouwen wordt ook ondermijnd als de overheid de inwoners van arme wijken stigmatiseert door SyRI juist op hen los te laten. De terughoudendheid die de burger van de overheid mag verwachten bij het koppelen van persoonsgegevens, gezien het doelbindingsvereiste, ontbreekt bij SyRI.

Van data bezeten overheid

Algoritmen voor voorspellende opsporing zoals SyRI kunnen bijdragen aan fysieke en sociale veiligheid, maar onze sociale, politieke en digitale veiligheid ondergraven. Dat gebeurt als de overheid bij de toepassing van de algoritmen te diep doordringt in het privéleven van onverdachte burgers, discriminatie toelaat of geen inzicht geeft in het gebruik en de weging van data door de algoritmen. Durven ouders nog om opvoedingsondersteuning te vragen als een overheidsalgoritme dit soort data gebruikt om risicojongeren in beeld te krijgen? Voel je je onder een van data bezeten overheid nog veilig genoeg om van je grondwettelijke vrijheden gebruik te maken?

Diezelfde vraag wordt opgeroepen door de technologie in Living Lab Stratumseind. Hoe vrij wandel je nog over straat als je proefkonijn bent van experimenten met gedragsbeïnvloeding via onbewuste prikkels? Zonder open debat over de grenzen aan (*hyper*)nudging belanden we op een hellend vlak, waarbij we achteraf moeten vaststellen dat er geen weg terug meer is. X

Dit artikel is een verkorte versie van een hoofdstuk uit de bundel *Handvest voor de Slimme Stad* van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, te bestellen of te downloaden via www.wbgl.nl/publicaties

Literatuur

Raad van State, 'Advies over het Ontwerpbesluit houdende regels voor fraudeaanpak door gegevensuitwisselingen en het effectief gebruik van binnen de overheid bekend zijnde gegevens (Besluit SyRI)'; Staatscourant 26306 2014. www.raadvanstaate.nl/@63143/w12-14-0102-iii

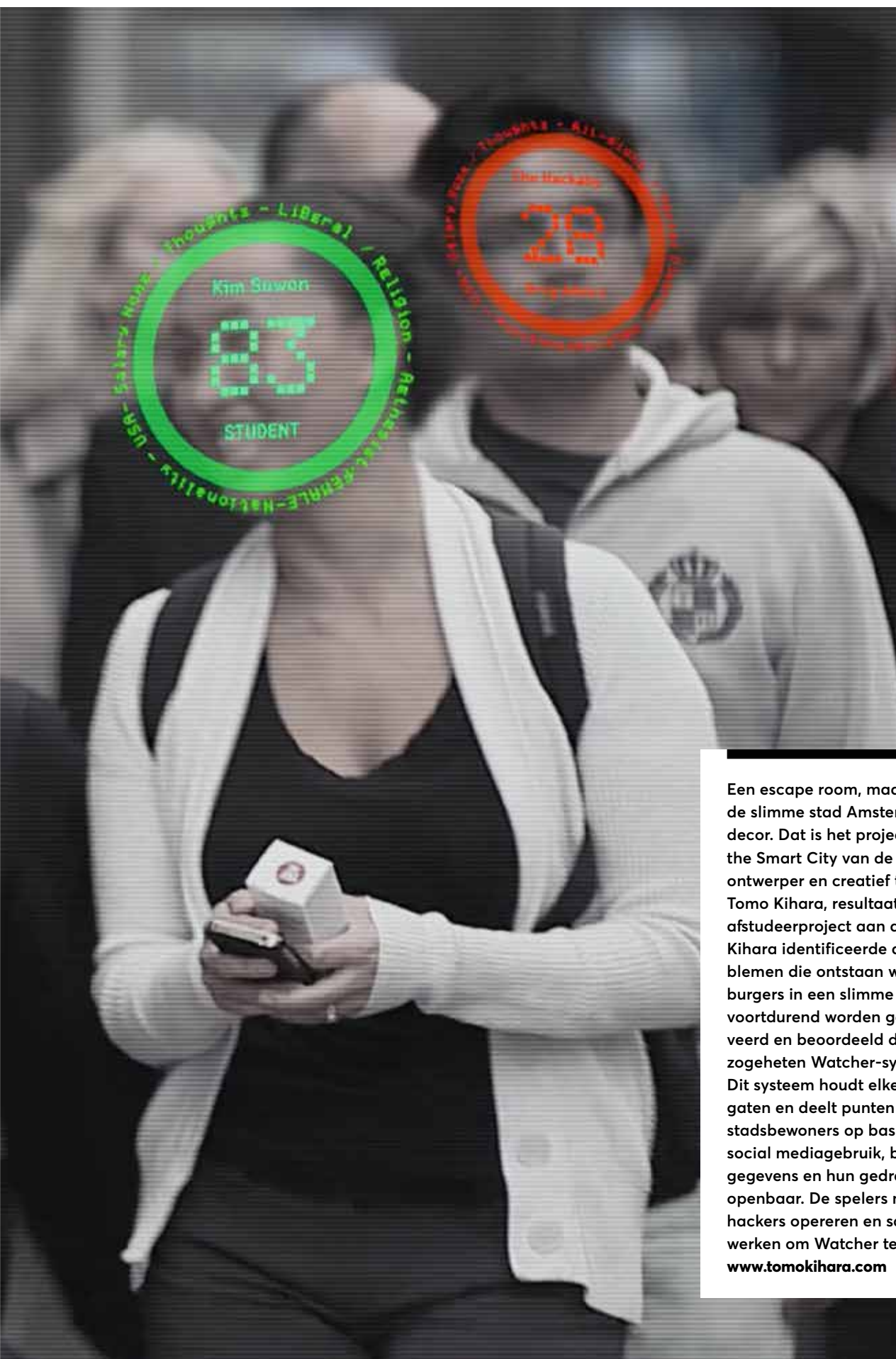
Van Dijk, M. 'Smart Society Eindhoven: de mogelijkheden van Citybeacons'; innovationorigins.com, 29 december 2017. <https://innovationorigins.com/nl/smart-society-eindhoven-de-mogelijkheden-van-citybeacons>

Februari, M. 'Die totale fraudeaanpak is niet veilig voor de burgers'; NRC Handelsblad, 7 oktober 2014. www.nrc.nl/nieuws/2014/10/07/die-totale-fraudeaanpak-is-niet-veilig-voor-de-bur-1425862-a33424

FNV: Staat moet stoppen met risicoprofileringsysteem SyRI; security.nl, 19 juli 2018 www.security.nl/posting/570528/FNV%3A+Staat+moet+stoppen+met+risicoprofileringsysteem+SyRI



In Beeld Escape the Smart City—Tomo Kihara, 2018



Een escape room, maar dan met de slimme stad Amsterdam als decor. Dat is het project *Escape the Smart City* van de Japanse ontwerper en creatief technoloog Tomo Kihara, resultaat van zijn afstudeerproject aan de TU Delft. Kihara identificeerde acht problemen die ontstaan wanneer burgers in een slimme stad voortdurend worden geobserveerd en beoordeeld door het zogeheten *Watcher*-systeem. Dit systeem houdt elke stap in de gaten en deelt punten uit aan stadsbewoners op basis van hun social mediagebruik, bankgegevens en hun gedrag in het openbaar. De spelers moeten als hackers opereren en samenwerken om *Watcher* te stoppen. www.tomokihara.com

Mogen mensen sleutelen aan het klimaat?



Wittere wolken, spiegels in de ruimte, kunstmatig aangelegde bossen, fabrieken die CO₂ uit de lucht trekken. Technieken om het klimaat te manipuleren en daarmee klimaatschade te beperken, winnen aan populariteit maar roepen tal van politieke vragen op. Want wie bepaalt of, hoe en waar de mens mag sleutelen aan het klimaat? En wie is verantwoordelijk voor de gevolgen?

door JEROEN OOMEN

illustratie FARHAD FOROUTANIAN

Dit najaar demonstreerden meer dan zeven miljoen mensen wereldwijd met dezelfde boodschap: de politieke elite verzaakt de klimaatverandering een halt toe te roepen en verslechtert daarmee de toekomstperspectieven van de volgende generatie.

Simpel gezegd faalt de politiek volgens de demonstranten in haar kerntaak: er is nog steeds geen sprake van noemenswaardig klimaatbeleid, of in ieder geval van significante vermindering van de uitstoot van schadelijke stoffen. Het uitblijven van emissiereducties wordt in de klimaatwetenschap ook gezien als een van de grootste politieke blunders ooit — met mogelijk honderden miljoenen doden of zelfs de ineenstorting van de menselijke beschaving tot gevolg. De paniek over de staat van het klimaat onder klimaatwetenschappers zorgt ervoor dat steeds meer van hen speculeren over alternatieve benaderingen van het klimaatprobleem. Een groeiende groep zoekt oplossingen in de vorm van *geo-engineering* of *climate engineering*: hoogtechnologische interventies om klimaatverandering tegen te gaan.

Klimaatverandering, stellen zij, zou in loop van de eenentwintigste eeuw dusdanig veel schade kunnen veroorzaken dat alleen risicovolle technologische interventies (die veel onverwachte en onwenselijke bijwerkingen zullen hebben) dit leed zouden kunnen verzachten.

Klimaatmanipulatie

Hoewel de aandacht voor *climate engineering* langzaam groeit, hebben de meeste mensen er nog nooit van gehoord. Ook politici en zelfs wetenschappers hebben vaak geen idee van de voorstellen die rondzingen. Veelzeggend is het feit dat er tot nog toe geen Nederlands woord is gevonden voor deze technologieën. Een veelgebruikte vertaling is 'klimaatmanipulatie'. En hoewel de negatieve connotatie van het woord manipulatie mij persoonlijk te sterk is, komt het daar wel op neer: het actief manipuleren van het klimaat om de ergste gevolgen van klimaatverandering tegen te gaan.

Deze manipulatie neemt twee vormen aan. Gechargeerd zou je kunnen zeggen dat de ene vorm zich bezighoudt met het bestrijden van de oorzaken en de andere met bestrijding van de symptomen. De oorzaakbestrijdende technieken, *carbon dioxide reduction* (CDR), berusten op een vrij simpele observatie: als de mens de gemiddelde temperatuur kan laten stijgen door broeikasgassen aan de atmosfeer toe te voegen, zou de mens ook in staat moeten zijn de temperatuur te laten dalen door broeikasgassen juist weer uit de atmosfeer te halen. Voorbeelden van oorzaak-



Het bemesten van oceanen met ijzer om de algengroei te stimuleren, kan bestaande ecosystemen ontregelen



bestrijdende maatregelen zijn het bouwen van machines en fabrieken om CO₂ uit de lucht te trekken, het (her)bebossen van gigantische gebieden, en het bemesten van de oceaan om met behulp van een toename van de algengroei meer CO₂ op te slaan in de zee. Symptoombestrijdende *climate engineering*, *solar radiation management* (SRM), probeert het klimaatstelsel zodanig te manipuleren dat de gevolgen van hoge broeikasgasconcentraties tot een minimum beperkt blijven. Hierbij draait het weer om een (natuurkundig) simpele observatie. Door de toename van CO₂ in de atmosfeer blijft meer energie in het klimaatstelsel hangen, waardoor de temperatuur stijgt. Als de toevoer van deze energie kan worden afgeremd (of de uitvoer van deze energie kan worden gestimuleerd), zou de gemiddelde temperatuur kunstmatig laag gehouden kunnen worden, ondanks stijgende hoeveelheden CO₂. SRM-technieken verhogen de reflectiviteit van de aarde, waardoor minder zonne-energie in het klimaatstelsel blijft hangen. Ook hiervoor worden veel verschillende technologieën onderzocht, variërend van spiegels in de ruimte, een stratosferische sluier van zwavel of krijtdeeltjes, of het verwittelen van wolken, planten en infrastructuur.

Biomassa

Moeten we deze ingrepen wel willen? Zijn deze voorstellen überhaupt een mogelijke oplossing voor het klimaatprobleem? En *kunnen* we deze voorstellen ook uitvoeren?

Het simpelste antwoord is nee. Het vangen en opslaan van koolstofdioxide kan de ongebreidelde wereldwijde uitstoot niet compenseren. Diverse onderzoeken tonen aan dat de hoeveelheid CO₂ die realistisch gezien kan worden afgevangen, de voortdurende uitstoot niet kan compenseren. Daar komt bij dat alle voorgestelde methodes van CO₂-opvang en -opslag flinke nadelen hebben. *Direct air capture* (DAC), de directe vangst van CO₂

uit de atmosfeer, is duur en buitengewoon energie-intensief — geen optie als deze machines niet op duurzame energie zouden draaien, en niet economisch rendabel met de huidige prijzen van CO₂. *Ocean iron fertilisation*, het bemesten van oceanen met ijzer om voor meer algengroei te zorgen, is risicovol omdat het bestaande ecologische cycli kan onderbreken en zo hele ecosystemen kan ontregelen. Hetzelfde geldt eigenlijk voor groot-schalige (her)bebossing, omdat voedingstoffen- en watercycli veranderen door bebossing en ontbossing. Zelfs bij herbebossing kan dit een probleem zijn, omdat het vaak lang geleden is dat bossen zijn gekapt en in de tussentijd nieuwe ecosystemen zijn ontstaan. *Bioenergy Carbon Capture and Storage* (BECCS), waarbij biomassa wordt verbouwd als brandstof waarvan de uitstoot meteen wordt afgevangen, is controversieel omdat het onduidelijk is hoeveel klimaatwinst het daadwerkelijk oplevert en ten koste van welke gevolgen. Mag de teelt van biomassa voor BECCS bijvoorbeeld ten koste gaan van de teelt van voedselgewassen? Gaat via BECCS klimaatbeleid van rijke landen niet over de rug van arme gemeenschappen in het zuiden? Daarbij komt dat het niet eenvoudig is om CO₂ op te slaan.

Ook het beperken van de toevloed van zonne-energie in het klimaat is geen 'oplossing'. *Solar radiation management*, het kunstmatig afkoelen van de aarde, is omgeven door controverse en onzekerheid. Ingrijpen in het klimaatstelsel kan grote gevolgen hebben die zich niet goed laten voorspellen. Regenvalpatronen, en dan vooral moessonregens, kunnen ontregeld raken — met lokaal enorme overstromingen en droogte tot gevolg. Bepaalde delen van de aarde kunnen afkoelen, terwijl dat voor andere plekken veel minder geldt. Deze onzekere en ongelijke effecten kunnen, zeker in combinatie met de vraag wie de ontwikkeling en implementatie van zo'n technologie beheerst, tot grote poli-

tieke spanningen leiden. Niet voor niets stelde Edward Teller, de intellectuele vader van de waterstofbom, ooit dat conflict over de manipulatie van het weer waarschijnlijk de laatste oorlog op aarde zou veroorzaken.

Toch zullen we ons serieus moeten afvragen hoe deze grote nadelen zich verhouden tot het te verwachten leed door klimaatverandering als we niet ingrijpen. Oftewel, zoals de vele voorstanders van onderzoek naar *climate engineering* stellen: we zullen een wereld met veel klimaatverandering moeten afwegen tegen een wereld met minder klimaatverandering maar wel met de nadelen van *climate engineering*. Wat is erger? En wie bepaalt wat erger is?

Toekomstige generaties

Het leidt geen twijfel dat *climate engineering* problematisch is, maar in theorie – en dit is nog een open vraag – zouden sommige van deze technologieën, of sommige combinaties ervan, de klimaatschade kunnen beperken. In de wereldwijde politiek begint *climate engineering* vrijwel ongezien al een grote rol te spelen. Speculatieve aannames over significante CO₂-vangst zijn onderdeel van bijna alle grote klimaatprojecties van het IPCC. De politiek dominante doelen van 1.5 en 2 graden opwarming zijn realistisch gezien eigenlijk alleen nog haalbaar met aanzienlijke CO₂-opvang en -opslag. In het recente rapport van het IPCC over het 1.5 graden-doel bijvoorbeeld worden vier mogelijke scenario's uitgewerkt om de opwarming onder de 1.5 graden te houden, die alle in meer of mindere mate uitgaan van CO₂-vangst en -opslag. In dit rapport wordt zelfs expliciet melding gemaakt van SRM, met de aantekening dat er dan nog een hoop politieke en morele vragen te beantwoorden zijn. De toename in politieke aantrekkingskracht roept de vraag op hoe we ons, als politicus, als wetenschapper, als beleidsmaker of als

burger, moeten opstellen tegenover deze riskante technologieën.

De belangrijkste vragen over CDR en SRM zijn politiek en moreel van aard. Hoewel technologische en wetenschappelijke onzekerheden serieuze beperkingen vormen voor de potentie van *climate engineering*, draaien de meest fundamentele vragen om de inbedding van deze nieuwe technologieën in de echte wereld. Wie bepaalt hoe de voorgestelde technologieën worden geïmplementeerd? Hoe wordt deze zeggenschap procedureel geregeld? En hoe steken CO₂-opslag of SRM commercieel en politiek in elkaar? Maar ook vragen over intergenerationele ethiek, zoals de vraag of het acceptabel is om toekomstige generaties op te zadelen met klimaatverplichtingen ten gevolge van huidige beleidskeuzes, en het risico dat deze klimaatmanipulaties de bereidheid om fundamenteel klimaatbeleid te voeren verminderen, spelen een grote rol. Met alléén een technologische fix kunnen we het klimaat immers niet redden; fundamentele vermindering van de CO₂-uitstoot bijvoorbeeld blijft noodzakelijk om de doelen van 'Parijs' te halen. Op deze vragen is geen eenduidig antwoord te geven. Het zijn dan ook ten diepste politieke vragen: onder welke voorwaarden vinden we wat voor soort klimaatbeleid acceptabel? Toch kunnen we een aantal uitgangspunten formuleren. Zo heeft het *Oxford Geoengineering Programme* vijf vuistregels – beter bekend als de *Oxford Principles* – ontwikkeld voor het nadenken over klimaatmodificatie.

Deze vijf regels zouden de absolute basis moeten zijn voor het denken over klimaatmanipulaties. Allemaal redeneren ze vanuit dezelfde centrale overtuiging: klimaatmanipulaties moeten ten dienste staan van zoveel mogelijk mensen, en moeten ook zo worden ingericht.

Politieke afwegingen

Zolang noemenswaardig klimaatbeleid uitblijft, zal *climate engineering* →

Oxford Principles

- 1** Het moet gereguleerd worden als een *publiek goed*, wat betekent dat commerciële belangen nooit leidend mogen zijn;
- 2** Het publiek moet betrokken worden bij besluitvorming rond deze technologieën;
- 3** Onderzoek naar deze technologieën moet onder een breed publiek bekend gemaakt worden, en de resultaten ook;
- 4** Er moeten onafhankelijke beoordelingen zijn van de impact van de technologieën;
- 5** Voor de implementatie van de technologieën moet beleid worden gemaakt.



aantrekkingskracht blijven winnen. Maar dit zal *climate engineering* niet minder controversieel maken – integendeel. De risicovolle ingrepen in het klimaat die de genoemde technologieën voorstaan, zullen voor veel mensen sterk problematisch blijven en niet in lijn met de rol die zij zien weggelegd voor de mens op aarde. Politieke afwegingen over bijvoorbeeld landgebruik en macht zijn inherent aan het klimaatdebat, en verdwijnen niet opeens door technologische ingrepen. Als samenleving hebben we vaak de neiging om technologische ontwikkelingen te verwijzen naar het rijk van de wetenschap of van de ondernemers. Maar als we van mening zijn dat klimaatmanipulaties op een democratische manier ten dienste moeten staan van *alle* mensen, wordt meteen duidelijk dat *climate engineering* in eerste instantie een politieke vraag is. Daarmee komt een aantal verdere eisen aan het licht. Doordat de technologieën onderling verschillen is het onmogelijk om voor *climate engineering* een *one size fits all*-beleid te ontwikkelen. SRM-maatregelen zoals de stratosferische krijtsluier roepen direct vragen op over democratie. Kan een technologie die realistisch gezien enkel technocratisch bestuurd kan worden, democratisch zijn? Kunnen we ons voorstellen dat internationale besluitvorming hierover recht doet aan de wensen en overtuigingen van zeer uiteenlopende landen en gemeenschappen? Dit vereist een diepgravende politieke en maatschappelijke discussie over wiens autoriteit hier legitiem over kan oordelen.

CDR-maatregelen aan de andere kant vragen om openheid over hun effecten op wereldwijde machtsverhoudingen. Interventies zoals (her)bebossing en BECCS bijvoorbeeld draaien om toegang tot land en relaties tussen lokale gemeenschappen en de internationale politiek, aangezien het land dat nodig is voor deze ingrepen vrijwel altijd al een andere bestemming heeft. Ook de stil-

zwijgende aanname dat negatieve emissies onderdeel zijn van klimaatbeleid moet openlijker worden besproken, omdat deze aannames de noodzakelijke veranderingen van het energiesysteem kunnen vertragen.

Politieke vragen moeten kortom leidend zijn bij de ontwikkeling van deze technologieën. Een eerste doel moet zijn om kennis — en de bijbehorende *politieke* overwegingen — onder politici en burgers te verspreiden, in plaats van deze te centraliseren onder wetenschappers en topdiplomaten. Ten tweede moet zichtbaar worden op welke manieren de *mogelijkheid* van deze technologieën het klimaatbeleid nu al beïnvloedt — en mag deze niet leiden tot lakser klimaatbeleid. Ten derde moet consequent gezocht worden naar mogelijkheden om het publieke debat hierover te stimuleren, waarbij politieke en morele vragen leidend gemaakt worden — en niet de wetenschappelijke ‘feiten’. Dit begint bij politici die stelling nemen, wetenschappers die openheid van zaken geven, milieuorganisaties die actievoeren, en politieke partijen die het debat aanzwengelen. In andere landen heeft de politiek al stelling genomen. Zo hebben regering en parlement in het Verenigd Koninkrijk zich achter de Oxford Principles geschaard. Het zou bij een partij als GroenLinks passen om op zijn minst dit voorbeeld te volgen.

Het allerbelangrijkste is echter de *mindset* wat betreft klimaatmanipulaties. Natuurlijk bieden ze mogelijkheden, en natuurlijk brengen ze ook risico's met zich mee. Dat is een gegeven. Wat geen gegeven is, is de rol die ze zullen vervullen in de mondiale én nationale klimaatpolitiek. Deze rol wordt vastgesteld door het politieke en morele debat in de samenleving. Een debat dat we nu moeten voeren. X

'Kleine speler'

Premier Rutte was overduidelijk erg trots, toen hij in september tijdens de VN-klimaatweek in New York vertelde dat Nederland maar liefst 600 miljoen euro uitgeeft aan het tegengaan van klimaatverandering. Deze blijde boodschap ging gepaard met een dringende oproep aan andere landen om zich net zo voorbeeldig te gedragen als Nederland, dat als 'kleine speler' in zijn eentje geen verschil kan maken. Voor het gemak liet Rutte maar even achterwege dat zijn regering meer dan het dubbele, namelijk 1,5 miljard, uitgeeft aan het ondersteunen van bedrijven die wereldwijd geld verdienen in de fossiele industrie.

Al eeuwen is Nederland verschrikkelijk goed in de internationale handel. Onze economie is groter dan die van Indonesië, we zijn deel van het grootste handelsblok ter wereld en onze kolen- en oliehavens zijn de grootste van Europa. Het World Economic Forum becijferde dat onze economie de meest concurrerende van heel Europa is. Best fors voor een 'kleine speler'.

Dit alles danken we voor een groot deel aan overheidsbeleid dat bedrijven op allerlei manieren ruim baan geeft. Ondernemen over de grenzen gaat vaak gepaard met flinke financiële risico's. En als het project interessant genoeg is maar relatief grote financieringsrisico's met zich meebrengt, wil de Nederlandse overheid bedrijven graag tegen die risico's verzekeren. Zonder deze zogeheten exportkredietverzekering krijgt een project geen financiering van de bank. We hebben het hier over een verzekering namens ons allemaal, die in theorie naar alle bedrijfssectoren kan gaan maar in praktijk voornamelijk fossiele initiatieven ondersteunt, zoals nieuwe olie- en gasprojecten.

Onze concurrentiepositie krijgt consequent prioriteit boven klimaat en mensenrechten. Dit is nodig, zo horen we doorgaans, anders kost dit

banen. Maar er is geen berekening te vinden die laat zien hoeveel werkgelegenheid dan verloren zou gaan. Of wat er zou gebeuren als we de verzekering van de overheid alleen inzetten voor duurzame ondernemingen die geen handeldrijven over de rug van mens, milieu en klimaat. Wat ik wel weet, is dat er geen plan is om onze steun aan fossiele handel te stoppen.

Dat is niet alleen onverdedigbaar vanuit klimaatperspectief, maar ook een enorme gemiste kans. Als we dan toch een risico-dekkend instrument hebben, waarom zetten we dat dan niet volop in om bedrijven te steunen in de transitie naar een duurzame wereldeconomie?

Onze multinationals laten overal hun voetafdruk achter; van de verbrande bossen in de Amazone tot de overstroomde delta's van Azië. Ons huidige buitenlandbeleid is rampzalig voor mens en milieu wereldwijd. Het mooie is dat het ook anders kan: door klimaatbeleid te combineren met handelsbeleid, te stoppen met het actief bevorderen van fossiel en door onze exportfinanciering juist in dienst te stellen van de transitie naar een duurzame samenleving, kunnen we een positief verschil maken in de wereld.

Klimaat zal een van de belangrijke verkiezingsthema's zijn in 2021. Nederlands buitenlandbeleid moet gestoeld zijn op internationale afspraken over klimaat en mensenrechten, dus we moeten onze innovatieve kennis en bedrijvigheid inzetten voor de vernieuwing die de wereld nodig heeft. Pluk daarvoor als eerste het laaghangende fruit: beloon alleen nog maar internationaal risicovol ondernemen voor een fossielvrije toekomst. X



DANIËLLE HIRSCH

STUDEERDE

Milieu-economie aan de Universiteit van Amsterdam

WERKTE

Als internationaal milieuconsultant adviseerde zij lokale en nationale overheden in Nederland, Latijns-Amerika, Centraal en Zuid-Azië en Oost- en West-Afrika. Woonde in Kenia, Mexico en Paraguay.

IS NU

Directeur van milieu- en mensenrechtenorganisatie Both ENDS, dat met een wereldwijd netwerk van maatschappelijke organisaties werkt aan de transitie naar duurzame en eerlijke maatschappijen.

EN OOK

Bestuurslid van het Netherlands Water Partnership, Fellow bij het Donella Meadows Leadership Program en Member Sustainability Advisory Board ABN AMRO MeesPierson.



Als bedrijven blijven investeren in het ontginnen van olievelden, kolencentrales of ontbossing, weten we zeker dat we de klimaatdoelen niet gaan halen. Europese regels om duurzame investeringen af te dwingen zijn dan ook hard nodig. Deze regels moeten niet alleen alle investeringen langs een duurzaamheidsmeetlat leggen, maar ook in kaart brengen met welke investeringen we direct moeten stoppen. Helaas staan gevestigde belangen echte maatregelen tot nu toe in de weg.

door BAS EICKHOUT EN VINCENT HURKENS *illustratie* FARHAD FOROUTANIAN

Een beter milieu zonder groen

—Bas Eickhout is Europarlementariër voor GroenLinks.
—Vincent Hurkens is senior beleidsmedewerker voor de GroenLinks-delegatie in het Europees Parlement.

De wereld heeft zich verbonden aan het Parijs-akkoord om de opwarming van de aarde te beperken tot ruim onder de 2 graden celcius. Ook is er overeenstemming over de duurzame ontwikkelingsdoelen. Voor de transitie naar die noodzakelijke duurzame economie is de financiële sector onmisbaar. Investeren van nu zijn bepalend voor onze toekomst. Als bedrijven blijven investeren in het ontginnen van olievelden, kolencentrales of ontbossing, weten we zeker dat we over twintig of dertig jaar bij lange na niet in de buurt komen van de klimaatdoelen die we vandaag hebben gesteld. Klimaatverandering en andere ecologische bedreigingen brengen bovendien grote financiële risico's met zich mee. De fysieke gevolgen van klimaatverandering, zoals overstromingen of extreme

droogte, kunnen bedrijven de das om doen. Tussen 1980 en 2017 bedroeg de geschatte schade gerelateerd aan extreem weer in de EU 453 miljard euro. De omvang van deze financiële schade betekent dat klimaatverandering, als risico's niet of onvolledig worden ingeschat, de gezondheid en stabiliteit van instellingen zoals banken, verzekeraars en pensioenfondsen en zelfs het financiële stelsel als geheel kan aantasten. Maar ook strenger klimaatbeleid en steeds goedkopere duurzame energie betekenen dat fossiele investeringen sterk in waarde kunnen dalen. Zowel voor de toekomst van onze leefomgeving als voor financiële stabiliteit is het dan ook terecht dat het Parijs-akkoord financiële stromen in lijn wil brengen met het beperken van opwarming.

De EU wil een leidersrol op zich

nemen bij het verduurzamen van de financiële markten. Door snel te handelen zouden Europese regels op dit vlak tot wereldwijde standaard kunnen worden. De Europese Commissie heeft hiertoe een actieplan gepresenteerd en ik ben in het Europees Parlement als rapporteur verantwoordelijk voor de eerste stap van dit actieplan: een EU-classificatiesysteem voor duurzame activiteiten. Door publiek vast te stellen welk soort economische activiteiten wel en niet bijdragen aan de

een duurzame richting sturen. Recentelijk liet de nieuwe voorzitter van de Europese Centrale Bank Christine Lagarde weten dat ze het nieuwe EU-classificatiesysteem wil gaan gebruiken voor de opkoopprogramma's van de ECB. Ook ligt het voor de hand dat dit het uitgangspunt wordt voor projecten die de Europese Investeringsbank financiert.

Als Europese definities daadwerkelijk de nieuwe standaard bepalen voor beleggers, zou dit moeten leiden

tot meer en goedkoper kapitaal voor duurzame investeringen en ook minder en duurder kapitaal voor vervuillende investeringen. Om zich te verzekeren van voldoende financiering, zullen nieuwe activiteiten van bedrijven dus zoveel mogelijk aan duurzaamheidseisen moeten voldoen. Maar het is vooral ook een nuttig instrument om bedrijven in de reële economie via druk van aandeelhouders aan te sporen tot een snellere overgang naar duurzaam gedrag. →

kan niet investeren

groene transitie, maakt de politiek duidelijk waar bedrijven én burgers in zouden moeten investeren.

Belastingvoordelen voor groenspaarders

Daarnaast is het plan om op basis van dit classificatiesysteem onder andere duurzaamheidslabels voor financiële producten zoals aandelenfondsen, verzekeringspolissen of pensioenspaarproducten en standaarden voor 'groene obligaties' te ontwikkelen. Ook kan de classificatie gebruikt worden om meer transparantie af te dwingen voor publieke en private investeringen. Nationale belastingvoordelen voor groenspaarders of regels voor Europese subsidies en publieke investeringsbanken kunnen met deze classificatie investeringen in



Duurzame minderheid

Problematisch is dat de Europese Commissie zich alleen wil richten op de kleine minderheid van de investeringen die in de buurt komen van de vastgestelde duurzaamheidsdefinities. In de behandeling van de wet voor een EU-classificatiesysteem is dit een van de grote strijdpunten.

Ieder bedrijf en iedere politicus pretendeert voorstander te zijn van duurzaam investeren. Maar zodra er bindende regels worden voorgesteld, komen de verschillende belangen aan de oppervlakte. Beursgenoteerde bedrijven zijn bang dat ze regels opgelegd krijgen die hun vrijheid inperken om aan goedkope financiering te komen. Verschillende bedrijfstakken, van de papierindustrie tot de chemische sector, willen dat hun activiteiten als 'duurzaam' aangemerkt worden, terwijl bijvoorbeeld oliebedrijven vooral willen voorkomen dat zo min mogelijk van hun activiteiten als 'schadelijk' worden bestempeld. Veel financiële instellingen willen zoveel mogelijk zelfregulering over welke financiële producten zij als 'duurzaam' verkopen. Ook zijn ze bang voor teveel kosten om aan rapportageverplichtingen te voldoen.

Er is groeiend animo bij particuliere en institutionele beleggers om hun geld in maatschappelijk verantwoorde en duurzame activiteiten te stoppen. Daarvoor is aanbod genoeg: van beleggingsfondsen die bedrijven uitsluiten die mensenrechten schenden, pensioenfondsen die hun stem als aandeelhouder gebruiken voor duurzame verandering van bedrijven, tot groenfondsen die hun geld in duurzame energie investeren. Maar ondanks toenemende interesse voor dit soort investeringen, is volgens een ruwe schatting van de technische expertgroep van de Europese Commissie slechts rond de vijf procent duurzaam te noemen volgens de criteria uit het voorstel voor het nieuwe Europese classificatiesysteem. Volgens die criteria zou een economi-

sche activiteit waarin geïnvesteerd wordt enerzijds voldoende moeten bijdragen aan milieudoelstellingen zoals klimaatmitigatie, het circulair maken van productieprocessen of het verbeteren van de biodiversiteit. Tegelijk moet een investering geen enkele substantiële schade aanrichten aan het milieu en breed geaccepteerde internationale normen voor mensenrechten respecteren. Op die kleine minderheid wil de Europese Commissie dat het classificatiesysteem voor duurzame investeringen wordt gericht.

Onerlijk

Als we de klimaatopgave serieus nemen, is het zeer onlogisch om Europees beleid alleen op investeringen te concentreren die nu al enige vorm van duurzaamheidsscreening kennen en zullen we het volledige financiële stelsel tegen het licht moeten houden. Het is zelfs oneerlijk voor de aanbieders van duurzame beleggingen: zij moeten zich verantwoorden op hun investeringen duurzaam zijn terwijl aanbieders van niet-duurzame beleggingen dat niet hoeven.

Daar waar ik voorstelde om alle investeringen langs een duurzaamheidsmeetlat te leggen, ondervond ik grote weerstand van christendemocratische en liberale fracties. In hun optiek zijn regels voor duurzaam beleggen een hobby waar je de rest van de 'gewone' economie niet mee moet lastigvallen. Een meerderheid van het Europees Parlement stemde uiteindelijk in met een compromis waarin aanbieders van financiële producten die niet als 'duurzaam' worden verkocht, niet helemaal vrijuit gaan, maar wel relatief eenvoudig onder regelgeving kunnen uitkomen. De nationale regeringen hebben de nieuwe regels in hun standpunt echter tot alleen duurzame financiële producten beperkt waardoor het overgrote deel van de markt geen duurzaamheidstoets zou krijgen. Dit belooft een moeilijke discussie te



Om zich te verzekeren van voldoende financiering, zullen nieuwe activiteiten van bedrijven dus zoveel mogelijk aan duurzaamheidseisen moeten voldoen



worden in de onderhandelingen tussen het Europees Parlement en de lidstaten die van start zijn gegaan.

Groen en bruin

Een ander ontbrekend element in het actieplan van de Europese Commissie is om naast een categorie van duurzame investeringen ook de meest schadelijke activiteiten in kaart te brengen: het soort investeringen waar we juist zo snel mogelijk mee moeten stoppen. De financiering van investeringen in kolen begint al in het nauw te raken, maar veel andere schadelijke activiteiten, zoals intensivering van de landbouw, verbrandingsmotoren van auto's of extra luchtvaart, zijn nog niet publiekelijk als 'bruine' investeringen gelabeld. Het is dweilen met de kraan open als de EU zich enerzijds uitspreekt over welke economische investeringen duurzaam zijn en anderzijds stil blijft over het soort investeringen die klimaatverandering bij uitstek aanjagen.

Mijn poging om ook 'bruine' economische activiteiten toe te voegen aan dit voorstel stuitte op hevige

weerstand. Het zou de financiering van 'de reële economie' (de productie van materiële goederen en niet-financiële diensten) in gevaar brengen, zo schreven de vertegenwoordigers van de Europese industrieoepels en het MKB. Dat Europees beleid inderdaad impact zou hebben op de reële economie (lees: de financiering van vervuilende activiteiten) was blijkbaar niet de bedoeling. Maar waarom zouden we regels voor de verduurzaming van de financiële sector maken als ze geen daadwerkelijke invloed mogen hebben? Helaas vonden dit soort argumenten wel gehoor bij een krappe rechtse meerderheid van Europarlementariërs. Het in kaart brengen van vervuilende investeringen is nu verwaterd tot een onderzoek in 2021.

Ondanks de welkome stap van de Europese Commissie om een agenda voor *sustainable finance* te lanceren, staan gevestigde belangen tot nu toe in de weg van ambitieuzere stappen. De start van de nieuwe Europese Commissie van Commissievoorzitter Ursula von der Leyen biedt echter kansen. Een Europese campagne waarin klimaatverandering en duurzaamheid een grote rol speelden en groene partijen en bewegingen wonen, zou zich moeten vertalen in een ambitieuzer beleid op de verduurzaming van de financiële sector. Het biedt hoop dat de nieuwe Commissievoorzitter de vergroening van de financiële sector een plek heeft gegeven in haar politieke programma voor de komende vijf jaar.

Geen vervanging voor klimaatbeleid

Het aanpakken van klimaatverandering en andere duurzaamheidsuitdagingen via de financiële sector is een indirecte route, en geen vervanging voor het beprijzen van de uitstoot van broeikasgassen en veel strenger klimaatbeleid in alle relevante sectoren van de industrie, van landbouw tot transport. Dat laatste moet de komende jaren topprioriteit worden

voor de EU. In een ideale wereld hebben we duurzaamheidsregels voor de financiële sector niet eens nodig. Als de politiek wereldwijd zou kiezen voor daadkrachtige duurzaamheidswetten voor alle sectoren, zouden schadelijke economische activiteiten vanzelf verdwijnen. Of als de prijs van zogenoemde 'externe kosten' zoals gezondheidsschade, klimaatverandering of schade aan de biodiversiteit volledig geïntegreerd zouden zijn in de prijs van ieder product of dienst, zouden investeerders simpelweg geen brood zien in vervuilende economische activiteiten. Maar we leven niet in een ideale wereld. Ik heb niet de illusie dat binnen afzienbare tijd de volledige kosten van vervuiling, uitstoot en grondstoffengebruik in alle prijzen zijn opgenomen. Daarom moeten we alles op alles zetten om ook in het financiële systeem de juiste prikkels in te bouwen zodat we de geldstromen nu verleggen: van investeringen die opwarming aanjagen naar investeringen die ons op het spoor zetten van een duurzame samenleving. X

In 2020 publiceert **Wetenschappelijk Bureau GroenLinks** een bundel met een aantal voorstellen voor de verduurzaming van het geldstelsel, waarin ook aandacht is voor duurzame investeringen.

Verkleedpartij

Als ik in de stad mensen zie lopen met in beide handen enorme tassen van de Primark, bekruipt mij een machteloze kwaadheid. In plaats van ze toe te schreeuwen: 'doe dat nou niet', loop ik gegeneerd verder. Ik voel me een anachronistische activist,

die niet begrijpt dat er mensen zijn die iedere week iets nieuws willen kopen en dragen, als uitdrukking van onze vrijheid – bijna als mensenrecht. Zelfonderzoek leert dat ik nog gevormd ben door de gedachte dat kleding een gebruiksartikel is en geen verbruiksartikel. Mijn vader heeft de hogere textielschool doorlopen. Zijn leven lang zou hij stoffen tussen zijn vingers nemen om te voelen of ze goed waren. Ik heb dat overgenomen van hem. Niets zo mooi als een goed gewoven stof. Ooit heb ik op de middelbare school een vermaakte broek gedragen van degelijke zwarte lakenstof, met destijds modieuze wijd uitlopende pijpen maar afkomstig van een oud ambtskostuum van een diplomaat dat mijn moeder op een veiling had gekocht. Ik moet er aan denken als ik de verkleedpartij op Prinsjesdag zie. Waarom niet weer het ambtskostuum invoeren, in plaats van ieder jaar weer nieuwe gekkigheid met politieke boodschappen laten ontwerpen – zo'n slecht voorbeeld in een tijd die om duurzaam gedrag roept.

Stijliconen van weleer konden het zich veroorloven om er een leven lang hetzelfde uit te zien. Vandaag de dag wil het overgrote deel van de mensheid, aangemoedigd door hedendaagse *fashionista's*, juist het liefst iedere week iets anders. En dus moet mode steeds goedkoper, iets waar ketens als Primark – symbool geworden voor de vluchtige kledingindustrie – gretig op insprongen. Zo kregen we naast een boterberg een textielberg. De wereld voeden is nog steeds een probleem, maar de wereld

kleden zou dat niet moeten zijn. Er zijn schrikbarende cijfers over de kilo's textiel die ongedragen vernietigd worden. Met veel moeite worden convenanten met de kledingindustrie gesloten en toch hangen er iedere drie weken nieuwe collecties in de rekken. Over de productieprocessen, arbeidsomstandigheden en lonen komt mondjesmaat zorgwekkend nieuws naar buiten. Op straat puilen de kledingbakken met weggegooid textiel uit, om ons schuldgevoel te dempen: de kleding die wij afkeuren, komt toch nog goed terecht? Wat is het probleem?

Ik heb wel eens geflirt met de gedachte een duurzame kledinglijn op te zetten. Die zijn er inmiddels gelukkig wel. Maar veel en veel belangrijker is de moeizame weg terug: meer willen betalen voor kleding die langer mee gaat. Voor doorgewinterde politieke activisten is het verleidelijk en in zekere zin ook gemakkelijk om de kledingindustrie aan te klagen. Maar daarmee zijn we er niet. Want onze persoonlijke identiteit lijkt steeds nauwer verbonden met wat onze kledingkeuze uitstraalt. Ook al zien veel mensen er sombermakend hetzelfde uit; het feit dat jij deze week uit het overaanbod weer net dat ene T-shirt uit de rekken hebt kunnen vissen, geeft een prettig gevoel. De voldoening duurt slechts kort, maar is toch fijn. Ga er als politieke partij maar aanstaan dat te willen veranderen.

Misschien toch een strategie om de Primark terug te dringen uit het straatbeeld? X



ANDRÉE VAN ES

1981 – 1990

Tweede Kamerlid, eerst voor de PSP en later voor GroenLinks.

2010 – 2014

Wethouder in Amsterdam voor GroenLinks.

EN OOK

Directeur geweest van politiek-cultureel centrum De Balie in Amsterdam en voorzitter van GGZ Nederland.

NU

Voorzitter van de RvT van het UMCG en De Forensische Zorgspecialisten, lid van het college van toezicht van de Orde van Advocaten, co-decaan bij de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur en lid van het Amsterdamse 4 en 5 mei comité.

Wat trekken we aan?

*Hoe onze nieuwe outfits de
planeet beschadigen*

De verleidelijke modewereld kent een paar onprettige bijkomstigheden. Zo is de textielindustrie een van de grootste vervuilers ter wereld. Enorme hoeveelheden goedkope kleren worden tegen hoge milieu- en ethische kosten geproduceerd, en dat met een snelheid die in nog geen vijftien jaar is verdubbeld. Het productiemodel, dat uitgaat van 'nemen, maken, weggoien' is rijp voor een transformatie. Zijn we in 2049 klaar voor een circulaire textieleconomie?

Door SILJA KUDEL Illustraties KLAAS VERPLANCKE

-**Silja Kudel** is een Australische freelance journaliste, gevestigd in Helsinki.



De zestienjarige Anna K. uit Finland is een typische Europese modeconsument. Zoals veel tieners doet ze niets liever dan haar garderobe regelmatig uitbreiden met hippe *streetwear* en gloednieuwe accessoires. Als middelbare scholier met een kleine beurs geeft ze de voorkeur aan goedkope merken, gaat ze zich in de winteropruiming te buiten aan koopjes, en trakteert ze zichzelf regelmatig op impulsaankopen die ze misschien maar één keer draagt.

Natuurlijk, Anna ziet er hip uit in haar T-shirt met glitters, skinny jeans en gladiatorsandalen met dikke zolen. Maar dat hippe uiterlijk heeft een prijskaartje dat de aarde zich niet langer kan veroorloven.

Om Anna's katoenen T-shirt maar eens te noemen, waaraan bijna drieduizend liter water is verspild voordat het ook maar een wasmachine

vanbinnen zag. Het T-shirt laat ook nog een giftig spoor achter. Ruwweg drie procent van alle landbouwgrond die de wereld rijk is, wordt beplant met katoen, terwijl het verbouwen van katoen zestien procent van het gebruik van insecticiden en zeven procent van alle onkruidverdelgers voor zijn rekening neemt. Biologische katoen – hoewel ook die veel water verbruikt – is een duurzamer alternatief, maar op dit moment beslaat het maar een procent van de jaarlijkse katoenopbrengst.

Giftige cocktail

De glimmende print op Anna's T-shirt valt om twee redenen op: hij geeft haar uiterlijk iets opzichtigs, maar bovendien duidt hij op de aanwezigheid van giftige ftalaten. Ook de indigo-kleurstof is een giftige cocktail. De felle kleuren en aantrekkelijke patronen die op tal van kleding prijken, kunnen alleen worden verkregen met zware metalen zoals koper, arseen en lood, tezamen met gevaarlijke chemicaliën als nonylfenoethoxylaten (NPE's).

De textielindustrie behoort tot de grootste vervuilers van drinkwater ter wereld, waarbij het verven en de bewerking van textiel twintig procent van alle industriële watervervuiling voor zijn rekening neemt. Ondanks initiatieven als de Detox-campagne van Greenpeace, waarbij druk werd uitgeoefend op de textielreuzen om over te gaan op nultuitstoot van gevaarlijke chemicaliën, gaat de toepassing van giftige bestanddelen bij gebrek aan wereldwijde strenge regels gewoon door.

Dat brengt ons bij het 'Made in Bangladesh'-merkje op Anna's goedkope skinny jeans. Veel textielbedrijven hebben hun productie verplaatst naar fabrieken in ontwikkelingslanden die het niet zo nauw nemen met milieuregels. Gevaarlijke chemicaliën worden vaak onbehandeld op open water geloosd, waar ze het grondwater besmetten met milieuverontreinigende stoffen die niet-afbreekbaar zijn, kanker kunnen verwekken of de



menselijke hormoonhuishouding kunnen verstoren.

Daarnaast zijn lagelonenlanden berucht om het schenden van het arbeidsrecht. Naar schatting vervaardigen ieder jaar veertig miljoen mensen 150 miljard kledingstukken in 250.000 fabrieken en modeateliers, waar talloze arbeiders fundamentele rechten, een eerlijk loon en fatsoenlijke arbeidsomstandigheden wordt ontzegd. Onveilige werkomstandigheden zijn wijdverbreid in de bedrijfstak, ook na incidenten als de Rana Plaza-ramp in Bangladesh in 2013 waar meer dan duizend werknemers om het leven kwamen toen het gebouw instortte. En hoewel een 'Made in Europe'-merkje misschien wijst op betere arbeidsomstandigheden, worden veel textielarbeiders in Oost- en Zuidoost-Europa eveneens geconfronteerd met armoede, gevaarlijke arbeidsomstandigheden en vormen van uitbuiting, zoals verplicht overwerken.

Aangezien textielfabrieken zich doorgaans op grote afstand bevinden van de welvarende consumentenmarkten, reist veel kleding over enorme afstanden op olieslurpende, CO₂-uitstotende schepen, vliegtuigen en vrachtwagens. Anna's skinny jeans hebben de halve wereld gezien, van Bangladesh naar Finland, zo'n 6000 kilometer verderop. Toch kost deze reis belachelijk weinig – ruwweg twintig cent. Veel kleding wordt in het ene land ontworpen, in het andere geweven, in weer een ander land genaaid en afgewerkt, om te eindigen in een verre winkel – een spoor van vuile transportemissies achterlatend. En aan het einde van de reis wordt een kledingstuk dat duizenden kilometers heeft afgelegd misschien niet eens verkocht, maar versnipperd of verbrand als onverkoopbaar overschot.

Zeeën van vuile was

Anna's strakke spijkerbroek levert nog een ander probleem op: hij is gemaakt van polyester, een aardolieproduct. Synthetische stoffen zoals polyester

moeten vaker worden gewassen dan natuurlijke vezels – je kunt stank verspreidende bacteriën niet blijer maken dan met een bezweet polyester kledingstuk. Maar wanneer polyester in de wasmachine wordt gewassen, heeft dat een ander ernstig mondiaal probleem tot gevolg: de vervuiling van de oceanen met microplastics.

Polyester, nylon en acrylstoffen zijn allemaal vormen van plastic. Elke keer dat ze worden gewassen, komen er deeltjes in het milieu: bij elke wasbeurt naar schatting honderdduizenden vezels. Die vezels gaan door rioolwaterzuiveringsinstallaties heen, worden geloosd op open water en komen uiteindelijk in zeeën en oceanen terecht. Daar krijgen zeedieren ze binnen, waardoor ze in de voedselketen belanden. Microscopisch kleine deeltjes van Anna's uit aardolie vervaardigde jeans eindigen in die heerlijke moot gegrilde zalm op jouw bord.

Ten slotte komen Anna's enkels wel mooi uit in die hippe sandalen, maar laten ze een bedenkelijke voetafdruk na. Gemiddeld levert de productie van een schoen veertien kilo CO₂ op. Met vijftien miljard schoenen elk jaar draagt de schoenindustrie substantieel bij aan een van de grootste uitdagingen waarvoor de mensheid zich gesteld ziet: klimaatverandering. De textielindustrie stoot 1,7 miljard ton broeikasgassen uit op jaarbasis – hoger dan de uitstoot van de internationale lucht- en scheepvaart bij elkaar.

Afgedankte schoenen belanden veel vaker in de afvalverbrandingsoven dan dat ze gerecycled worden. En de bergen afdankertjes groeien jaar na jaar. Als Anna haar goedkope T-shirt vijf keer heeft gewassen, heeft het zijn pasvorm en kleur verloren. Ze heeft het al in de vuilnisbak gegooid en gaat weer op jacht naar nieuwe koopjes: 75 procent van de kleding gaat tegen afbraakprijzen over de toonbank. Omdat consumenten minder tijd en meer geld tot hun beschikking hebben dan vroegere generaties,



is het goedkoper en gemakkelijker om iets nieuws te kopen dan om een kapot kledingstuk te laten repareren.

Weeffoutje: minder betekent meer

Voor minder dan veertig euro stak Anna zich in het nieuw. Als je kijkt naar de ethische en milieuaspecten, was het prijskaartje oneindig veel hoger. Maar hoe schuldig zijn Anna en de miljoenen andere consumenten als zij aan deze vervuiling en verspilling?

“Het grootste obstakel op weg naar duurzame mode is het heersende verdienmodel dat uitgaat van *fast fashion*. Textielbedrijven kennen maar één manier om winst te maken: alles draait om snelheid, de productie van enorme hoeveelheden kleren tegen lage kosten, en ze dan ook nog zo goedkoop mogelijk verkopen. Dat werkt een wegwerpcultuur in de hand,” zegt Kirsi Niinimäki, hoogleraar aan de Aalto-universiteit in Helsinki die onderzoek doet naar de textielindustrie en de Textiles Futures-onderzoeksgroep. Het huidige verdienmodel leidt tot vergaande verspilling: meer →

ANNA K.

2019



KATOENEN T-SHIRT

- ⌚ 227 g t-shirt
= 2700 liter water
- ⌚ 1 kg katoen
≈ 3 kg chemicaliën
- ⌚ katoenteelt
= 16 procent van
de wereldwijde
pesticiden
+ 8 miljoen ton
kunstmest per jaar

KLEURRIJKE SJAAL

- ⌚ Kleuren en behandelen
van textiel = 20 procent
van de wereldwijde indus-
triële watervervuiling
- ⌚ Jaarlijkse textielproductie =
43 miljoen ton chemicaliën
- ⌚ Verf en behandelingen
bevatten zware metalen
en giftige chemicaliën,
waaronder ftalaten

POLYESTER JEANS

- ⌚ Plastic vezels
= 60 procent van de
kledingmarkt
- ⌚ 342 miljoen vaten olie
per jaar om kunststof
textielvezels te produ-
ceren
- ⌚ Jaarlijks lekt door het
wassen van textiel
0,5 miljoen ton plastic
microvezels in de ocea-
nen, vergelijkbaar met
meer dan 50 miljard
plastic flessen

SCHOENEN

- ⌚ 1 schoen = 14 kilo CO₂
- ⌚ 15 miljard schoenen
worden per jaar gepro-
duceerd
- ⌚ Giftige materialen, waar-
onder een erkende
kankerverwekkende
stof, worden gebruikt
om leer te looien

MARIA K.

2049

T-SHIRT

- Uit cellulose vervaardigd t-shirt en ondergoed: biologisch afbreekbaar en volledig composteerbaar
- Efficiënt gebruik van grondstoffen, 100 procent hernieuwbaar
- Recycling krijgt prioriteit
- Vezels gemaakt van hout of planten, verkregen uit duurzaam beheerde bossen en plantages

JAS

- Waterdichte jas gemaakt van gerecyclede visnetten
- Radicaal vernieuwd systeem van hergebruik van garens, vezels en polymeren = een potentiële omzet van 100 miljard euro per jaar

KASJMIEREN TRUI

- Online tweedehandsmarkt en diensten voor het leasen van kleding: toegang zonder eigendom
- Grootschalige opkomst van reparatiediensten = kleding gaat veel langer mee

HENNEP BROEK

- Lokale productie is weer in: hennep, brandnetel en linnen maken een come-back
- Zonder pesticiden, zonder uitstoot van microvezels, zonder giftige stoffen
- Natuurlijke, plantaardige verf

LAARZEN

- Laarzen gemaakt van Zoa™, een uit collageen vervaardigde leer-
vervanger die gemaakt wordt in een laboratorium
- Rubberen zolen gemaakt van gerecyclede banden = besparing van rubber en minder afval



Belastingheffing en financiële sancties

De belangstelling voor de overgang naar een circulaire textielproductie groeit, maar het aandeel gerecyclede textiel blijft niettemin laag. Professor Niinimäki gelooft dat regelgeving, belastingheffing en financiële sancties de snelste manieren zijn om iets te veranderen.

“Er zijn tal van goede wetten in de Europese Unie, maar zelfs de beste wetten zijn zinloos als ze niet worden toegepast en gehandhaafd in de landen waar de textiel feitelijk wordt geproduceerd. We hebben behoefte aan strenge regelgeving die wereldwijd in acht wordt genomen. De maatschappelijke en ecologische impact van kleding moet systematisch worden gemeten,” zegt ze stellig.

De Europese Unie stelt restricties aan een groot aantal chemicaliën die in textiel worden toegepast. De meeste van die beperkingen zijn opgenomen in de REACH-regelgeving van de EU, en in de REACH Appendix XVII staan inmiddels verboden gevaarlijke stoffen die zijn aangemerkt als carcinogeen, mutageen of toxisch voor de voortplanting.

De Europese Commissie werkt nu aan een verplichte bronvermelding op textiellabels. Nu is

de informatie over waar kleding wordt gemaakt niet bindend. Er is ook geen EU-brede wetgeving over het gebruik van symbolen in het wasvoorschrift en andere voorzorgen rond textielproducten.

Een andere welkome maatregel zou een CO₂-heffing zijn om energiezuinigheid bij de fabricage te stimuleren en om het hergebruik van polyester te propageren, omdat het een veel lagere CO₂-voetafdruk heeft dan nieuw geproduceerd polyester. Voorlopig is gerecycled polyester nog vrijwel onbetaalbaar.

“Er zijn tal van uitdagingen op weg naar een meer circulaire economie. Er is niet een enkele beleidsmaatregel die al die uitdagingen in een keer kan oplossen,” zegt Professor Riina Antikainen, directeur van het Programma voor een Duurzame Circulaire Economie van het Finse Instituut voor Milieuvraagstukken (SYKE).

Naast regelgeving vindt Antikainen dat er financiële instrumenten moeten komen, zoals publieke investeringen, om meer circulaire verdienmodellen kracht bij te zetten. “Het textielvraagstuk moet vanuit een holistische visie tegemoet worden getreden, rekening houdend met de invloed op het milieu en de maatschappij over de hele levenscyclus van de kleding.”

mensen kopen meer kleren en gooien deze ook vaker weg. “De markt raakt verzadigd. Naar schatting wordt dertig procent van alle kleding zelfs niet eens verkocht. Om meer te verkopen, overtuigen winkeliers de consument ervan dat de kleren die ze hebben niet langer in de mode zijn,” legt Niinimäki uit.

“Het is tijd voor een systeemverandering. We moeten het proces vertragen en de manier waarop kleding wordt geproduceerd, verkocht en gebruikt creatief omvormen. De textielindustrie van de toekomst moet gebaseerd zijn op de uitgangspunten van de circulaire economie.”

De circulaire economie is een economisch model dat zich ten doel stelt om producten duurzaam te ontwerpen en zodoende minder afval voort te brengen, met minder vervuiling, en het energiegebruik tot een minimum te beperken. Na gebruik worden producten hergebruikt en gerecycled om ze maximaal te benutten, waarna ze veilig terugkeren in de biosfeer.

Grote textielmerken experimenteren al met circulaire innovaties. Zo gebruikt Adidas plastic afval uit de oceanen om hoogwaardige sportschoenen van te maken, terwijl Speedo zwemkleding maakt uit overgebleven stoffen en productieafval. Op dit moment is de voornaamste uitdaging niet de productietechnologie, maar de psychologie – het schijnt gemakkelijker te zijn om met plastic afval een schoen te maken dan om de houding van de consument te veranderen.

Als expert in de circulaire economie gelooft Niinimäki dat consumenten heropgevoed moeten worden om circulaire *slow fashion*-alternatieven te omarmen. “De meeste consumenten weten niet eens wat ze kopen en hoe het wordt gemaakt. Als ik mensen vertel dat tweederde van wat ze dragen uit aardolie bestaat, dan schrikken ze steevast,” vertelt ze.

“In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd dertig procent van het gezinsinkomen besteed aan kleding. Nu is

dat minder dan tien procent. Toch is de hoeveelheid kleding per persoon vertwintigvoudigd. Kleding is gewoon veel te goedkoop. Het wordt tijd dat we de misvatting dat kleding goedkoop hoort te zijn met wortel en tak uitroeien – we kunnen het ons veroorloven om in betere kwaliteit te investeren.”

No-polyester dieet

Als de toekomst van de mode een circulaire is, hoe ziet deze er dan precies uit? Het is 2049, Anna K. is 46 en heeft een dochter van zestien, Maria. Wegens de ongebreidelde opwarming van de aarde is de temperatuur met meer dan 2 graden Celsius gestegen en steeds grotere gebieden zijn ten prooi gevallen aan ernstige droogte. Het meeste overgebleven bebouwbaar land wordt gebruikt voor het verbouwen van voedsel en er zijn strenge regels om de sterk slinkende watervoorraden te beschermen tegen verdere vervuiling. Het einde van *fast fashion* is een algemeen aanvaarde realiteit.

Maria's kleren leiden niet langer tot méér afval. De meeste kleren worden vervaardigd uit duurzame grondstoffen zoals hout, planten of algen. Sommige worden geproduceerd uit gerecyclede industriële reststromen en chemisch of mechanisch gerecyclede materialen. Traditionele materialen zoals hennep, brandnetel en linnen zijn helemaal terug, wat weer heeft geleid tot een heropleving van meer plaatselijke productie. In het kielzog van streekgewassen is lokaal geproduceerd textiel in 2049 een levendige trend. Modeconsumenten staan erop te weten waar de kleren die ze kopen precies vandaan komen. Veel van Maria's vrienden en vriendinnen volgen een 'no-polyester dieet'.

Tegenwoordig draagt ze broeken vervaardigd uit duurzame, plaatselijk verbouwde brandnetel, die het in noordelijke gebieden goed doet, zonder dat er pesticiden hoeven te worden toegepast. Tal van kleinschalige hennepwekerijen in Europa oogsten hun

hennep zelf, spinnen het, maken er kledingontwerpen voor en produceren de kleren ter plaatse. Deze microlabels produceren kleine hoeveelheden duurzame, op kwaliteit gerichte mode in samenwerking met lokale ontwerpers.

Aangezien giftige chemicaliën in de textielproductie wereldwijd zijn verboden, zijn de aardse kleuren in Maria's kleding afkomstig van plantaardige verfstoffen en houtextracten.

Als liefhebber van *vintage* mode komt Maria aan luxe kleren door een kledingdeelsysteem en kan ze kleding huren bij verhuurbedrijven die vergelijkbaar zijn met Uber en Airbnb. De deeleconomie biedt de modefanaat gemak en nut, omdat het goedkoper is om dure kleren te huren dan ze zelf te kopen. 'Gebruik zonder eigendom' is het credo van de textielconsument van 2049.

Maria's *vintage* kasjmiertrui komt van Marktplaats. De levensduur van zelfreinigend materiaal van hoge kwaliteit als kasjmier kan door zorgvuldig onderhoud met vele jaren worden verlengd. Maria betaalt per maand een vast bedrag, in ruil waarvoor ze een vast aantal kledingstukken kan laten repareren om de levensduur van de mode waar ze zo van geniet te verlengen.

Maria's garderobe is deels afkomstig uit reststromen uit de landbouw en de industrie, waardoor afval als waardevolle bron weer terugkeert in de circulaire economie. Omdat ze in Finland woont, moet ze duurzame water- en winddichte bovenkleding aan. Haar winterjas is gemaakt van gerecycled nylon, vervaardigd uit afgedankte visnetten. De buitenzolen van haar diervrije leren schoenen zijn gemaakt van gerecyclede autobanden. In 2049 wordt zuiver rubber niet langer gebruikt in schoenen, evenmin als autobanden nog op de vuilnishoop belanden.

Haar ondergoed is gemaakt van nieuwe uit hout gewonnen stoffen, vergelijkbaar met lyocell, een volledig biologisch afbreekbare vorm →



Traditionele materialen zoals hennep, brandnetel en linnen zijn helemaal terug, wat heeft geleid tot een heropleving van plaatselijke productie



Literatuur

Clean Clothes Campaign. *Made in Europe: the ugly truth*.
Global Fashion Agenda and The Boston Consulting Group (2017). *Pulse of the Fashion Industry Report*.
Ellen MacArthur Foundation (2017). *A new textiles economy: Redesigning fashion's future*.
Jennifer Chu (2013). *Footwear's (carbon) footprint*. MIT News.

van rayon, vervaardigd uit houtpulp. Lyocellvezel kan geproduceerd worden in een gesloten kringloop, met ingrediënten als gerecyclede katoenresten, wat een zijdeachtig, milieuvriendelijk alternatief biedt voor synthetische vezels.

Circulair: het nieuwe zwart

De mode-industrie van de toekomst kent geen afval, alleen grondstoffen. Het afval van de ene tak van nijverheid is een waardevolle schat voor de andere. Alle materialen verkeren voortdurend in staat van hergebruik.

Maria's toekomstige garderobe heeft misschien iets utopisch, maar dit wensbeeld is geen fantasie en ook niet onrealistisch. "We zien nu al spannende innovaties in de technologie rond de productie van textiel. Er worden geheel nieuwe materialen ontwikkeld uit afval en reststromen. Sommige worden geproduceerd met behulp van microben of schimmels of met behulp van biotechnologie," schrijft professor Pirjo Kääriäinen, expert in duurzame vezelinnovatie aan de Aalto-universiteit.

"Er zijn veelbelovende vernieuwers in de mode-industrie die interessant werk verrichten met gerecycled materiaal en enzymtechnologie om het gebruik van primaire grondstoffen tot een minimum te beperken," voegt ze eraan toe. Als voorbeeld noemt ze Modern Meadow, een start-up in New Jersey, die in het laboratorium een diervrije vervanger heeft ontwikkeld voor leer, Zoa™, het eerste op biologische wijze gefabriceerde materiaal gebaseerd op collageen.

"Een andere pionier is Pure Waste, een Fins bedrijf dat veel geld heeft gestoken in geavanceerde mechanische systemen om volledig hernieuwbare stoffen en garens te fabriceren," zegt ze.

Ze noemt ook de inspanningen van Patagonia, een Amerikaans outdoor kledingmerk dat in 1993 overging op de fabricage van polyester uit plastic limonadeflessen. Patagonia heeft

onlangs een nieuwe stof op de markt gebracht, een mengsel van hergebruikte katoen en hergebruikt polyester, en directeur Rick Ridgeway zinspeelde erop dat een katoenen T-shirt in de toekomst wel eens CO₂ uit de atmosfeer zou kunnen halen.

"Maar om die innovaties bruikbaar te maken, hebben we meer samenwerking nodig in de textielketen. Als bijvoorbeeld een kip wordt geslacht voor menselijke consumptie, worden de veren geplukt en afgedankt. Die kunnen goed gebruikt worden in de textielindustrie," stelt Kääriäinen.

Ze gelooft dat een volledig circulaire, duurzame textielindustrie haalbaar is, en geen luchtkasteel: "We kunnen misschien niet eens anders. Als grondstoffen maar schaars genoeg worden, hebben we de beschikbare grond nodig voor het verbouwen van voedsel. Ik geloof dat de oplossing ligt in de terugkeer naar kleinschalige lokale teelt van gewassen zoals brandnetels, in samenhang met innovaties in het recyclen en in de biotechnologie – een combinatie van eeuwenoude tradities en eenentwintigste-eeuwse wetenschap."

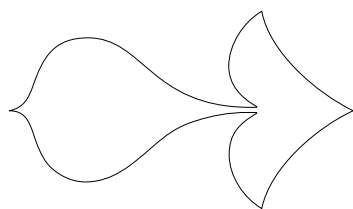
Professor Niinimäki is het hiermee eens: "Tegenwoordig verbruiken we vier keer meer textiel dan in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Vijftig jaar geleden waren we zuiniger op onze kleren. Ik geloof dat de verandering nu weer de andere kant op kan gaan." X

Dit artikel verscheen eerder dit jaar in een speciale editie van de Green European Journal, het Europese partnerblad van de Helling, over de vraag hoe Europa er in 2049 uit zal zien. Vertaald uit het Engels door Robert Dorsman.

Lezen

53

DE HELING • NR. 4 2019



Tijd voor een Nederlandse waterpolitiek Haroon Sheikh

pag. 54 • ***De democratie denken Pierre Rosanvallon*** pag. 58 •

Van campagne tot compromis Joan Smithuis ea pag. 61 •

Met lichte tred Ton Lemaire en Wanderlust Rebecca Solnit

pag. 63 • ***Uitgebuit Emiel Woutersen*** pag. 66 • ***Waarom zou ik?***

Petra van der Kooij pag. 66

Tijd voor een Nederlandse waterpolitiek



Haroon Sheikh is senior wetenschapper bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en docent Filosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Bij Gibraltar nam het Verenigd Koninkrijk dit jaar een Iraanse olietanker in beslag. Iran deed hetzelfde met een schip dat onder de Britse vlag voer in de Straat van Hormuz. Deze incidenten maken duidelijk dat de wereldzeeën steeds vaker onderwerp zijn van internationale rivaliteit. We moeten onze aandacht dan ook meer op het water richten en naast een geopolitieke een 'hydropolitieke' strategie ontwikkelen.

Voor het water heeft Nederland de afgelopen decennia maar beperkt aandacht gehad. De zeeën beschouwen we doorgaans als 'vrij terrein' en conflicten spelen zich veelal af aan land. De grote oorlogen van de twintigste eeuw herinneren wij ons primair als landoorlogen met tanks en legers. Ook de laatste jaren lijkt geopolitieke rivaliteit zich inderdaad voornamelijk op het land af te spelen. Verschillende staten op de Euraziatische vlakte worden namelijk sterker en assertiever. Dat geldt natuurlijk voor Rusland. Verder naar het oosten komt China op en dit land is nu bezig een immense infrastructuur van spoorwegen, pijpleidingen en glasvezel op de Euraziatische vlakte aan te leggen, dat het presenteert als een herleving van de oude zijderoute tussen China en Europa.

Toch is het belangrijk dat we onze aandacht ook op het water richten. Aangezien de studie van rivaliteit aan land letterlijk de studie van de

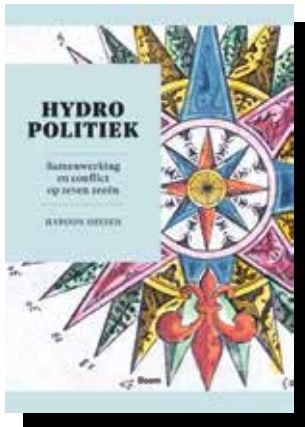
'geopolitiek' is, stel ik voor om de orde op zee te begrijpen als 'hydropolitiek'. Laten we daarvoor eerst een stap terug zetten.

Macht is maritieme macht

Het zogeheten Atlantische tijdperk begon in de zeventiende eeuw toen Europeanen het water op gingen. Oostwaarts om Afrika heen richting Azië, en westwaarts waar ze de Nieuwe Wereld ontdekten. Het centrum van de macht van dit rijk, van waaruit ook de belangrijkste connecties werden gemaakt, lag eerst op het Iberisch schiereiland, verschoof toen noordwaarts naar de Republiek der Nederlanden en Groot-Brittannië totdat het in de twintigste de oceaan overstak naar de Verenigde Staten. In de moderne tijd betekent macht dan ook vooral maritieme macht. Nederland speelde een belangrijke rol bij deze ontwikkeling. Het principe dat met de inbeslagname van schepen op het spel staat, namelijk de vrijheid van navigatie op de wereldzeeën, werd voor het eerst helder uiteengezet door de Nederlandse jurist Hugo de Groot in zijn geschrift *Mare Liberum*.

Door de opkomst van China en de ambities voor de Nieuwe Zijderoute, lijkt land echter weer de belangrijkste machtsbasis te worden en verliezen we het water wat uit het oog. Ten onrechte, zoals maritieme knelpunten als Gibraltar en Hormuz duidelijk maken. Drie ontwikkelingen tonen aan dat er juist een nieuwe - hydropolitieke - orde aan het ontstaan is.

In de eerste plaats realiseren opkomende landmachten zich wel degelijk hoe belangrijk macht op zee is - moderne macht berust op handel en die gaat voor het overgrote deel over het water - en zij ontwikkelen dan ook uitgebreide maritieme strategieën. China's Nieuwe Zijderoute omvat ook toegang tot een reeks van havens langs de wereldzeeën. Deze zogenoemde 'parelkettingstrategie' omvat de havensteden Sittwe in Myanmar, Hamban-



Hydropolitiek. Samenwerking en conflict op zeven zeeën
Haroon Sheikh
Boom uitgeverij Amsterdam, 2019

tota in Sri Lanka, Gwadar in Pakistan, een militaire basis in de haven van Djibouti in Oost-Afrika en de haven van Cherchell in Algerije. In Europa is China zeer actief in de Griekse haven Piraeus (het bedrijf COSCO bezit er bijvoorbeeld verschillende terminals) en het land heeft nauwe banden met Portugal. Het Italiaanse Triëst wil met Piraeus concurreren als Chinese toegangspoort tot het Europese continent. Maar China's maritieme strategie gaat nog veel verder. Er zijn plannen om nieuwe kanalen te graven door Nicaragua en bij de Kralandengte in Thailand om door de Amerikanen gecontroleerde knelpunten op water, respectievelijk het Panamakanaal en de Straat van Malakka, te omzeilen. In de Zuid-Chinese Zee, een zee die het land

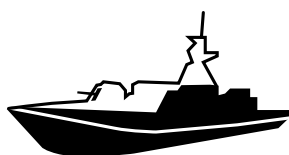
grotendeels claimt, spuit China nieuwe eilanden op.

Maar ook landmacht Rusland heeft de ogen op het water gericht, met name op de Noordpool die als gevolg van klimaatverandering aan het smelten is. Daardoor kunnen schepen nu de noordelijke route nemen naar Azië, wat duizenden kilometers scheelt. Rusland ontwikkelt dan ook de havens van Archangelsk en Moermansk en investeert in ijsbrekers, onderzeeërs en militaire schepen. Ook de klassieke landmacht Turkije is inmiddels heel actief in de Middellandse Zee, waar zij onder andere boort naar energiebronnen – iets dat het land al in conflict heeft gebracht met Cyprus en de Europese Unie. →

China's Nieuwe Zijderoute omvat ook toegang tot een reeks van havens langs de wereldzeeën



Wat voor waterwerken zouden we wereldwijd kunnen aanleggen, als wij het voor het zeggen hadden?



Brexit

Niet alleen opkomende landmachten ontwikkelen strategieën voor het water. Een tweede verschuiving is een heroriëntatie van klassieke zeemachten zoals het Verenigd Koninkrijk op de nieuwe post-Atlantische wereldorde. De Brexit kunnen we in die zin hydropolitiek begrijpen. De Kanaaltunnel uit 1994 was het symbool van toenadering tot het vasteland. Nu licht het Britse eiland het anker weer, wendt het zich af van het Europese continent en oriënteert het zich op andere partners. Het VK kijkt daarvoor naar Amerika, Japan en de landen van de oude Commonwealth, zoals Australië. De klassieke zeemacht Japan heeft in reactie op China's groeiende invloed inmiddels eveneens een grotere maritieme aanwezigheid in de wateren van Oost-Azië.

Ook de belangrijkste klassieke zeemacht, de Verenigde Staten, ontwikkelt een nieuwe maritieme strategie. Het Amerikaanse leger noemde het land in juni dit jaar een *Pacific nation*. Traditioneel zijn de VS een Atlantische macht; het belangrijkste militaire verbond, de NAVO, verwijst letterlijk naar die oceaan. Het is dan ook opvallend dat de VS zich nu meer richten op de Grote Oceaan.

Het zwaartepunt van de Amerikaanse economie en samenleving verschuift parallel daaraan in zuidwestelijke richting. Dit zwaartepunt lag lang aan de oostkust bij New York, Boston en daarachter het oude industriële hart van het land met steden als Detroit en Chicago. Gedreven door demografische, culturele en economische ontwikkelingen verschuift het zwaartepunt nu richting het westen naar steden als San Francisco, Los Angeles, Seattle, en richting het zuiden naar staten waar grote groepen *Hispanics* wonen. Trumps confrontatie met die groepen moeten we dan ook vooral begrijpen als een reactie op hun groeiende invloed. In de Grote Oceaan liggen de staat Hawaii en Amerikaanse territoria als Guam en Amerikaans

Samoa. Deze zullen steeds belangrijker worden.

Amerika's nieuwe maritieme oriëntatie gaat verder. De laatste tijd spreken strategische beleidsdocumenten niet meer van de 'Asia Pacific' maar van de 'Indo-Pacific'. De Indische en de Grote Oceaan beschouwen de VS sinds kort als een eenheid. Dit kan begrepen worden als een uitnodiging van de VS aan India om een grotere rol te spelen in de *Pacific*-regio.

Nieuwe zeemachten

Dat laatste wijst op een derde trend op de wereldzeeën: de opkomst van nieuwe zeemachten. De belangrijkste daarvan is India. In de moderne tijd is de handel van dit land lange tijd ondergeschikt geweest aan die van westerse mogendheden, en na de onafhankelijkheid voerde India een isolationistisch beleid. Maar ver voor de moderne tijd had het land nauwe maritieme relaties: westwaarts met de Arabische Golfstaten en oostwaarts met Zuidoost-Azië. Dat werd gefaciliteerd door de moessonwind over de Indische Oceaan die twee keer per jaar van richting verandert. Die oude wereld komt nu terug. India heeft een maritieme strategie ontwikkeld onder de naam *Mausam* en wil hiermee weer de centrale speler in deze wateren worden.

Aan de Arabische Golf leeft eveneens weer een maritieme traditie van ondernemerschap en innovatie op in de Verenigde Arabische Emiraten, Qatar, Bahrein en Oman. In Zuidoost-Azië staat Indonesië op als maritieme macht die zich wil positioneren als de verbinding tussen de Indische en de Grote Oceaan.

Verkiezingen op de Seychellen

Naast de vertrouwde geopolitiek vindt er wereldwijd dus ook een hydropolitieke rivaliteit plaats. Die springt minder in het oog en gaat vooral over zaken als de toegang tot havens, de bouw van kanalen, het creëren van



nieuwe eilanden en het opzetten van nieuwe handelsverbanden.

Wat betekent dit nu voor Nederland? Hoe zouden wij op die wereld in moeten spelen?

Het betekent in de eerste plaats dat we er meer over moeten nadenken. Verkiezingen op bijvoorbeeld de Seychellen trekken doorgaans onze aandacht niet, maar geven wel een inkijk in verschuivende mondiale verhoudingen. Achter de schermen heerst daar namelijk internationale rivaliteit om maritieme toegang. Nieuwe routes op het water hebben bovendien gevolgen voor bestaande handelsstromen. Er zijn bijvoorbeeld al bedrijven verplaatst van Rotterdam naar Piraeus. Door die maritieme lens moeten we ook naar de Antillen gaan kijken. Welke kansen liggen er voor ons door opkomende handelsstromen in het Caraïbische gebied?

Ten tweede betekent het dat wij kritisch moeten kijken naar onze maritieme allianties. Nederland is bij uit-

stek op het water gericht, onze welvaart berust erop. Als vrije navigatie op zee in de Straat van Hormuz onder druk staat, heeft dat ook gevolgen voor ons. Voor nieuwe militaire bondgenootschappen kunnen we ons wenden tot klassieke partners in de EU en de VS, maar we kunnen ook meer samenwerken met andere vooruitstrevende maritieme samenlevingen als Denemarken, Singapore, Zuid-Korea, Chili en Oman. Als kleine en open landen hebben zij hetzelfde belang bij vrije navigatie. Gezamenlijk kunnen we onze kwetsbaarheid verminderen. Ik heb het voorstel voor zo'n alliantie ooit een *Liga van Kleine Pioniers* genoemd.

Ten slotte kan Nederland ook een grotere rol spelen in de opkomende hydropolitieke orde. Nederland is al eeuwen bedreven in het omgaan met en het beheersen van het water. Niet voor niets zijn Nederlandse bedrijven en organisaties betrokken bij het opspuiten van eilanden in Dubai, het

adviseren van steden bij het tegengaan van overstromingen en het bouwen van dammen. We zouden ons meer met die expertise kunnen profileren en bovendien grotere ambities mogen hebben. Bijvoorbeeld door principes van duurzaamheid en circulariteit veel centraler te stellen en grootschalige projecten te formuleren die verder gaan dan kostenbatenanalyses. Als we decennia vooruitkijken: wat voor waterwerken zouden we wereldwijd dan kunnen aanleggen, als wij het voor het zeggen hadden? Over de hele wereld is nu behoefte aan zo'n hydropolitieke blik en Nederland heeft er goede papieren voor. Het zou zonde zijn als wij die opgave niet op ons zouden nemen. X

Haroon Sheikh schreef dit essay voor de Helling naar aanleiding van zijn boek *Hydropolitiek. Samenwerking en conflict op zeven zeeën* (Boom uitgevers Amsterdam, 2019).

RECENSIE
PIERRE
ROSANVALLON

58

DE HELING • NR 4 2019

De democratie: een mooie reeks teleurstellingen

-Socrates Schouten is onderzoeker en projectleider bij Waag, instituut voor kunst, wetenschap en technologie in Amsterdam, en lid van de redactie van de Helling.

De Franse filosoof Pierre Rosanvallon is een van de belangrijkste hedendaagse denkers over democratie. In zijn dit jaar verschenen boek *De democratie denken* beschrijft hij de democratie als een permanente reorganisatie van het sociale leven, een 'werk in uitvoering' dat nooit af kan zijn.

De Franse historicus, econoom en filosoof Pierre Rosanvallon is een publieke intellectueel van formaat, maar geniet veel minder bekendheid dan bijvoorbeeld Bernard-Henri Lévy, de essayist die in eigen land als 'BHL' bekend staat. Rosanvallon heeft zo'n afkorting niet, noch de bravoure. Van Rosanvallon was in Nederland ook nog geen vertaald werk beschikbaar. Daar is verandering in gekomen dankzij de bundel *De democratie denken. Werk in uitvoering* (Uitgeverij Vantilt), een boek dat een waardevol denkraam biedt om de huidige politieke turbulenties mee te begrijpen.

Pierre Rosanvallon, geboren in 1948, studeert economie in Parijs. Deze studie voltrekt zich in traag tempo vanwege de vele studentenstakingen waar ook hij bezielt aan meedoet. Zijn perspectief begint echter

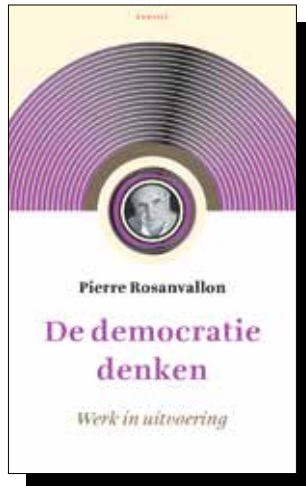
al snel af te wijken van de revolutionaire en marxistische overtuiging van de gangmakers van '1968'. Hij voegt zich in 1969 als economisch analist bij de gematigd socialistische vakbond CFDT (Confédération Française Démocratique du Travail). Hij ontpopt zich daar tot vruchtbaar publicist en laveert enige tijd tussen vakbond en academische wereld. In 1977 publiceert hij een politiek programma voor 'la deuxième gauche', het 'tweede links', waarin hij afstand neemt van revolutionair (communistisch) links en pleit voor een politiek van maatschappelijke organisaties en zelfbestuur. In datzelfde jaar wordt Rosanvallon, op voordracht van de latere Europese Commissievoorzitter Jacques Delors, directeur van het onderzoekscentrum Travail et Société van de universiteit Parijs-Dauphine, waar hij onder andere zijn proefschrift *Het utopische kapitalisme* publiceert. Sinds 1983 is hij lector en later onderzoeksdirecteur van de École des Hautes Études et Sciences Sociales in Parijs.

Democratische cultuur

De rode draad in Rosanvallons oeuvre is de noodzaak tot het vormgeven van een levendige democratische cultuur. Democratie moet daarbij niet begrepen worden als een ideaal waar steeds dichterbij in de buurt kan worden gekomen, zoals denkers als Habermas het voorstellen. Rosanvallon ziet de democratie als een permanente reorganisatie van het sociale leven, een 'werk in uitvoering' dat nooit af kan zijn. Het is de rommelige, actuele praktijk die de vorm van de democratie bepaalt en waar Rosanvallon diep in geïnteresseerd is. Voor hem staat niet 'de politiek' (*le politique*) maar 'het politieke' (*la politique*) centraal. De Franse denker Foqué introduceerde dit onderscheid omdat hij politiek niet langer wilde beschouwen als iets dat zich vooral tussen partijen en rond verkiezingen afspeelt, maar om het breder 'tussen mensen' en andere actoren te plaatsen. 'Het politieke' is een grotere sfeer waarin de opvattingen, visies en

claims van (groepen) mensen elkaar steeds weer treffen en daarmee ook de maatschappij en dus de democratie 'voortbrengen'. Ook radicale democraten als Chantal Mouffe, geïnterviewd in het lentenummer van de Helling, bedienen zich van dit gedachtengoed. Maar de stijl van Rosanvallon is beduidend anders. In de eerste tekst van zijn hand in het boek, zijn oratie aan het Collège de France, staat hij stil bij de manier waarop de democratie 'gedacht' moet worden. Dat is een welkome vertraging ten opzichte van de ferme politieke taal die in de meeste boeken te lezen is. Waar moet je eigenlijk gaan staan om de democratie, nu of vroeger, goed te kunnen bekijken? De politieke theorie denkt in ideaalbeelden, terwijl de sociologie de wereld 'onttovert' en van democratie een machtskwestie maakt. Rosanvallon zelf benadert de geschiedenis van de democratie als de verkenning van een problematische ervaring: als een veelzeggende reeks van ideeën, spanningen en teleurstellingen. Zo zet hij indrukwekkend de verschillende disciplines in en weet hij ook een knappe koers tussen wetenschappelijke afstand en politieke betrokkenheid te varen.

De economische achtergrond van Rosanvallon verdwijnt intussen niet uit beeld. Veel van zijn werk is te lezen als commentaar bij de toenemende problemen van de welvaartsstaat vanaf de jaren zeventig. Al vroeg signaleert Rosanvallon de fragmentatie van de samenleving, de barsten die ontstaan in de solidariteit. De klassieke welvaartsstaat, met zijn vangnet gebaseerd op het delen van gemeenschappelijke risico's, is verleden tijd. Dat zet ook de democratie onder druk. Politiek en democratie gaan, of gingen, over het vertegenwoordigen van sociale klassen en groepen; groepen die een gezamenlijk belang delen maar intern ook de nodige diversiteit kennen, zoals de arbeidersklasse of confessionele groepen. De gedeelde omstandigheden die een politieke groep definiëren en samenbrengen zijn echter steeds meer



De democratie denken.
Werk in uitvoering.
Pierre Rosanvallon.
Uitgeverij Vantilt, 2019

Al vroeg signaleert Rosanvallon de barsten die ontstaan in de solidariteit

vervangen door *persoonlijke* omstandigheden, zoals het zijn van een alleenstaande moeder, een niet-stemmer, een Uber-chauffeur. Rosanvallon doet denken aan de Poolse socioloog Zygmunt Bauman als hij ze 'sociale ongelukken' noemt: mensen die buiten het sociaal contract vallen of lijken te vallen. De tegenwoordige excessen in sociaal-economische ongelijkheid en het gebrek aan ingrijpen van de politiek zijn een kweekvijver voor populisme, zeker doordat een aanzienlijk deel van het electoraat zich laat meevoren door een etnische uitleg van ongelijkheid in plaats van een economische en politieke.

Populistische revolutie

Het populisme krijgt bij Rosanvallon uiteraard een uitvoerige historische context, zoals die van de Franse Revolutie. Na de omverwerping van het *ancien régime* stak de vrees voor bestuurlijke willekeur de kop op, ditmaal niet van de vorst maar van het volk. Dat creëerde de ruimte voor sterke, 'cesaristische' leiders zoals Napoleon III, die zich aanmatigden de volkswil te belichamen. Ook in de huidige populistische revolutie oefent de sterke leider een duidelijke aantrekkingskracht uit. Maar de Franse gele hesjes en de Nederlandse protesterende boeren vertonen een afwijkend beeld: zij hebben of willen geen afgevaardigden. Sommige politici proberen op de golf mee te varen, maar veel steun krijgen ze niet.

Dat kan als een geruststelling gezien worden. Het linkse, progressieve kamp, waar Rosanvallon zich nog altijd toe rekent, heeft echter in Frankrijk en elders het nakijken. Dat is verklaarbaar. Het democratische project – het universele kiesrecht en efficiënte vertegenwoordiging door politieke partijen – is vooral een progressief speerpunt. Links kent ook een wat elitaire invulling van democratisering. Procedures en →

Links kent ook een wat elitaire invulling van democratisering

60

DE HELING • NR 4 2019

→ Meer wederzijds begrip, meer dialoog, minder armoede. Het project *Street Debater* van creatief technolog Tomo Kihara biedt mensen die dakloos zijn een alternatief voor bedelen, en bevordert tegelijkertijd de openbare dialoog op straat - en daarmee de democratie. Voorbijgangers worden uitgenodigd in gesprek te gaan over het onderwerp in kwestie en geld te leggen op de kant van de weegschaal die hun mening het beste weergeeft. De weegschaal geeft mensen de kans om uit hun eigen 'bubbel' te breken en in gesprek te gaan met andersdenkenden. Iedereen, van politici tot chef-koks, kan zich ontpoppen tot *street debater* en daarmee het publieke debat op een originele manier bevorderen.
www.streetdebater.com/
www.tomokihara.com

rechtsgelijkheid voeren de boventoon. Steeds meer groepen moeten bovendien politiek worden ingesloten. Straks krijgen vluchtelingen ook nog een stem, of de natuur... Want huidige regeringen hebben niet alleen te maken met een groei aan specifieke individuele situaties, maar ook met een toename van mondiale problematieken waar zij zich toe moeten verhouden, zoals migratie en klimaatverandering. Dit alles maakt dat de hedendaagse samenleving steeds minder goed bestuurbaar wordt. De democratie krijgt steeds meer vorm als 'georganiseerd wantrouwen' waarbij de deelbelangen van verschillende groepen en 'ongelukken' niet meer verenigd worden. Alleen een levendige, democratische cultuur kan uiteindelijk soelaas bieden. Het bestrijden van ongelijkheid bekleedt een goede tweede plaats.

Werk in uitvoering

In zijn aanbevelingen blijft Rosanvallon voorzichtig: de democratie kent geen ideale toestand, ze is altijd onaf, een 'werk in uitvoering'. Net zoals zijn leermeester Claude Lefort ziet Rosanvallon de democratie als een middel om de plaats van de macht open te houden, zodat niet één persoon, noch één soort denken de absolute overmacht kan krijgen.

Het boek, dat de ingewijde lezer eerder zal bekoren dan de leek, bestaat uit twee lezingen en de inleidingen van zijn vier belangrijkste boeken. Het inleidende essay van Ido de Haan (hoogleraar politieke geschiedenis, Universiteit Utrecht) en het afsluitende interview door publicist Frank Meester dragen goed bij aan de begrijpelijkheid voor de Nederlandse lezer. X





College- vorming als feestje van de politiek

-Frits Lintmeijer is oud-wethouder en oud-senator. Hij nam deel aan diverse college-onderhandelingen. In 2018 was hij formateur in Helmond en dit jaar (in)formateur bij het waterschap De Stichtse Rijnlanden.

Als het in de formatieperiode binnen gemeenten misgaat, ligt dat zelden aan de inhoud en veel vaker aan oud zeer, eerder opgedane frustraties en een gebrek aan onderling vertrouwen. Dat is één van de lessen uit een lezenswaardige analyse van lokale collegevorming.

door FRITS LINTMEIJER



Van Campagne tot Compromis. Collegevorming in Nederlandse gemeenten 2010-2018.

Joan Smithuis,
Hub van Wersch,
Joop van den Berg.
Boom uitgevers
Amsterdam, 2019

“Formeren van colleges is het feestje van de politiek.” Dat schrijven Smithuis, Van Wersch en Van den Berg in *Van Campagne tot Compromis. Collegevorming in Nederlandse gemeenten 2010-2018*. Smithuis, jarenlang directeur communicatie in Amsterdam en andere gemeenten, kent als geen ander het stadhuis van binnenuit. Hij bekeek al in 2010 in tien grotere gemeenten het proces van collegevorming na gemeenteraadsverkiezingen. Wie neemt het initiatief, hoe komen partijen samen, wat is de rol van de griffier en de gemeentesecretaris en doet de burgemeester mee? Op dat soort vragen vond Smithuis antwoorden. In 2014 herhaalde hij zijn onderzoek en in 2018 vulde hij het met medewerking

van de twee andere auteurs aan met een analyse in veertien kleinere gemeenten. Een extra hoofdstuk van de hand van Joop van den Berg trekt langere lijnen en schetst hoe naoorlogs Nederland een wethoudersland werd met afspiegelingscolleges waarin de KVP in het zuiden en de PvdA in de steden vaak decennialang dominante posities hadden. Het gedecentraliseerde bestuur rustte zwaar op invloedrijke wethouders, anders dan in landen waar een gekozen burgemeester de spil in de besluitvorming is. Vanaf eind jaren tachtig en in de jaren negentig werd geleidelijk alles anders. Ontkerkelijking en ontzuiling,

opkomst van lokale partijen en later ook populist en met name een veranderende bevolkingssamenstelling zetten het lokale politieke landschap op zijn kop. In veel steden krijgen mensen ook genoeg van de sociaaldemocratische bouw- wethouders die samen met projectontwikkelaars en beleggers de stad verbouwen en het verwijt krijgen meer oog te hebben voor grote projecten dan voor mensen in de wijken. Lokale fragmentatie leidt verder tot het einde van afspiegelingscolleges met steeds dezelfde partijen en de opkomst van het collegeprogramma. De introductie in 2002 van het dualisme in de gemeentepolitiek, waarna de wethouder geen deel meer uitmaakt van de gemeenteraad, is een kantelpunt. Programmacolleges verdringen definitief de afspiegelingscolleges. Vanaf dan zien we ze ook in de gemeentepolitiek: de informateur die een coalitie moet vormen en de formateur die ervoor moet zorgen dat er zonder kleerscheuren een programma voor de komende vier jaar tot stand komt.

Opmars van GroenLinks

Het eerste hoofdstuk van het boek heet *De opmars van GroenLinks en de lokale partij*. Dit levert een aantal interessante gegevens op. Zo zijn woningbouw, gemeentelijke herindelings, bereikbaarheid en energie en afval de dominante thema's in gemeenten. Coauteur Joop van den

Berg verwacht overigens dat dankzij de decentralisaties sociale thema's de komende periode aan dit lijstje toegevoegd gaan worden. Een derde van de gemeenten werkt met een informateur, die meestal wit, man, partijlid en bestuurlijk ervaren is. Nederland kent twee colleges met enkel vrouwen en 94 colleges met enkel mannen. Bij GroenLinks is de helft (48 procent) van het aantal wethouders vrouw en dat percentage haalt geen enkele andere partij. Duurzaamheid is de meest voorkomende GroenLinks-portefeuille en dat is natuurlijk geen verrassing. Wiel Dreessen in Eijssden-Margraten (76) is de oudste wethouder van Nederland, Peter Raaijmakers (21) in Sint-Michielsgestel de jongste. En wie wil weten welke GroenLinkser wél wethouder is, maar niet voor zijn eigen partij, moet zeker dit boek raadplegen.

Oud zeer

De beschrijving van de feitelijke collegevorming in tien grotere en veertien kleinere gemeenten leest als een boeiend spel van mensen en relaties. Na een lange periode van kandidaatstelling, verkiezingsprogramma's en intensieve campagnes, moet de knop om en moet er weer worden samengewerkt. Als het in de formatieperiode mis gaat, ligt dat zelden aan de inhoud en veel vaker aan oud zeer, eerder opgedane frustraties en een gebrek aan onderling vertrouwen. De rol van de informateur en de formateur is dan ook

veeleer het bij elkaar brengen en houden van de hoofdrolspelers. Het vergt van succesvolle (in)formateurs politiek inzicht, maar ook onafhankelijkheid en boven de partijen kunnen staan. (In)formateurs van buiten de politiek, hoe bekwaam en gerespecteerd ook, zijn vaak minder succesvol. Ze missen het oog voor politieke verhoudingen en gewoontes. Opmerkelijk vaak, constateren de auteurs, werken GroenLinks en VVD samen in colleges. "Met VVD-ers kun je zaken doen en ze houden zich aan hun afspraken. GroenLinkers zijn niet dogmatisch maar kunnen onconventionele ideeën in de praktijk brengen", luidt het wederzijds oordeel. Het is voor wie de gemeentepolitiek kent een herkenbaar beeld. Extra aandacht krijgen de formaties in drie gemeenten waarin populist en de grootste zijn: Rotterdam, Den Haag en Tilburg. Van deze drie kon alleen De Mos in Den Haag voor relatief korte tijd zijn positie verzilveren. Het boek legt uit waarom en hoe. Jammer overigens dat van de G4 Amsterdam en Utrecht buiten het onderzoek vielen. Waar Den Haag en Rotterdam in politiek opzicht op elkaar lijken, is de politieke situatie in de twee andere grote steden volstrekt anders en dat had tot interessante vergelijkingen en lessen kunnen leiden.

Leuker feestje

Zijn er verschillen tussen kleine en grote gemeenten? Ja, maar overeenkomsten

'Met VVD-ers kun je zaken doen en ze houden zich aan hun afspraken. GroenLinkers zijn niet dogmatisch maar kunnen onconventionele ideeën in de praktijk brengen'

zijn er meer. Opvallend vaak zijn winnende partijen slecht voorbereid op hun rol na de verkiezingen. Er wordt dan ook heel wat geïmproviseerd. Goed voorbereide lijsttrekkers die al voor de verkiezingen oog hebben voor het proces en de relaties scoren beter, weet ik ook uit eigen ervaringen. Smithuis c.s. constateren overigens dat D66 en GroenLinks zich in 2018 landelijk goed voorbereidden en hun lokale afdelingen faciliteerden.

Ambtelijke ondersteuning is noodzakelijk, maar er zijn gemeenten waar ambtelijke adviezen nauwelijks worden benut. Waar dat wel gebeurt, is het politieke feestje leuker en worden de collegeprogramma's beter. Ook is het belangrijk vooraf duidelijke afspraken te maken met de burgemeester en de gemeentesecretaris over hun rol bij de formatie. Met hen werk je immers de komende vier jaar intensief samen. Als zij zich onnodig buitenspel voelen staan, heb je een slechte start, vinden de auteurs terecht.

Het boek van Smithuis c.s. geeft verstandige adviezen. De analyses blijven soms wat oppervlakkig, maar de tips geven houvast. Behoudens enkele kleine slordigheden maken de vele *inside* details het boek ook nog eens leuk om te lezen. X

Filosofen, dichters, activisme en cultuurkritiek komen bij elkaar in twee rijke boeken over wandelen, die verre van oppervlakkige psychologisering blijven. Auteurs Ton Lemaire en Rebecca Solnit zien het wandelen in letterlijke zin en het onderzoekend slenteren in figuurlijke zin als manieren om de tijd en de moderne wereld te begrijpen.

Door ROBBERT BODEGRAVEN

Je kunt inmiddels een boekenplank vullen met boeken die de toch altijd wat verheven wereld van de filosofie verbinden met het aardse wandelen. Titels als 'Wandelen, een filosofische gids', 'Filosofische wandelingen' en 'Wandelen naar wijsheid' laten er geen twijfel over bestaan: het lopen is hier méér dan voortbewegen van A naar B. Lopen wordt wandelen en wandelen is een manier tot zelfverheffing. De wereld van *mindfulness* en spiritualiteit ligt hier op de loer, en getuige de zich vullende boekenplank spreekt dit een groot publiek aan.

Ik moet bekennen dat ook ik tot de doelgroep hoor. Ook ik zoek rust in lange wandelingen, herken de hang naar de 'helende werking' van de natuur, en als de druk van de dagelijkse werkelijkheid me benauwt, trek ik graag robuuste schoenen aan om een dag de bossen in te trekken.

Twee boeken die recent verschenen trokken dan ook mijn aandacht. Ton Lemaire, de



Met lichte tred. De wereld van de wandelaar
Ton Lemaire
Ambo Anthos, 2019

Meanderen langs paden van de geest

—Robbert Bodegraven is directeur van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Nederlandse filosoof die in dit tijdschrift eens liefdevol omschreven werd als 'een mooie nar van de groene filosofie', schreef *Met lichte tred. De wereld van de wandelaar*. Van Rebecca Solnit, Amerikaans schrijver en politiek activist, verscheen de vertaling *Wanderlust. Een filosofische geschiedenis van wandelen*.

Beide boeken komen de *mindfulness*-zoeker tegemoet. Zowel Solnit als Lemaire hebben aandacht voor de effecten van een actieve wandeling op het geestelijk welbevinden. Maar, dat moet er meteen op volgen: wie een spirituele wandelgids zoekt, komt bij beide auteurs bedrogen uit. Zowel Lemaire als Solnit schreven een rijker boek, veelvormiger, meanderend langs paden van de geest die ver voorbij al te oppervlakkige psychologisering gaan.

Kaleidoscopische tocht

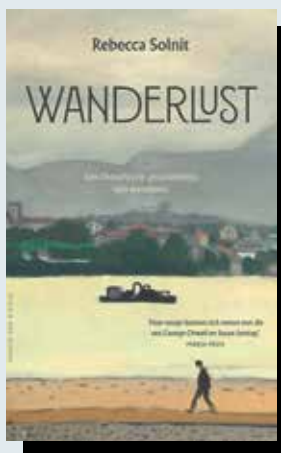
Solnit zegt het in de inleiding zo: 'Deze geschiedenis (...) doorkruist zonder toestemming het terrein van alle andere disciplines – van de anatomie, antropologie, architectuur, van tuinieren, geografie, politieke en culturele geschiedenis, literatuur, seksualiteit, godsdienstwetenschap – en blijft op zijn lange weg bij geen ervan hangen.' Vervolgens neemt Solnit de lezer mee op een aangenaam kaleidoscopische tocht langs tal van onverwachte paden.

De filosofie komt aan bod, natuurlijk met Rousseau als ijkpunt. Deze Franse Verlichtingsfilosoof schreef uitvoerig over de rijkdom en wijsheid die in de natuurlijke toestand van de mens zou schuilen. Rousseau was een wandelaar, die in beweging moest zijn om zijn 'brein aan de gang te krijgen.'

Verrassender is dat Solnit de Deense filosoof Søren Kierkegaard ten tonele voert. Ik had beide denkers niet eerder met elkaar in verband gebracht. De romantische Rousseau en de strenge rechtlijnigheid van Kierkegaard botsen. Maar Solnit slaagt er wonderwel in de beide filosofen als iconische wandelaar-denkers te portretteren. In dit soort verrassende verbanden blinkt *Wanderlust* uit.

De activiste Solnit doet van zich spreken in het hoofdstuk over de wandelende vrouw. 'De meeste openbare ruimten zijn niet erg vriendelijk en veilig voor vrouwen geweest,' schrijft Solnit, om vervolgens aan te tonen hoe de vrouw in de openbare ruimte op allerlei manieren geseksualiseerd is. De vrijheidsdrang die de wandelaar tot een nieuwsgierige verkenner van het onbekende maakt, is hiermee voor vrouwen onaanvaardbaar ingeperkt, toont Solnit ermee aan.

Zo leidt ze de lezer langs uiteenlopende onderwerpen, in fijne hoofdstukken over de dichter Wordsworth en schrijfster Jane



Wanderlust. Een filosofische geschiedenis van wandelen
Rebecca Solnit
Nijgh & Van Ditmar, 2019

Austen. Maar net zo vlot beschrijft ze de opmars van de arbeidersbeweging die al wandelend het recht opeiste om het land van de aristocratische landeigenaren te mogen betreden.

Hypermobiliteit

Minstens even rijk geschaard is het wandelboek van Ton Lemaire. Met de zorgvuldige en vaardige pen die we van Lemaire kennen uit zijn eerdere boeken, is *Met lichte tred* zo mogelijk nog fragmentarischer dan *Wanderlust*. Het knappe van dit boek is dat het desondanks toch niet onnavolgbaar of chaotisch wordt. Ook bij Lemaire is er aandacht voor filosofen. Rousseau, Goethe en Nietzsche komen voorbij, en ook hier krijgen Wordsworth en

Thoreau (*Walden*) hun eigen hoofdstukjes.

Maar Lemaire rijkt evenals Solnit verder en schetst historische beschouwingen over de plek van wandelen in de samenleving. De hypermobiliteit van vandaag, waarin we ons met auto's, treinen en vliegtuigen kunnen verplaatsen, is grofweg van de laatste honderd jaar. Lemaire ziet er als groene filosoof niet alleen de voordelen van.

In de veertien hoofdstukken van het boek wisselt hij cultuurhistorie af met meer filosofische bespiegelingen over het wandelen in de natuur. We slenteren met Lemaire door steden, parken, tuinen en bossen, en iedere keer weet hij ons te verrassen met zijn betrokkenheid en zoekende observaties.

Uiteindelijk is het Lemaire's doel om aan de hand van de wandelende mens de moderne tijd te ontleden. En hier komen Solnit en Lemaire elkaar tegen en vinden ze elkaar in hun cultuurkritiek. Beide zien het wandelen in letterlijke zin en het onderzoekend slenteren in figuurlijke zin als manieren om de tijd en de moderne wereld te begrijpen. In de hedendaagse samenleving, die gedomineerd wordt door hectiek, snelheid en een overvloed aan prikkels, is dringend behoefte aan ruimte om zonder vooropgezet doel, zonder begrenzingen, in rust en vrijheid te kunnen rondwandelen. X

Kies ook voor
VERDIEPING
en neem nu een
abonnement

Helling

*“De Helling
denkt verder waar
de waan van de
dag ophoudt.”*

— **Andrée van Es**, voormalig wetbouder en Tweede Kamerlid
voor GroenLinks en columnist van tijdschrift de Helling



De Helling biedt vier keer per jaar verdieping, interviews en analyse over groene en linkse politiek. Het tijdschrift geeft een podium aan uiteenlopende en grensverleggende denkrichtingen en draagt bij aan verdieping van het groene en linkse gedachtegoed. De Helling behandelt vraagstukken op Europees, landelijk en lokaal niveau: van klimaat tot ongelijkheid, van buitenlandbeleid tot technologie.

NEEM NU EEN ABONNEMENT
en betaal het eerste jaar slechts €19,50,
inclusief online toegang tot alle artikelen.

Bent u al abonnee? Doe eens een abonnement op de Helling cadeau! Ook een cadeau-abonnement regelt u heel eenvoudig via www.wbgl.nl/actie

WWW.WETENSCHAPPELIJKBUREAUGROENLINKS.NL/ACTIE

De donkere kanten van de Nederlandse arbeidsmarkt

Nergens in Europa is het aandeel flexwerkers de afgelopen jaren zo hard gestegen als in Nederland: drie miljoen werknemers werken tegenwoordig als flexwerkers, oftewel 30 procent van alle werkenden in Nederland. Een ontwikkeling waardoor een groeiend deel van de bevolking niet op financiële of baan zekerheid kan rekenen. In *Uitgebuit* onthullen journalisten van onderzoeksplatform *Investico* een aantal grove misstanden aan de onderkant van de Nederlandse arbeidsmarkt. Naast 'gewoon' flexwerk beschrijven ze ook de wereld 'onder' deze onderkant: die van de illegale, ongedocumenteerde arbeid.

Het beeld dat de onderzoekers in iets meer dan tweehonderd pagina's schetsen is niet mild. In Nederland wordt het aantal illegale arbeiders in de tienduizenden geschat: vooral in de bouw, agrarische sector en de schoonmaakbranche tiert



illegale arbeid welig. Het toezicht van de overheid blijkt ernstig tekort te schieten: in 2014 en 2015 schatten de VN het aantal gevallen van uitbuiting op zo'n 1700, terwijl er slechts 324 werden geregistreerd. Waar het flexwerk betreft is er een *race to the bottom* aan de gang. Kunstige constructies die de randen en mazen van de wet opzoeken lijken de norm te zijn geworden onder bedrijven en uitzend-

bureaus, in pogingen de kosten van arbeid zo laag mogelijk te houden. Zo is een veelgebruikte truc van uitzendbureaus het verplicht 'op vakantie' sturen van de werknemers. Zij gaan dan enkele maanden de WW in, waardoor de plicht van het uitzendbureau om een vast contract aan te bieden vervalt en loonsverhogingen niet uitgekeerd hoeven te worden. Bij terugkeer gaan de werknemers gewoon weer op dezelfde plek aan het werk, zonder loonsverhoging of vast contract.

Uitgebuit werpt een onthullend licht op de schaduwzijde van de Nederlandse arbeidsmarkt en laat de noodzaak zien van stevig ingrijpen door de overheid, om kwetsbare mensen op een steeds flexibelere arbeidsmarkt te beschermen.

—Zander Evenberg

Uitgebuit. Het verhaal van de Nederlandse werkvloer
Emiel Woutersen
Atlas Contact, 2019

De dilemma's van duurzaam leven

Welke rol speelt het individu bij het tegengaan van klimaatverandering? Die vraag besprak Petra van der Kooij, oud-medewerker van Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, met



dertien experts en pioniers: van een filosoof tot een permacultuurist, van een directeur van een groot distributiebedrijf in biologische groente en fruit tot een klimaatstaker. De gesprekken zijn gebundeld onder de titel *Waarom zou ik? Handelen in een veranderend klimaat*, dit najaar uitgegeven door de

Internationale School voor Wijsbegeerte (ISVW). Uit alle interviews komt naar voren dat duurzaam leven vooral bestaat uit het maken van afwegingen en het doen van concessies, die lang niet altijd makkelijk zijn.

Bijzonder interessant is het hoofdstuk met hoogleraar filosofie René ten Bos die stelt dat individuele verantwoordelijkheid een 'hopeloos misplaatst concept' is. Verantwoordelijkheid impliceert volgens Ten Bos ten onrechte dat we als mens boven de problemen staan. Marli Huijter, hoogleraar publieksfilosofie, stelt daar weer kritische vragen bij: "De mens zou het geologische tijdperk hebben weten te veranderen van het Holoceen naar het Antropoceen. En dan zouden wij plots geen impact hebben?"

Het boek is (gelukkig) geen filosofisch traktaat en Van der Kooij wisselt de meer filosofische delen goed af met hoofdstukken met een meer persoonlijke inslag. Dit maakt *Waarom zou ik?* een interessante omschrijving van wat de zoektocht naar een duurzame levensstijl betekent. Wat dat betreft roept het boek vooral op tot doen, of zoals ecooloog Kimo van Dijk in het boek zegt: "Je hebt dromers en doeners. En de doeners, die heb je nodig."

—Luuc Ritmeester

Waarom zou ik? Handelen in een veranderend klimaat
Petra van der Kooij
ISVW, 2019

In deze rubriek komt Simon Otjes naar aanleiding van wetenschappelijk onderzoek tot verrassende inzichten.

Van paradepaard naar werkpaard

Het gaat in de Tweede Kamer te veel over scoren in de media en te weinig over echte resultaten, stelde Jesse Klaver in zijn laatste bijdrage aan de Algemene Beschouwingen. Dat roept de vraag op: hoe kunnen we de regels van het spel in Den Haag zo veranderen dat resultaten voor Kamerleden belangrijker worden dan een quote op het Achtuurjournaal? Nu het Reglement van Orde van de Tweede Kamer wordt herzien, is er alle reden om hierover na te denken.

Misschien kan Den Haag iets leren van de manier waarop in andere Europese hoofdsteden, zoals Berlijn, Stockholm en Brussel, politiek wordt bedreven. In een recente studie laat politicoloog Tim Mickler zien welke rechten parlementaire commissies kunnen hebben. Commissies zijn in veel parlementen de echte werkpaarden die zich voornamelijk bezighouden met het politieke handwerk: het maken van wetten en beleid.

Opvallend is hoe weinig commissies in onze Tweede Kamer te zeggen hebben over wetgeving. In veel andere landen mogen Kamercommissies wetten die worden voorgesteld door de regering zelf herschrijven, of kunnen ze beslissen over welke amendementen wordt gestemd in de plenaire vergadering. De commissieleden nemen samen een wet onder handen zodat de tekst echt hún mening weerspiegelt. Hoe meer Kamerleden te zeggen hebben over de totstandkoming van wetten, hoe meer tijd ze besteden aan

dat wetgevende werk, en hoe minder ruimte ze hebben om te focussen op scoren in de media.

De Tweede Kamer zou ook kunnen leren van het Europees Parlement - volgens sommigen het machtigste in Europa. Hier maken volksvertegenwoordigers zelf de wetten. Hier wijzen parlementaire commissies een vertegenwoordiger aan, de rapporteur, die namens hen met de nationale regeringen en de Europese Commissie onderhandelt over de tekst van een wet. Dat is heel anders dan hoe politiek in Den Haag werkt, waar Kamerleden alleen op wetsvoorstellen van de regering reageren door te stemmen en amendementen voor te stellen.

Als we willen dat Haagse politici minder het debat voeren voor de bühne en meer voor de burgers, moeten we ervoor zorgen dat hun rol als wetgever groter wordt. Mickler toont mooi concreet aan hoe we de Kamerregels zo kunnen herzien dat onze Kamerleden meer werkpaard en minder paradepaard worden, en nog aan macht en invloed winnen ook. X

CV

SIMON OTJES

OPLEIDING

Studeerde en promoveerde in de politicologie.

WERKTE

als kiezersonderzoeker bij GroenLinks.

IS NU

wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en universitair docent Nederlandse politiek aan de Universiteit Leiden.

Literatuur

Mickler T. (2017) *Committee Autonomy in Parliamentary Systems. Journal of Legislative Studies* 23(3).

**'Ons huidige buiten-
landbeleid is rampzalig
voor mens en milieu'**

— *Columnist Daniëlle Hirsch, p. 39*

